

ZGODOVINSKI ČASOPIS

HISTORICAL REVIEW
ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

leto 1978 4 letnik 32

ZGODOVINSKI ČASOPIS

HISTORICAL REVIEW
ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

UDK 949.712(05)
UDC

YU ISSN 0350-5774

GLASILO ZGODOVINSKEGA DRUŠTVA ZA SLOVENIJO

Uredniški odbor: dr. Ferdo Gestrin
dr. Bogo Grafenauer
dr. Vasilij Melik (glavni in odgovorni urednik)
Janez Stergar (tehnični urednik)
dr. Miro Stiplovšek
dr. Jože Sorn
dr. Peter Vodopivec
dr. Fran Zwitter

Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

Redakcija tega zvezka je bila zaključena 20. 12. 1978.

Izdajateljski svet: Lado Ambrožič ml., dr. Marjan Britovšek, dr. Tone Ferenc (predsednik), dr. Ferdo Gestrin, Zdravko Klanjšček, dr. Jože Koropec, dr. Vasilij Melik, Darja Mihelič (tajnica), Drago Novak, dr. Janko Pleterski, Janez Stergar, dr. Tone Zorn, dr. Fran Zwitter

Prevodi: Božena Činkole (angleščina), Madita Šetinc (nemščina), Sergij Slenc in Daniela Milotti (italijanščina), Janez Zor (ruščina)

Zunanja oprema: Neta Zwitter

Upravnica revije: Marjana Centrih

Sedež uredništva in uprave: Pedagoško-znanstvena enota za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I, tel.: (061) 22 121, int. 209

Letna naročnina: za nečlane in ustanove 320 din, za društvene člane 180 din, za društvene člane-štolente 90 din
Cena dvojne številke v prosti prodaji je 150 din, enojne 100 din.

Tekoči račun: Zgodovinsko društvo za Slovenijo, 50101-678-49040

Sofinancirata: Raziskovalna skupnost Slovenije
Izobraževalna skupnost Slovenije

Tisk: Tiskarna »Slovenija«, Ljubljana 1979

• Naklada: 1400 izvodov

KAZALO — CONTENTS — СОДЕРЖАНИЕ

RAZPRAVE — STUDIES — СТАТЬИ

- Andrej Pleterski, Uporaba arheoloških najdb in zgodovinskih virov pri srednjeveškem zgodovinskem raziskovanju (na primeru Bleda in razvoja tamošnjega briksen-skega gospostva) 373—396
 The Use of Archaeological Finds and Historical Sources in Historical Research of The Middle Ages (shown on the example of Bled and of the development of the Brixen estate there)
 Использование археологических и исторических источников при историческом исследовании средних веков (на примере Бледа и развития местного владения Бриксена)
- Sergio Anselmi, Gospodarski vzroki balkanske migracije v srednjevzhodno Italijo v 15. stoletju 397—406
 Economic Reasons of the Balcan Migrations to the Middle-east Italy in the 15th Century
 Экономические причины балканской миграции в средневековую Италию в 15-ом столетии
- Bandino Giacomo Zenobi, Družbena razporeditev slovanskih priseljencev v Ancono od 15. do 17. stoletja 407—412
 Social Classification of the Immigrants from Yugoslav Countries to Ancona during the Period between the 15th and the 17th Century
 Общественное расположение славянских иммигрантов в Анконе с 15-го по 17-ое столетие
- Anton Svetina, Prispevki k zgodovini Šentruperta pri Beljaku 413—428
 A Contribution to the History of Šentrupert near Beljak
 К истории Шентруперта около Беляка-Филаха
- Iskra Vasiljeva Čurkina, Rusko-slovenske družbene zveze na koncu šestdesetih in v začetku sedemdesetih let 19. stoletja 429—448
 The Russo-Slovene Social Relations at the End of the Sixties and at the Beginning of the Seventies of the 19th Century
 Русско-словенские общественные связи в конце шестидесятых и начале семидесятых лет 19-го столетия
- Andrej Vovko, Organizacije jugoslovanskih emigrantov iz Julijske krajine do leta 1933 449—473
 The Organization of Yugoslav Emigrants from the Julian March up to the Year 1933
 Организации югославских эмигрантов из Юлийской Краины до 1933 г.
- Dušan Biber, Britansko-jugoslovanski nespোরазumi okrog Koroške 1944—1945 475—489
 British-Yugoslav Disagreements Concerning Carinthia in 1944—1945
 Британско-югославские несогласия вокруг Каринтии в 1944—1945 гг.

DRUŠTVENO ŽIVLJENJE, KONGRESI IN SIMPOZIJI — SOCIAL LIFE, CONGRESSES AND SYMPOSIA —
 ОБЩЕСТВЕННАЯ ЖИЗНЬ, СЪЕЗДЫ И СИМПОЗИУМЫ

- Bogo Grafenauer, XIX. zborovanje slovenskih zgodovinarjev v Mariboru od 27. septembra do 1. oktobra 1978 491—497
 The 19th Meeting of the Slovene Historians, Maribor, September 27th — October 1st 1978
 19-ое совещание словенских историков в Мариборе с 27 сентября по 1-ое октября 1978 г.
- Darja Mihelič, Zgodovinsko društvo za Slovenijo 1976—1978 497—499
 The Historical Society for Slovenia 1976—1978
 Историческое общество для Словении 1976—1978 гг.

Janez Stergar, Finančno in materialno poslovanje Zgodovinskega društva za Slovenijo 1976—1978	499—501
The Financial and Material Administration of the Historical Society for Slovenia 1976—1978	
Финансовая и материальная деятельность Исторического общества для Словении за период 1976—1978 гг.	

OCENE IN POROČILA — BOOK REVIEWS AND REPORTS — РЕЦЕНЗИИ И ОБЗОРЫ

V. N. Nikiforov, Vostok i vseмирnaja istorija (Ludvik Čarni)	503—506
Gregor Čremošnik, Studije za srednjeevropsku diplomatiku i sigilografiju Južnih Slavena (Ignacij Vojce)	506—509
Janez Höfler, Glasbena umetnost pozne renesanse in baroka na Slovenskem (Ferdo Gestrin)	509
France-Martin Dolinar, Das Jesuitenkolleg in Laibach und die Residenz Pleterje 1597—1704 (Janez Peršič)	510
Lojze Žumer, Delež gozdov v slovenskem prostoru (Stane Granda)	510—512
Ivan Beuc, Istarske studije. Osnovni nacionalni problemi istarskih Hrvata i Slovenaca u drugoj polovini XIX i početkom XX stoljeća (Olga Janša-Zorn)	512—513
Iseljenišvo naroda i narodnosti Jugoslavije i njegove uzajamne veze s domovinom (Matjaž Klemenčič)	513—515
Norbert Schausberger, Der Griff nach Österreich. Der Anschluss (Tone Zorn)	515—518
Karl Forte (ps. Marko Selin), Nič več strogo zaupno (Tone Zorn)	518
Moderne Technikgeschichte (Jože Šorn)	518—520

OBVESTILA — INFORMATIONS — ИЗВЕЩЕНИЯ

Obvestila (Janez Stergar — Darja Mihelič)	521—522
---	---------

LETNO KAZALO — ANNUAL CONTENTS — ГОДИЧНОЕ СОДЕРЖАНИЕ

Zgodovinski časopis XXXII/1978	525—529
--------------------------------------	---------

IZVLEČKI — SYNOPSES — ИЗВЛЕЧЕНИЯ

Izvilleki razprav v Zgodovinskem časopisu 4/1978	XI.—XIV.
--	----------

Andrej Pleterski

**UPORABA ARHEOLOŠKIH NAJDB IN ZGODOVINSKIH VIROV
PRI SREDNJEVEŠKEM ZGODOVINSKEM RAZISKOVANJU
(NA PRIMERU BLEDA IN RAZVOJA TAMOŠNJEGA BRIKSENSKEGA
GOSPOSTVA)**

Uvod in metoda dela

Poznavanje zgodovine Slovencev do časa razvitega fevdalizma sloni večinoma na analizi pisanih in le v neznatni meri tvarnih (arheoloških) virov. Ker pa se količinsko večja le poznavanje tvarnih virov in ker le ti lahko prispevajo tudi k novi vsebinski opredelitvi pisanih virov, je najširša uporaba tvarnih virov v povezavi s pisanimi viri neizogibna pri raziskovanju slovenske preteklosti. Da bi lahko skupno uporabili tvarne in pisane vire, je bilo treba najti metodo, ki to omogoča. Metoda dela¹ je nastajala, rasla in se razvijala hkrati s praktičnim delom samim, soodvisno prepletena z reševanjem vprašanj, ki so se zastavljala. Zato bi, razvojno gledano, njena predstavitev morala stati na koncu. Ker pa je s stališča razumevnosti bolje, da se seznanimo najprej s splošnimi pravili in jih nato osvetlimo s praktičnimi primeri, bomo najprej podali pregled metode dela. Temu bo sledil primer njene uporabe pri reševanju vprašanja naselbinske nepretrganosti Bledega konca 10. in v začetku 11. stoletja ter pri reševanju vprašanja nastanka in razvoja briksenskega blejskega gospostva.

Pisane in tvarne vire lahko povezujemo v dveh smereh: vodoravno in navpično. Vodoravno, če so si pisani in tvarni viri istodobni, navpično pa, če so si časovno zaporedni. Prva možnost je najlažja in do sedaj edina uporabljana, vendar, zaradi maloštevilnosti tvarnih virov in redke navezanosti pisanih virov na ozko določen geografski prostor, za sedaj še manj obetavna. Druga možnost obljublja več, saj se tekom stoletij pisani viri količinsko in vsebinsko skokovito množijo, so vedno bolj časovno in krajevno določni ter s tem za nek prostor povednejši, kar omogoča lažje povezovanje s tvarnimi viri, ki so vedno prostorsko omejeni. Prostorsko poistovetenje tvarnih in pisanih virov omogoči tudi povezavo povednosti obojih, pri čemer si moramo pri pisanih virih, ki so mlajši od tvarnih, pomagati z retrogradno analizo njihove izpovednosti. Da je taka povezava mogoča, morajo biti izpolnjeni določeni pogoji:

1. da se pisani in tvarni viri nanašajo na isti prostor,
2. da so si časovno-pomensko čim bliže,
3. da nam je poznana čim bolj popolna arheološka slika (da nam jo arheološka topografija) proučevanega kraja v proučevanem času,
4. da izdelamo čim bolj popolno sliko stanja v proučevanem času in prostoru, za kar je potrebno poznavanje tudi mlajših pisanih virov do prvih katastrof.

Pri takem drobnjakarskem zbiranju tvarnih in pisanih virov o nekem prostoru je s stališča delovnih zmogljivosti nujna geografska omejenost.

¹ A. Pleterski, Povezovanje tvarnih in pisanih virov pri proučevanju zgodnjega srednjega veka (alpskih Slovanov), AV 30 (v pripravi). Tu je govora o povezovanju arheologije in zgodovine ter o metodi dela z obojnimi viri.

Idealne so manjše zaključene pokrajinske enote, saj so se v njihovem okviru dogajali več ali manj zaključeni historični procesi. Tako si vse nekako poenostavimo na raven laboratorijskega opazovanja, pri čemer se je treba, ob vsakem posploševanju dobljenih rezultatov, zavedati vseh nevarnosti izkrivljanja, ki ga tako posploševanje prinese.

Vse navedene pogoje lahko na Slovenskem najbolje izpolni proučevanje blejskega kota. Z ene strani je ta prostor arheološko relativno dobro raziskan, z druge strani pa se nanj nanaša cela veriga pisanih virov od začetka 11. stoletja do danes. — V tako izbranem prostoru smo poskušali vzpostaviti prvi stik med pisanimi in stvarnimi viri z določitvijo prostorsko-naselitvene kontinuitete naselbin zgodnjega srednjega veka, ki so dokazane z arheološkimi viri, in naselbin, ki se že omenjajo v pisanih virih. Pri tem je prvenstveno vlogo odigrala slikovna predočitev problema; staroslovanska arheološka najdišča so bila vrisana v karto (1 : 5000) hkrati s prvotnimi tlorisi blejskih vasi. Ti so bili s pomočjo franciscejskega katastra risarsko obnovljeni s predstavitvijo tlorisne razporeditve prvotnih kmetij — gruntov. Pokazalo se je, da nekatere vasi sestojijo iz več naselbinskih jeder, ki izvirajo, kot je povedala analiza pisanih virov, iz različnih obdobj. V odnosu do staroslovanskih grobišč so se izoblikovale tri skupine: prvo predstavljajo najstarejša naselbinska jedra in tik ob njih ležeča staroslovanska grobišča, drugo mlajša naselbinska jedra brez poleg ležečih staroslovanskih grobišč, tretjo staroslovanska grobišča stran od najstarejših naselbinskih jeder. Prva skupina nam pomeni naselbine, ki živijo neprekinjeno od vključno zgodnjega srednjega veka do danes, druga naselbine, ki so nastale najprej konec 10. in v poznejših stoletjih, ko je pokopavanje ob vasi že prenehalo, tretja staroslovanska naselbine, ki so prenehale živeti že v zgodnjem srednjem veku in še čakajo, da jih odkrije arheologova lopata.

Za vzpostavitev prostorskega odnosa med obema skupinama virov smo si pomagali z metodami historične topografije, s poistovetenjem krajev, ki se omenjajo v pisanih virih, in krajev, ki danes obstajajo. Ob reševanju problemov historične topografije nam je bil v največjo pomoč franciscejski kataster, ki po eni strani predstavlja zadnji člen v verigi omemb nekega kraja v pisanih virih, po drugi strani pa s svojimi katastrskimi mapami omogoča prostorsko poistovetenje. Pri tem ne smemo pozabiti, da je v velikem številu primerov potrebno poznati vso verigo omemb; da lahko nedvoumno določimo kraj. Na tako ugotovljene današnje kraje pa se navezujejo tudi arheološki viri.

Naselbina z zelo zgodnjo omembo v pisanih virih, s staro tlorisno zasnovo, s starim tipom poljske razdelitve, s starim imenom, v kateri se omenjajo kosezi — na eni strani, na drugi strani pa obstoj staroslovanskega grobišča tik ob prvotnem vaškem jedru — vse to govori o tem, da vas živi neprekinjeno še iz staroslovanskega obdobja (grobišča proč od vasi zaznamujejo propadlo zgodnesrednjeveško naselbino²). Odprta je pot nadaljnji retrogradni analizi. Ko vemo, katera, že v pisanih virih (11. in poznejših stoletjih) omenjana, vas izvira še iz staroslovanskega obdobja, lahko družbeno-gospodarsko-politične ugotovitve o teh naselbinah, ki jih more prinese analiza pisanih virov, prenesemo s potrebno previdnostjo nazaj v preteklost. S tem je obogateno poznavanje staroslovanskega obdobja in hkrati vrednotenje stvarnih preostankov te dobe.

² T. Knific, *Dati archeologici sulla colonizzazione della marca di Kranj nei secc. X e XI*, *Balcanslavica* 4, Beograd 1975, 62.

Pričujoča naloga predstavlja prvi korak k nadaljnjemu povezovanju pisanih in tvarnih virov na področju blejskega kota in je prostorsko omejena le na predel okrog Blejskega jezera, ki je arheološko in zgodovinsko najboljše dokumentiran. Kljub tej omejenosti pa že daje metodska izhodišča za nadaljnje raziskovanje; po opravljeni arheološki topografiji in pritegnitvi še neupoštevanih pisanih virov, bo možna zaokrožena povezava obojnih virov, ki bo zajela ves blejski kot. Tedaj bo mogoče podati tudi podobo historičnega dogajanja v tem prostoru, še daleč pred njegovo prvo omembo v pisanih virih leta 1004.

Vprašanje naselbinske nepretrganosti Bleda konec 10. in v začetku 11. stoletja

V tem delu se poskuša z dopolnilno uporabo pisanih in tvarnih virov ugotoviti, katere blejske staroslovanske naselbine, ki so nam znane na osnovi arheoloških najdb, so istovetne z vasmi, ki jih omenjajo pisani viri že v 11. stoletju. Ker se vasi, ki jih izkazujejo arheološke najdbe, le deloma ujemajo z vasmi, ki jih omenjajo pisani viri, so arheološko ugotovljene naselbine zaradi večje nazornosti predstavljene ločeno od naselbin ugotovljenih po pisanih virih. Pri arheološkem prikazu naselitve je navedena literatura omejena le na tisto, ki je bistvena za rešitev našega vprašanja (pri nadaljnjem poglobljanju je seveda nujno upoštevanje celotne literature). Prav tako se dotikamo gospodarsko-družbeno-političnih vprašanj le v tolikšni meri, ki je potrebna, da se pojasnijo nekateri naselbinski pojavi, zato so še neizdelana in za sedaj zastavljena le kot domneve.

Bled konec 10. in v začetku 11. stoletja po arheoloških virih

Na področju današnjega mesta Bled³ so bili na več krajih odkriti sledovi staroslovanske naselitve: Otok, Grajsko kopališče, Farna cerkev, Grad, Pristava, Žale, Želeče, Mlino, Rečica.

Otok (zemljevid I, 1)

Že okoli 800 je bila tu postavljena prva cerkvena stavba,⁴ ki je imela podkvasno zidano apsidno ter ladjo z leseno nadgradnjo.⁵ Na osnovah prve cerkve je bila postavljena po časovnem presledku, ki ga označuje vogal neke štirikotne stavbe, druga cerkev,⁶ ki stoji od 9. do 10. stoletja.⁷ Poleg svetiščnega prostora je bilo odkrito tudi veliko skeletno grobišče, ki je začelo nastajati ob postavitvi prve krščanske cerkve ter je trajalo do 11. stoletja, ko je bila postavljena velika dvoladijska cerkev.⁸ Ta je zamenjala prejšnjo karolinško cerkev približno v začetku 11. stoletja, ko je bil ta prostor podeljen briksenskim škofom.⁹ Verjetno je, da so zaradi prostorske omejenosti Otoka, kjer ni moglo biti naselbine, na njegovem grobišču pokopavali umrle iz okoliških vasi. Predmeti, ki so bili najdeni v grobovih, kulturno spadajo v ketlaško skupino, katere etnični nosilci so bili alpski Slovani, toda to še ne pomeni, da so bili vsi ljudje, ki so jih pokopavali okoli otoške cerkve, Slovani. Antropološke in stomatološke raziskave so pokazale, da se pokopani povsem ujemajo s skeleti s Pristave I, ki pa so staroselski.¹⁰ Torej je možno, da so na Otoku pokopavali krščanske staroselce, ki so se ohranili še dolgo po prihodu Slovanov. Arheološko je očitno, da so bili družbeno podrejeni, saj je otoško grobišče po najd-

³ Krajevni leksikon Slovenije I, Ljubljana 1968, 277 ss.

⁴ V. Sribar, Staroslovanski Bled, Velika arheološka nalazišta u Sloveniji, Beograd 1976, 67.

⁵ Isti, Blejski otok — oris zgodovine, Bled (1971), 14.

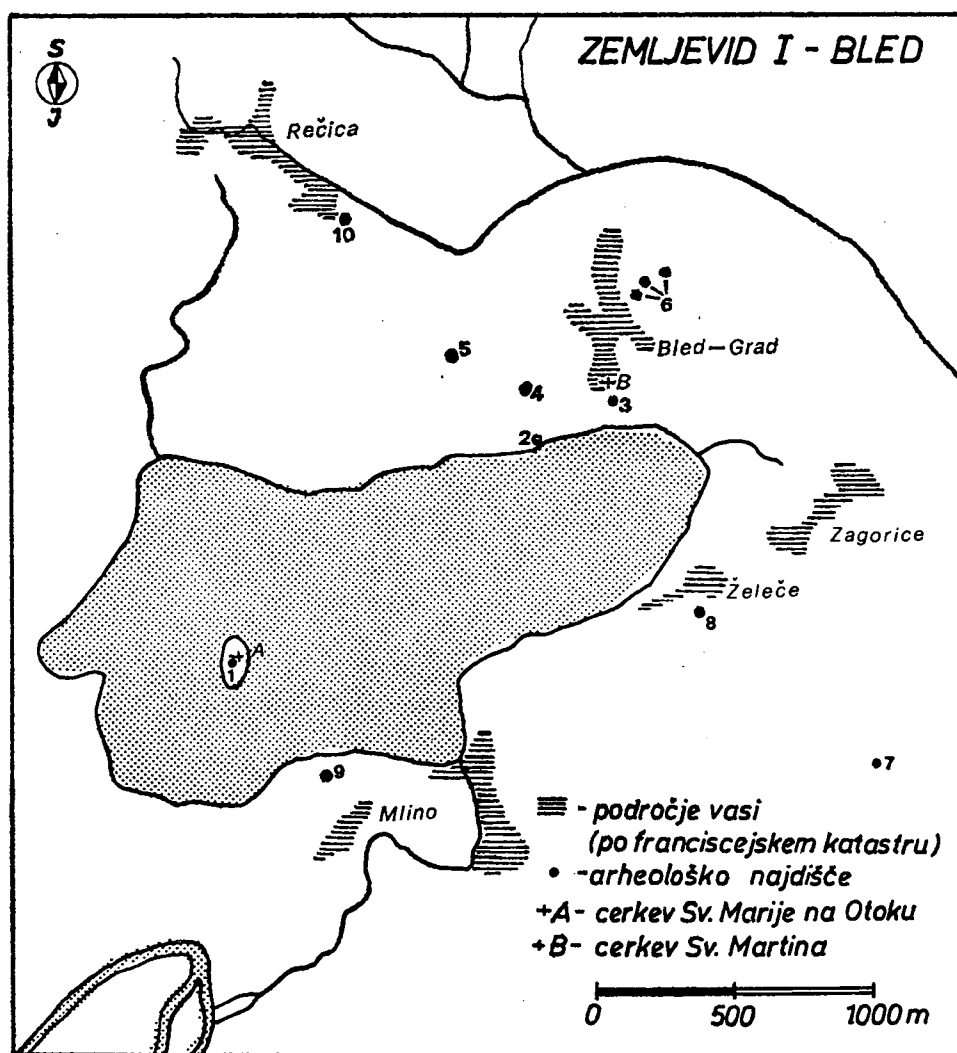
⁶ Prav tam, 17.

⁷ Isti, Staroslovanski Bled, Velika arheološka nalazišta u Sloveniji, Beograd 1976, 68.

⁸ Isti, Blejski otok — oris zgodovine, Bled (1971), 33 s.

⁹ Prav tam, 20.

¹⁰ Prav tam, 32.; stomatološke ugotovitve: V. Krušič, Karies pri narodih, živečih na Slovenskem, gledan skozi prizmo tisočletij, AV 21—22, Ljubljana 1970—1971, 288 ss.

bah drobnega materiala, v primerjavi z ostalimi velikimi blejskimi grobišči, najrevnejše.¹¹

Lastnik Otoka in cerkve na njem bi bil prvotno lahko voditelj blejske organizacijske enote. Od njega bi ju prevzel nemški cesar in ju zato lahko leta 1004 podelil briksenskem škofu Albuinu.

Grajsko kopališče (zemljevid I, 2)

Med gradnjo kopališča pod gradom so, kot lahko sklepamo iz pripovedovanja delavcev, uničili tudi nekaj staroslovanskih skeletov z lunastimi uhani.¹² Na podlagi teh pridatkov bi jih lahko postavili v ketlaško kulturno skupino, ki traja v 9. in 10. stoletju.¹³ Razen teh ustnih izjav trenutno še ne poznamo tvarnih dokazov o obstoju staroslovanskega grobišča.

¹¹ Isti, *Staroslovanski Bled, Velika arheološka nalazišta u Sloveniji*, Beograd 1976, 70 s.

¹² S. Gabrovec, *Prazgodovinski Bled*, Ljubljana 1960, 6.

¹³ P. Korošec, *Kulturni in časovni oris slovenskega zgodnjega srednjega veka na območju Slovenije*, AV 21—22, Ljubljana 1970—1971, 101.

Kje je stala pripadajoča naselbina, lahko le presojamo. Prostora je dovolj le vzhodno od mesta pokopavanja, ki je sicer stisnjeno med jezersko obalo in grajsko pečino. Ta prostor pa je hkrati že del nekdanje vasi Grad. Da naselbina ni stala zahodno ali severno od grobišča, lahko sklepamo tudi po poteku meje grajske dominikalne posesti. Ta prostora z grobovi ne obsega, ampak poteka tik ob njegovi severni in zahodni strani (zemljevid II). Prostor grobišča je bil torej že ob nastanku dominikalne posesti nerazdružljivo povezan na vzhod. Naselbina bi tako lahko bila v neposredni bližini ali pa celo na mestu dela vasi Grad.

Farna cerkev (zemljevid I, 3)

Pod župniščem je bil pri kopanju peska ob cesti odkrit časovno neopredeljen skelet.¹⁴ Verjetno spada k istemu pokopališčnemu prostoru kot grobišče na mestu kopališča, s tem pa tudi k isti naselbini.

Cerkev Sv. Martina že s svojim imenom kaže, da je starega izvora.¹⁵ Ko so leta 1903 podirali staro cerkev, so ugotovili, da je morala biti že kmalu po letu 1004 postavljena kapelica na mestu, kjer se je pozneje razvila cerkev.¹⁶ — V. Šribar trdi, da so brixenski škofi postavili župno cerkev Sv. Martina istočasno z dvoladijsko cerkvijo na Otoku.¹⁷ — F. Gornik meni, da so že pred letom 1000 postavili kapelico Sv. Martinu Franki, na kar sklepa iz treh razlogov; prvič — ne more si misliti, da bi bili krščanski Franki tu dvesto let brez svetišča, drugič — Sv. Martin je bil frankovski svetnik, tretjič — kar misli, da je najvažnejše, brixenski škofje ali blejska graščina niso bili patron cerkve, kar je po takratnem običaju znamenje, da niso skrbeli za njeno zidanje.¹⁸

Postavimo si lahko dve vprašanji: kdaj je bila zgrajena prva kapelica Sv. Martina in — kdo jo je zgradil. Poskusimo odgovoriti najprej na drugo vprašanje. Strinjamo se z Gornikovim mnenjem, da to ni mogel biti brixenski škof. Seveda to tudi niso bili Franki, saj v materialni kulturi 9.—10. stoletja na Bledu ni najti sledov njihove prisotnosti. Poleg tega niso bili edini širitelji čaščenja Sv. Martina v naših krajih, saj ga je sprejela tudi oglejska cerkev že za časa Karolingov.¹⁹ — Graditelji prve kapelice so bili najverjetneje domačini, morda na oglejsko pobudo.

Videli smo, da se ujemajo mnenja, da je nastala prva zidana kapelica v začetku 11. stoletja. Toda že pred njo lahko domnevamo na istem mestu starejšo, leseno stavbo, namenjeno krščanskemu bogoslužju.²⁰ Kajti, če tedaj, ko je dobil brixenski škof posest na Bledu, te cerkvice še ne bi bilo, bi jo nedvomno zgradil sam iz vsaj dveh razlogov: da utrdi cerkveno organizacijo, zlasti pa bi si s tem odprl nov vir dohodkov. — Nadaljnja možnost bi bila, da bi bil njen graditelj v začetku 11. stoletja kak plemenitaš, ki bi jo postavil na svoji zemlji kot lastniško cerkev. A le težko si predstavljamo, da bi trpel brixenski škof tekmece prav pred svojim nosom. — Posredni pokazatelj starosti in pripadnosti cerkve je tudi to, da je ob brixenskem prihodu na Bled že pripadala pražupniji v Radovljici, kar je onemogočilo organizacijo lastne brixenske pražupnije.²¹

Poskusimo natančneje določiti, kdaj je bila postavljena prva kapelica. — Zopetno uvajanje cerkvene mreže konec 8. in v začetku 9. stoletja s strani Oglejskega patriarhata se je na Bledu očitno oprlo predvsem na še vedno krščanske potomce staroselcev, kar dokazuje rasna podoba grobišča na Otoku. Tudi za cerkveno organizacijo in nadoblast nemškega cesarstva rušilno obdobje madžarskih napadov preko našega ozemlja od konca 9. do srede 10. stoletja ni prispevalo h krepitvi krščanstva. Šele s ponovnim prihodom pod oblast nemške države so bili ustvarjeni novi družbeno-politični pogoji, ki so omogočili uveljavitev in dokončno zmago krščanske vere. Šele v tem času si lahko zamislimo postavitev cerkvice Sv. Martina. Tako bi dobili njen začetek nekje v sredini druge polovice 10. stoletja.

Postavljena je bila poleg starega pokopališčnega prostora (Grajsko kopališče, skelet pod župniščem). Temu in drugim blejskim grobiščem je postopoma prevzela njihovo funkcijo in do začetka 11. stoletja se je ob njej razvilo glavno blejsko pokopališče. Lastnik cerkve po vsej verjetnosti ni bil voditelj staroslovanske blejske

¹⁴ Cerkev in dom, št. 6, 1936, 23.

¹⁵ F. Truhlar, Problem starih patrocinijev v Sloveniji, Bogoslovni vestnik 33/1—2, Ljubljana 1973, 61 ss.; J. Gruden, Češčenje sv. Martina, škofa, na Slovenskem, Voditelj v bogoslovnih vedah 3, Maribor 1900, 56.

¹⁶ J. Mantuani, Wandmalereien der alten Pfarrkirche in Grad (Veldes), MZK, Wien 1906, 136.

¹⁷ V. Šribar, Blejski otok — oris zgodovine, Bled (1971), 43.

¹⁸ F. Gornik, Bled v fevdalni dobi, Bled 1967, 170. (Dalje: Fevdalni Bled).

¹⁹ J. Höfler, Cerkev in kapele visokega srednjega veka na Slovenskem, Historično-topografsko gradivo, Ljubljana 1978, tipkopis na Inštitutu za arheologijo pri SAZU.

²⁰ J. Gruden, prav tam, 57 s.

²¹ J. Höfler, prav tam.

organizacijske enote, čigar bi lahko bila cerkev na Otoku, kajti, ko je bil uničen, je njegova posest pripadla nemškemu cesarju, ta pa jo je leta 1004 podelil naprej brixenskemu škofu. Tako je bil ta lahko lastnik otoške cerkve, ni pa imel nobene oblasti nad cerkvijo Sv. Martina. Ustanovitelj cerkve je bil torej nekdo, ki je bil manj pomemben od voditelja, a hkrati dovolj imovit — to pa je bil lahko le plemenitaš, katerega stanovski tovariši se pojavljajo v velikem številu na Bledu in okolici v virih 11. stoletja ter jih je Hauptmann opredelil kot koseze.²²

Grad (zemljevid I, 4)

Na sedlu med kamnitim vrhom, kjer stoji blejski grad, in nižjim vrhom »Na pečeh« je bilo pri gradnji parkirišča odkrito veliko staroslovansko grobišče. Ker misel, da so tu pokopavali prebivalce iz okoliških vasi, ki pa so vse imele svoja grobišča, ni logična, je verjetno, da je pripadajoča naselbina stala neke v neposredni bližini. Mnenja arheologov se ujemajo, da je stala na mestu blejskega gradu ali pa na mestu prazgodovinske naselbine — »Na pečeh«.²³ Možen naselbinski prostor pa bi bile tudi terase bivših grajskih vrtov. — Zanimivo je, da grobišče po bogastvu najdb prekaša ostala do sedaj poznana grobišča na Bledu.²⁴ Če nam skupina pokopanih na Otoku s svojo skromnostjo pridatkov predstavlja podrejeni sloj, nam mora skupina na grajskem sedlu pomeniti družbeno nadrejene ljudi. Zato si lahko na tem mestu predstavljamo upravno središče blejske organizacijske enote, kar nam potrjujejo, kot bomo videli pozneje, tudi pisani viri.

Konec pokopavanja na grobišču postavlja Valič,²⁵ pri čemer se naslanja na Hauptmannov prikaz²⁶ nastanka brixenske posesti na Bledu, v desetletja pred 11. stoletjem. Šribar²⁷ meni, da grobišče preneha obstajati najkasneje v prvi polovici 11. stoletja. Pri tem se najverjetneje opira na najdbo dveh okroglih sponk s podobama: božjega jagnjeta in dveh svetnikov z znaki mučnikov. Obe povezuje s prihodom novih brixenskih upraviteljev. Kar se tiče tipološke strani najdbe, misli, da sta obe sponki nastali izven ketlaškega kulturnega kroga. — Na podlagi povedanega bi morda lahko zaključili, če povežemo obe prejšnji mnenji, da preneha pokopavanje konec 10. stoletja, vendar se posamezni pokopi nadaljujejo še nekoliko pozneje.

Naselbina in grobišče predstavljata celoto, zato se moramo tudi vprašati, kaj se je zgodilo z naselbino. — Valič ugotavlja, da kažejo tipološke primerjave najdenih predmetov na Gradu med vsemi blejskimi grobišči na najtesnejše povezave s Pristavo,²⁸ ki stoji ob samem vznožju grajskega hriba. Glede na to lahko domnevamo, da je tudi usoda obeh pripadajočih naselbin tesno povezana. Zato jo bomo obravnavali skupno pri predstavitvi Pristave.

Pristava (zemljevid I, 5)

Grobišče, ki je bilo odkopano po drugi svetovni vojni, je največje na blejskem in med tremi največjimi v Sloveniji. Glede na izoblikovanost okolice Šribar predvideva, da je pripadajoča naselbina stala na vzpetini imenovani Višce, približno 200 m jugo-zahodno od nekropole.²⁹

Da bi odkopali grobišče v celoti, so se leta 1975 začela nova arheološka izkopavanja, ki so poleg drugih najdb prinesla tudi odkritje staroslovanskih naselbinskih objektov v neposredni bližini staroslovanskih grobov.³⁰ To so prvi arheološko dokazani ostanki staroslovanske naselbine na Bledu. S tem je hkrati tudi odpadla povezava z Višcami.

Najdena sta bila dva naselbinska objekta, od katerih je bil eden nedvomno uničen v požaru. Prav v tem je bil najden svinčen križec — obesek, ki je podoben primerku s staroslovanskega grobišča na Pristavi in predstavlja vezni člen med nekropolo in naselbinskimi sledovi.³¹ Križec z grobišča postavlja J. Kastelic pod

²² L. Hauptmann, Staroslovenska družba in obred na knežjem kamnu, Ljubljana 1954, 108 ss.

²³ V. Šribar, Staroslovenski Bled, Velika arheološka nalazišta u Sloveniji, Beograd 1976, 64. ; A. Valič, Staroslovansko grobišče na blejskem gradu, Situla 7, Ljubljana 1964, 45.

²⁴ V. Šribar, prav tam, 65.

²⁵ A. Valič, prav tam, 47.

²⁶ L. Hauptmann, prav tam, 109.

²⁷ V. Šribar, prav tam, 64 ss.

²⁸ A. Valič, prav tam, 46.

²⁹ V. Šribar, prav tam, 56.

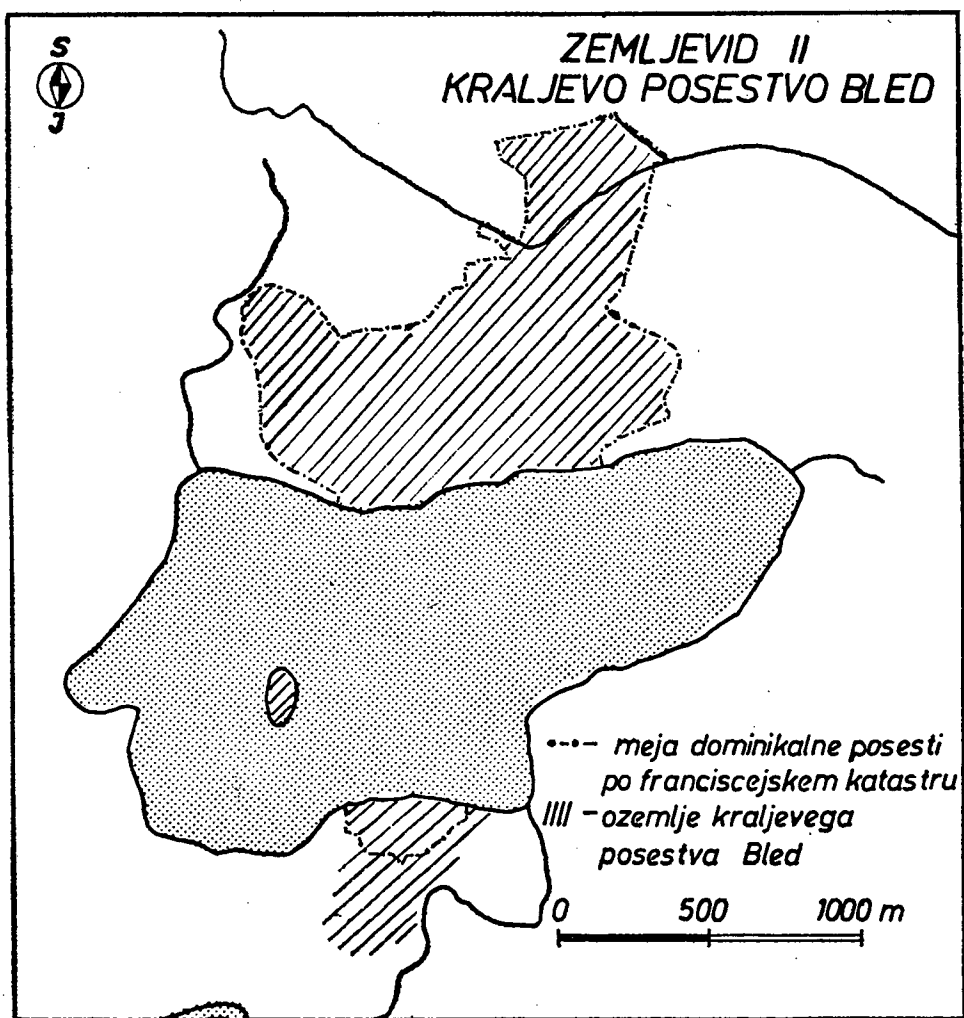
³⁰ T. Knific, VS 21, Ljubljana 1977, 280. — Zahvaljujem se Timoteju Knificu za vse podatke, ki mi jih je prijateljsko posredoval.

³¹ Prav tam.

konec 10. ali pa na začetek 11. stoletja,³² s čimer se strinja tudi J. Korošec.³³ Po Šribarju spada v drugo polovico 10. stoletja.³⁴ — Morda bi smeli iz povedanega domnevati, da je doletela naselbino v tem času katastrofa — požar, ki je pomenila tudi njen konec.

Hkrati s propadom naselbine so prenehali uporabljati pripadajoče ji grobišče. Kastelic sicer misli, da se nekropola na Pristavi konča šele z briksensko penetracijo v gornje Posavje.³⁵ Toda vse kaže, da prihod briksenskega škofa na Bled ne pomeni takšne zgodovinske prelomnice, kot se je razlagalo dosedaj. Največje in najbolj vidne spremembe so se zgodile nekaj desetletij prej, o čemer nam pričajo požgane hiše in pisani viri, o katerih pa bo govor pozneje.

Madžarski vpadi na življenje v blejskem kotu, ki je zavarovan z naravnimi ovirami in odmaknjeno lego, niso mogli imeti rušilnega vpliva. Nasprotno, kaj verjetno je, da so si tu naši pribežališče nekateri begunci pred neprijetnimi sosedi. Do bistvenih družbeno-političnih sprememb je prišlo

³² J. Kastelic, B. Škerlj, Slovanska nekropola na Bledu, Ljubljana 1950, 44 in 46.

³³ J. Korošec, ocena, J. Kastelic, B. Škerlj, Slovanska nekropola na Bledu, ZČ 4, Ljubljana 1950, 229.

³⁴ V. Šribar, prav tam, 61.

³⁵ J. Kastelic, Slovanska nekropola na Bledu, Ljubljana 1960, 41.

pozneje, najverjetneje ob vnovični nemški osvojitvi naših pokrajin. Kranjska kotlina je bila osvojena od najprej 950 do najpozneje 973.³⁶ Ta »reconquista« je bila očitno precej nasilna in zlasti usmerjena proti samostojnim središčem staroslovanske oblasti. Le tako si lahko razlagamo uničenje naselbin na Pristavi in ob grajskem sedlu, ki sta najverjetneje doživeli isto usodo. Postali sta pustota, ki je kot taka lahko postala kraljeva last, saj je med regalije spadalo tudi premoženje brez lastnika, prav tako pa tudi premoženje tistih, ki so zagrešili zločin proti vladarju.³⁷ Voditelj blejske organizacijske enote je bil uničen in vladar je prevzel njegovo posest na osnovi enega ali drugega prej navedenega razloga ali pa celo na podlagi obeh hkrati. Tedaj je dobil sklenjeno posest od Mlinega (mogoče), preko Otoka z jezerom do vključno naselbini na Pristavi in ob grajskem sedlu s pasom okoliškega ozemlja (zemljevid II).

To bi bilo lahko prvotno jedro njegovega posestva Bled (»praedium quod dicitur Ueldes«),³⁸ ki ga je nato leta 1004 daroval briksenskemu škofu. Po smrti škofa Albuina je del tega posestva pripadel briksenskim kanonikom — otoški proštiji. Vsa ta posest je bila še 800 let pozneje ob času nastanka franciscejskega katastra v dominikalni lasti briksenskega gospostva in otoške proštije.³⁹

Blejskega voditelja so zamenjali upravitelji nemškega vladarja. Nekaj časa so jih morda še pokopavali na slovanskem grobišču na grajskem sedlu, kar bi bila možna razlaga pojava obeh prej omenjenih neketlaških sponk.

Ostaja vprašanje: kaj se je zgodilo s prebivalci uničenih naselbin? — Vse kaže, da so se razselili po okoliških vaseh, kar pa bo podrobneje obravnavano kasneje.

Žale (zemljevid I, 6)

Ze pri gradnji novega blejskega pokopališča so naleteli na zgodnjesrednjeveške grobove. Nekaj let pozneje so pri prekopavanju sosednjega morenskega griča našli čez sto staroslovanskih skeletov.⁴⁰ Nekaj grobov so na istem griču našli pri stanovanjski gradnji še po drugi svetovni vojni.⁴¹ Grobišče načrtno še ni bilo raziskano.

Sribar in Staretova postavljata gradivo z grobišča na Žalah v časovni okvir 9. in 10. stoletja,⁴² pri čemer se opirata na nekaj sponk:⁴³ 1. monetna sponka, za katero ugotavljata, da je verjetno zgodnjesrednjeveška kopija poznoantičnega novca ter časa nastanka ni mogoče določiti, vendar se jima zdi možno, da sodi v 9. stoletje.⁴⁴ 2. sponka s kentavrom — zaradi njene likovne zasnove in napredne linearnosti je vzporedna s fibulo iz Perave z upodobitvijo molilca. To drugo fibulo pa spet primerjata s podobnimi upodobitvami na kamnu, ki so datirane od 8. do 11. stoletja.⁴⁵ Zaradi ohlapnosti primerjav se zdi postavitev sponke s kentavrom v 10. stoletje močno vprašljiva. 3. pravokotna sponka z geometrično-rastlinskim ornamentom — to primerjata z upodobitvijo na kapitulu v Puli, ki je datirana v 7. do 8. stoletje. 4. sponka s stilizirano upodobitvijo panterja — ta je edina izmed naštetih, ki jo lahko z gotovostjo postavimo v ketlaško kulturno skupino, torej časovno v 9. do 10. stoletje. Toda pri tej moramo ugotoviti, da sta se avtorja zmotila, saj ne izvira z Žal na Bledu, ampak je bila najdena na grobišču v Mengšu.⁴⁶ — Zaključek povedanega bi bil, da je časovna opredelitev grobišča Žale, Sribarja in Staretove, napačna.

³⁶ B. Grafenauer, *Zgodovina slovenskega naroda II*, Ljubljana 1965, 140.

³⁷ S. Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev*, Ljubljana 1961, 130.

³⁸ F. Kos, *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku III*, Ljubljana 1911, št. 17, 13 s. (Dalje: *Gradivo III*).

³⁹ Arhiv Slovenije, Ljubljana, Franciscejski katastri za Kranjsko — protokoli, L 243 Zeleče — št. 70, L 317 Bled — št. 91.

⁴⁰ A. Müllner, *Funde antiker Gräber in Veldes*, Argo III, Laibach 1894, 113 ss.

⁴¹ P. Petru, *VS 7*, Ljubljana 1960, 306.

⁴² V. Sribar, V. Stare, *H kronologiji blejskih grobišč*, Situla 14/15, Ljubljana 1974, 291.

⁴³ Prav tam, sl. 16, 312.

⁴⁴ Prav tam, 284.

⁴⁵ Prav tam, 286 s.

⁴⁶ D. Vuga, *Le scoperte del primo medioevo a Menges*, Balcanoslavica 4, Beograd 1975, fig. 1, 5, 34.

Treba je upoštevati dejstvo, da na nekropoli prenehajo pokopavati pred začetkom druge razvojne stopnje slovenske zgodnj srednjeveške kulture,⁴⁷ ki jo predstavlja ketlaška skupina. To hkrati pomeni, da je tudi pripadajoča naselbina prenehala obstajati pred 9. stoletjem. Njeno lokalizacijo nam nakazuje ledinsko ime Selišče, ki zaznamuje polje poleg sedanjega blejskega pokopališča. Staroslovansko vas bi si torej morali šele odkopati.

Želeče (zemljevid I, 7)

Pred drugo svetovno vojno so pri delih na občinski poti, ki pelje z Bleda v Ribno, našli že precej stran od vasi Želeče majhno grobišče s petimi skeleti. Ložar jih je v svojem poročilu⁴⁸ najprej opredelil kot rimske, pozneje pa je na podlagi primerjave s starohrvaškim grobiščem v Mravincih, kjer so bili grobovi prav tako obloženi z obklesanimi kamni, spremenil svoje mnenje in trdil, da so slovanski.⁴⁹ Nasprotno pa P. Petru na osnovi pridatkov spet misli, da so grobovi verjetno iz začetka našega štetja.⁵⁰ Glede na to, da v Sloveniji še niso bili najdeni staroslovanski grobovi z izdelano kamnito oblogo ter da nam je sedaj znano novo grobišče tik vasi Želeče, se lahko povsem strinjamo s Petrujem. Nov in zelo važen je podatek, da so leta 1932 ob kopanju peska na zemljišču pod Stražo z ledinskim imenom Žale (zemljevid I, 8) našli številne človeške kosti, grobove.⁵¹ To je najverjetneje staroslovansko grobišče, ki je pripadalo istodobni naselbini, na katere temeljih stojijo Želeče.

Mlino (zemljevid I, 9)

Med deli pri kraljevem dvorcu Suvoboru so po prvi svetovni vojni našli tri staroslovanske skelete, lokalno sporočilo pa je govorilo, da so že pri gradnji temeljev dvorca konec 19. stoletja odkrili večje število grobov.⁵² Glede na oblikovanost terena je morala stati pripadajoča naselbina na istem prostoru kot grobišče. V tem mišljenju nas še utrjuje pogled v franciscejsko katastrsko mapo: na istem mestu vidimo zaokrožen kos dominikalne zemlje otoške proštije⁵³ (zemljevid V). Na kraju, kjer je bilo pokopališče, pa je v katastrski mapi narisana lesena svetiščna stavba, med njo in Otokom pa zveza s čolnom. Povezavi vsega tega s staroslovansko vasjo se ne moremo izogniti. S tem pa imamo pred seboj tudi njen natančen obris.

Mogoče je, da je naselbino v drugi polovici 10. stoletja zadela enaka usoda kot naselbini na Pristavi in ob grajskem sedlu. Vendar se ob taki razlagi pojavi vprašanje, zakaj je bila uničena, poleg že obravnavanih dveh, prav ta vas in ne kaka druga. Na to vprašanje trenutno še ni najti odgovora. Z gotovostjo se da reči le, da je bila konec 10. stoletja že opuščena.

Rečica (zemljevid I, 10)

Na samem robu vasi je bilo pri gradnji stanovanjske hiše odkrito zgodnj srednjeveško staroslovansko grobišče s šestimi in še več neizkopanimi skeleti.⁵⁴ Bližina sedanje vasi napeljuje na misel, da je staroslovanska naselbina stala na njenem mestu.

Več nam o Bledu v drugi polovici 10. in na začetku 11. stoletja arheološki viri še ne povedo. Poglejmo sedaj, kaj nam o istem govorijo pisani viri.

Bled konec 10. in v začetku 11. stoletja v pisanih virih

Že iz 11. stoletja je znano veliko število pisanih virov, ki se nanašajo na blejski kot. Govorijo nam o krajih, ki obstajajo še danes, zato bomo pri nadaljnjem sklepanju izhajali iz njih.

⁴⁷ P. Korošec, Kulturna opredelitev slovanskega zgodnjega srednjega veka na ozemlju vzhodnih Alp, AV 18, Ljubljana 1967, 321.

⁴⁸ R. Ložar, Grobovi iz rimske dobe na Bledu, Cerkev in dom, št. 7, 1937, 25 ss.

⁴⁹ Isti, Razvoj in problemi slovenske arheološke vede, ZUZ 17, Ljubljana 1941, opomba 110, 145.

⁵⁰ P. Petru, Okvirna časovna in tipološka klasifikacija gradiva iz južne nekropole v Bobovku pri Kranju, AV 9—10, Ljubljana 1958—1959, 14.

⁵¹ Pripovedoval Ludvik Berce, Želeška cesta 15, Bled, zapisal 9. IX. 1976 Timotej Knific.

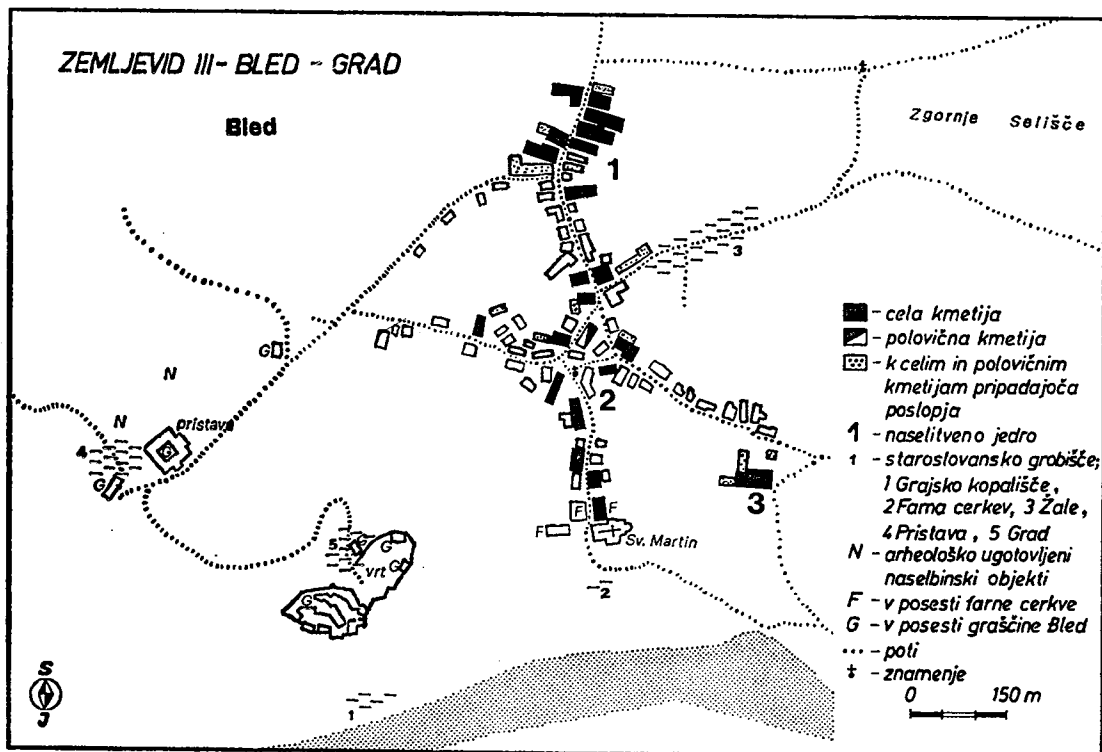
⁵² R. Ložar, Arheološke najdbe na Bledu, GMS 10, Ljubljana 1929, 58 ss.

⁵³ Arhiv Slovenije, Ljubljana, Franciscejski katastri za Kranjsko — protokoli, L 243 Želeče — št. 70, Alfabetisches Verzeichniss der Grund Eigenthümer der Gemeinde Schalkendorf, Probstei: IV/922—926.

⁵⁴ A. Valič, Rečica pri Bledu, VS 11, Ljubljana 1967, 132.

Bled — Grad (zemljevid III)

V tlorisu vasi (povzet po franciscejski katastrski mapi kot tudi vsi ostali) tvorijo posebej označene cele in polovične kmetije s pripadajočimi poslopji več lahko spoznavnih naselitvenih jeder, ki se ločijo po osnovni razporeditvi hiš v več tipov.

1) Severno jedro predstavlja obcestni tip, kjer so kmetije pravilno razvrščene na obeh straneh ceste.

2) Južno jedro je gručasto, sestavljeno iz nenačrtno postavljenih kmetij.

3) To jedro je iz ene same kmetije, ki stoji izven vasi. Glede na različno tlorisno zasnovo je nedvomno, da so posamezna jedra nastajala ob različnem času. Kot najstarejše bi lahko najverjetneje imenovali gručasto jedro (št. 2). Ob poti, ki je peljala od njega v Zasip, se je pozneje razvilo obcestno jedro (št. 1). Zadnja pa je nastala osamljena kmetija (št. 3).

Na področju sedanje vasi Grad se v 11. stoletju omenjajo kmetije pod gradom Bled⁵⁵ oziroma v vasi Bled.⁵⁶ Urbar iz leta 1253 tu omenja tri kraje:⁵⁷ Žabji potok, Grad, Pri lipi. V prvih dveh ima brixenski škof po eno, v tretjem pa pet kmetij. Naslednji urbar 1306—1309 pa omenja le še vas Grad kot celoto, kot njena sestavna dela pa kmetijo v Žabjem potoku in kmetije »V kotu« (in angulo, in winchle).⁵⁸ V kotu je najverjetneje isti del vasi kot Pri lipi, to pa M. Kos enači z nekdanjo veliko lipo pri znamenju sredi vasi.⁵⁹ Če sedaj pogledamo na zemljevid vasi, vidimo,

⁵⁵ Gradivo III, št. 164, 166, 369.

⁵⁶ Gradivo III, št. 210, 236, 239, 240, 241, 314.

⁵⁷ M. Kos, Urbarji gospodstva brixenskih škofov za Bled in Bohinj, tipkopis v Zgodovinskem inštitutu Milka Kosa pri SAZU, Ljubljana. (Dalje: Urbarji).

⁵⁸ Prav tam.

⁵⁹ Isti, Gradivo za historično topografijo Slovenije (Za Kranjsko do leta 1500), Ljubljana 1975, 27. (Dalje: Historična topografija).

da to znamenje leži sredi gručastega jedra št. 2. Zato lahko sklepamo, da je jedro št. 2 isto kot del vasi Pri lipi.

Zabji potok; po M. Kosu je stala kmetija ob tem potoku na mestu ali v bližini današnjega hotela Jelovica,⁶⁰ to pa je hkrati lega jedra št. 3, ki stoji točno na mestu omenjenega hotela. Glede na izpostavljeno lego kmetije na robu nekdanj močvirne dolinice v smeri proti Zagoricam se lahko s Kosovo lokacijo strinjamo.

Preostane nam še ugotovitev istovetnosti jedra št. 1. Nehote se ponuja enačenje z delom vasi Grad, ki se omenja 1253, toda proti temu govori vrstni red, po katerem se naštevajo kraji v urbarju iz omenjenega leta: ... Zeleče, Zagorice, Zabji potok, Grad, Pri lipi. Kateri del vasi se prvotno imenuje Grad, za sedaj še ni mogoče reči. — 1347 in 1348 se omenja še nek del vasi, Gasa;⁶¹ 1347 skupaj z Zabjim potokom, 1348 pa hkrati s Pri lipi. Torej gre za nedvomno poseben del vasi, za katerega je značilna ulica — gasa. Zato lahko naselbinsko jedro št. 1 poistovetimo z Gaso.

Poskusimo sedaj rekonstruirati naselbinski razvoj vasi Grad. Vsaj v 10. stoletju že stoji vas Pri lipi (vprašanje, kakšno je njeno prvotno ime, seveda še ostaja odprto). Njene prebivalce najverjetneje pokopavajo ob jezerski obali (grobišči Farna cerkev in Grajsko kopališče). — Po zopetni nemški osvojitvi naših krajev, ko sta bili uničeni naselbini Pristava in ob grajskem sedlu, se je del njunih prebivalcev naselil ob cesti čim bliže stari vasi Pri lipi. Tako je nastala Gasa. Ta naselitev ni mogla biti plod kolonizacije briksenskega gospostva, saj ti ljudje in zemlja niso bili briksenski, ampak so bili sami gospodarji sebe in svoje zemlje, to so bili blejski kosezi. — Po prihodu briksenskih škofov je nastala še kmetija ob Zabjem potoku, verjetno kot sad njihove kolonizacije in je zato tudi ležala nekoliko izven vasi.

V vasi so živeli kmečki svobodnjaki — kosezi, ki si jih je Briksen le počasi in posamično podrejal, ali pa izpodrival. Gotovo mu je to bilo laže tam, kjer so obstajali starejši, neenaki družbeni sloji, torej v starem delu vasi — Pri lipi. Gasa je nastala z naselitvijo najverjetneje izenačenega sloja svobodnjakov, ki so se kot svobodni gospodarji lahko svobodno naselili na svoji zemlji. Zato je bil prodor mednje težji in počasnejši. Po urbarju iz 1253. leta je imel briksenski škof v Zabjem potoku 1, v Gradu 1 in Pri lipi 5 kmetij,⁶² kar dokazuje, da si je do tedaj pridobil podložnike skoraj le v starem delu vasi, medtem ko je v Gaso prodrli šele kasneje.

Zagorice (zemljevid IV)

Vas se prvič omenja v urbarju iz leta 1253, po katerem je imel briksenski škof tu štiri kmetije.⁶³ Kljub razmeroma, za blejski kot, poznemu nastopu v pisanih virih pa je ta naselbina stala vsaj že v 11. stoletju. Razporeditev prvotnih kmetij nam kaže, da gre za tip obcestne vasi, ki se zato florisno loči od sosednjih gručasto zasnovanih vasi. To bi kazalo na njen razmeroma mlajši nastanek ob poti, ki pelje iz Zeleč proti potoku Rečici in naprej. Tudi ta vas ni nastala zaradi kolonizacijskih prizadevanj briksenskih škofov, pa tudi ne kakih drugih velikih zemljiških gospodov, saj so bile izmed blejskih vasi prav Zagorice najbolj razbite na različna gospostva.⁶⁴ Na vprašanje, kdo je vodil kolonizacijo v Zagoricah, nam pomaga odgovoriti dejstvo, da v novem veku zasledimo svobodnjake na vsem ozemlju blejskega gospostva samo v Zagoricah,⁶⁵ resda v štirih od petih primerov le še kot kajzarje. To dejstvo bi si lahko razlagali tako, da je bila prav v Zagoricah najmočnejša skupina svobodnjakov — kosezov. Vprašanje, zakaj ravno v tej vasi, si lahko razložimo z načinom, kako in kdaj je vas nastala — enako kot Gasa v vasi Grad. Sem so se konec 10. stoletja naselili svobodnjaki iz uničenih naselbin Pristava in ob grajskem sedlu. Podatek, da nam iz Zagoric niso znane nobene določene arheološke najdbe, bi lahko potrjeval čas nastanka. Torej je vas nastala na prejšnjem naseljenem zemljišču že v času, ko pokopavanje ob domači vasi ni bilo več v navadi, to se pravi najprej konec 10. stoletja.

Ta svobodnjaška družbena enakost vasi bi nam lahko pojasnjevala, zakaj si agresivni briksenski škof Altwin v drugi polovici 11. stoletja prav v tej vasi, ki je sicer ležala le nekaj streljajev od njegovega gradu, ni mogel pridobiti niti najmanjše posesti.

⁶⁰ Prav tam.

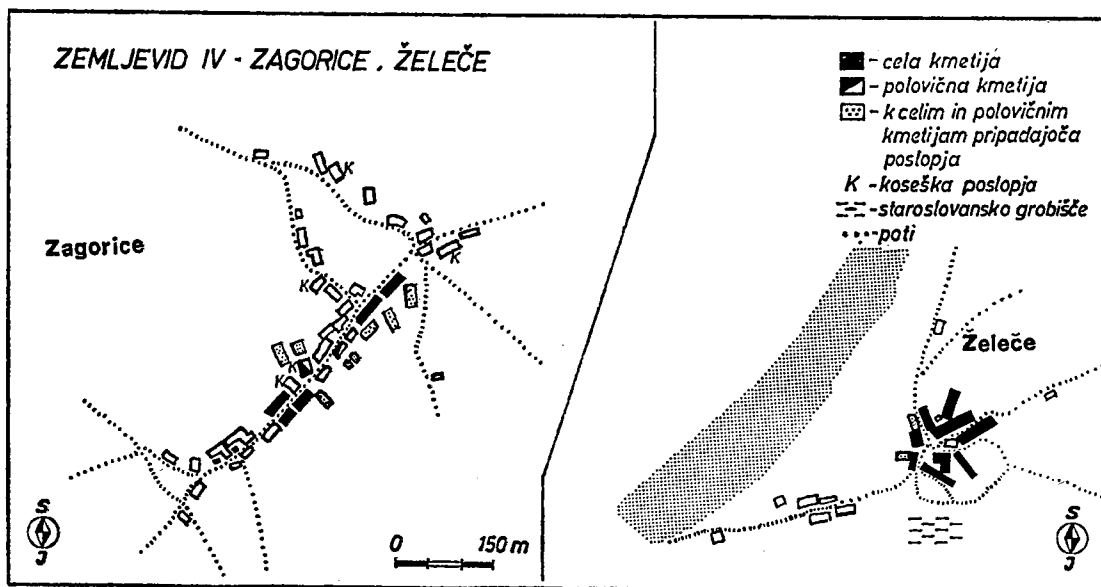
⁶¹ Prav tam, 26.

⁶² Urbarji.

⁶³ Prav tam.

⁶⁴ Fevdalni Bled, 13.

⁶⁵ Prav tam.

Želeče (zemljevid IV)

V Želečah se omenja posest svobodnjakov že med leti 1075 in 1090, ko jo je briksenski škof Altwin od njih tu dobival.⁶⁶ Do tega časa je prešla v njegove roke zelo verjetno že vsa vas, saj je bil 1253 briksenski škof edini lastnik vseh devetih kmetij.⁶⁷ Poleg omembe svobodnjakov, nam o stari zasnovi vasi govori tudi njen tloris, ki jo uvršča v tip gručaste vasi. Kot zanimivost naj poudarimo tipološko posebnost, da so hiše usmerjene proti eni sami središčni točki. Vse povedano nam govori o obstoju vasi že vsaj ob koncu zgodnjega srednjega veka, če pa upoštevamo še prisotnost staroslovanskega grobišča, bi lahko rekli, da obstoji neposredna naselbinska nepretrganost med staroslovansko vasjo s pokopališčem in srednjeveško vasjo, ki jo omenjajo pisani viri v 11. stoletju.

Kot dodatek naj omenimo še to, da poleg že navedene omembe Želeč iz 11. stoletja poznamo še tri listine, ki se morda nanašajo tudi na to vas.⁶⁸ Zamenjave zemljišč, ki nam jih opisujejo te listine, postavlja F. Kos v Želeče,⁶⁹ medtem ko jih M. Kos v »Gradivu za historično topografijo Slovenije« pri Želečah ne omenja,⁷⁰ kar pomeni, da se s prej omenjeno lokacijo ne strinja. »Cilintun« prve listine nam je gotovo iskati na zgornjem Gorenjskem, saj gre za zamenjavo posesti briksenskega škofa v Gorjah za posest v omenjeni vasi.⁷¹ Pri tem vemo, da gre pri vseh ostalih blejskih listinah tega časa za zamenjave vedno v ozemelskem okviru blejsko-bohinjskega in radovljiskega kota. Posest, ki jo omenjata drugi dve listini,⁷² pa najverjetneje leži na Koroškem.⁷³ Poudariti pa je treba, da te tri »pripadajoče« ali »nepripadajoče« listine ne spremenijo naših sklepanj v zvezi z Želečami.

Mlino, Zazero (zemljevid V)

Franciscejski kataster obe naselji sicer združuje pod skupnim imenom Mlino (Seebach), vendar ju še v skici mej katastrske občine Želeče ločuje in vsako posebej označuje.⁷⁴ Mlino kaže po tlorisni razporeditvi celih kmetij (gruntov) tip gručaste vasi, Zazero pa tip obcestne vasi, torej obliko mlajše zasnove. Res se tudi

⁶⁶ Gradivo III, št. 311.

⁶⁷ Urbarji. ; prim.: Fevdalni Bled 14.

⁶⁸ Gradivo III, št. 167, 259, 300.

⁶⁹ Prav tam.

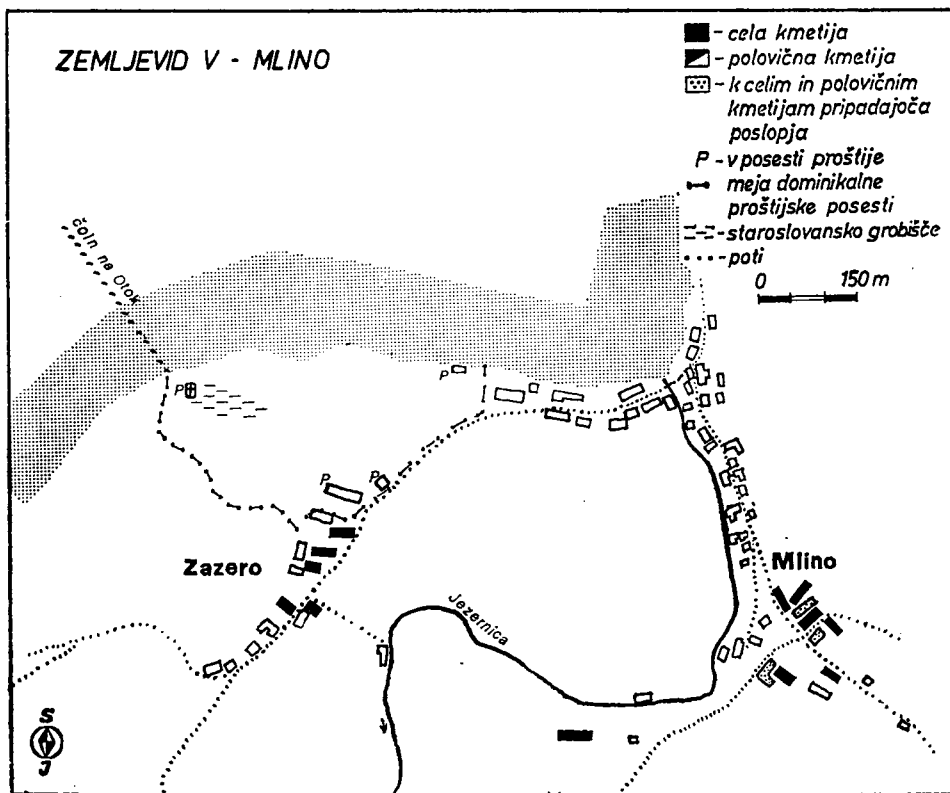
⁷⁰ Historična topografija, 769.

⁷¹ Gradivo III, št. 167.

⁷² Gradivo III, št. 259, 300.

⁷³ Po mislih mentorja — prof. dr. B. Grafenauerja bi to mogoče lahko bile Želuče na Koroškem.

⁷⁴ Arhiv Slovenije, Ljubljana, Franciscejski katastri za Kranjsko — protokoli, L 243 Želeče — št. 70.

v pisanih virih Mlino omenja precej prej, že leta 1185 v darilni listini brixenskoga škofa Henrika cerkvi Sv. Marije na Otoku⁷⁵ in s tem otoški prostiji. Od različnih dobrotnikov je bilo tedaj darovanih osem kmetij, štiri njive v Zaki in en mlin. Po urbarju iz 1416 pa ima otoška prostija v Mlinem in Zazeru po šest kmetij.⁷⁶ To pomeni, da del kmetij v Mlinem iz 1185 stoji v šele pozneje poimenovanem in ločenem Zazeru, ali drugače povedano, Zazero 1185 že stoji, le tega imena še nima. Te trditve o Zazeru pa nam podpirajo še drugi podatki; po urbarju iz leta 1253 je imel brixenski škof pri Blejskem jezeru (»apud lacum«) eno kmetijo in dva mlina,⁷⁷ ki se omenjajo v vrstnem redu krajev med Bohinjsko Belo in Rečico, torej gre najverjetneje za del Mlinega. Če hočemo še podrobneje določiti, kateri del Mlinega je to, moramo poseči nekaj let nazaj, do leta 1241. Takrat je sklenil brixenski škof Egnon pogodbo z goriškim grofom Majnhardom, po kateri je grof vrnil škofu grad Bled z vsemi posestvi in soddstvom *razen pravice do odvetništva* v zameno za določena materialna zagotovila, ki mu jih je moral dati škof.⁷⁸ Odvetništvo nad posestjo brixenskoga škofa je goriškemu grofu seveda prinašalo določene dohodke, katerih popis za Bled in Bohinj se je ohranil iz okoli leta 1350.⁷⁹ Med drugimi vasmi se omenja tudi Zazero (Sasern),⁸⁰ kar je hkrati njegova prva omemba. Popis je najverjetneje nastal na osnovi posestnega stanja leta 1241, saj se posest, ki si jo je brixenski škof pridobil kasneje, ne upošteva. Na osnovi povedanega se nam zdi zelo verjetno, da stoji omenjena kmetija iz 1253 v Zazeru — torej »apud lacum« je Zazero. To, da ima tedaj škof prav tu še vedno eno kmetijo, nas napeljuje na misel,

da so tudi tiste štiri kmetije, ki so bile darovane od škofov otoški proštiji do leta 1185, ležale v tem istem kraju.⁸¹ — Razmeroma pozen nastanek Zazera, saj se še 1185 omenja v okviru Mlinega, samostojno nastopa 1253, ime pa se omenja šele okoli 1350, ter da je prvotno najverjetneje v izključni lasti briksenskih škofov, vse to omogoča sklep, da je vas nastala kot rezultat briksenske kolonizacije najpozneje v prvi polovici 12. stoletja. Zgornjo časovno mejo nam lahko predstavlja daritev dveh kmetij briksenskega škofa Hartmanna (1142—1164) otoški proštiji v takrat še skupno poimenovanem Mlinem.⁸²

Pravo Mlino je, kot smo videli po pisanih virih in tlorisni zasnovi, očitno starejše. Med leti 1142 in 1164 so bile tu darovane otoški proštiji štiri kmetije.⁸³ Kdo so bili darovalci, ni znano, verjetno pa je, da niso bili v nikakršni odvisnostni povezavi z briksenskim škofom, saj se sicer to omenja pri vseh drugih daritvah v tej listini (darilna listina iz leta 1185). Ti lastniki so imeli posest v Mlinem torej že pred škofom. Upošteva je pravkar povedano in pa gručasto zasnovo vasi, se nam zdi mogoče, da je stala že konec 10. stoletja. Čas njenega nastanka bi verjetno lahko povezali s časom propada staroslovanske naselbine, ki je stala v bližini Mlinega ob jezerski obali. Ko je bila uničena, so se njeni prebivalci preselili, ali pa bili preseljeni na mesto visokosrednjeveške vasi Mlino. Gručasto zasnovo te nove vasi si lahko razlagamo na dva načina: da je nastala prej kot že obravnavani vasi podobnega izvora (Gasa, Zagorice), ki pa imata tloris obcestnih naselbin, ali da je nastala stran od obstoječih poti, ki jih zato ni bilo treba tlorisno upoštevati. Ta druga možnost se nam zdi verjetnejša. Obstoji pa še tretja razlaga, da Mlino nima nikakršne povezave z bližnjo staroslovansko naselbino, ampak se je razvilo iz neke druge samostojne zgodnjerednjeveške naselbine. To pa se zdi le malo verjetno, saj s tega področja do sedaj niso znane nobene arheološke najdbe, ki bi jih v primeru starejše naselitve vasi sicer morali zaslediti.

Po F. Kosu se Mlino omenja že v 11. stoletju med leti 1085—1090, ko briksenski škof zamenja posestvo v kraju »Mulivelt« za posestvo na Zgoši.⁸⁴ Nasprotno pa M. Kos Mulivelt postavlja v bližino Rečice, ker se v urbarju iz 1602 omenja v vrstnem redu med Rečico in Poljšico kraj »am Millpach«.⁸⁵ K temu naj dodamo, da se še po franciscejskem katastru imenuje del Rečice ob Mlinščici Mühlbach (zemljevid VI). Katera od obeh lokacij je pravilnejša ne bi mogli reči, vsekakor pa upoštevanje ali neupoštevanje omenjene listine ne spremeni prikaza osnovnega razvoja naselbine Mlino, ki bi bil na podlagi vseh izvajanj lahko takle; — prvotna staroslovanska naselbina z grobiščem je ležala ob jezerski obali. Ko je propadla, so njeni prebivalci nadaljevali življenje na novem, od poti odmaknjenem mestu, kjer se je tako razvila gručasta vas Mlino, ki jo pisani viri omenjajo posredno vsaj že sredi 12. stoletja. Stara naselbina s poleg ležečim zemljiščem je prišla najprej v kraljeve, nato v škofovske in deloma proštjske roke. Briksenski škof je na svojem zemljišču naselil nekaj kmetov ob cesti, ki je peljala od staroslovanske naselbine v Bohinjsko Belo in naprej v Bohinj. To novo naselje, ki je nastalo najpozneje v 12. stoletju, se je sprva še prištevalo k Mlinemu, že 1253 se samostojno omenja. okoli 1350 pa že nastopa z lastnim imenom Zazero.

Rečica (zemljevid VI)

Tloris vasi nam kaže kaj razgibano podobo. Na obrobju vasi ležijo kmetije z mlino ob Mlinščici na južni in graščinica Grimščice s pripadajočimi poslopji na severni strani. Če se omejimo na samo vas, pa se nam kaže dva naselitveni jedri: gručasto — št. 1 in obcestno — št. 2. Glede na tlorisno zasnovo in neposredno sosesčino staroslovanskega grobišča lahko rečemo, da je jedro št. 1 starejše, prvotno in verjetno predstavlja naselitveno nepretrganost naselja še iz zgodnjega srednjega veka. — Tudi v pisanih virih na tem področju nastopata dva kraja, Rečica in Grimščice. Prve se omenjajo Grimščice že v 11. stoletju med leti 1050 in 1065, ko v njih dobi briksenski škof posestvo.⁸⁶ Po urbarju iz 1253 pa ni imel briksenski škof posesti v Grimščicah, ampak na Rečici,⁸⁷ kar je hkrati tudi prva omemba Rečice v pisanih virih. Vse se še bolj zaplete s podatkom, da ima otoška proštija po urbarjih iz let 1430 in 1431 v Grimščicah svojo posest,⁸⁸ po urbarju iz leta 1757 pa

⁸¹ L. Santifaller, prav tam.

⁸² Prav tam.

⁸³ Prav tam.

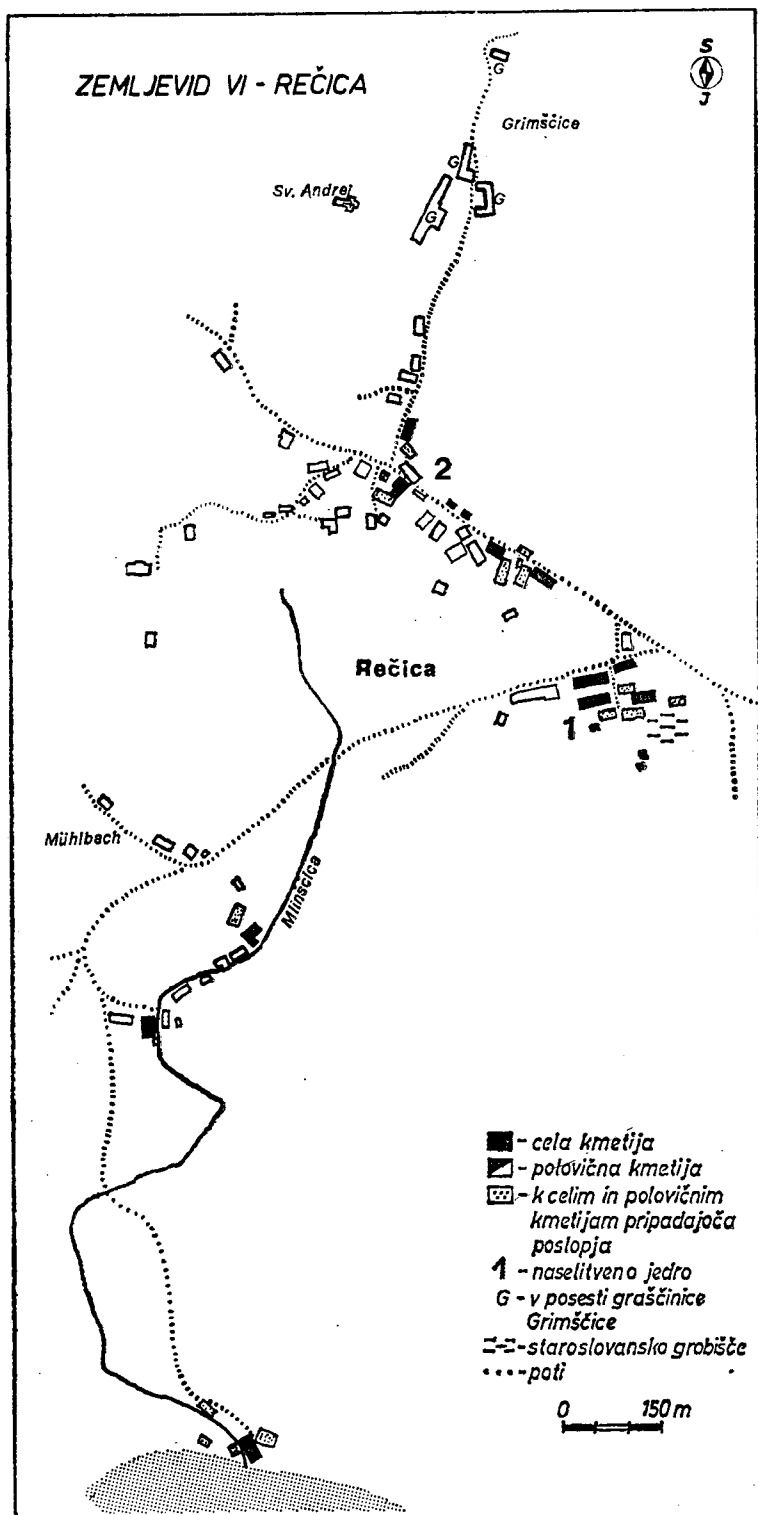
⁸⁴ Gradivo III, št. 368.

⁸⁵ Historična topografija, 385.

⁸⁶ Gradivo III, št. 168.

⁸⁷ Urbarji.

⁸⁸ Prav tam.

je brez zemljiške lastnine tako v Grimščicah kot na Rečici.⁸⁹ Franciscejski kataster poimenuje obe naselitveni jedri z enotnim imenom Rečica, ime Grimščice pa uporablja le še za toimensko graščinico.

Na podlagi naštetih podatkov bi lahko zaključili s precejšnjo verjetnostjo le to, da Grimščice iz 11. stoletja pomenijo gručasto jedro št. 1. Kdaj se pojavi novo obcestno jedro št. 2, kdaj se začne uporabljati ime Rečica in kaj to ime zaznamuje, kaj pa pomenijo proštjske Grimščice iz 15. stoletja, na vsa ta vprašanja bo dal odgovore le bolj poglobljen in podrobnejši študij obravnavane vasi.

S tem končujemo obravnavanje vprašanja naselbinske nepretrganosti blejskih vasi, ki smo ga prikazali s predstavitvijo stanja v drugi polovici 10. stoletja in zato zlasti osvetlili z arheološke strani ter obravnavali naselbinski razvoj novoveških naselbin na podlagi poznanih pisanih virov.

Teritorialni razvoj blejskega briksenskega zemljiškega gospodstva do leta 1253

To poglavje raste iz prejšnjega, ki je okvirno pojasnilo nekaj vprašanj, ki so važna za nastanek in razvoj blejskega briksenskega zemljiškega gospodstva. V resnici je reševanje obeh sklopov vprašanj potekalo sočasno in soodvisno. Zato je tudi reševanje problemov drugega dalo nekatere odgovore na vprašanja iz prvega poglavja.

Za zgornjo časovno mejo prikaza teritorialnega razvoja smo vzeli leto 1253. S tem smo skušali premostiti praznino četrto tisočletje med prvo omembo briksenske posesti na Bledu leta 1004 ter sistematično predstavitev posesti in dohodkov v urbarju blejskega briksenskega gospodstva iz leta 1253, ki nam prvi daje določno podobo.

Teritorialni razvoj do leta 1050 (zemljevid VII)

Briksenski škof je dobil prvo posest v blejskem kotu, ko mu je 10. IV. 1004 kralj Henrik II. podelil na Bledu svoje posestvo z vsemi pritiklinami.⁹⁰ Nastanek in obseg tega posestva smo poskušali razložiti že pri obravnavanju vprašanja naselbinske nepretrganosti blejskih vasi. Obsegalo je približno tole: staroslovansko naselbino na Mlinem z južno od nje ležečim zemljiščem, jezero z Otokom, področje staroslovanskih naselbin na Pristavi in ob grajskem sedlu ter zemljišče zahodno od njiju do teritorija poznejše vasi Rečica (zemljevid II). Možno je, da so spadali zraven tudi nekateri okoliški gozdovi. Posestvu bi lahko pripadale še posamezne kmetije, raztresene po okoliških vaseh, a ta možnost se nam zdi le teoretična in glede na tedanji družbeni položaj okoličanov (večinoma svobodnjaki) le malo verjetna. — Omeniti velja, da se med sestavnimi deli tega posestva prvotno v listini omenja le en grad — *castello* (pozneje je -o popravljen v -i in dostavljen -s, tako da nastane množinska oblika *castellis* — gradovi).⁹¹ Ta edini grad je lahko le blejski grad, kar bi bila njegova prva neposredna omemba v pisanih virih.

Posestno stanje se spremeni že leta 1006, ko umre briksenski škof Albuin, kajti po pogojih darilne listine mora pripasti po njegovi smrti ena tretjina blejskega posestva bratom njegove cerkve,⁹² to se pravi briksenskim kanonikom. Ti so tedaj dobili Otok in zemljišče, na katerem je ležala staroslovanska naselbina na Mlinem. Podrobneje smo o tem govorili že pri izvajanjih na prejšnjih straneh. Del posesti na Mlinem pa je ostal v škofov-

⁸⁹ Fevdalni Bled, 142.

⁹⁰ Gradivo III, št. 17; L. Santifaller, prav tam, št. 14.

⁹¹ L. Santifaller, prav tam, opomba 3, 19.

⁹² Gradivo III, št. 17.; L. Santifaller, prav tam, št. 14.

skih rokah, zato je škof tu lahko pozneje naselil svoje ljudi in tako ustvaril začetek nove vasi — Zazera.

Začetek ozemelske razširitve je prineslo škofovski posesti že leto 1011, ko je 22. V. daroval kralj Henrik II. briksenski cerkvi sv. Kasijana in Ingenuina blejski grad in 30 kraljevskih kmetij med večjo in manjšo Savo.⁹³ — Poskušajmo določiti, kaj je s temi kmetijami briksenska cerkev pridobila. Glede na zadnji del listine, ki pravi, naj se zemlja poišče drugod, če bi se je na opisanem ozemlju ne našlo dovolj,⁹⁴ meni Hauptmann, da je to »Briksen tudi storil. Razširil se je čez Savo Dolinko do Tržiške Bistrice in si dal potrditi novo pridobitev 16. I. 1040.«⁹⁵ Po tej razlagi bi bilo leta 1040 torej le potrjeno obstoječe posestno stanje. To je teoretično sicer mogoče, a se ne da dokazati in kot bomo videli, govorijo nekatere domneve proti temu.

Podelitev kraljevske hube (približno 50 ha) je oblika podelitve možnega obdelovalnega sveta, na katerem je fevdalec smel izkrčiti in si prilastiti zemljo, ki je približno ustrezala površini te zemljiške merske enote. S tem je bil določen približni obseg krčenj in od njega je bila odvisna velikost ozemlja. Posebnost kraljevskih hub je bila zlasti v tem, da so pomenile pravico do krčenja v pokrajini, ki je bila le približno določena.⁹⁶ Glede na poznejši razvoj briksenske posesti na Gorenjskem, si je briksenska cerkev lahko pridobila zemljišča v velikosti 30 kraljevskih kmetij le v blejsko-radovljiškem kotu. Prav to ozemlje pa je bilo že povsem zapolnjeno zaradi izredno močne predfevdalne naselitve, o kateri nam govorijo številna staroslovanska grobišča in pisani viri iz 11. in poznejših stoletij.⁹⁷ Neobdelane zemlje tu skoraj ni bilo, zato so si briksenski škofi, kot nam kaže razvoj njihove posesti, dodeljeno zemljo skušali zagotoviti s tem, da so jo jemali tistim, ki so jo imeli, a so bili od njih šibkejši. Tak način pridobivanja pa je bil za cerkvene osebe kaj zamuden in težak. Poglejmo, kje bi si briksenska cerkev lahko pridobila posest do leta 1040: Mužje, Koritno, Bodešče, Ribno, Selo, Bohinjska Bela. V vsaki od naštetih vasi je dobila le posamezne kmetije, torej vsega skupaj mnogokrat manj kot ji je bilo z darovnico iz leta 1011 omogočeno. Na posest v omenjenih vaseh lahko sklepamo le na osnovi poznejšega stanja briksenske zemljiške lastnine v njih, zato je podana slika le približna, a v grobem verjetno blizu resničnemu stanju.

Obstoji še ena razlaga omenjenih tridesetih kraljevskih kmetij, ki jo je podal F. Ceklin.⁹⁸ Zgolj na podlagi matematičnega izračuna, število iz kraljevskih v navadne kmetije preračunanih kmetij se mu slučajno ujema s številom briksenskih kmetij v blejsko-radovljiškem kotu leta 1253, meni, da je v teh zadnje omenjenih kmetijah zaobseženih vseh nekdanjih 30 kraljevskih kmetij. Tej osupljivo preprosti in navidezno pravilni rešitvi lahko pritrdimo le, če ne upoštevamo četrtrisočletnega razvoja briksenske posesti. Po tej teoriji bi imela briksenska cerkev leta 1011 povsem isto posest kot leta 1253, kar bi bilo mogoče le, če se v vsem dolgem vmesnem obdobju ne bi popolnoma nič spreminjala, kar je seveda v popolnem nasprotju z živim dogajanjem. Prav tako je bilo pri izračunu neupoštevano, da ne moremo računati z določeno velikostjo kmetije. Že P. Blaznik je pri prikazih kolo-

⁹³ Gradiivo III, št. 28.

⁹⁴ Prav tam.

⁹⁵ L. Hauptmann, prav tam, 109.

⁹⁶ S. Vilfan, prav tam, 97 s.

⁹⁷ L. Hauptmann, prav tam, 108 ss.; T. Knific, *Dati archeologici sulla colonizzazione della marca di Kranj nei secc. X e XI*, *Balcanslavica* 4, Beograd 1975, 57 ss.

⁹⁸ F. Ceklin, *Bohinj in Triglav*, *Planinski vestnik* 77, Ljubljana 1977, 14 s.

nizacije Poljanske⁹⁹ in Selške doline¹⁰⁰ s številnimi primeri dokazal, da velikost kmetije izredno močno niha. Enak rezultat mu je dala zemljiško-posestna razčlenitev Bitnja.¹⁰¹ Tudi M. Kos je ločeno prišel do sklepa, da so mogle biti kmetije v istem okolišu različne.¹⁰² Tudi v blejskem kotu so bile neenake, kar nam dokazuje na primer podatek, da so bile kmetije na Mlinem tako majhne kot drugod boljše kajže.¹⁰³ Zato je izračun, ki uporablja za enoto kmetijo povprečne velikosti, le teoretičen in brez prave vrednosti.

Kot smo videli, daritev 30 kraljevskih kmetij ni prinesla briksenskim škofom velike koristi, suhe črke na papirju brez dejanske sile, ki bi jih podprla, pač niso mnogo koristile. Da bi okrepil cerkveno posest, je kralj Henrik III podelil briksenskemu škofu Poponu 16. I. 1040 z dvema darilnima listinama svoje posestvo med reko Bistrico in dvorom Bled ter gozd imenovan »v Lešah«¹⁰⁴ in pa gozd med obema Savama od njunih izvirov pa do njunega združenja.¹⁰⁵ Tako je dobil škof trdno pravno osnovo za posege na levem bregu Save.

Poskusimo ugotoviti istovetnost darovanega; kraljevo posestvo je obsegalo, glede na poznejši razvoj briksenske posesti, v glavnem področje vasi Nova vas in Dvorska vas, kjer je bila obdelava zemlje organizirana v obliki pridvornega gospodarstva torej s pristavo kot gospodarskim središčem.¹⁰⁶ Pridvorni hlapci so živeli v Dvorski vasi. Morda je bil v sklopu tega posestva tudi grad Gutenberg nad Bistrico pri Tržiču, kar bi nam pojasnjevalo, zakaj je bila vzhodna meja kraljevega posestva Tržiška Bistrica.¹⁰⁷ Zakaj je bil zahodna meja dvor Bled, je sedaj težko razlagati. Morda je obsegalo obravnavano posestva tudi posamezne kmetije v krajih: Radovljica, Begunje, Visoče, Vadiče. Gotovo je bila posest v teh vaseh pridobljena do nastopa škofa Altwina (1049—1097), ko je prešla v druge roke.¹⁰⁸ Možno je, da si je briksenska cerkev do druge polovice 11. stoletja pridobila poleg omenjene posesti še kje druge posamezne kmetije, česar pa trenutno ni mogoče dokazati.

Gozd »v Lešah« (silva que Leschahc nuncupatur)¹⁰⁹ je ležal na približno temle ozemlju: med Dvorsko vasjo na zahodu in Gutenbergom na vzhodu ter med poznejšimi Nošami na jugu in goro Dobroč na severu. To je področje na katerem in ob katerem nam je pozneje znana briksenska posest; tako si lahko razlagamo verjetno briksensko kolonizacijo na tem ozemlju (Peračica, Slatna, Sv. Lucija, Noše) v poznejših stoletjih. Leše ležijo sredi tega gozda in mu dajejo ime. — Tako krajevno določeni gozd je sestavljal s kraljevim posestvom logično celoto.

Drugi tedaj darovani gozd, ki je po črki listine sicer ležal med obema Savama od njunih izvirov pa do njunega sotočja, M. Kos istoveti z gozdovi Pokljuke in Mežaklje.¹¹⁰ Tej razlagi se lahko pridružimo, saj je mejila briksenska cerkev na zahodni strani tega gozda na bohinjsko koseško posest, na severni strani pa na freisinško Dovje. Pri tem je treba od poključskih in

⁹⁹ P. Blaznik, Kolonizacija poljanske doline, GMS 19, Ljubljana 1938, 27 s.

¹⁰⁰ Isti, Posestne razmere v Selški dolini, GV 10, Ljubljana 1934, 58 s.

¹⁰¹ Isti, Bitenji, GV 4, Ljubljana 1929, 96.

¹⁰² M. Kos, ocena, L. Hauptmann, Staroslovanska družba in obred na knežjem kamnu, ZC 9, Ljubljana 1955, 258.

¹⁰³ Fevdalni Bled, 15.

¹⁰⁴ Gradivo III, št. 106.

¹⁰⁵ Gradivo III, št. 107.

¹⁰⁶ Fevdalni Bled, 27.

¹⁰⁷ O gradu Gutenberg kot briksenski lastnini: M. Kos, Postanek in razvoj Kranjske (Ob priliki razprave L. Hauptmanna »Entstehung und Entwicklung Krains«.), GMS 10, Ljubljana 1929, 38.

¹⁰⁸ Gradivo III, št. 165, 227, 169, 158.

¹⁰⁹ Gradivo III, št. 106.

¹¹⁰ M. Kos, Creine mons — Krainberg — Kranjska gora, staro ime za Karavanke, GV 4, Ljubljana 1928, 116.

mežakeljskih gozdov odšteti tiste, ki so bili v tistem času še v rokah domačih svobodnjakov — kosezov.

Morda je dobil tedaj briksenski škof tudi gozd na levi strani Save Dolinke med potokoma Dobrčnikom na zahodu in Završnico na vzhodu. Dobrčnik je bil zahodna meja briksenske posesti že leta 1073,¹¹¹ Završnica pa je bila vzhodna meja tistega dela ozemlja deželskega sodišča Bled, ki je ležal na levi strani Save Dolinke, še leta 1749.¹¹² Da bi se nam iz časa briksenskega škofa Altwina, sicer tako natančnega, ne ohranila listina o tako veliki daritvi, ni posebno verjetno. Tako ostaja kot čas pridobitve le še obdobje med 1040 in Altwinovim nastopom, torej približno deset let. Če zaključimo: briksenski škof je dobil omenjeni gozd mogoče že leta 1040, sicer pa najverjetneje v naslednjih desetih letih.

S temi darovnicami pa je bilo velikih podelitev konec. Nadaljnje širjenje briksenske posesti ni bilo več odvisno od »administrativnih« posegov ampak predvsem od osebne dejavnosti in zato sposobnosti briksenskih škofov. Tako dejavno osebo nam predstavlja škof Altwin.

Teritorialni razvoj od 1050 do 1100 (zemljevid VIII)

Čas vladanja briksenskega škofa Altwina je bilo obdobje, ko je bil v grobem ustvarjen obris posesti, ki se je pokazala šele mnogo pozneje — leta 1253, ko je ohranjen najstarejši briksenski urbar za Bled in Bohinj. Altwin je povsem na novo pridobil posest v krajih: Bled — Pri lipi,¹¹³ Bohinj — Srednja vas,¹¹⁴ Dovje,¹¹⁵ Brezje,¹¹⁶ Gorje,¹¹⁷ Grimščice,¹¹⁸ Krnica,¹¹⁹ Leše,¹²⁰ Peči (Spodnje Bodešče),¹²¹ Sebenje,¹²² Zasip,¹²³ Želeče,¹²⁴ Zgoša.¹²⁵ Od starih krajev je pridobival in še več izgubljal posest v Koritnem,¹²⁶ v nekaterih pa jo je povsem izgubil: Begunje,¹²⁷ Mužje,¹²⁸ Radovljica,¹²⁹ Vadiče,¹³⁰ Visoče.¹³¹ Le za dobo nekaj let je dobil vas Bistrico ob Tržiški Bistrici.¹³² Kot vidimo na zemljevidu je bila Altwinova zemljiška politika v tem, da je skušal ozemeljsko dopolnjevati že obstoječo briksensko posest, vendar se pri tem ni omejeval le na kmetijska zemljišča, ampak je skušal dobiti čimveč tudi od svojih gozdov. V smislu take politike si je izprosil od kralja Henrika IV lovsko pravico na posestvih svoje cerkve, ki mu je bila podeljena 23. V. 1073.¹³³ V tej listini nam je tudi podan opis meje briksenske posesti. Po tolmačenju M. Kosa je potekala od Save Dolinke navzgor po potoku Dobrčniku na Rožico nad Hrušico ter po grebenu Karavank do Ljubelja, tu je šla po Tržiški Bistrici do njenega izliva v Savo in po tej navzgor mogoče vse do spodnjega toka Save Bohinjke; mejo na zahodu so zaokrožali veliki gozdovi

¹¹¹ Prav tam.

¹¹² P. Ribnikar, Slovenske podložniške prisega patrimonialnega sodišča Bled, Ljubljana 1976, 7.

¹¹³ Gradivo III, št. 164, 166, 209, 210, 236, 239, 240, 241, 314, 369.

¹¹⁴ Gradivo III, št. 234; o lokalizaciji: F. Ceklin, prav tam, 69 ss.

¹¹⁵ Gradivo III, št. 371.

¹¹⁶ Gradivo III, št. 169.

¹¹⁷ Gradivo III, št. 165.

¹¹⁸ Gradivo III, št. 168.

¹¹⁹ Gradivo III, št. 158.

¹²⁰ Gradivo III, št. 143.

¹²¹ Gradivo III, št. 302.

¹²² Gradivo III, št. 306.

¹²³ Gradivo III, št. 312, 313, 316, 372.

¹²⁴ Gradivo III, št. 167, 311.

¹²⁵ Gradivo III, št. 307, 368, 377.

¹²⁶ Gradivo III, št. 237, 314.

¹²⁷ Gradivo III, št. 164, 165, 227.

¹²⁸ Gradivo III, št. 166.

¹²⁹ Gradivo III, št. 169.

¹³⁰ Gradivo III, št. 158.

¹³¹ Gradivo III, št. 158.

¹³² Gradivo III, št. 143.

¹³³ Gradivo III, št. 274.

na Pokljuki in Mežaklji.¹³⁴ Nato si je skušal Altwin pridobiti še gozdove in travnike, ki so segali v njegov gozd. Kmálu so postali njegovi travniki, kjer je mnogo pozneje nastal zaselek Poljane,¹³⁵ ter nek gozd domače svobodnjaške družine, ki je imela svojo posest v Grimščicah, Zasipu, Gorjah in na Zgoši.¹³⁶ Smiselno je, da je omenjeni gozd ležal v bližini matične posesti te družine in se nanjo navezoval, zato se zdi najverjetneje, da je ležal severno od vasi Grimščice, Gorje, Zasip.

Škof Altwin je bil tudi prvi izmed briksenskih škofov, ki je, kot smo videli, posegel v Bohinj in s tem utrl pot prisvajanjem svojih naslednikov. Del posesti v Srednji vasi je sicer izgubil z zamenjavo,¹³⁷ a to ni bistveno okrnilo izhodišča poznejših širitev. — Na splošno rečeno je bil šele Altwin tisti, ki je pridobil briksenski cerkvi del tiste zemlje, ki ji je bila zapisana že leta 1011 z daritvijo 30 kraljevskih kmetij. Z njegovimi nasledniki pa se je začelo obdobje bolj počasnega širjenja, ki je zaradi šibkosti navzven poiskalo notranje rezerve — kolonizacijo.

Teritorialni razvoj od 1100 do 1200 (zemljevid IX)

Briksenski škofi seveda niso bili edini, ki so si skušali večati zemljiško posest na tuj račun. Zaradi konkurence drugih močnih zemljiških gospodov se je briksenska cerkev usmerila tja, kjer je lahko pričakovala najmanj tekmecev — v Bohinj. Toda tudi tu si je morala pomagati z denarjem in je tako kupila v začetku 12. stoletja najverjetneje Savico, Brod, Bohinjsko Bistrico in večji kos Nomenja,¹³⁸ približno takrat pa je tudi razširila svojo posest v Srednji vasi v smeri proti Češnjici.¹³⁹ Briksenski škof Hugon je sicer opisano posest 31. X. 1120 daroval plemiču Dietmarju pod pogojem, da se na njej ustanovi samostan,¹⁴⁰ a ker se to ni zgodilo, je ostala zemlja briksenski cerkvi.

V prvi polovici 12. stoletja si je briksenska cerkev mogoče pridobila posest na Poljšici in v Mostah, kjer je naselila svoje ministeriale,¹⁴¹ ki so ji po logiki fevdalne dobe počasi odtujili v užitek jim dano posest. — Posest se ji je zmanjšala v Koritnem in v Bodeščah z darovnico otoški prostiji,¹⁴² ki se je hitro krepila, a očitno precej parazitsko na račun briksenskih škofov. Res je, da darovana zemlja v Koritnem ni bila več v njihovi neposredni lasti, saj so jo imeli v uporabi ministeriali iz Gorij.¹⁴³ Na ta način je bila odtujena tudi posest v Gorjah in prav mogoče tudi v Krnici in v Zasipu. Vsi trije kraji se ne omenjajo več v urbarju iz leta 1253, v Zasipu pa je bila v 18. stoletju glavni posestnik graščina Katzenstein v Begunjah,¹⁴⁴ ki je bila naslednik gradov Kamen in še starejše Jame. Tako je postal Zasip najverjetneje plen ortenburških ministerialov s Kamna.

Kljub tem izgubam pa 12. stoletje za širitev briksenskega gospostva ni bilo neugodno. Najverjetneje tedaj so si briksenski škofi pridobili posest v: Zagorice, Bled — Gasa, Potoki, Žirovnica. Bistveno pa se je posest povečala z briksensko kolonizacijo. Že v prvi polovici 12. stoletja sta tako nastali novi

¹³⁴ M. Kos, prav tam, 115 ss.

¹³⁵ Gradivo III, št. 306, 378.

¹³⁶ Gradivo III, št. 165, 168, 305, 307, 372.

¹³⁷ Gradivo III, št. 372; o lokalizaciji: F. Ceklin, prav tam, 129.

¹³⁸ Gradivo IV, št. 58; o lokalizaciji: F. Ceklin, prav tam, 15.

¹³⁹ F. Ceklin, prav tam, 129.

¹⁴⁰ Gradivo IV, št. 58.

¹⁴¹ L. Santifaller, prav tam, št. 46.

¹⁴² Prav tam.

¹⁴³ Prav tam.

¹⁴⁴ Fevdalni Bled, 23.

vasi Koroška Bela¹⁴⁵ in Zazero (tedaj še neimenovana), najverjetneje še v tem stoletju pa vasi: Peračica in Nova vas ter osamljena kmetija Bled — žabji potok. Ustanavljanje novih vasi je bilo mogoče samo na lastnem ozemlju, zato govorijo v prid lokalizacijam velikih darovnic iz leta 1040, tako zlasti Koroška Bela o daritvi gozdnega kompleksa na levi strani Save Dolinke. Prav zaradi kolonizacije je doseglo briksensko gospostvo že v 12. stoletju skoraj tak obseg, kot ga je imelo leta 1253.

Teritorialni razvoj od 1200 do 1253 (zemljevid X)

S kolonizacijo so nadaljevali briksenski škofi tudi v tem obdobju. Najverjetneje je nastala prav sedaj iz bivše planine ali pašnika Blejska Dobrava.¹⁴⁶ Najkasneje v tem času se je uveljavilo novo vaško ime Rečica namesto in poleg starejšega Grimščice. Tudi vas Na pečeh se je prištel k Bodeščam, kajti le tako si lahko razlagamo poznejšo delitev Bodešč na zgornje in spodnje.¹⁴⁷ Kot samostojno naselje pa je začelo nastopati Zazero. Prav tako so bili začetni prvi briksenski koraki k podreditvi češnjiških kosezov.¹⁴⁸

Med leti 1236 in 1245 je doživelo briksensko gospostvo najnevarnejše obdobje v svojem dotedanjem obstoju, saj je za ta čas padlo v tuje roke. Zaradi nesposobnosti briksenskega škofa Henrika IV (1224—1239) je prišel 1236 Bled v upravo koroškega vojvode Bernarda;¹⁴⁹ seveda naj bi bilo to le začasno do smrti briksenskega škofa. Do izvolitve novega škofa Egnona (1240—1250), se je polastil posestva goriški grof Majnhard, ki pa je s pogodbo vrnil leta 1241 omenjeno lastnino briksenski cerkvi, razen pravice do odvetništva.¹⁵⁰ Toda s tem nevšečnosti še niso bile končane, kajti Bleda sta se polastila viteza Gerloh in Viljem. Da bi ga briksenski škof dobil nazaj, jima je moral leta 1245 izplačati bogato odkupnino.¹⁵¹ To obdobje brezvladja gotovo ni koristilo posestnemu stanju briksenskega gospostva. Prav lahko si predstavljamo, kako so podjetni sosedji hiteli jemati, kar so mogli in kar so si upali. Po urbarju iz 1253 vemo, da si je briksenski kmetiji v Potokih prilastil Friderik z Waldenbercha (Lipniški ali Pusti grad pri Radovljici, danes razvalina).¹⁵² Najkasneje v teh letih pa je bila gospostvu odtujena tudi posest v Sebenjah, Lešah in Brezju ter na Zgoši. Vse te vasi se ne omenjajo v urbarju iz leta 1253.

Po 1245 se je gospostvo spet krepilo. Wersso z Bleda je daroval skupaj s svojo materjo in s pristankom stricev škofu Egonu po pet kmetij v Vrbi in Doslovčah s pogojem, da jih dobi nazaj v fevd;¹⁵³ zato leta 1253 briksenski urbar te posesti ni zaznamoval. Najverjetneje po letu 1245 si je briksenski škof pridobil, da bi omilil izgube, posest v Čadovljah, ki ležijo precej daleč čez levi breg Tržiške Bistrice. Zaradi odmaknjenosti je ostala nedotaknjena briksenska bohinjska posest. Okoli 1250 je bil po prizadevanjih škofa Bruna (1250—1288) koloniziran Nemški rovt.¹⁵⁴ S tem je bila podoba,

¹⁴⁵ M. Kos, Nekatera krajevna imena na Gorenjskem, *Onomastica Jugoslavica* 1, Ljubljana 1969, 5 ss.

¹⁴⁶ Isti, O nekaterih planinah v Bohinju in okoli Bleda, *GV* 32, Ljubljana 1960, 138 s.

¹⁴⁷ Fevdalni Bled, 16.

¹⁴⁸ Urbarji; o bohinjskih kosezih: F. Ceklin, prav tam, str. 5—16, 65—79, 129—144.

¹⁴⁹ *Gradivo V*, št. 655.

¹⁵⁰ *Gradivo V*, št. 764.

¹⁵¹ *Gradivo V*, št. 854.

¹⁵² Urbarji.

¹⁵³ L. Santifaller, prav tam, št. 116.

¹⁵⁴ Urbarji; o imenu: M. Kos, Nekatera krajevna imena na Gorenjskem, *Onomastica Jugoslavica* 1, Ljubljana 1969, 7 s.; L. Hauptmann, Razvoj družbenih razmer v radovljiškem kotu do krize petnajstega stoletja, *ZC* 6—7, Ljubljana 1952—1953, 272.

ki nam jo kaže briksenski urbar iz leta 1253, dokončana. Po tem urbarju¹⁵⁵ je imelo briksensko gospostvo določeno število kmetij v naslednjih krajih: Srednja vas v Bohinju, Češnjica (38 kosezov z neznatno stvarno obremenitvijo), Brod, Savica, Bohinjska Bistrica, Nomenj, Nemški rovt, Bohinjska Bela, Pri Blejskem jezeru (Zazero), Rečica, Blejska Dobrava, Koroška Bela, Potoki, Žirovnica, Nova vas, Dvorska vas, Peračica, Čadovlje, Koritno, Bodešče, Ribno, Selo, želeče, Zagorice, žabji potok, Grad (Gasa?), Pri lipi.

Na koncu urbarja se za vasmi omenjajo tudi briksenske pristave (meierhoue, que solvunt...).¹⁵⁶ Kje so te stale smo že omenili. Ena je bila pod blejskim gradom in se ta kraj še danes imenuje Pristava, druga pa je bila pri Dvorski vasi in se je morda prav iz nje razvil grad Drnča. Še v 18. stoletju nam kažejo zapiski tlake, da je bilo delo kmetov iz vseh vasi na levem bregu Save usmerjeno na obdelovanje graščinske zemlje v okolišu Dvorske vasi.¹⁵⁷ Manj verjetno je, da bi poleg omenjenih dveh 1253 obstajala še kakšna tretja pristava, saj se dve pristavi ujemata z dvema deloma briksenskega gospostva — blejskim in radovljiškim. V Bohinju pa pristave 1253 ni bilo, saj bi bohinjski kmetje drugače ne bili oproščeni tlake, namesto katere so plačevali denarno dajatev.¹⁵⁸ — Omeniti velja, da sta M. Kos¹⁵⁹ in Hauptmann¹⁶⁰ pod »meierhoue« mislila le na blejsko pristavo, k čemur ju je verjetno zavedel vrstni red, po katerem se »meierhoue« omenja za Pri lipi,¹⁶¹ torej naj bi bila v njeni bližini in tam je blejska pristava tudi v resnici bila. Vendar je bilo pri tem spregledano, da se »meierhoue« uporablja v množini (»que solvunt«), torej gre za več in ne le eno pristavo. Taka nova razlaga hkrati odpravi vprašanje, ki bi se sicer lahko postavilo v zvezi s poleg ležečim staroslovanskim grobiščem: ali pomeni »meierhoue« gospodarski obrat, ali pa je ime iz zgodnjega srednjega veka izvirajočega naselja, ki se po 1253 ne omenja več.

Če pogledamo celotni teritorialni razvoj briksenskega zemljiškega gospostva, vidimo, da je njegov začetek temeljil na propadu predfevdalnih staroslovanskih družbenih struktur in zato na njihovem izgubljanju ozemlja. Jedro briksenskega gospostva je nasledilo jedro staroslovanske družbene organiziranosti, pri čemer pa se je s tem ohranil le kraj a v povsem novi vlogi, ki mu jo je dodelilo novo obdobje v razvoju družbeno-ekonomskih odnosov, postalo je središče teritorialnega zemljiškega gospostva.

Verjetno je prav obstoj številnega in gosto naseljenega sloja staroslovanskih svobodnjakov narekoval obliko kraljeve daritve zemlje v obliki kraljevskih kmetij, ki je kralju omogočila, da je daroval nekaj, česar ni mogel zagotoviti — toliko zemlje kot je je v darovnici obljubil. O tem nam priča način, kako so si poznejši škofi pridobivali zemljo, ki jim je bila v nedoločljivi obliki s to darovnico zapisana — z nasiljem in denarjem. Pri vsem tem je imel briksenski škof številne tekmece, ki so močno prispevali k nihanju posestnega stanja njegovega blejskega gospostva.

¹⁵⁵ Urbarji.

¹⁵⁶ Urbarji.

¹⁵⁷ Fevdalni Bled, 27.

¹⁵⁸ Urbarji.

¹⁵⁹ Historična topografija, 27.

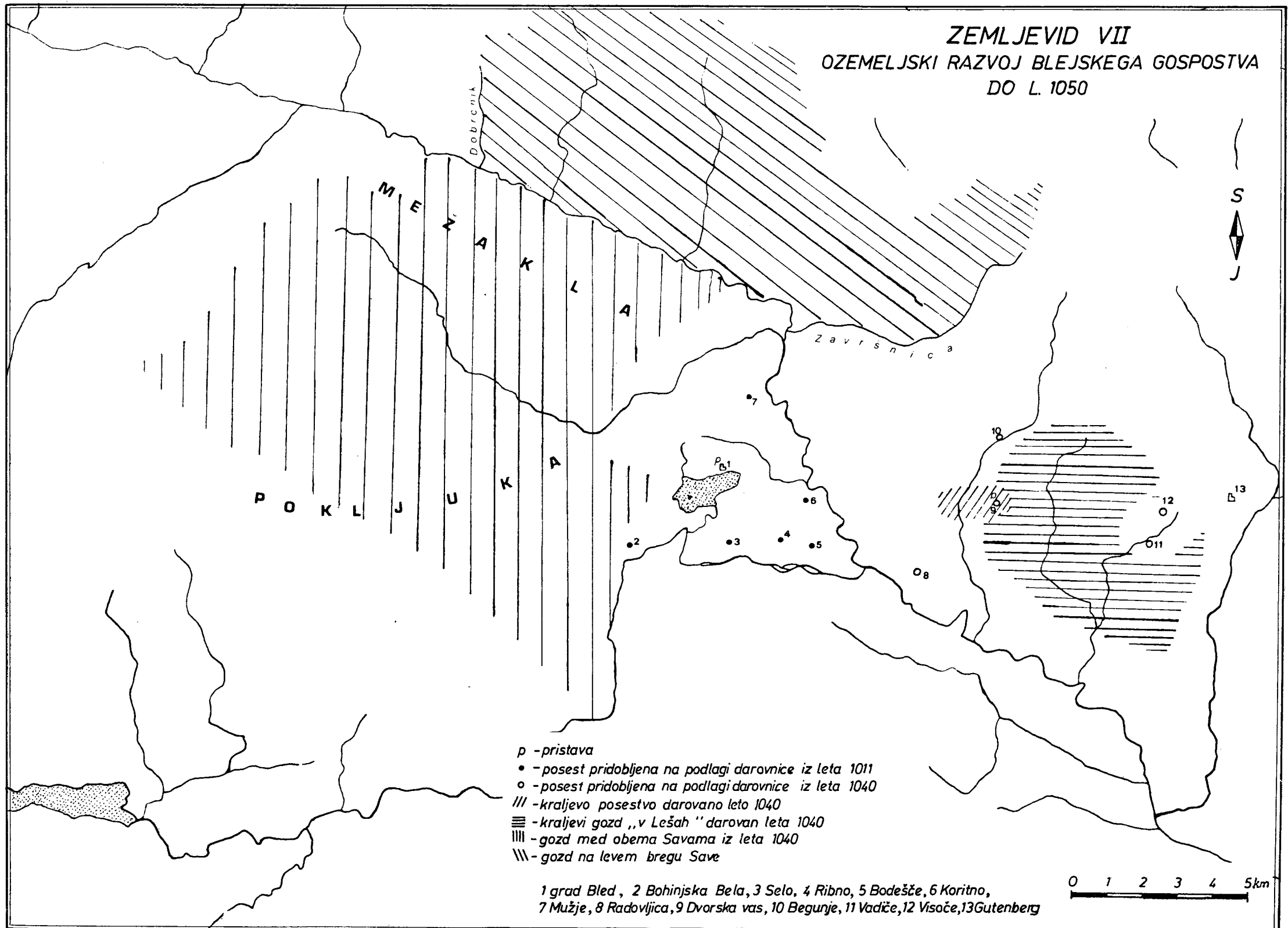
¹⁶⁰ L. Hauptmann, prav tam, 275.

¹⁶¹ Urbarji.

V opombah uporabljam naslednje okrajšave:

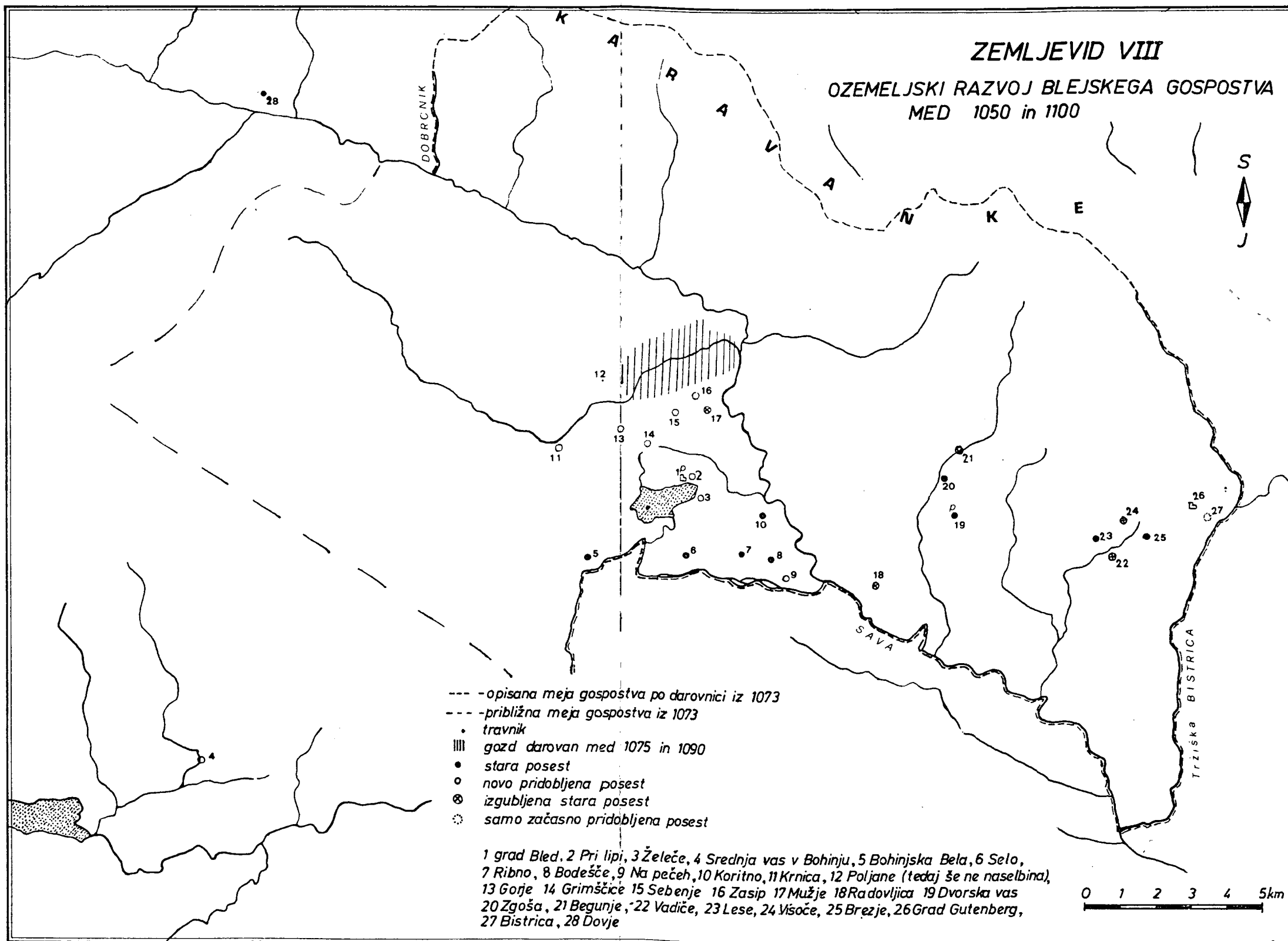
- AV — Arheološki vestnik, Ljubljana
- GMS — Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo, Ljubljana
- GV — Geografski vestnik, Ljubljana
- MZK — Mittheilungen der k. k. Central-Commission, Wien
- VS — Varstvo spomenikov, Ljubljana
- ZC — Zgodovinski časopis, Ljubljana
- ZUZ — Zbornik za umetnostno zgodovino, Ljubljana

ZEMLJEVID VII OZEMELJSKI RAZVOJ BLEJSKEGA GOSPOSTVA DO L. 1050

ZEMLJEVID VIII

OZEMELJSKI RAZVOJ BLEJSKEGA GOSPOSTVA
MED 1050 in 1100

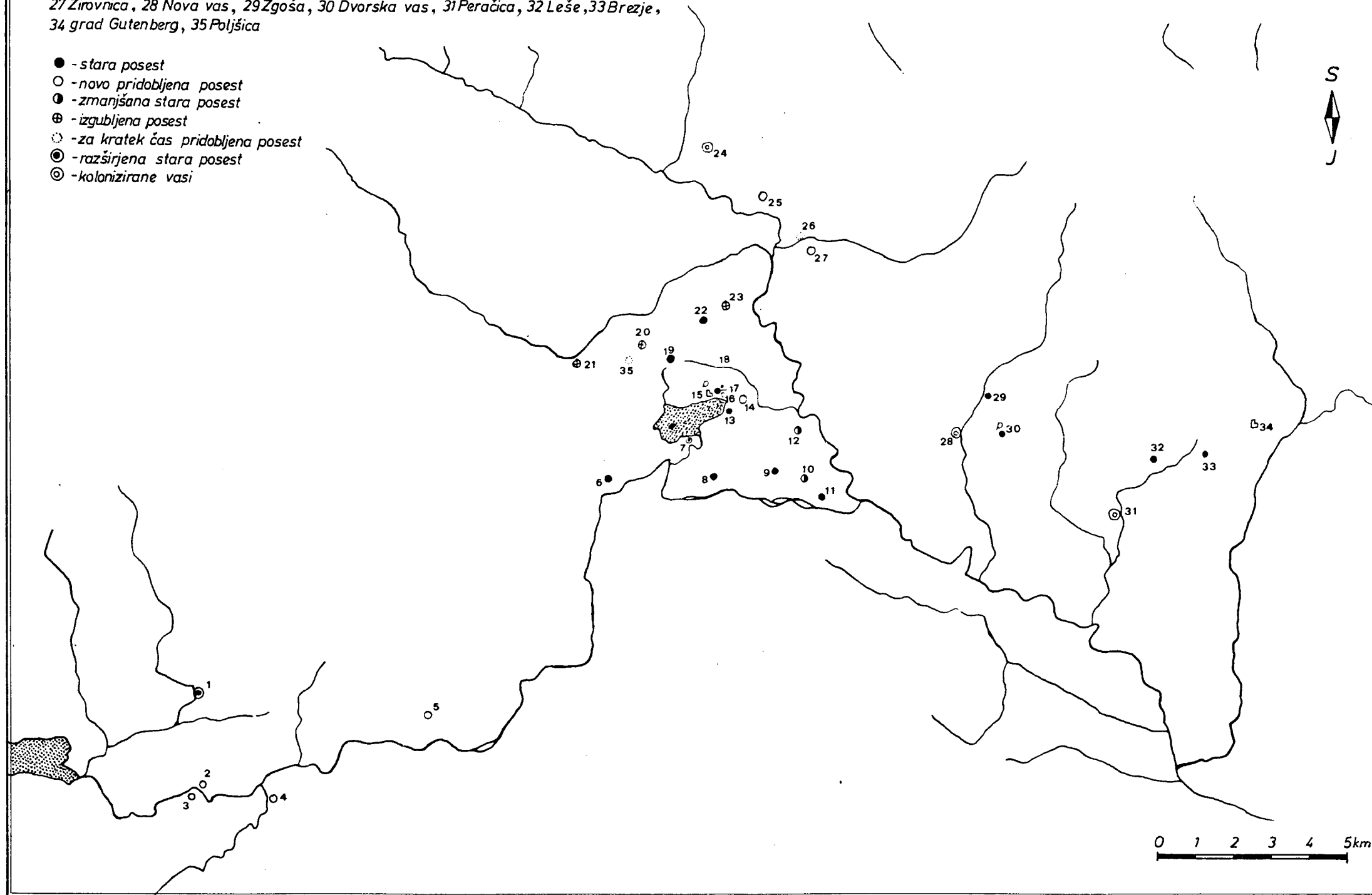
1 grad Bled, 2 Pri lipi, 3 Želeče, 4 Srednja vas v Bohinju, 5 Bohinjska Bela, 6 Selo, 7 Ribno, 8 Bodešče, 9 Na pečeh, 10 Koritno, 11 Krnica, 12 Poljane (tedaj še ne naselbina), 13 Gorje, 14 Grimšiče, 15 Sebenje, 16 Zasip, 17 Mužje, 18 Radovljica, 19 Dvorska vas, 20 Zgoša, 21 Begunje, 22 Vadiče, 23 Lese, 24 Višočje, 25 Brezje, 26 Grad Gutenberg, 27 Bistrica, 28 Dovje

1 Srednja vas v Bohinju, 2 Brod, 3 Savica, 4 Bohinjska Bistrica, 5 Nomenj, 6 Bohinjska Bela, 7 Zazero (Mlino), 8 Selo, 9 Ribno, 10 Bodešče (Na pečeh), 11 Sp. Bodešče (Na pečeh), 12 Konitno, 13 Želeče, 14 Zagorice, 15 grad Bled, 16 Zabji potok, 17 Pri lipi, 18 Gasa, 19 Grimščice, 20 Gorje, 21 Krnica, 22 Sebenje, 23 Zasip, 24 Koroška Bela, 25 Potoki, 26 Moste, 27 Žirovnica, 28 Nova vas, 29 Zgoša, 30 Dvorska vas, 31 Peračica, 32 Leše, 33 Brezje, 34 grad Gutenberg, 35 Poljšica

- - stara posest
- - novo pridobljena posest
- ⊖ - zmanjšana stara posest
- ⊕ - izgubljena posest
- ⊙ - za kratek čas pridobljena posest
- ⊗ - razširjena stara posest
- ⊙ - kolonizirane vasi

ZEMLJEVID IX

OZEMELJSKI RAZVOJ BLEJSKEGA GOSPOSTVA MED 1100 in 1200

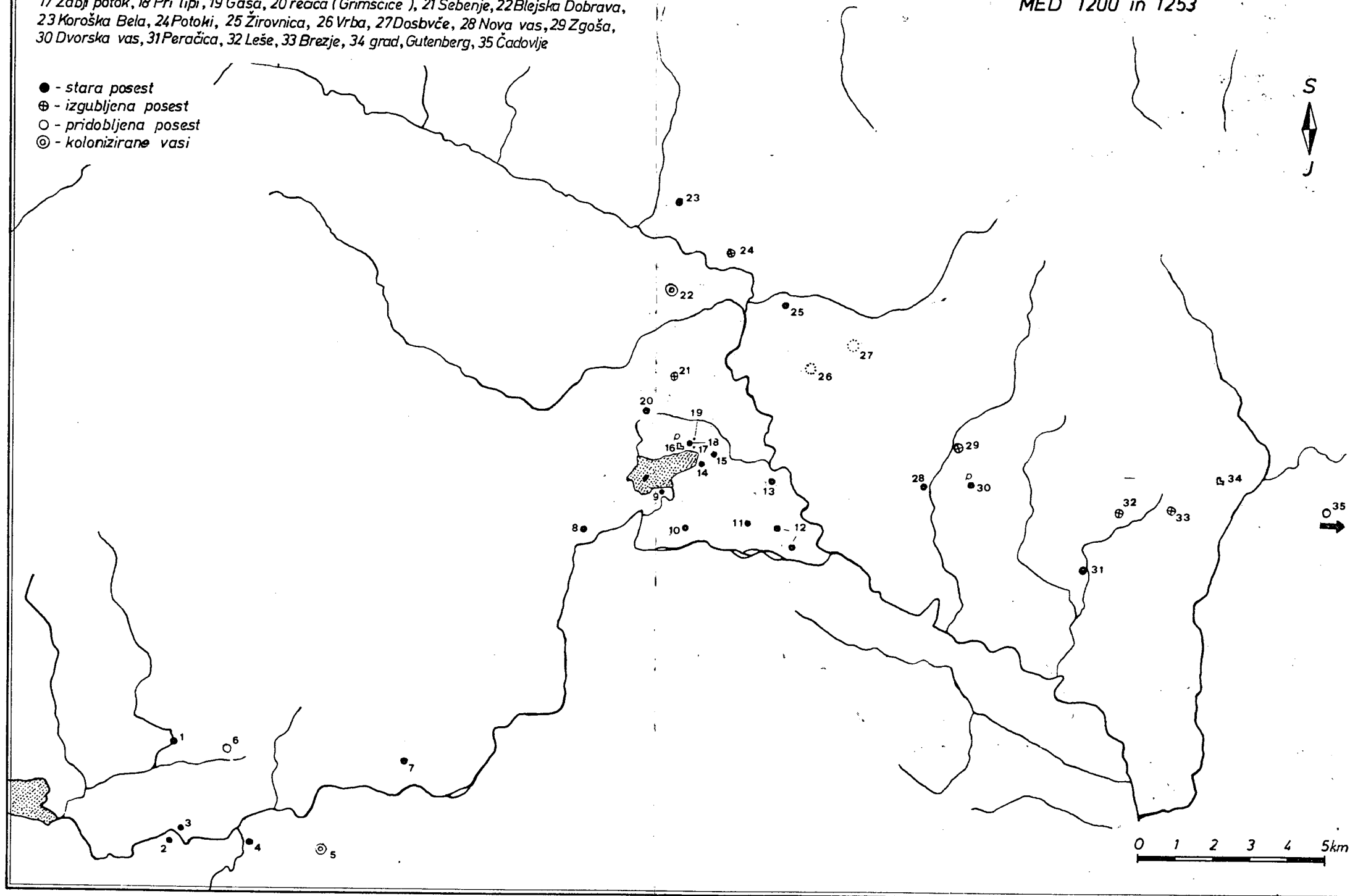
1 Srednja vas v Bohinju, 2 Savica, 3 Brod, 4 Bohinjska Bistrica, 5 Nemški rovt,
6 Češnjica, 7 Nomenj, 8 Bohinjska Bela, 9 Zazero (Mlino), 10 Selo, 11 Ribno,
12 Bodešče (spodnje in zgornje), 13 Koritno, 14 Želeče, 15 Zagorice, 16 grad Bled,
17 Žabji potok, 18 Pri lipi, 19 Gasa, 20 rečica (Grimščice), 21 Sebenje, 22 Blejska Dobrava,
23 Koroška Bela, 24 Potoki, 25 Žirovnica, 26 Vrba, 27 Dosbuvče, 28 Nova vas, 29 Zgoša,
30 Dvorska vas, 31 Peračica, 32 Leše, 33 Brezje, 34 grad, Gutenberg, 35 Čadovlje

- - stara posest
- ⊕ - izgubljena posest
- - pridobljena posest
- ⊙ - kolonizirane vasi

ZEMLJEVID X

OZEMELJSKI RAZVOJ BLEJSKEGA GOSPOSTVA

MED 1200 in 1253

Neprestano se je gospodstvo večalo le v Bohinju, kjer ni bilo toliko tekmecev. V skladu s splošnim populacijskim razvojem se je do 1253 po številu podložnikov in posestno najbolj okrepilo s pomočjo kolonizacije v 12. in 13. stoletju. Resnično bogastvo je imelo gospodstvo v svojih gozdovih, ki pa so bili tedaj še v veliki meri neizkoriščeni.

Če zaključimo, lahko rečemo, da briksensko zemljiško gospodstvo ni pomembno zaradi svojega obsega ampak zaradi načina, kako je nastalo in se razvijalo, saj nam prav ta razvoj pomeni odprto okno, skozi katero si lahko ogledamo predfevdalno staroslovansko družbo.

Summary

THE USE OF ARCHAEOLOGICAL FINDS AND HISTORICAL SOURCES IN THE HISTORICAL RESEARCH OF THE MIDDLE AGES (SHOWN ON THE EXAMPLE OF BLEĐ AND OF THE DEVELOPMENT OF THE BRIKSEN ESTATE THERE)

The knowledge of the history of the Slovenes can be deepened only by using new sources beside those already known, i. e. material (archaeological) sources. They give the possibility of more thorough solution of the problems connected with a period in question. In order to be able to use material and written sources together one should be acquainted with the method of their linking. The author has tried to fulfil this condition in the preface to this treatise (and tells more about linking archaeology and history, as well as about the method of using material and written sources in the treatise: *Linking Material and Written Sources in the Research of the Early Middle Ages (of the alpine Slavs)*, *Arheološki vestnik (Archaeological Herald)* 30, Ljubljana 1979, which is in preparation). Written and material sources can be linked in two directions: horizontally, on condition that written and material sources belong to the same period, and vertically, if the sources belong to several periods following one another. The second possibility seems more promising because of numerous written sources from later centuries; but there a retrograde analysis of their signification should be considered.

In order to link material and written sources the following conditions should be fulfilled:

1. Written and material sources should refer to the same place.
2. Sources should be as close as possible in time and meaning.
3. The archaeological picture (which is obtained from field archaeology), the subject of the research in a certain period should be accurate.
4. An accurate picture of the situation in the period and place researched should be worked out, for which the knowledge of later written sources back to the first cadastres is necessary.

When collecting material and written sources, the best is to be restricted to one smaller provincial unit, the reason being that more or less complete historical processes were going on within such frames.

All the conditions listed above can in the territory of Slovenia best be fulfilled by examining the region of Bled. The author limited himself only to the villages around the lake of Bled. On the one hand, this territory has been relatively well searched, on the other, there exists a whole chain of written sources referring to this territory, from the beginning of the 11th century up to this day. To establish the relationship of space between the two groups of sources methods of field history have been used, as well as identification of the places mentioned in written sources, and the places existing nowadays. A great help in solving some problems of field history was the cadastre named after the emperor Franz where, on the one hand, a certain place is mentioned for the last time in written sources, and on the other hand, the cadastre with its maps gives the possibility of place identification. Places that have been discovered in this way are connected also with archaeological sources. By means of the cadastre the named after the emperor Franz original ground-plans of some villages of Bled were redrawn. It became evident that some villages (such as Grad, Mlino, Rečica) consisted of several settlement centres which originate, as could be understood from the analysis of written sources, in different periods. According to the relation between old Slavic cemeteries and set-

tlement centres were formed: the first is represented by the oldest settlement centres with old Slavic cemeteries situated close to the centres (e.g. Grad—Pri lipi, Zeleče, Rečica—Grimščice), the second group is represented by later settlement centres without old Slavic cemeteries close to the centres (e.g. Grad—Gasa, Grad—Žabji potok, Zagorice, Mlino, Zazero, Rečica—Rečica), and the third by old Slavic cemeteries away from the oldest settlement centres (e.g. Otok (Isle), which represents a special problem, as there was no place for any settlement, Grad—Sedlo, Pristava, Žale, Mlino). The first group denotes those settlements that existed continuously from the early Middle Ages (included) up to now, the second group labels the settlements that appeared first at the end of the 10th century and in later centuries, when burying by the village was no more a habit, and the third old Slavic settlements that disappeared already in the early Middle Ages, and are now waiting to be dug out by the archaeologist's spade. When we come to know which villages, mentioned already in written sources (the 11th and later centuries), date already from the old Slavic period, we can apply, cautiously though, socio-economic and political findings about these settlements, obtained by means of the analysis of written sources, back to the past. This enriches the knowledge of the old Slavic period, as well as valuation of material remains from this period.

The last part of the treatise deals with territorial development of the Brixen land nobility at Bled up to the year 1253, from which we have preserved its first land-register. The appearance of the nobility was based on the fall of the pre-feudal old Slavic social structures, and on their loss of the land. The heart of the old Slavic social organization was succeeded by the heart of the Brixen nobility. Thus, in this development only the place was preserved, but with an entirely new function, obtained from a new period in the development of socio-economic relations; the place became the centre of the land nobility in the territory.

The nobility developed from a moderate beginning only gradually; this is the reason why the land-register from the year 1253 shows only the picture of a certain stage in the development. This is by no means the picture of the situation, which would remain unchanged from the first half of the 11th century. The Brixen bishops gained their land through royal donations, with money, and forcibly from their neighbours. Until the year 1253 the nobility became the strongest, in accordance with general development of the population, by means of colonization in the 12th and the 13th century.

* Ta razprava je bila nagrajena z univerzitetno Prešernovo nagrado za leto 1978.

Prof. dr. Bogu Grafenauerju se za mentorstvo najlepše zahvaljujem.

Sergio Anselmi

GOSPODARSKI VZROKI BALKANSKE MIGRACIJE V SREDNJE-VZHODNO ITALIJO V 15. STOLETJU

Referat na 7. zasedanju jugoslovansko-italijanske historične komisije v Ljubljani od 25. do 27. maja 1978

1) Sedaj že lahko priznamo kot končno ugotovljeno dejstvo obstoj močnega prekjadranskega migracijskega gibanja v smeri severovzhod-jugoza-hod, posebno v 14.—16. stoletju, ko so se na novo določali nekateri vidiki gospodarske in politične podobe v Evropi in na Blžnjem Vzhodu. Motivacije za to množično preseljevanje, ki so ga medievisti opazili zelo zgodaj, so iskali v begu pred kugo 14. stoletja in njenimi občasnimi pojavi v 15. in 16. stoletju ter v begu balkanskih prebivalcev pred turškim napredovanjem v 15. in 16. stoletju.¹

Ne bi bilo pravilno podcenjevati vpliv teh pojavov, ker so nedvomno imeli svojo težo pri izbiri mnogih ali redkih izseljencev, da so se podali prek Jadranskega morja, vendar bi vsekakor bilo napačno razlagati pojav takega v resnici zelo širokega dogajanja, zlasti med nižjimi sloji prebivalstva, s predpostavkami, ki ne bi upoštevale objektivnih podatkov, značilnih za vsako veliko migracijo. In resnično vemo, da ljudje ne zapuščajo hiš, delavnic, zemlje, živine, če jih k temu ne prisilijo življenjske razmere, ki so postale neznosne, in upanje na boljše življenje drugje.

Na to so mogle pospeševalno vplivati pretirane besede vabljivih pripovedi, govorice in prividi, nastali s posploševanjem posameznih primerov. Vendar je ostalo kot bistveni vzrok za migracije še vedno slabo stanje, katerega so se ljudje želeli rešiti, da bi si poiskali blaginjo. Da le-ta ni bila lahko dosegljiva, je že drug problem.

Italijansko izseljevanje v letih 1875—1914, 1919—1920, 1946—1960, tako značilno za manj razvita področja polotoka (zunanja in notranja migracija), je bilo simptomatično v tem pogledu, podobno velja tudi za nekatere pojave vojnega prostovoljstva v Etiopiji in španiji in kolonizacijo v Libiji med 1935. in 1938. letom. Na slepo srečo gredo ljudje v izseljevanje le tedaj, ko opazijo, da korenine nimajo dovolj hrane in da veje ne dajejo — ali ne bodo več dajale — plodov.

Problem postaja še pomembnejši tam, kjer gre za kmečko okolje, konservativno v pravem pomenu besede, ki je moralo biti nezaupljivo »zaradi obrambe« pred novotarijami, ki so jih vsiljevala mestna središča, kakor nam kaže primer uvajanja koruze v Italijo, ki je odstranjevala pšenični kruh z miz kolonov.² V času druge svetovne vojne smo videli evropske kmete, ki so vztrajali na podeželju kljub okupacijskim silam: starci, žene, otroci

¹ Starejša markizanska in abruška historiografija je skušala pojasniti pritok Slovanov in Albancev s takimi motivacijami: M. Leopardi, M. Natalucci, R. Sassi, G. Monti-Guarnieri, G. Fabiani, itd.

² Znano je, da je uvedba koruze v Markah, ki se je najbolj uveljavljala v XVIII. stoletju, spolovinarjem in težakom dejansko vsilila koruzno monokulturo. Zito (za beli kruh) je šlo v mesta skoraj izključno za potrebe premožnih. Kot odgovor na vprašanje, zakaj so kmetje prodajali svoje deleže žita in uporabljali koruzo, naj opozorimo na naša dela o markizanskem poljedelstvu med XV. in XX. stoletjem in posebej na zvezek »Mezzadri e terre nelle Marche«, Bologna 1978, in na predgovor k delu »Economia e società: le Marche tra XV e XX secolo«, Bologna 1978.

so ostajali na posestvih tudi če so včasih bila last drugih, kajti v vsakem primeru so jim zagotavljala prehrano, varstvo in so bila zatočišča za odsotne.

Primer turškega napredovanja na Balkanu kot vzroka za migracije na drugi strani s kronološkega vidika ne more razložiti migracijskih valov 14. in velikega dela 15. stoletja, dobiva pa za 16. in 17. stoletje poseben pomen. Kmetje iz »slovanskih dežel« (Sclavonia), iz drugih krajev, kjer so prebivali Južni Slovani, in iz obmejnih pokrajin tja do ozemlj obalnih mest pod beneško oblastjo in do neposrednega zaledja Dubrovniške republike so pogosto simpatizirali s Turki, sovražniki (v despotizmu turškega carstva) starega zakonitega plemstva, kakor se je zgodilo na Cipru in na Kreti, kjer se je širil upor proti fevdalnemu zatiranju.³ Turek, »sovražnik plemstva« (inimicus nobilitati), je želel s fizičnim iztrebljenjem poglavitnih predstavnikov aristokratskih rodbin odstraniti vsako prizadevanje po maščevanju: od tod razumljivo nagibanje podrejenih ljudstev k novim turškim gospodarjem, »ki so jih osvabljali težkega in neznosnega jarma.«⁴

Tudi glede valov kuge v 14. in 15. stoletju (in tudi v 16. stoletju) je treba biti previden. In zares, kaj bi mogel pomeniti beg z redko naseljenega in okuženega področja (kakor je bilo balkansko) v druge pokrajine z veliko večjim številom prebivalstva, kjer je bila okužba mnogo lažja? Težko je odgovoriti na to vprašanje, razen če ne dopustimo možnosti, da so zapuščali težko obdelovalno zemljo z zelo majhno rodovitnostjo, ki je seveda pospeševala širjenje epidemij med pomanjkljivo hranjenimi posamezniki. Vendar v tem primeru vzrok begu ne bi bilo drugo kakor zaključni trenutek globlje krize z daleč segajočimi koreninami, krize, ki je bila povezana s stanovitnostjo neprožne družbene strukture, morda tudi z značilnostmi slabo donosnega ozemlja, dalje z »zelo nepovezanim gospodarskim razvojem v ozračju rivalstva in nereda«,⁵ s slabo urbaniziranimi področji v notranjosti,⁶ ki jih označujeta »enostavna tradicionalna delitev dela in pomanjkanje inovacij na področju tehnike in proizvodnih sredstev.«⁷

Mogli bi dodati še sklicevanje na staro nagnjenje »notranjih« prebivalcev, da so se spuščali proti velikim dolinam in k morju: tu v goratem območju zunanjega Balkana (od Ljubljane do Like, do Bosne, Črne gore in Kosova) moremo verjetno odkriti že za časa ogrskega in srbskega kraljestva, ko se je določala beneška prisotnost v Primorju, sunek proti Jadranskemu morju,⁸ ki je naletel prav v obalnih naseljih na prvo obliko povsem razumljivega odpora, kolikor upoštevamo domnevne agrarne donose.⁹ Vendar je tudi res, da so v Primorju krožile vesti o »srečni Italiji« (felix Italia),

³ A. Ventura, I termini di una discussione, v *Atti del Convegno su le Marche e l'Adriatico orientale* ... dal XIII secolo al primo Ottocento (Senigallia 1976), Ancona 1978, str. 440 sl.

⁴ P. Preto, »Venezia e i Turchi«, Firenze 1975, pogl. III, IV, del, posebej na str. 163.

⁵ Glej (nedavno) dobro poročilo S. Čirkovića na »X Settimana Datinie« (Prato 1978), »Sviluppo e arretratezza nella penisola balcanica fra il XIII e il XVI secolo« (razmnoženo), str. 12. Koristno tudi L. Zytowicz, Développement et sous-développement dans le monde slave du XVIe siècle, na isti »X Settimana«, (tudi razmnoženo).

⁶ S. Čirković, »Sviluppo e arretratezza«, cit., str. 12.

⁷ Prav tam, str. 4.

⁸ Glede tega glej F. Carter, The Geography of the Vinodol Region, v »BC Review«, 1978: »By the thirteenth century the coastal area between Trsat and Novi was settled by people who had taken advantage of the favourable agricultural conditions found in the more sheltered parts«, str. 7, vendar je to zelo ozko področje.

⁹ Ta očitno nizek donos (Dalmacija je uvažala žito iz Italije) ni zadostoval za prehrano trum beguncev, ki so prihajale iz notranjosti. Zelo lep je v tem pogledu citat iz dubrovniškega dokumenta, ki ga prinaša M. Šunjić, Immigrazioni slave nel territorio di Ancona nel Quattrocento, v Migracije Slovanov v Italijo (Le migrazioni degli Slavi in Italia), v Aktih 7. zasedanja jugoslovansko-italijanske komisije za zgodovino, Ljubljana 1978, razmnoženo: sestradanci s hribov, utaborjeni okrog Dubrovnika, so prosili čolnarje tega mesta, naj jih peljejo v Italijo »kjer bi lahko obdržali dušo, ki je od njih odhajala zaradi lakote« (str. 2 Šunjićevega prispevka).

kjer se je uveljavljala nekaka prvobitna »industrializacija«,¹⁰ ki je bila povezana z ravnotežjem med mestom in podeželjem v »doseženem... demografskem optimumu med koncem 13. in začetkom 14. stoletja.« Brez vsakršne neomalthusijske sugestije mislimo, da je to bila posledica primernega odnosa »med prebivalstvom in njegovo splošno možnostjo lastnega vzdrževanja.«¹¹

Prevoz prek Jadranskega morja ni bil težak tudi zavoljo tega, ker je bilo izkustvo pomoščakov obeh obal precejšnje in dobro uveljavljeno; prav tako pa je bilo v dalmatinskih mestih tudi veliko italijanskih trgovcev, ki so iz svojih prekmorskih središč posredovali veliko pravnih instrumentov.¹² Podestati in uradniki iz Bologne, Ancone, Macerate, Fana so delovali v Splitu, Senju, Zadru, Dubrovniku, kjer so se pojavljali kot odsev drugačne in vabljive stvarnosti.

Obalne komune v Emiliji, Markah, Abrucih in Apuliji so se zanimale za pomorščake z otokov in dinarske obale, da so z njimi popolnjevale seznane posadk svoje naraščajoče mornarice. Središča v notranjosti od toskanske Romagne do Umbrije pa so podobno kakor primorska mesta potrebovala kmete in živinorejce iz »slovanskih dežel« (Schiavonia): močne ljudi, navajene na slabo plačano delo, ki so ga opravljali v težkih razmerah. Začela se je počasna vendar stalna migracija v aktivna italijanska mesta, ki so imela plodno podeželje okoli sebe, bogato dreves, stalnih voda, rodovitne zemlje in živine.¹³

Zlom demografskega ravnotežja na začetku 14. stoletja (zdi se, da je vrsta slabih letin začeljala okoli 1315. leta)¹⁴ je pospešil izbruh tragedije ogromnih razmer. Tretjina od 100 milijonov evropskih prebivalcev je izgnila med 1347 in 1351 zaradi kuge, katere klice so se dolgo časa zadrževale na Zahodu.¹⁵ In kakor se pogosto dogaja, je bilo tudi tedaj: najbolj naseljeni kraji so plačevali najvišjo ceno v ljudeh in sredstvih. Firenze so izgubile tedaj skoraj 60 % prebivalstva,¹⁶ Macerata pa verjetno celo 75 %.¹⁷

Kakor se da razbrati iz klasifikacije mestnih naselij (»civitates et terrae«),¹⁸ izdelane med leti 1355 in 1357 za kardinala Albornosa, »pomirjevalca« papeške države, se zdi, da so se Marke zelo izpraznile, a gozd je zopet pridobil v odnosu do obdelovalnih površin.¹⁹ Nimamo razloga misliti, da so se stvari drugače razvijale v bolj razvitih območjih Romagne in Umbrije,

¹⁰ O tem pojmu, ki ga je E. M. Carus-Wilson uporabil v razpravi *An Industrial Revolution of the Thirteenth Century*, v svojih *Essays in Economic History*, I, London 1954, glej jasne besede, ki jih je napisal C. M. Cipolla, *Storia economica dell'Europa pre-industriale*, Bologna 1974, str. 224: razvoj XII.—XIV. stoletja »je bil oddaljeno naznanilo industrijske revolucije«.

¹¹ R. Romano, »La storia economica«, v »Storia d'Italia Einaudi«, II/2, Torino 1974.

¹² Na primer statuti. O tem glej (nedavno) sintezo raziskav: A. Cvitanic, »Il contributo dei giuristi marchigiani alla formazione delle leggi statutarie di Split (Spalato)«, v *Atti del Congresso su le Marche e l'Adriatico orientale*, o. c.

¹³ S. Anselmi, »Schiavoni e Albanesi nell'agricoltura marchigiana dei secoli XIV e XV«, v »Rivista di storia dell'agricoltura«, 1976, str. 3—26.

¹⁴ W. Abel, *Congiuntura agraria e crisi agrarie. Storia dell'agricoltura e della produzione alimentare nell'Europa centrale dal XIII secolo all'età industriale*, ital. izd., Torino 1976, II. pogl. I. dela, str. 58—78, posebej str. 61—64. Isti podatki v B. H. Sticher Van Bath, *Storia agraria dell'Europa occidentale (500—1850)*, ital. izd., Torino 1972, IV. pogl. III. dela, str. 225—238. Vendar obe deli, kakor je znano, zanemarjati sredozemsko stvarnost na tem področju zaradi pomanjkanja (v času ko sta bili napisani) študije o tem. O krizi XIV. st. glej G. Cherubini, *La crisi del Trecento. Bilancio e prospettive di ricerca*, v »Studi storici«, 1974, str. 660—670.

¹⁵ C. M. Cipolla, n. d., str. 207—211 in 257—261.

¹⁶ E. Fiumi, *Floritura e decadenza dell'economia fiorentina*, v »Archivio storico italiano«, 1958, str. 465—467.

¹⁷ To so podatki, ki smo jih izvele iz dokumentacije, objavljene v G. Compagnoni, *La Reggia picena, ovvero de' Presidi della Marca, Macerata MDCLXI*.

¹⁸ *Constitutiones Marchiae Anconitanæ, noviter ab omnibus erroribus atque mendis expurgatæ, cum Additionibus antiquis, Venetiis MDXXXX, liber secundus: Civitates et terræ subiectæ, ecc.*, str. 23.

¹⁹ S. Anselmi, »La selva, il pascolo, l'allevamento nelle Marche nei secoli XIV e XV«, v »Studi urbinati«, 1975, str. 31—71.

ki so glede geoloških, gospodarskih, kulturnih, družbenih, pokrajinskih značilnosti bile zelo podobne tistim v Markah, kjer je Ancona ostajala še dalje trgovsko usmerjena proti balkanski obali, Grčiji in Jonskemu morju.²⁰

In prav v ta srednje-vzhodni pas italijanskega polotoka, katerega so še mučile vojske, ki so jih vodili pustolovci,²¹ se je v drugi polovici 14. stoletja začelo masovno doseljevanje, ki je trajalo dve stoletji, čeprav moremo njegov višek postaviti verjetno v celotno 15. stoletje. To je bilo konvergentno gibanje (od Padske nižine, Slovenije, Furlanije, dežel onstran morja, do Abrucov), povezano takorekoč s kmečko rekolonizacijo zaradi obnovitve nekdanjih vinogradov in obdelovalnih površin (*terreculte*), ki so bile zapuščene in jih je pogoltnil gozd. Toda to gibanje je bilo povezano tudi z veliko vitalnostjo področja, ki se je obnavljalo in v katerega so se doseljevali obrtniki, delavci, težaki, poklicni oboroženci (*armigeri*), hlapci in dekle, živinorejci (pastirji, kravarji, svinjarji), zvrstni mornarji, čolnarji in drugi. Skupnosti, kamor so se doseljevali, so bile, kakor se dogaja ob načrtni repopulaciji, strpne do novih priseljencev, od katerih se je zahtevalo samo, da so se aktivno vključili v zanje novo družbeno sredino.²² Vsem je bilo zagotovljeno delo zaradi »žitne trgovine« ki so jo pospeševale signorije in mestna oligarhija. Njen mehanizem je bilo krčenje gozda in obnavljanje obdelovalnih površin na predmestnih ozemljih, kjer so si sledili nizki griči in doline, da bi na njih pridelovali žito. Tega so veliko potrebovali tako v lokalnem okviru kakor tudi v večjih središčih, ki so neprestano rasla v vsem 15. stoletju. Žitna trgovina (zlasti s pšenico, ječmenom in pirjevico), s katero se je povezovala lesna trgovina zlasti s hrastovino in brestovino (gradbeni les, ladjedelniški les, drva, les za vozove itd.), je prevzemala akumulacijsko vlogo, ustvarjajoč razna mestna, ruralna in pomorska opravila, pri katerih so stalno sodelovali tudi doseljenci.²³

Zadostuje, če prelistamo kakršnokoli notarsko knjigo iz 15. stoletja, proučimo katastrski popis, preberemo kako upravno računsko knjigo, preletimo mestni statut, ladijski seznam, seznam »služabnikov« (pri knezih) pa srečamo desetine in desetine »tujcev«, med katerimi so vedno prevladovali Slovani, njim so sledili Albanci, Lombardi in doseljenci iz Slovenije (*Tedeschi*).²⁴ O masovni slovanski prisotnosti govore — na verskem področju — številne »laične bratovščine«, cerkvena posvetila, kapele, slovanski oltarji in pa češčenje svetnikov, ki so bili tuji lokalni tradiciji.²⁵ Ta prisotnost živi še danes v antroponomastiki. Po bežnem prelistavanju telefonskih imenikov za Ancono, Jesi, Fano, Castelfidaro, Loreto, Osimo, Falconaro smo odkrili vsaj 96 priimkov, ki so vezani s korenem *sclavus* in 52 z *albanensis*, a najdemo jih tudi v drugih krajih dveh severnih markizanskih pokrajin. Tej prisotnosti doseljencev ljudskega izvora bi bilo treba dodati še poznejšo prisotnost (v vsem 16. stoletju) bogatih dubrovniških trgovcev, kar je bilo

²⁰ Dokaz tega so »Statuti anconitani del mare, del terzenale e della dogana e patti con diverse nazioni«, katere je pripravil za objavo 1896. leta C. Ciavarini. Menimo, da je nepotreben napotek k obsežni bibliografiji *ad hoc*, povzeti v M. Natalucci, *La vita marinara e commerciale di Ancona nel Medio Evo e gli Statuti del mare, Ancona 1953*.

²¹ D. Cecchi, *Compagnie di ventura nella Marca*, v »Studi maceratesi«, 1975, str. 64—149.

²² S. Anselmi, *Insiediamento, agricoltura, proprietà nel ducato roveresco: la catastazione del 1489—1490*, v »Quaderni storici«, 1975, str. 37—86.

²³ S. Anselmi, *La ricolonizzazione agricola delle Marche nei secoli XIV—XV*, v »Economia e società«, cit.

²⁴ F. Gestrin, *Slavi negli organi amministrativi dei Malatesta a Fano nella prima metà del XV secolo*, v »Studia picena«, Fano, 1968, str. 113—123, je bil med prvimi, ki so opazili daljnosežnost pojavnosti »migracije«. Glej še obsežni bibliografski pregled *ad hoc* v opombah v Gestrinovem delu *Migracije Slovanov v Italijo. Rezultati jugoslovanskega zgodovinopisja*, v »Migracije Slovanov«, cit., str. 1—38 in ZČ 31 (1978) str. 7 sl.

²⁵ M. Natalucci, *Insiediamenti di colonie e di gruppi dalmati e albanesi nel territorio di Ancona (secoli XV—XVI)* in M. Sensi, *Fraternite di Slavi nelle Marche, secolo XV*, oba v Atti del Convegno su le Marche e l'Adriatico orientale cit.

povezano z gospodarskimi spremembami na Jadranu; te so se začele v 16. stoletju in so prišle do kritičnega zorenja v 17. stoletju.²⁶

2) Glede agrarne naselitve balkanskih doseljencev v srednjo Italijo nismo v stanju ničesar dodati v primerjavi s tem, kar smo napisali že 1976. leta.²⁷ Toda zdi se nam potrebno omeniti, da sta dve pravni obliki podeljevanja zemlje v obdelavo: podelitev gozda ali neobdelane zemlje v pripravo kulturne zemlje in delitev te zemlje na polovico v last kolonista (pastinato parzionaria) in klasično spolovinarstvo (mezzadria), pospeševali migracije revnih kmetov iz slovanskih dežel (Schiavonia). S prvo obliko je kolon po večletnem težavskem delu, po krčenju in pripravi kulturne zemlje za račun italijanskega lastnika postal lastnik polovice te zemlje. Z drugo obliko pa se je kolon naselil na obdelano zemljišče, opremljeno z zidano hišo, hlevom, kletjo itd. Potem ko je dobil od lastnika zemlje orodje in živino, predujem semena in posojilo v žitu in vinu do nove žetve, je obdeloval posestvo in dajal lastniku polovico letne žetve brez vsakršnih drugih bremen in obveznosti do lastnika, občine, gospostva (signorie) in drugih.

Obstajale so še druge oblike podeljevanja zemlje v obdelovanje, manj ugodne, vendar ne nečloveške, kakor so kolonat na razne dežele (colonia parziaria na $\frac{1}{5}$, $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{3}$ dominikalnega dela), dninarstvo (bracciantato) z odškodnino v naturi ali v denarju in končno »socida«, t. j. paša živine s pravico na polovico prireje in včasih celo prireje in kapitala.

Ni obstajala nikakršna hlapčevska (fevdalna) podrejenost, nobena vez razen vezi iz pogodbe, ki so jo vedno sklenili na podlagi statutarjih jamstev. To seveda ni pomenilo, da ni bilo krivic in nasilja nad najšibkejšimi, vendar nikakor niso bile pravilo. Vsekakor pa je prihajalo tudi do tega, da so balkanski doseljenci, ker so jih gospodje pogosto potrebovali, uživali precejšnjo zaščito in so postajali spoštovanja vredne osebe. Na drugi strani pa v zamotani družbeni stvarnosti 15. in 16. stoletja, meje niso imele sedanje nepremakljivosti in če so države kazale svoj na videz absolutni politični značaj, je bilo tudi res, da je bil pojem »tujec« bolj lokalno kakor splošno, pogosto tudi nepomembno dejstvo.

V 15. stoletju so bili v srednji Italiji tuji kmet, kravar in obrtnik delavci, ki so iskali zaposlitve znotraj trga, ki je zlahka vsrkaval delovno silo. Problem odnosov med skupinami ljudi se je postavljaval samo v kužnih obdobjih (ko je bilo nujno najti krivca okužbe) in ko se začenjajo čutiti prvi znaki presežka delovne sile in pomanjkanja zemlje, do česar pa ni prihajalo še vse 16. stoletje razen v redkih primerih.²⁸ Zavoljo tega je lahko najti Slované med lastniki zemlje in hiš, med lastniki ladij v Anconi in Fanu, med služabniki in stražarji signorije Malatesta, med spolovinarji, v obrti in drugje. Bili so celo tudi taki, kakor npr. neki Benedetto Schiavo iz Monte-

²⁶ S. Anselmi, *Le relazioni economiche tra Ragusa e lo Stato Pontificio: uno schema di lungo cante anconitano del Seicento*: Giovanni Palunci, raguseo, v »Le Marche e l'Adriatico orientale«, periodo, v »Nuova Rivista Storica«, 1976, str. 521 sl. R. Paci, *La «scala» di Spalato e il commercio veneziano nei Balcani fra Cinque e Seicento*, Venezia 1971; oba dajeta napotilo k obsežni bibliografiji o tej snovi. Za migracijo bogatih trgovcev v Ancono in drugam: G. Piccinini, *Un mercat.* str. 287 sl.; M. P. Niccoli, *Emigrazione dei mercanti ragusei e loro inserimento nella vita economica e sociale di Ancona (XVI—XVII sec.)*, v »Migracije Slovanov«, cit.; A. Di Vittorio, *Gli investimenti finanziari ragusei in Italia tra XVI e XVIII secolo*, v »Rassegna economica«, 1977, št. 3.

²⁷ Prim. op. 13.

²⁸ Glede na to je zanimiv dokument iz XV. st., ki se veže na Corinaldo. V tem mestu so vzeli za časa zbora 1456. leta v pretes možnost, da dodelijo tujcem v obdelovanje še druga občinska zemljišča. Po dolgem razpravljanju so odločili, da nasprotniki tega sklepa odidejo iz dvorane (»quod advene non laborent terras venditas pro comune Curnalti particularibus personibus«), podporniki pa naj ostanejo (»salii vero volentes quod laborent«). Na to vsi »ex maximo tumultu et impetu (...) exierunt«. Škof Orsino, guverner Marke, katerega so posebej vprašali za mnenje, je prepustil svobodo odločitve korinaldencem — Archivio notarile, Senigallia, Notaio Ser Baptista Cole, D, zv. I, 1453—1475, f. 65'—66', 30. III. 1456.

marciana (1454), ki je nosil naziv »ser«, čeprav je deloval na skromnem področju poljedelstva v majhnem središču.²⁹ Niso pa manjkali tudi očitni primeri žena v najnižjih položajih, ki so živele na robu družbene strpnosti, vendar je zopet res, da so npr. v Fanu že v 14. stoletju slovanske žene verjetno povsem svobodno razpolagale z nepremičninami, ki so jih mogle odtujiti ali kupiti.³⁰ V 15. stoletju so bile v Senigalliji razne lastnice vpisane v katastre³¹ kot vdove s polnimi pravicami nad svojo zemljo, katero so morda dajale v obdelovanje novim priseljencem, med katerimi so Albanci, vsaj v začetku, stali nižje od drugih etničnih skupin.

V mestih (od spodnje Romagne, od Fana do Ancone, do Ascoli Picena, do Umbrije) so bili Slovani kurirji, konjarji, krojači, čevljarji tkalci, barvarji, zidarji, klesarji, čolnarji, oboroženci, vaditelji psov itd.³² Žene, ki so jih starši pogosto predajali še kot deklice premožnim družinam, so bile pretežno »gospodinje« in so služile »in honestis« vsaj dokler jim niso gospodarji našli moše.³³ Lahko si predstavljamo psihološke težave mladoletnih deklic, preseljenih z domačih krajev v markizanska mesta, ki niso znale italijanščine, ki so bile daleč od sorodnikov, brez plač, obsojene, da so leta živele pri »gospodarjih« (ki, se razume, niso bili nujno surovi), ki jim je po pogodbi pripadala pravica, da so hranili njihov denar za doto, ki so jo morali izročiti na dan poroke deloma v denarju deloma v raznih predmetih.

Bilo bi naivno misliti, da so bili Slovani kjerkoli — zlasti pa v notranjih italijanskih pokrajinah, ki so bile manj navajene na prisotnost tujcev kakor obalne dežele in v katerih je bila družbena struktura bolj toga — sprejeti kot »enakovredni«, vendar je treba poudariti, da nikjer v 15. stoletju ne zasledimo primerov prave pravicate nestrpnosti.

Naštejmo sedaj na podlagi arhivskih izpisov, pripravljenih za naše proučevanje zgodovine poljedelstva, posamezne splošne primere, ki potrjujejo znatno prisotnost Slovanov v markizanskih mestih v 15. stoletju.

Med leti 1406 in 1463 (konec signorije Malatesta) zasledimo v plačilnih knjigah hiše Malatesta desetine »služabnikov« iz Zadra, Senja, Zagreba itd., ki so bili dodeljeni raznim kapitanom, podestatom, kaštelanom, upraviteljem in odvisnim oskrbnikom.³⁴ V letu 1409—1410 (od 6. jul. do 16. jun.) je bilo med 14 mornarji in 6 kapitani, ki so se zvrstili na burklju iz Fana (plul je med Ancono in Cesenaticom) kar 14 oseb balkanskega izvora: iz Dubrovnika, Zadra, Modruša, Senja itd.³⁵ V »imbrevijaturah« ankonskega notarja Chiarozza Sparpallija se v letih 1420 do 1439 pojavlja 166 doseljencev iz

²⁹ Archivio di Stato, Fano (odslej A. S. Fa), Codici malatestiani, št. 111, f. 4.

³⁰ A. S. Fa, Antico Archivio Comunale, III, Catasti, 1°, f. XXXII, 1348, Donna Lucia, hči Cannis-a Guidoli Cannis Sclavi.

³¹ Archivio comunale, Senigallia (odslej A. C. Se), Catasti, 1489—1490, št. 52. Obstaja končni seznam, kjer so imenoma naštetih posestniki in napotek k listom kodeksa: lahko je torej najti primere, ki nas zanimajo.

³² Opozarjamo na številna dela o markizanskih mestih, ki so skoraj v celoti navedena v tujak citiranih delih.

³³ Na primer: Archivio di Stato di Ancona (odslej A. S. An.), Notarile, not. Angelo Dominici, št. 53, 1469 I.; npr. Grupa Luce di Slavonia, iz distrikta Zadra, mati, s pomočjo prevajalca (Giovanni Antonio Schiavone), prebivalca Sappanica (ankonskega gradu), prepušča Francescu Antoniju Camariniju iz Ancone svojo hčer Milico, »osemletno Slovanko«, za obdobje 10 let. Dekle bo služilo »in honestis« in bo za to dobilo prenočišče, hrano in obleko. Po tem desetletju bo Francesco poskrbel za moža za Milico in za njeno doto, f. 5—5'. Ni dosti drugačen primer mladega, desetletnega (»vel circa«) vajenca Vincenza Matei-a »de Sanctacrucis partibus Slavonie«, katerega je oče dal obrtniku za obdobje 6 let »ad servendum in arte bottarie et tricularie«, f. 170'. Imamo tudi primer pravih suženj, nedvomno Slovanov (ki so po izvoru bile morda iz področij, ki so jih osvojili Turki), Katarine in Lucije, ki sta bili prodani v Anconi, f. 92—92' in 97'. Bilo je namreč dopuščeno trgovanje z »nekrščanskimi« sužnji.

³⁴ A. S. Fa., fondo malatestiano in fondo notarile: nemogoče je naštetih vse ugotovljene primere. Vseeno navajamo: Cod. Mal., št. 71 (1402—1408, Senigallia), št. 19 (1409—1410, Fattoria di Camminata), št. 8 (1406—1409, Senigallia, Fano, Pergola, Borgo San Sepolcro, Corinaldo, itd.); notar Giuliano Vanni, 1423—1425, f. 264, Ludovico Magistri Pauli, A. 1421—1442, f. brez št., spisi od 18. 2. 1440 in 26. 2. 1440, itd., Daminao (ali Damiano?) Antonij Domenicuti da San Giorgio, 1405—1449, f. 246, itd.

³⁵ A. S. Fa., Cod. Mal., št. 19, f. 52—54, 104—105', 186—187'.

»Slavonije« in 20 iz Albanije, od katerih je bilo skoraj 50 % zaposlenih v mestnih dejavnostih, a ostalih 50 % v agrarno-pastirski dejavnosti. Slovani so izvirali — razen iz najbolj zunanjih otokov in ne majhnega števila istrskih središč (Labin, Koper, Vodnjan, Fontana, Poreč, Prešnica, Piran, Pulj) — predvsem iz Paga, Zadra, Senja, Zagreba, Modruša, Splita, Dubrovnika in Kotora; Albanci so bili iz Lješa (Lesh), Drača (Durrës), Skadra (Shkodra). Eni in drugi so bili lastniki bark, marangoni, kalafati, izdelovalci vesel, čevljarji, krojači, tesarji, sodarji, izdelovalci opek, peki, trgovci z vinom, nosači, cenilci, mlinarji itd.³⁶

V potrditev doseženega bistvenega izenačevanja z domačimi in z mnogimi tujci italijanskega izvora moremo omeniti ankonsko listino iz 1423. leta, s katero »nullus illiricus seu sclavus de quibuscunque partibus Sclavonie... possit capi, detineri aut astringi pro manigulto vel ad faciendum in aliqua quavis iustitia exercitium et inhonestum officium manigultarie«, ³⁷ to se pravi, da so bili oproščeni obvezne dejavnosti krvnika, ki je bila predvidena v 14. stoletju, ko prisotnost balkanskih doseljencev ni bila še utrjena. V turško-balkanskem svetu so to nalogo opravljali cigani.³⁸

Nedvomno so bili Slovani v Markah v teh letih jasno določena etnična skupina, podobno kakor Židje, Albanci, Nemci, Lombardi, in v mestih, kjer so bili številnejši in so že dalj časa prebivali, so se zelo dobro prilagodili novi sredini. Na splošno, razen enega primera, ki se je vezal na Albance, med doseljenci in domačini nismo zasledili konfliktov večjega obsega. Iz tega lahko zaključimo, da so to bila zelo omikana in strpna kozmopolitska mestna središča; vendar je začelo v tretjem desetletju 15. stoletja nekaj vznemirjati oblasti v zvezi s prisotnostjo Židov, katerim je Ancona zapovedala nositi rumeno znamenje in omejila bivanje na sam geto.³⁹ Nič podobnega se ni in se tudi kasneje ne bo dogajalo Slovanom, ki so, kakor smo videli, družbeno rasli znotraj zelo aktivnega gospodarstva, vendar zavoljo tega ni bilo manj pomembno.⁴⁰ Važnost balkanskih kmetov, pastirjev in obrtnikov znotraj tega gospodarstva za sedaj kvantitativno še ni izmerljiva, vendar elementi, s katerimi razpolagamo, dopuščajo potrditev njihove kvalitete pomembnosti. Sicer pa so dalmatinska mesta od Zadra do Dubrovnika imela dovolj dobrih obrtnikov in mornarjev,⁴¹ ki so si jih v času zahodne

³⁶ A. S. An., Notarile, Chiarozzo Sparpalli, zv. I (I. del: 1420–1426, II. del: 1432–, III. del: 1436–1439): Schiavoni (mestni sektor): I/I, f. 7, 16, 23, 28, 46–47, 48, 50, 75, 78–79, 88; I/II, f. 3, 3–4, 9–10, 30–30', 43', 74, 103, 109, 111, 131, 137, 157, 165, 177, 181–182', 194–195, 195–195', 206, 214–254', 3–4, 9–10, 30–30', 43', 74, 103, 109, 111, 131, 137, 157, 165, 177, 181–182', 194–195, 195–195', 206, 254–214', 218, 236–236', 237, 247; I/III, f. 3–4, 15, 17', 21, 24, 27, 27', 32–33, 39, 56, 57, 59–60, 60, 70, 71–72, 75', 88, 91, 112, 116, 120, 128–129, 139, 148–149, 157, 173, 174, 174–174', 179, 189–189', 192, 295, 228, 222, 23, 88, 92, 222, 216, 120, 128–129, 139, 148–149, 157, 173, 174, 174–174', 179, 189–189', 191, 195, 218, 221, 23, 234–235', 239', 240–240'; Schiavoni (agrarno-gozdno-pastirski sektor): I/I, f. 49, 57, 78, 88; I/II, f. 19, 19–19', 51, 53, 62, 89, 109, 112–113, 140–140', 146, 157–158, 194–195, 203; I/III, f. 6, 24, 47, 88, 91, 104–105' (na anconskem področju so bili ti Slovani v katastrih in okolici krajev Sirolo, Offagna, Agugliano, Monte Conero, Falconara, Castelferretti, Montemarciano, Montesicuro, Paterno, Varano, Monte San Vito, itd.); Albanci (oba sektorja): I/I, f. 16; I/II, f. 9, 24, 40, 122, 127', 149–149', 161–161', 188–189', 197, 214–214'; I/III, f. 12, 21, 44, 52, 136, 161. Na podlagi imbrevijatur notarja Sparpallija je E. Insabato napisala odlično diplomsko disertacijo: *La società anconitana nelle imbreviature del notaio Chiarozzo Sparpalli*, Università di Firenze (Facoltà di Lettere), š. 1. 1975–1976, 3 zv.

³⁷ Statuti (1394), cit., Ordines et Reformationes, 1426, rubrika 48.

³⁸ To moremo prebrati v »godovinskem« romanu I. Andrića, *Most na Drini*.

³⁹ Statuti (1394), cit. Ordines et Reformationes, 1427, rubrika 22. Glej tudi C. Ciavarini, *Gli Israeliti in Ancona*, v »Ancona illustrata«, Ancona 1884, str. 230–233. Pred kratkim je pisal o anconskih Židih E. Ashtor, *Gli ebrei di Ancona nel periodo della repubblica*, in *Atti del Convegno su le Marche e l'Adriatico orientale*, cit., z dobro bibliografijo.

⁴⁰ E. Ashtor, *Il commercio levantino di Ancona nel basso Medioevo*, v »Rivista storica italiana«, 1976, str. 213–253, ki spominja na znane eseje P. Earleja, in J. Delumeau in dela E. Spadolinija, M. Nataluccija, C. Ciavarinija, C. Albertinija, W. Heyda, G. Bevilacqua, V. G. Saracinija, G. Meisa, B. Krekića, itd. Tudi Ashtor uporablja notarja Sparpallija.

⁴¹ Vemo, da je pred kratkim izšla knjiga T. Raukarja o Zadru v XV. st., vendar jo nismo imeli še v rokah. Koristno je medtem prebrati M. M. Freidenberga, *Dinamika gradske strukture Dalmacije u XIV–XVI stoljeću*, v »Radovi Centra JAZU u Zadru«, sv. 24, 1977, str. 71–95, z več koristnimi tabelami o obrtih v času 1289–1613.

obnove v 15. stoletju zelo želela razvijajoča se italijanska mesta; podobno pa je bilo tudi z iskanimi istrskimi vinogradniki.⁴²

Ob hitrem prelistavanju listkov smo našli še, da so bili v letih 1454–1456 v Montemarciano med tistimi, ki so dobili zemljo v obdelovanje »na del« (3/4 letine pšenice, ječmena, boba, lanu in polovico vina), večinoma ljudje balkanskega izvora. Ti pa so verjetno dali zemljo, za katero so odgovarjali, v obdelovanje drugim in so na ta način postali posredniki med lastniki in delom, kar pomeni da so se poslej pomikali na višjo družbeno raven od samega prežitka.⁴³ V imbreviaturah ankonskega notarja Angela Dominici, enega izmed ducata in morda več notarjev, ki so takrat delovali v mestu, smo samo za leto 1469 našli 54 listin, v katerih je bila vsaj ena stranka »slovanska« in 30 listin, v katerih je albanska.⁴⁴ Poleg navadnih kmetov (posebno vinogradnikov) in pastirjev se omenjajo krojači, čevljarji, lastniki ladijskih deležev (karatov), lastniki hiš in zemljišč, mornarji, kotlarji, sodarji, kramarji itd. Obrt, podobno kakor že v razdobju 1420–1439, je imela veliko predstavnikov zlasti med čevljarji in krojači, medtem ko se je med ženami nadaljevala in morda rasla prisotnost deklic, ki so bile kot »služkinje« zaupane premožnim družinam. V Senigalliji je bilo v letih 1489 in 1490 34 Slovanov, 1 Albanec in 1 Turek, ki so bili lastniki zemljišč, od katerih so se posamezna delila v več predijev.⁴⁵ Lahko bi nadaljevali z navajanjem Slovanov iz Fana,⁴⁶ Recanitijskega, ⁴⁷ Montalbodda (Ostra),⁴⁸ iz mestnih središč v notranjosti Mark kot npr. Camerino (kjer najdemo leta 1489 nekega »Rado schiavone in arte et exercitio texture pannorum lane«⁴⁹), Cingoli,⁵⁰ Ascoli Piceno,⁵¹ Albancev iz Ferma,⁵² Macerate,⁵³ Fabriana,⁵⁴ Jesija⁵⁵ itd.,⁵⁶ vendar se s tem vsebina razprave ne bi spremenila in tudi ne bi zraslo naše spoznanje.

V 16. stoletju so bili Slovani že tako dobro vključeni v družbo srednje-vzhodne Italije in posebej Mark, da se pokažejo, kakor je to bil primer

⁴² O tem smo prebrali dobro oceno, podpisano L. M., o knjigi »Zlatna knjiga o vinu«, ki jo je izdala založba Otokar Keršovani iz Reke (v »La voce del popolo«, 27. X. 1976, str. 5).

⁴³ A. S. Fa., Cod. Mal., št. 111–112, leta 1454–1456.

⁴⁴ A. S. An., Notarile, Angelo Dominici, cit. Schiavoni: f. 5, 5–5', 16', 26–26', 36'–37, 44–44', 46', 62'–63, 67', 68, 71', 84', 85, 85–85', 88, 89', 90', 92'–93, 112–112', 117–117', 133', 149, 155', 161'–162, 162, 169–169', 170, 177, 183'–184, 184', 203–203', 213', 216, 228, 236, 266', 266'–267, 279–280', 283–283', 283'–284, 287–287', 287'–288, 288', 296'–297, 302'–303, 308–308', 314'–315, 317–317', 327; Albanesi: f. 1–1, 1–2, 26–26', 35', 36, 42–42', 52–52', 68'–69, 69, 73, 84, 102, 104', 134–134', 155', 161'–162, 162, 170, 174–174', 186–186', 190', 192, 195', 218–218', 247'–248, 280'–281, 289', 292', 300–300', 302'–303, 319'–320.

⁴⁵ A. C. Se., Catasto, cit.

⁴⁶ F. Gestrin, cit. čl. in isti, Migracije Slovanov v Fanu v 15. stoletju, njihova poselitev v mestu in družbena struktura, ZČ 32 (1978), št. 3.

⁴⁷ M. Leopardi, Annali di Recanati, 2 zv., Varese 1945, razna mesta.

⁴⁸ A. Menchetti, Storia di un comune rurale della Marca Anconetana (Montalboddo, oggi Ostra). La vita castellana e l'organizzazione rurale in Montalboddo su gli Statuti del 1366, del 1454 e del 1493. 2^a. La Società. III. Le organizzazioni. A/2. Gli altri aspetti dell'organizzazione rurale, Senigallia 1937, str. 59, 253–254, 254, 303–305, itd. Dokumentacija je zelo obsežna in natančna. V ostalih zvezkih Menchetti jeve Storia di Montalboddo imamo veliko listin, ki se nanašajo na Slované.

⁴⁹ Biblioteca comunale, Camerino, Carte Feliciangeli, b. G. I. n. (1489): omenjeni Rado je bil podjetnik, ki je sprejemal druge v službo.

⁵⁰ L. Colini Baldeschi, Statuti del comune di Cingoli, 2 zv., Cingoli, 1904–1906, I, str. 3, opomba 1, l. 1478.

⁵¹ G. Fabiani, Ascoli nel Quattrocento, Ascoli Piceno 1950, str. 364 sl.

⁵² J. Lussu, Gli Albanesi nel Fermano attorno alla metà del Quattrocento, v »Le Marche e l'Adriatico orientale«, cit., str. 85 sl. Glej še naslednja dela C. Verducci, Il Collegio Illirico di Fermo, v »Le Marche e l'Adriatico orientale«, cit., str. 175 sl., in il ruolo del Collegio Illirico di Fermo nel rapporto con le regioni balcaniche, v »Migracije Slovanov«, cit.

⁵³ M. Sensi, Fraternite di Slavi, cit.

⁵⁴ R. Sassi, Immigrati dall'altra sponda adriatica a Fabriano nel secolo XV, v »Rendiconti dell'Istituto Marchigiano di Scienze, Lettere e Arti, XVII (1941–1949), str. 69–85.

⁵⁵ G. Annibaldi, Immigrati albanesi e schiavoni a Jesi e nel suo contado nei secoli XV e XVI, v Atti del Convegno su le Marche e l'Adriatico orientale cit.

⁵⁶ Vzorčni poskus je napravil L. Lume za ankonsko področje na osnovi notarskih spisov, ki se hranijo v Anconu v delu »Presenze Slave in Ancona secondo la documentazione notarile, 1391–1499«, objavljeno v »Quaderni storici«, 1970, str. 251–260. Glej o tem odlično kvantitativno raziskavo B. G. Zenobijskega, Družbena razporeditev slovanskih priseljencev v Ancono od 15. do 17. stoletja v tej številki ZČ.

v Senigalliji za rodbine della Rovere, kot homogena skupina, ki se je bila uradno dolžna udeleževati slovesnosti z dolžnostmi poklicnih in vaških skupnosti.⁵⁷ Toda v teku nekaj generacij so skoraj »izginili«, kar je bila posledica zlasti a) proizvodnega načina v poljedelstvu, ki ga označuje splovinarstvo z nastanitvijo na posestvu, ker so bila zemljišča, ki so jih obdelovali Slovani in Albanci, vključena v mrežo razdeljenih posestev, na katerih so se mešali domačini in priseljenci različnega izvora, prisiljeni si medsebojno pomagati (z menjavo dela), kar je imelo za posledico njihovo medsebojno mešanje; in b) življenja v hitro rastočih mestnih središčih, kjer so obrtniki balkanskega izvora glede na čas prihoda sorazmerno naglo ustvarjali mrežo povezav, ki so presegale vezi skupne pripadnosti. To pa je seveda veljalo tako za tiste, ki so bili nižjega socialnega izvora — kmetje, kravarji, obrtniki, služabniki, mornarji — kakor tudi za bogate Albance in velike dubrovniške trgovce. Ni pa bilo tako med poljedelci na Jugu, kjer je kolonizacija večjih neobdelanih površin v obliki zakupnega sistema in v obliki kolonata na deleže (*colonia parziaria*) brez naselitve na posesti spodbujala nastajanje podeželskih trgov (*borghi*), poseljenih z doseljenci, ki so še naprej živeli po običajih in govorili v jeziku domačega kraja.⁵⁸

Medtem ko je jasen vzrok, zaradi katerega so jugoslovanski kmetje in pastirji iz notranjosti zapuščali svoje kraje (čeprav moramo sprejeti pripombo Čirkovića: »zdi se, da utrditev osmanske oblasti ni imela katastrofalnih posledic za balkansko gospodarstvo«⁵⁹), je mnogo bolj zapleteno odkriti vzrok za migracije obrtnikov iz dobro organiziranih primorskih mest. Isto lahko rečemo za starše, ki so pripeljali in pustili v Italiji svoje sinove (še otroke). Za sedaj si moremo razložiti ta pojav samo s splošnim upoštevanjem privlačne in zapletene vloge migracijskega pojava širokih razmerij, ki so ga v Dalmatinskem primorju pospeševala dolga obdobja vojn najprej med Benetkami in Ogrsko in nato med Benetkami in Turčijo od 1463 do 1540 s pogostimi prekinitvami.

Povsem naravno je misliti, da je bila v vsakodnevni negotovosti in začasnosti mirnih obdobj misel o možnosti vključitve na nasprotni strani majhnega morja v cvetoča mesta, ki so jih varovali splošno priznani vladarji, povsem instinktivni odgovor na najbolj preprosta vprašanja o lastnem obstoju in obstoju otrok tedaj, ko je sedanost težka in bodočnost negotova. Končno so ti izseljenci odhajali v »nekako Ameriko«, podobno kakor v 19. in 20. stoletju Irci, Italijani, Poljaki in drugi.

Prevedla Daniela Milotti

⁵⁷ A. C. Se., *Statuto membranaceo*, 1537, knjiga IV, rubrika 143, f. CCXXXX'. Popis korporacij in kastrov je naslednji: »Consiliarii cives et literati, mercatores, aromatarij, aurifices et fabri, sutores, calzolarij, barberij, fornarij, carpentarij, muratores, fornazarij, triculi et rivendiculi, ortolani, hospites et tabernarij, piscatores et marinarij, bubulci, *sclavones* (naš kurziv), castrum Scapezani, castrum Riparum, castrum Runcitellarum, castrum Montis Radie«.

⁵⁸ Za celo južno področje do Sicilije, M. Spremić, *La migrazione degli Slavi nell'Italia Meridionale e in Sicilia alla fine del Medioevo*, v »Migracije Slovanov«, cit.

⁵⁹ S. Čirković, n. d., str. 20.

* Glede opomb je treba povedati, da je avtor upošteval tudi podatke, ki so jih vsebovali prispevki na posvetovanju jugoslovansko-italijanske komisije v Ljubljani.

Riassunto

I MOTIVI ECONOMICI DELLA MIGRAZIONE BALCANICA NELL'EST
DELL'ITALIA CENTRALE NEL QUATTROCENTO

L'autore — che ha già pubblicato sulla »Riv. di Storia dell'Agricoltura« (1976) un saggio sull'apporto di Slavi e Albanesi allo sviluppo dell'economia agricola marchigiana nel XV secolo — illustra ora il contributo degli immigrati provenienti delle terre dell'attuale Jugoslavia nelle città dell'Italia Centro-Orientale, illustrando anche le motivazioni del fenomeno migratorio, che non ritiene collegato (se non in misura molto modesta) all'invasione turca dei Balcani. Insiste invece su ragioni di ordine strutturale, collegate al ritardo economico dell'area balcanica ed al precoce sviluppo di quella italiana, entrata poi in crisi alla fine del XVI e nel XVII secolo, con conseguente attenuazione e fine del già vasto fatto migratorio nella bassa Romagna, nelle Marche, nell'Umbria. Nella parte conclusiva dell'articolo viene adombrata la spiegazione del perché gli Slavi sono stati presto assorbiti dall'ambiente sociale nell'Italia Centro-orientale, mentre hanno conservato caratteri culturali propri in alcune comunità dell'Italia meridionale. La ragione viene indicata nel diverso tipo di agricoltura praticato nelle due aree.

JUGOSLOVENSKI ISTORIJSKI ČASOPIS**Glasilo Zveze društev zgodovinarjev Jugoslavije**

Osrednja jugoslovanska historična revija izhaja v štirih številkah letno in objavlja prispevke v vseh jugoslovanskih jezikih.

Naročila: Karnedžijeva 2, Poštanski fah 545, YU-11001 Beograd.

Na istem naslovu sprejemajo tudi naročila za vse tri tujejezične jugoslovanske povojne zgodovinske bibliografije (1945-55, 1955-65, 1965-75).

Bandino Giacomo Zenobi

DRUŽBENA RAZPOREDITEV SLOVANSKIH PRISELJENCEV V ANCONO OD 15. DO 17. STOLETJA

Referat na 7. zasedanju jugoslovansko-italijanske historične komisije v Ljubljani od 26. do 27. maja 1978

1. Priseljevanje večjih skupin slovanskega prebivalstva z vzhodne obale Jadranskega morja — spoštovanje vzbujajoče in stalno v zadnjih stoletjih srednjega veka in v prvem stoletju novega veka — je prispevalo ob drugih etničnih skupinah (Židje, Turki, Grki, Armenci) k značilnosti fiziognomije Ancone v kozmopolitskem smislu tja do začetka 18. stoletja.

Naj je šlo za stare in že ustaljene doselitve, kakor je npr. bilo s posameznimi skupinami Židov ali Grkov, ali za trenutne prisotnosti Turkov in deloma Dubrovčanov, ki so nastale iz potreb trgovske mreže, ki je povezovala, kakor je znano, Balkan in Vzhod z Italijo, Nemčijo in zahodnimi državami, ali za močne in stalne doselitve novejšega datuma, kakor so bile običajno slovanske doselitve, vse to je bil pojav, ki so ga sodobniki, kronisti in popotniki opazili in po katerem se je anconska republika razlikovala od drugih političnih formacij in mest v Markah. Toda ta pojav so dosedaj proučevali le v zvezi z anconskim »trgom«, z značajem anconskega tržišča, potekom njegove trgovine in prometom v pristanišču.

Glede na splošno podobo Mark 15.—17. stoletja, ki kaže zelo jasne značilnosti pomikanja k gospodarstvu statičnega tipa, popolnoma obvladanega od poljedelskega sektorja, je bilo povsem razumljivo, da so pozornost zgodovinarjev pritegnile trgovske in dinamične oblike gospodarstva Ancone, povezovalca med Vzhodom in Zahodom, »okna« proti otomanskemu svetu. Sledč močnim sugestijam, ki jih dolgujemo posebno spodbudam zahodne historiografije (kaj vse ni izzvalo v nas branje knjige F. Braudela, *La Méditerranée...*), so najnovejše raziskave o Anconi zavzeto in z odličnimi rezultati obdelale odnose med dorskim mestom (Ancono) in Benetkami, Dubrovnikom, Levanto, dalmatinsko obalo in drugimi jugoslovanskimi deželami, njen trgovski razvoj in postopno poživitev, ki je sledila pridobitvi statusa svobodnega, prostega pristanišča.¹ Na drugi strani pa so bili manj opaženi in raziskovani drugi aspekti anconske stvarnosti ob koncu srednjega veka in v prvih stoletjih novega veka: tako notranja ureditev, razporeditev družbenih razredov, torej družbena struktura, dalje odnos mesto—vas, pomembnost agrarnega sektorja, ki je bil v omenjenih stoletjih ostal nespremenjen ali pa se je le rahlo dvigal.

¹ A. Caracciolo, *Le port franc d'Ancone: croissance et impasse d'un milieu marchand au XVIIIe siècle*, Paris, 1965; P. Earle, *The Commercial Development of Ancona 1479—1551*, v »The Economic History Review«, 2nd Series XXII (1969), št. 1, str. 28—44; S. Anselmi, *Venezia, Ragusa, Ancona tra Cinque e Seicento: un momento della storia mercantile del medio Adriatico*, Ancona, 1969; isti, *Motivazioni economiche della neutralità di Ragusa nel Cinquecento*, Urbino, 1972; J. Delumeau, *Un ponte fra Oriente e Occidente*, v »Quaderni storici«, št. 13 (1970), str. 26—47; R. Paci, *La scala di Spalato*, Venezia, 1971, Pogl. I in IV; E. Ashtor, *Il commercio levantino di Ancona nel basso Medioevo*, v »Rivista storica italiana«, 1976, str. 213—253. T. Popović, *Trgovački odnosi Dubrovnika i Ankone u drugoj polovini XVI veka*, Zbornik Filozofskog fakulteta 11, n° 1, Beograd 1970, str. 443—461; F. Gestrin, *Il commercio dei pellami nelle Marche del XV e della prima metà del XVI secolo*, Atti e memorie, N. s. — anno 82° (1977), str. 255—275.

Za obrazložitev tega kar smo izbrali za tematiko raziskave, kar smo sprejeli in kar smo zavrnila v naši analizi pa nikakor ne zadostujejo motivi, ki se vežejo na privlačno moč zahodne historiografije. Slovansko in albanško doseljevanje v Italijo so npr. sicer stara a zelo trdoživa mnenja pripisovala turškemu prodiranju² in iz tega izvirajoči drugačni politični, družbeni in religiozni klime, ki so jo Turki vsilili podrejenemu prebivalstvu v novo osvojenih balkanskih in karpatsko podonavskih ozemljih.

Gre torej za stari in znani način analize dogodkov, ki deluje tako, da daje prednost političnemu, vojaškemu in duhovnemu momentu in opušča hkrati tehnične motivacije in družbeno gospodarske zaplete določenih izbir in vrednotenj. Toda to je skoraj obvezna pot, ker npr. razprava o »družbeni strukturi migracij« (o doseljencih v Ancono) zahteva predhodno analizo institucionalne podobe in socialnega ustroja mesta in Mark, a o tem se v preteklosti ni vedelo in se tudi danes ne ve veliko. Tako se je dosedanje proučevanje o doseljencih omejevalo samo na dubrovniško komponento,³ ki se je zavoljo svoje povezave z družbo in trgovskimi dejavnostmi prvotne domovine avtomatično vključevala v podobo anconske republike, ki jo označujejo trgovina in pomorstvo, torej gospodarstvo odrpatega tipa. Vsekakor je Ancona med leti 1479 in 1551 doživljala »eno izmed bleščečih obdobj svojih zgodovine kot obvezno pristanišče na prekapeninski poti proti balkanskim deželam.«⁴ Toda vprašanje je, ali poznamo položaj vasi (kastelov) s tem v zvezi, ali poznamo menjavanje prebivalstva med mestom in vasjo in morebitno pridobivanje agrarnih zemljišč s strani meščanov na področjih kastrov?

2. Problem »slovanske prisotnosti v Anconi«⁵ v 15. stoletju je prvič obravnavala kratka razprava, ki je nastala na podlagi notarskih fondov šele na koncu 60. let. Ker pa je bilo proučevanje omejeno le na slovansko migracijo na splošno in je zajelo tako Slované v pravem smislu besede, Dalmatince, Hrvate, Istrane, kakor tudi Dubrovčane in Albance, samo deloma prikaže dejanski obstoj, razširjenost, poselitev in družbeni položaj slovanske komponente v ožjem smislu besede. Vendar so posamezne ugotovitve zelo pomembne. Predvsem gre tu za obsežnost doselitve, ki so jo predhodni zgodovinarji že opazili, a jo je ta razprava potrdila. Ta migracija se je v precejšnjem obsegu ohranjala skozi večji del stoletja in je v neki meri slabela samo v zadnjih desetletjih 15. stoletja. Tudi druga zapažanja so zanimiva; tako že od vsega začetka vidno razlikovanje med doseljenci, ki so prihajali iz obalnih področij, zlasti Dubrovčani in Albanci, ki so se prvenstveno ukvarjali s trgovskimi posli, in doseljenci iz zaledja, ki so se oprijemali v glavnem nižjih opravil (težaki, hlapci, prostitutke). V toku samega stoletja se te razvojne poteze potrjujejo s postopnim poudarjanjem obrtniške komponente, a zelo redki so se, zlasti v začetku, ukvarjali s trgovino med obema obalama. Med poslednjimi značilnostmi družbene razporeditve širših delov slovanskih doseljencev v 15. stoletju se zdi zelo vzpodbudna: poselitev na anconskem podeželju (Varano, Sirolo) in dodeljevanje kmetijskih opravil novih doseljencem ali dodeljevanje takih opravil, ki so bila povezana z obdelovanjem rustikalnih zemljišč. Gre, kakor bomo še videli, za zelo pomembno dejstvo, ne samo za pravilno vrednotenje družbene stvarnosti, ki jo predstavlja ta številna množica doseljencev, marveč tudi za

² M. Natalucci, *Ancona attraverso i secoli*, Città di Castello, 1960, I, str. 510–516.

³ Anselmi, *Venezia, Ragusa, Ancona* ... n. d., ki prinaša tudi obsežno bibliografijo o snovi; Paci, n. d., str. 74–86.

⁴ Paci, n. d., str. 15.

⁵ L. Lume, *Presenze slave in Ancona secondo la documentazione notarile 1391–1499*, v »Quaderni storici«, št. 13 (1970), str. 251–260.

odkritje temeljnih spodbud in posameznih smeri razvoja, ki so bile vezane na sam začetek migracij. Nismo pred nekim odkritjem, temveč pred potrditvijo že deloma ugotovljenih dejstev, katere, kolikor gre za regionalno področje, skušajo osvetliti novejša dela Anselmija⁶ in ki so vidno prišla do izraza na simpoziju o odnosih med obema obalama Jadranskega morja, ki je bil januarja 1976. leta v Senigalliji.^{6a}

3. Raziskava za to razpravo temelji na notarskih knjigah, ki jih hrani Državni arhiv v Anconi: upoštevani so vsi dokumenti, v katerih se kot stranke in osebe pojavljajo ljudje, rojeni ali po izvoru, iz pokrajin med Furlanijo in beneško Albanijo, ki so nedvomno bili Slovani ali pa jih moremo šteti mednje tako zavoljo izvora kakor tudi na podlagi imen in priimkov. Podrobno narejeni pretres notarskih spisov petih notarjev⁷ je omogočil razdelitev študije v štiri zaporedne časovne prereze: 1537 do 1558; 1570 do 1599; 1600 do 1649 in 1650 do 1678. Iz knjig teh petih notarjev imamo 848 izpisanih liskov, ki, tako mislimo, dovoljujejo prvo, vsekakor ne izčrpno približanje problematiki, ki si jo je zastavila tema pričujoče razprave in ki se, kakor se kaže, ne oddaljuje preveč od že znanih podatkov iz 15. stoletja. Ti podatki so v tej razpravi dobili v mnogih pogledih prvo priznanje in jasno potrditev.

V prvi vrsti je poudariti tendenco k upadanju »slovanske migracije«. Kakor smo že spoznali, gre za že ugotovljen potek razvoja v času med 1390. in 1499. letom, čeprav še ne v velikem obsegu, ki pa se v dolgem obdobju od srede 15. do konca 17. stoletja že zelo jasno kaže v precej določljivem obsegu, ki ga ne gre zanemariti. Tako se glede na celotno prisotnost v obravnavanih aktih zajetih Slovanov 16. stoletje pokaže kot prevladujoče v odnosu na 17. stoletje, saj se v njem javlja dve tretjini celotnega ugotovljenega števila Slovanov. Vendar to še ni vse: če odpadeta dve tretjini ugotovljenih Slovanov na 16. stoletje, odpade večina teh, to se pravi 50 % celote, na čas pred letom 1560. Gre torej za pomembno primerjavo. Ni slučaj, če se je ta prelomnica jasno začela v 60. letih 16. stoletja — a premik v to smer je izpričan pravzaprav takoj po prelomu sredine stoletja — točno v položaju, v katerem sodobno zgodovinskeje soglasno gleda čas preobrata gospodarske sreče in razcveta anconske republike.⁸

Že od 80. let naprej imamo od ugotovljenih Slovanov v 16. stoletju le še 16 %, medtem ko v 17. stoletju doseže njihovo število približno eno tretjino celote. Toda tudi v tem stoletju se kaže jasna prelomnica: 20 % jih odpade na prvi dve desetletji, a 13 % na čas od leta 1620 do 70. let tega stoletja. Nedvomno je ta tendenca k postopnemu upadanju slovanske prisotnosti med koncem 15. in drugo polovico 17. stoletja odsev dveh velikih tu navedenih stvarnosti: na eni strani slabljenja migracij, a na drugi strani počasnega, vendar neizprosnega stapljanja doseljencev in njihovih potomcev v domačo demografsko sredino. Spredaj smo že opozorili na nekatere zaplete, vezane za prvi pojav. Ustavimo se pri drugem dejstvu, ki se nepo-

⁶ S. Anselmi, *Insedimenti, agricoltura e proprietà nel Ducato roveresco. La catastazione del 1489—1490. Isti, Pivoli, perticari e buoi da lavoro nell'agricoltura marchigiana del secolo XV*, Urbino 1975.

^{6a} Glej *Le Marche e l'Adriatico orientale: economia, società, cultura dal XIII secolo al primo Ottocento. Atti del convegno Senigallia, 10—11 gennaio 1976. Atti e memorie*, N. s. — anno 82° (1977). *Deputazione di storia patria per le Marche, Ancona 1978*, str. 450.

⁷ Archivio di Stato di Ancona (naprej ASA), *Notarile (notarjii): Leonardo Lucidi*, zv. (?) 1537—1538, 1539—1540, 1541—1542, 1543—1544, 1555—1558; *Cesare Pizzocari*, zv. 1570—1573, 1574—1577, 1578—1579, 1580—1581, 1584—1586 in 1587; *Orazio Brancadori*, zv. 1588—1589, 1592—1593, 1594—1595, 1596—1597, 1598—1599, 1602—1603, 1604, 1606, 1607, 1608—1609, 1610—1611, 1614—1615, 1616, 1617—1618, 1620, 1621—1622, 1623—1624, 1627, 1628—1629, 1630—1631, 1632—1633, 1633—1635, 1636—1639, 1640—1642, 1643—1649; *Stefano Micheli*, zv. 1616—1618, 1619—1621, 1622—1623, 1624—1625; *Oliviero Scalamenti*, zv. 1649, 1650, 1651, 1652—1653, 1655, 1656—1657, 1659; 1660, 1661, 1662, 1664, 1665—1666, 1667—1668, 1670, 1672, 1673—1674, 1676, 1677—1678.

⁸ Prim. Caracciolo, n. d.; Earle, n. d.

sredno veže z osrednjim problemom te razprave zato, ker je stapljanje slovanskih priseljencev z lokalnimi italijanskimi prebivalci moralo nujno pripeljati do dejanske asimilacije prvih, manj številnih, z drugimi tudi zavoljo njihove družbene strukture.

V tem pogledu je študija izpeljana tako, da smo porazdelili celotno število v obravnavanem času ugotovljenih slovanskih doseljencev v tri skupine. Že na začetku razprave je bilo na podlagi analize ugotovljeno, da je šla razmestitev slovanske migracije predvsem med srednje, srednje-nizke in najnižje plasti anconske družbe. In zares, če izvajamo dubrovniško komponento doseljencev, ki je ne zajemamo v pričujoče delo in ki je prek številnih predstavnikov dosegla glede ugleda in bogastva visoke pozicije v anconski družbeno-gospodarski stvarnosti (v nekaterih primerih so posamezniki prešli v odločujoče vrhove mesta in se združili z vladajočim plemstvom⁹), so slovanski doseljenci z nasprotni obale Jadranskega morja, brez trdnega in organskega zaledja kot opore, našli prostor, zlasti na začetku, v nižjih in včasih najnižjih plasteh obstoječe družbene strukture v Anconi. Že prvi pogled na celoto pokaže za slovanske doseljence družbeno razslojitev, ki je verjetno blizu resničnega stanja: 16 % celotnega števila ugotovljenih Slovanov se v tem obdobju znajde v srednjem položaju (posestniki rustikalnih zemljišč, trgovci, gospodarji ladij in fregat), 52 % jih najdemo na srednje-nizki stopnji (mornarji, ribiči, krojači, vrvarji, sodarji), preostalih 32 % pa se ustali na najnižjem družbenem položaju (služabniki, koloni in socidanti). Vendar se slika bistveno spremeni, če analiziramo razvoj tega pojava v naslednjih obdobjih. In zares, diakronični prerez, ki izhaja iz tega, pokaže rast in konkretno možnost družbenega dviganja doseljenih Slovanov, ki gre vzporedno s številčnim upadanjem, torej z onomastično, jezikovno in etnično asimilacijo prišlekov in njihovih potomcev z množico domačega, italijanskega prebivalstva. Tako se posestniki rustikalnih zemljišč (ki jih v vsakem primeru ni več kakor 1,5 % celote) javljajo samo v času od 20. let 17. stoletja dalje, trgovci samo od druge polovice 80. let 16. stoletja naprej, večinoma pa jih srečamo šele v 17. stoletju.¹⁰ Podobno lahko rečemo deloma tudi za gospodarje ladij in fregat:¹¹ približno 4,5 % celote, kolikor jih je, je razporejenih med leti 1584 in 1610 brez nekih večjih nihanj. Manjši posestniki, »gli operatori marginali« pa so bili tisti, ki so tvorili temelj te višje kategorije doseljencev v prvi polovici in okoli srede stoletja: ljudje, ki so posojali skromne vsote denarja,¹² prodajali živino,¹³ kupovali srednje količine živil.¹⁴

Razvojne tendence pojava dobijo potrditev v proučitvi družbene razporeditve Slovanov, ki so pripadali drugi in tretji kategoriji. V primeru srednje-nizjih slojev (nanje odpade več kakor polovica vseh) je odpadla ogromna večina na mornarje, kapitane in ladjedelce,¹⁵ ki so sami tvorili približno 35 % celote. Vendar je tudi pri tej kategoriji časovna razporeditev zelo značilna: skoraj tri četrtine vseh je odpadlo na 17. stoletje. Ostali del te

⁹ To je primer z družinami Palunci in Sturani v XVII. stoletju, Bosdari v XVIII. stoletju.

¹⁰ Prim. npr. ASA, Notarile, Atti Stefano Micheli (Akti S. M.), 1622–1623, f. 138v (3. VI. 1622) in 140v (6. VI. 1642).

¹¹ Prim. npr. prav tam, Atti Cesare Pizzocari (akti C. P.) 1684–1686, f. 361v–362 (6. XI. 1586); atti Orazio Brancadori (akti O. B.) 1608–1609, f. 218v (20. IX. 1608).

¹² Prim. prav tam, Atti Leonardo Lucidi (akti L. L.) 1555–1558, f. 144 (10. III. 1556) in f. 433 (15. II. 1558).

¹³ Prim. prav tam, f. 15 (15. IV. 1555).

¹⁴ Prim. prav tam, isti, 1537–1538, f. 185 (14. IX. 1538).

¹⁵ Prim. prav tam, isti, npr. 1555–1558, f. 141 (5. III. 1556), f. 398v (23. VIII. 1557), f. 264 (15. X. 1556), posebno Atti Orazio Brancadori (akti O. B.) 1608–1609, f. 4 (2. I. 1608), f. 13 (5. I. 1608), f. 16 (1. II. 1608), f. 44 (15. III. 1608), f. 45 (17. III. 1608), f. 50 (20. III. 1608), f. 91 (24. IV. 1608), f. 117 (19. V. 1608), f. 127 (31. V. 1608), f. 173 (19. VII. 1608), f. 238 (15. IX. 1608), f. 253 (10. XI. 1608), f. 275 (12. XII. 1608).

kategorije je bil iz obrtniškega sveta, ki je zajemal 17 % in se je javljal skoraj vedno ob pregledovanju notarskih spisov 16. stoletja, zlasti med 1537. in 1558. letom. Najrevnejši del slovanskih doseljencev so sestavljali skoraj v višini ene četrtine ljudje, zaposleni v agrikulturi,¹⁷ ostalo pa so bile skoraj izključno služkinje (famulae), večinoma zelo mlade, včasih še deklince.¹⁸ V obeh primerih so bili ti sloji ugotovljeni skoraj izključno le v 16. stoletju, predvsem v letih od 1530 do 1560.

4. Rezultati raziskave se lahko vežejo z že znanimi podatki, ki se tičejo 15. stoletja.¹⁹ Bistvene razvojne tendence pojava so torej potrjene. Migracija, masovna skoraj v vsem 15. stoletju, a že v lahnem upodanju v zadnjem desetletju stoletja, postopoma povečuje upadanje v 16. stoletju, s poudarjenim padcem zlasti po letu 1560. Družbena razporeditev Slovanov, izpričana najprej v najnižjih nivojih, se postopoma spreminja in izboljšuje, medtem ko celota vzporedno s tem izgublja značilnosti, ki jih je prinesla s seboj, in se staplja z domačim, italijanskim prebivalstvom, tako da se v zadnjih desetletjih 17. stoletja že težko loči od njega.

Če pogledamo pojav migracij v vsej dobi njihovega trajanja z nekoliko bolj oddaljene točke, smo vsekakor presenečeni nad koincidenco med dobo močnih sunkov prebivalstva z vzhodne na zahodno obalo Jadranskega morja (ki se opažajo že v drugi polovici 14. stoletja in se silovito nadaljujejo skozi naslednje stoletje ter se začenjajo zmanjševati v 16. stoletju) in med istočasnimi vzroki, ki so na Zahodu privabljali ljudi z Vzhoda. To so posledice turškega napredovanja, pa tudi valov kuge, ki so v teh stoletjih poplavljali vso Evropo, zmanjševali njeno prebivalstvo (morda za tretjino) in močno prizadeli demografsko podobo italijanskega prostora, ki je bil bolj izpostavljen okužbi kakor balkanski, ker je bil na gosto posejan z urbanskimi naselji.²⁰

To dejstvo se je še posebej pokazalo v Markah, ki jih je, kakor je znano, označevala velika razdrobljenost v majhne skupnosti prebivalstva, v okviru katerih je prevladovala ena najvišjih stopenj upadanja prebivalstva. K obnovi prebivalstva so v drugi polovici 15. stoletja prispevali novi prišleki, ki so polnili nižje položaje družbenega reda, ki ga je pretreslo stoletje depresije.

V Anconi in njenem podeželju je bilo podobno demografsko upadanje v 17. stoletju: od približno 18.000 prebivalcev v 16. stoletju je padlo število na 8274 v 1708. letu.²¹ Vendar se tokrat proces migracij ni ponovil in obnova Ancone je šla po drugačnih poteh.²² Da bi privabili slovansko prebivalstvo, ki naj bi obdelovalo polja in prerodilo zapuščene vasi, bi bil potreben zlom izven mestne komponente prebivalstva, demografski upad podeželja, a do tega v 17. stoletju ni prišlo oziroma je nastopilo v manjšem obsegu kakor v okviru mesta.²³ Pravna in gospodarska podrejenost okolice mestu, razvoj agrarnih pogodb, ki so vse bolj podrejele vaško prebivalstvo, sta tedaj ob-

¹⁶ Prim. prav tam, isti, f. 135v (27. VII. 1609), f. 182—183 (7. VIII. 1608) in Atti Cesare Pizzocari (akti C. P.) f. 239v (4. XII. 1585).

¹⁷ Prav tam, Atti Leonardo Lucidi (akti L. L.), 1537—1538, f. 13 (29. I. 1537), f. 125 (11. III. 1538), f. 129 (19. III. 1538), f. 268 (19. III. 1538).

¹⁸ Prav tam, 1537—1538, f. 263 (2. XI. 1538), tudi f. 11 (17. I. 1537), f. 86 (3. XI. 1537), f. 95 (3. XII. 1537), f. 95v (5. XII. 1537), f. 161 (15. VI. 1538), f. 172 (7. VIII. 1538), f. 259v (4. XI. 1538); 1555—1558, f. 306 (18. II. 1557).

¹⁹ S. Anselmi, Schiavoni e Albanesi nell'agricoltura marchigiana dei secoli XIV e XV »Rivista di storia dell'agricoltura«, let. XVI, št. 2 (1976), str. 3—26.

²⁰ W. Abel, Congiuntura agraria e crisi agrarie, Torino, 1976, str. 67—76, 127—134 in 137 sled.

²¹ Caracciolo, n. d., str. 21.

²² Isti, n. d., Pogl. III in IV.

²³ Prav tam, str. 21.

držala podeželje v stanju, ki ga kriza 17. stoletja ni mogla močneje prizadeti.²⁴

Od prve polovice 17. stoletja naprej v notarskih knjigah ni bilo lahko odkriti pogodbenikov, ki bi bili slovanskega izvora. Podatki zelo poredko prinašajo poleg imena strank tudi etnično pripadnost in poreklo. Pogosto je bilo potrebno, kakor smo že videli, priti do listine s pomočjo priimka ali, včasih, samega imena: Gregorio, Marco, Marino, Andrea, Stefano. Akt je potem redno navajal kraj, iz katerega je bil pogodbenik: Lubiana, Corzula, Rovigno, Ossaro.

Očitno je torej, da tedaj takšne označitve niso določale etnične pripadnosti, marveč bivališče ali izvor pogodbenika in imajo enako vsebino, kakor oznake po Bergamu, Norcia, Fanu, Senigalliji, Urbinu. To se pravi, da je prišlo v zavest sodobnikov, da v anconski družbi ni več komponente doseljenega slovanskega prebivalstva, ki bi ohranilo svojo identiteto.

Prevedla Daniela Milotti

Riassunto

LA COLLOCAZIONE SOCIALE DELL'IMMIGRAZIONE SLAVA AD ANCONA FRA QUATTROCENTO E SEICENTO

L'autore, basandosi sulla documentazione notarile esistente presso l'Archivio di Stato di Ancona, esamina la portata quantitativa e l'integrazione sociale degli immigrati slavi — con esclusione dei ragusei — nei secoli XV—XVII nell'ambito della città e contado anconitano. Le dimensioni del fenomeno appaiono omponenti fra 1430 e 1560 e tendono poi ad attenuarsi anche per l'assorbimento dei nuovi venuti e loro discendenti nel più consistente tessuto sociale autoctono. Il mondo degli immigrati, privo di un retroterra solido ed organico su cui appoggiarsi (diverso, proprio per questo è il caso dei ragusei) si colloca, specie agli inizi, nei settori inferiori e, spesso, infimi dell'assetto sociale anconitano. Quando, fra la fine del Cinquecento e lo scorcio del secolo XVII la condizione sociale degli immigrati e discendenti appare meno precaria, ci si trova ormai di fronte alla loro flessione numerica e alla loro assimilazione alla massa della popolazione originaria.

²⁴ Prim. S. Anselmi, n. d. in *Economia e vita sociale in una regione italiana fra Sette e Ottocento*, Urbino, 1971, str. 11—37 in passim; M. Trosce, *Governanti e possedimenti nel XVI e nel XVII secolo a Macerata*, v. »Quaderni storici«, 21 (1972), str. 827—849; Isti, *Macerata negli ultimi decenni del secolo XVIII: struttura economica, classi sociali e proprietà fondiaria*, v. »Studi maceratesi«, št. 8 (1972—1974), str. 85—115; Isti, *Proprietà e produzione agricola nel territorio di Macerata tra il secolo XVI e il secolo XVIII*, v. »Atti e Memorie« della Deputazione di Storia patria per le Marche, S. VIII, zv. X, (1976), str. 41—74. B. G. Zenobi, *Ceti e potere nella Marca pontificia. Formazione e organizzazione della piccola nobiltà fra '500 e '700*, Bologna, 1976, Pogl. I in IX; R. Paci, *Rese, commercio ed esportazione dei cereali nella Legazione di Urbino nei secoli XVII e XVIII*, v. »Quaderni storici«, št. 28, (1975), str. 87—150; G. Piccinini, *Contratti agrari e rapporti proprietà-colonie nell'anconetano fra '600 e '700*, v. »Atti e Memorie« della Deputazione di Storia patria per le Marche, S. VIII, zv. IX, (1975), str. 269—294.

Anton Svetina

PRISPEVKI K ZGODOVINI ŠENTRUPERTA PRI BELJAKU

Ko je bila leta 1461 ustanovljena ljubljanska škofija, je bilo dodeljeno po ustanovni listini cesarja Friderika III. tej škofiji tudi beljaško cerkveno okrožje, in to v korist menzi stolnega kapitlja ljubljanske škofije. Beljaško cerkveno okrožje je obsegalo pet župnij, in sicer: Št. Rupert na Blatu (St. Ruprecht am Moos), Sv. Nikolaj v spodnjem predmestju Beljaka (St. Nikolai in der unteren Vorstadt Villachs), Skočidol (Gottestal), Lipa nad Vrbo (Lind ob Velden) in Dvor nad Vrbo (Kranzelhoffen). Prvotna prafara tega cerkvenega okrožja je bila župnija v Št. Rupertu, sedež prafare pa je bil še pred letom 1461 prenešen iz Št. Ruperta k cerkvi sv. Nikolaja v predmestju Beljaka.

O nastanku in o zidavi cerkve v Št. Rupertu je bilo objavljenih nekaj razprav koroških piscev. Henrik Koller opisuje nastanek cerkve v kraju Gradišče (Gratschach), se čudi, da je bila cerkev v Gradišču le 2 km oddaljena od Št. Ruperta ter pride do zaključka, da je bila ta cerkvena sezidana še pred cerkvijo v Št. Rupertu v zvezi z misijonsko dejavnostjo solnograške nadškofije, kar bi odgovarjalo tudi zazidalni tehniki te cerkvice; Koller sklepa na podlagi teh ugotovitev, da je bila ta cerkvena sezidana v drugi polovici 8. stoletja pod misijonarjenjem škofa Virgila. Po reorganizaciji solnograške nadškofije po cesarju Karlu Velikem leta 811 pa je bila ta misijonska cerkvena na neprimernem kraju in so pozidali zaradi boljših prometnih zvez cerkev v Št. Rupertu. Koller meni ob koncu svoje razprave, da je cerkvena v Gradišču najstarejša cerkev v Avstriji.¹

Tu naj bo mimogrede pojasnjen etimološki pomen slovenskega imena kraja Gratschach. Eberhard Kranzmayer² razlaga, da so prebivalci imenovali ta kraj v slovenskem narečju Grače ali Gradče; ti dve imeni pa ne ustrezata slovenskemu izrazoslovju oziroma jezikoslovju. Na karti koroških slovenskih in nemških krajevnih imen profesorja Vl. Klemenčiča³ je v okencu 15 C vrisan kraj Gradišče — Graditschach tik ob avstrijsko-jugoslovanski meji in so po mojem mnenju slovenski prebivalci kraja Gratschach pri Št. Rupertu imenovali tudi ta kraj Gradišče.

Pri opisu zgodovine župnije Št. Rupert dokazuje koroški zgodovinar Gotbert Moro, da župnija Št. Rupert ni bila ustanovljena pred letom 860, ozemlje te župnije pa je takrat obsegalo mnogo več naselij kot danes, ker so takrat pod to župnijo spadali še kraji onstran potoka Suha (Zauchenbach), kakor Skočidol (Gottestal) in Podravlje (Föderlach). Za župnijo Št. Rupert je prvič listinsko izkazan kot župnik (plebanus) leta 1195/1196 Ulrich (Wolricus). Leta 1360 je takratni župnik v Št. Rupertu Janez obljudil, da bo v Skočidolu namestil župnika in kaplana, ki naj oskrbujeta tudi cerkev v Podravljah. Župnija Skočidol je bila torej ustanovljena leta 1360. Pravice nadžupnije, ki jih je uživala šentruperska župnija čez beljaško cerkveno okrožje od njene ustanovitve dalje, pa so bile po navedbah G.

¹ Heinrich Koller, »Die Kirche in Gratschach«, Carinthia I. 1961, str. 176.

² Eberhard Kranzmayer, Ortsnamenbuch von Kärnten, II. Teil, Klagenfurt 1958, str. 91.

³ Vladimir Klemenčič, Koroška, karta in imenik slovenskih in nemških krajevnih imen, Založba Obzorja Maribor 1972.

Mora prenešene polagoma, vsekakor pa pred letom 1437, na župnijo sv. Miklavža v Beljaku, ki je listinsko prvič izkazana leta 1309; to se je zgodilo verjetno iz razloga, ker je zaradi naraščanja mesta Beljaka postala tudi župnija sv. Miklavža v predmestju Beljaka pomembnejša kot oddaljena župnija v št. Rupertu. Šentruperška župnija je postala vikariat šmiklavžke župnije in je prišla skupaj s to župnijo leta 1461 pod ljubljansko škofijo. V letu 1519 se v neki listini imenuje cerkev v št. Rupertu kot *ecclesia filialis šmiklavžke cerkve* pod provizorjem Rutbertom Aichholzerjem. Patronatske pravice nad to župnijo je prvotno imel deželni knez kot lastnik grada in gospostva Landskron, po ustanovitvi ljubljanske škofije pa sta si to pravico delila ljubljanski stolni kapitelj in gospostvo Landskron alternativno. Pravica odvetništva nad to župnijo kakor tudi nad vsemi ostalimi župnijami beljaškega cerkvenega okrožja je bila od vsega začetka v rokah grada in gospostva Landskron.⁴

Grad in gospostvo Landskron leži v neposredni bližini kraja šent Rupert na Blatu (St. Ruprecht am Moos) oziroma blizu župne cerkve v št. Rupertu v severno-zahodnem predelu osojskega jezera. Ker je izvrševanje pravice odvetništva nad župnijami beljaškega cerkvenega okrožja, ki so jo imeli v rokah lastniki oziroma zakupniki grada in gospostva Landskron, najbolj občutil vsakokratni župnik oziroma vikar župnije št. Rupert, naj na tem mestu podam nekaj podatkov o zgodovini tega gradu in gospostva. O tej zgodovini je mnogo člankov v koroških publikacijah, med drugimi so o tem pisali W. Görlich,⁵ Gotbert Moro⁶ in Franz X. Kohla. F. Kohla nastavlja postavitev gradu med leta 1313 in 1351 in je mnenja, da je ime gradu prvič listinsko izkazano v letu 1351. Okoli leta 1500 je postal lastnik gradu in gospostva viteški red sv. Jurija, ki ga je pa leta 1542 zaradi insolventnosti izgubil in ga je tega leta dobil po kupu v last Kristof Khevenhüller pl. Aichelberg, ki je od leta 1543 dalje smel rabiti tudi predikat pl. Landskron. Leta 1542 je grad pogorel in so ga novi lastniki Khevenhüllerji na novo postavili v nadvse krasno in močno stavbo. Khevenhüllerji so ostali lastniki tega gradu in gosposčine do leta 1629, ko je moral takratni lastnik Ivan Khevenhüller zaradi protestantizma zapustiti avstrijske dežele in sta mu bila grad in gospostvo Landskron zaplenjena. Landskron je prišel potem leta 1639 po kupu v last žige Ludvika grofa Dietrichsteina in je ostal v lasti te družine do njegove razrušitve (zaradi strele leta 1813 pogorel).⁷

Valvasor opisuje Landskron takole: Grad in gosposčina Landskron leži v gornji četrti Koroške (med Beljakom in Trgom) neposredno nad Osojskim jezerom visoko na hribu, je nadvse krasna, velika in močna stavba in ima lep razgled. Leta 1269 ga je zavzel (poleg mnogih drugih gradov) češki kralj Otokar.⁸

Če smemo verjeti tej ugotovitvi kronista Valvasorja, pa je mnenje F. Kohla, da je bil ta grad postavljen šele v sredini 14. stoletja, zgrešeno. Zanimivo je tudi ime tega gradu, kar pomeni po naše »krona dežele«. Ker do danes še ni točno ugotovljeno, kdo je dal ta grad pozidati in kdaj, je verjetno dal ta grad postaviti eden od koroških deželnih knezov v 12. ali 13. stoletju in mu dal ime Landskron, da je na ta način pokazal svojo avto-

⁴ Gotbert Moro, *Erläuterungen zum historischen Atlas der österreichischen Alpenländer*, VIII. Buch, Kärnten 1958, str. 37 ss.

⁵ W. Görlich: *Die Geschichte des Schlosses Landskron*, 1958.

⁶ Gotbert Moro: *Zur Geschichte von Landskron*, Carinthia I, 1964, str. 63 ss.

⁷ Franz X. Kohla, *Kärntner Burgenkunde*, I. in II. del, Celovec 1973.

⁸ Johann Weichard Valvasor, *Topographie Kärntens*, Nürnberg 1688, str. 110.

riteto nad fevdalnim plemstvom koroške dežele, ki je igralo pri upravi dežele važno vlogo.

Deželni knezi so dajali svoje gradove plemiškim družinam v zakup, da so dobivali od teh družin denarna posojila. Tako so imeli grad in gospostvo Landskron v svoji posesti kot zastavni upniki celjski grofje v času od lefa 1420 do smrti zadnjega celjskega grofa, ki je bil leta 1456 ubit v Beogradu. Ti zastavni upniki so imeli v rokah tudi vse pravice, ki so bile vezane z fevdalnim gospostvom, med drugim tudi pravico do odvetništva nad vsemi župnijami beljaškega cerkvenega okrožja. Celjski grofje oziroma njihovi oskrbniki pa so pravico do tega odvetništva izkoriščali na ta način, da so zahtevali od cerkvenih podložnikov neupravičene dajatve v naturalijah in pri roboti, zaradi česar so prizadete župnije prosile deželnega kneza, naj zaščiti njihove stare pravice. Cesar Friderik III. je izdal v ponedeljek po dnevu sv. Pavla zborovalca leta 1448 v Pragi listino, s katero je zaščitil pravice župnije sv. Miklavža v predmestju Beljaka in izdal takratnemu oskrbniku gradu Landskron Žigi Kreuzerju ukaz, da ne sme od podložnikov te župnije izterjevati nikakih drugih dajatev kakor odvetščine, ki znaša dva funta denaričev na leto. Slično listino je cesar Friderik III. izdal v ponedeljek pred dnevom sv. Vida leta 1452 v št. Vidu na Koroškem za župnijo št. Rupert.⁹

Leta 1540 je prišlo med ljubljanskim stolnim kapitljem in med meščanskim špitalom v Beljaku do menjalne pogodbe. V kapiteljskem arhivu v Ljubljani je ohranjena listina, s katero je Andrej Grasl, meščan in takratni špitalski mojster meščanskega špitala sv. Duha v Beljaku dne 21. julija 1540 potrdil menjalno pogodbo med ljubljanskim stolnim kapitljem in med meščanskim špitalom v Beljaku, s katero je meščanski špital odstopil svoje posestvo v št. Rupertu, na katerem sedaj sedi Leonhardov sin Jurij, proti posestvu ljubljanskega stolnega kapitlja v Dvoru (Kranzelhoffen), ki ga ima sedaj v zakupu Wolfgang.¹⁰ V zvezi s to menjalno pogodbo je Sebastian Prandt, takratni špitalski mojster meščanskega špitala v Beljaku, dne 17. aprila 1543 izdal potrdilo, da je prejel od ljubljanskega stolnega kapitlja znesek 24 goldinarjev, ker je bila huba v št. Rupertu toliko več vredna kot zamenjalna huba v Dvoru.¹¹ Leta 1545 je stolni kapitelj v Ljubljani oddal to posestvo v zakup. 7. februarja 1545 je namreč stolni kapitelj izdal listino, s katero je potrdil oddajo hube v št. Rupertu, ki jo je kupil od beljaškega špitala, v zakup po kupnem pravu beljaškemu meščanu Kristofu Görtschacherju. V tej listini je navedeno, da se ta huba nahaja južno od kraja Trebinje (Treffen) in da je tam stal poprej tudi mlin, ki ga je potok Trebinjica razdrl. Če ga zakupnik namerava ponovno postaviti, bo moral plačevati vsako leto dva četvertaka (vierling) zdroba. Nadalje so bile v tej listini vpisane dajatve, ki jih je moral po vpisu v urbarju zakupnik letno plačevati, in sicer: 48 krajcarjev v gotovini, 7 četvertakov in eno četrtinko rži, 21 četvertakov in eno četrtinko ovs, pol četrtinke ječmena in pol četrtinke prosa, 3 kokoši, 32 jajc, 2 pleči ter vsako leto šest funtov en šiling ter 14 denaričev zakupnine.¹² Prodajo hube v št. Rupertu stolnemu kapitlju v Ljubljani je potem še potrdil deželni knez nadvojvoda Ferdinand z listino, izdano v Pragi dne 14. avgusta 1546.¹³

⁹ Kapiteljski arhiv Ljubljana (v nadaljevanju KALj), fasc. 214/9.

¹⁰ KALj., fasc. 213/8.

¹¹ KALj., fasc. 226/3.

¹² KALj., fasc. 224/1.

¹³ KALj., fasc. 214/7.

Dne 13. decembra 1546 je stolni kapitelj v Ljubljani prodal njemu lastno hubo, ki je na eni strani mejila na potok Trebinjica, na drugi strani pa na župnišče, baronu Žigi Khevenhüllerju za 403 funte denaričev. Žiga Khevenhüller pl. Aichelberg je oddal potem to hubo v zakup beljaškemu meščanu Kristofu Görtschacherju.¹⁴

V času reformacije je nova luteranska vera tudi v naših deželah dobivala vedno več pristašev. Za mesto Beljak je znano, da je tam več kot polovica meščanov prestopila v protestantsko vero, da je bila župna cerkev sv. Jakoba v Beljaku več kot trideset let zaprta tako za katoliško kakor tudi za evangeličansko službo božjo, in da je prišlo v tem mestu večkrat do prav revolucionarnih verskih neredov med prebivalstvom. Pa tudi na podeželju je protestantizem hitro napredoval. Člani družine Khevenhüller, ki so postali leta 1542 lastniki gradu in gospostva Landskron, so bili pripadniki nove vere. Ker so kot fevdalni gospodje imeli v svojih rokah vso upravno-politično in sodno oblast, so vplivali tudi v verskih zadevah na svoje podložnike, kar se je poznalo posebno v župnji št. Rupert, kjer se je nahajal grad Landskron in kjer je veliko število kmečkega prebivalstva prestopilo k luteranski veri. Pa tudi protireformacija v št. Rupertu in okolici ni popolnoma uspela, ker je mnogo prebivalcev ohranilo svojo novo vero v ilegali dalje, saj je bila tu za časa vladanja cesarja Jožefa II. ustanovljena ena prvih evangeličanskih cerkvenih občin na Koroškem, ki je stela ob ustanovitvi 1781 duš.¹⁵

Pa vrnimo se k dogajanjem v 16. stoletju. Ko je leta 1568 poslal ljubljanski stolni kapitelj dva člana svojega kolegija na vizitacijo župnij beljaškega cerkvenega okrožja, jima je izdal 3. maja pismeno instrukcijo, v kateri jima je med drugim naložil, naj ugotovita, ali so vsi vikarji na sedežih beljaških župnij katoliške veroizpovedi.

27. maja 1589 je lastnik gosposčine Lamdschron grof Jernej Khevenhüller tožil ljubljanski stolni kapitelj na plačilo dveh goldinarjev, ki jih je morala plačevati župnija sv. Miklavža v Beljaku kot odvetščino nad vsemi župnijami beljaškega cerkvenega okrožja. Stolni kapitelj v Ljubljani je na to tožbo dal tale odgovor: Grof Jernej Khevenhüller je kljub temu, da šmiklavžka fara plačuje dva goldinarja odvetščine, dal cerkev v št. Rupertu zapleniti in je tam pred nekaj leti nastavljal protestantskega predikanta. Ravnotako je dal njegov oče Jurij Khevenhüller kot lastnik gradu Vernberk zapleniti pred leti cerkev v Skočidolu (Gottestal), odstavil je tam katoliškega duhovnika in namestil luteranskega, ki je potem prodal najlepši travnik, last cerkve, za 100 goldinarjev. Ta grof Jernej Khevenhüller odstavlja sedaj tudi katoliške vikarje v župnijah Dvor (Kranzelhoffen) in Lipa (Lind). Stolni kapitelj predlaga, naj bi nadvojvoda Karl imenoval za razsojo tega spora tri komisarje, in sicer prošta v Velikovcu Gregorja Lapidarja, deželnega upravitelja Koroške Ivana pl. Bosego in deželnega vice-doma za Koroško Hartmana Zieglla, ki naj v mestu Beljaku določijo primerno mesto in v stvari razsodijo.¹⁶

Dne 20. septembra 1586 je ljubljanski stolni kapitelj vložil pismo pritožbo na takratnega deželnega glavarja grofa Jerneja Khevenhüllerja, v kateri navaja, da je oskrbnik grada in gosposčine Landskron Amblacher v župnji Lipa pobral od cerkvenih podložnikov davek in zakupnino v znesku 11 goldinarjev, v župnijah št. Rupert in Skočidol pa je odstavil tam-

¹⁴ KALj., fasc. 224/1.

¹⁵ Gotbert Moro, Erläuterungen . . . , str. 43.

¹⁶ KALj., fasc. 177/35.

kajšnje katoliške vikarje in je na njihovo mesto postavil luteranske predikante, kar dela tudi pri podružničnih cerkvah. Na to pritožbo je izdal nadvojvoda Karl dne 2. marca 1589, torej po dveh in pol letih, grofu Khevenhüllerju ukaz, naj kot advocatus (odvetnik) čez vse župnije beljaškega cerkvenega okrožja štiti tamkajšnje vikarje, v nasprotnem primeru bo dal cerkev v Št. Rupertu in druge podružnične cerkve zapleniti in si jih bo nasilno prilastil, katoliški veri protivne predikante pa bo dal po svoji volji (nach gefallen) zapreti. Nadvojvoda Karl je izdal istega dne, tj. 2. marca 1589 tudi dedičem pokojnega grofa Jurija Khevenhüllerja ukaz, naj štiti jo cerkev sv. Marjete v Skočidolu, ker je njihov pokojni bratranec tam zapolnil eno cerkveno njivo in jo dal prodati.¹⁷

Župnija Št. Rupert je imela v tisti dobi šest podružničnih (filialnih) cerkev in sicer:

1. Cerkev sv. Ulriha v Stahovičah (Stachowitz).
2. Cerkev sv. Andreja v vasi v samem Landskronu.
3. Cerkev sv. Filipa in sv. Jakoba pod Landskronom v Gradišču (Gratschach).
4. Cerkev sv. Mihaela (šmihel, St. Michael).
5. Cerkev sv. Jerneja ob Osojskem jezeru (St. Bartlmä).
6. Cerkev sv. Ožbolta (St. Oswald).

29. avgusta 1589 se je vikar in škofijski komisar pri sv. Miklavžu v predmestju Beljaka Anton Strohmeier pl. Eberau pritožil na ljubljanski stolni kapitelj, da prepoveduje lastnik grada in gosposčine Landskron grof Jernej Khevenhüller katoliško bogoslužje v nekaterih filialnih cerkvah; naj se izvršijo v tem pogledu poizvedbe pri vseh župnijah beljaškega cerkvenega okrožja.

V škofijskem arhivu v Ljubljani so ohranjeni urbarji, ki so jih sestavili za župno nadarbino v Št. Rupertu leta 1572 takratni vikar Sebastian Močeradnik, leta 1582 in leta 1609 pa takratni vikar Sebastian Molbwurmb (tudi Molwurmb in Moltwurmb). V urbarju iz leta 1582 je vikar obrazložil vrednost denarja, ki je bil takrat v obtoku, takole: 90 oglejskih novčičev je vrednih 240 belih denaričev ali en goldinar v kovancih, to je 60 krajcarjev. En krajcer je bil torej vreden en in pol oglejskega novčiča. Pol oglejskega novčiča je vredno toliko kot en črni denarič, en oglejski novčič (Agler) je torej vreden dva črna denariča. V urbarju iz leta 1609 navaja vikar Molbwurmb, da so »pri nas na Koroškem« (podčrtal A. S.) štirje oglejski novčiči vredni tri krajcarje. Če so ti urbanski vpisi točni, se je vrednost domače valute napram vrednosti oglejske valute nekoliko zmanjšala, po naši današnji terminologiji devalvirala. V urbarju iz leta 1609 so naznačene tudi mere za žito: tri dvoriščne mere (Hofmass) ali tri vedra merijo en beljaški četvrtak (vierling). V urbarju iz leta 1582 pa je bilo predpisano, da morajo vsi vikarji beljaškega cerkvenega okrožja dati vikarju pri sv. Miklavžu na nedeljo Quasimodo geniti vsak po 4 krajcarje, cerkovniku pa vsak po 2 krajcarja. Vsak teh vikarjev je tudi obvezan, da pride na dan sv. Rešnjega telesa in na dan šmiklavža k cerkvi sv. Miklavža v Beljak.

Kakor je bilo že zgoraj povedano, tudi v dobi protireformacije v župniji Št. Rupert še dolgo ni prišlo do verskega pomirjenja. Na gradu Landskron je gospodaril kot oskrbnik Krištof Schneeweiss, vnet protestant, ki je imel zaslonbo pri svojih protestantskih gospodarjih, grofi Khevenhüller, in se ni brigal za nobene predpise protireformacijske komisije. Značilno po svoji

¹⁷ KALJ., fasc. 223/13.

vsebinski je že pismo, ki ga je pisal dne 27. marca 1601 oskrbnik Schneeweiss vikarju župnije št. Rupert Sebastijanu Moldwurm o zadevah župne cerkve v št. Rupertu: 1. Ker je inventar župne cerkve star in ga je potrebno obnoviti, ni stvar gosposčine, da bi kaj prispevala k tem stroškom, temveč je treba nov inventar plačati iz cerkvenega denarja. 2. Ni stvar gosposčine, da bi morala po sodnem biriču siliti prebivalstvo k temu, da bi hodilo v cerkev; župnik ima cerkovnika, ki naj po starem običaju zvoni. 3. Pravilno je, da cerkveni ključarji porabijo denar za cerkvene potrebščine. 4. Lastnik gosposčine je odklonil vsakršno podporo vikarju v št. Rupertu.¹⁸

Vikar in škofijski komisar v Šmiklavžu Anton Strohmeier pl. Eberau je poslal leta 1612 stolnemu kapitlju v Ljubljano statistiko, iz katere je razvidno, da je bilo tega leta v župniji št. Rupert od 108 kmetij 56 katoliških in 31 protestantskih. Istočasno je Strohmeier poročal stolnemu kapitlju o težavah v cerkvenih zadevah beljaškega cerkvenega okrožja in je med drugim navajal, da je dal oskrbnik grada in gospostva Landskron Krištof Schneeweiss nasilno in brez dovoljenja pokopati na pokopališču nekatoliško mater in dva otroka ter da se noče odzvati vabilu protireformacijske komisije, da bi prišel na zaslišanje v Gradec.¹⁹

Slično poročilo je poslal leta 1612 stolnemu kapitlju v Ljubljano tudi vikar v št. Rupertu Moltwurm; v tem pismu navaja, da živi v župniji še vedno mnogo protestantov in našteva osebe višjih stanov, ki živijo v njegovi župniji, to so: Oskrbnik grada Landskron Krištof Schneeweiss, ki sam drugim vernikom pridiga, protipisar koroških deželnih stanov za mitniške dohodke na Jezernici Jakob Otto, žena in otroci komornika Zachariasa, ki je sam zbežal iz dežele, ter svobodnjak Mihael Köchel ali Moser, ki druge hujška.²⁰ Vikar Sebastijan Moltwurm pa je moral na ukaz ljubljanskega stolnega prošta Andreja Kralja sestaviti poseben seznam protestantov v svoji župniji, v katerem med plemenitaši našteva iste osebe, kakor so zgoraj navedene. Moltwurm navaja, da ti plemiči menijo, da jim ni treba hoditi h katoliški spovedi in obhajilu. V župniji je še 58 luteratov s svojimi družinami, med njimi 8 kočarjev. Ob Osojskem jezeru živi v koči brat Moltwurmovega cerkovnika z imenom Urban Schuster, ki je hudoben in zloben luteranec in ki na zvit način brani pokornežem, ki hodijo k maši in so pristaši katoliške vere, da bi hodili v cerkev ter jih zmerja; tega zlobneža bi se moralo zapreti, ker se vsi katoličani zoper njega pritožujejo.²¹

V začetku leta 1618 je bil postavljen v župniji št. Rupert nov vikar Blaž Schwär (Žver), ki je izstavil reverz o svoji nastavitvi vdovi Regini Khevenhüller, ki je bila po smrti svojega moža Jerneja postavljena za varuhinjo svojih nedoletnih sinov Ivana in Bernharda. Pokojni Jernej Khevenhüller je imel tele naslove: Graf zu Franckenburg, Freyherr auf Landskron und Wehrnberg, Freyherr auf Hohen Osterwitz und Carlsberg, Erblandstallmeister in Kärnten, Einer Er. Landschaft daselbst bestellter Landsobristen und Burggrafen zu Clagenfurth (grof Frankenburgski, baron na Landskronu in Vernberku, baron Visokoojstrški in Karlsberški, dedni deželni dvorni konjušnik na Koroškem, postavljen deželni polkovnik koroških deželnih stanov in grajski poveljnik v Celovcu).²²

12. junija 1618 je vikar in škofijski komisar v Beljaku Strohmeier poročal škofiji v Ljubljano, da je oskrbnik grada in gospostva Landskron Schnee-

¹⁸ KALj., fasc. 173/8.

¹⁹ KALj., fasc. 217/10.

²⁰ KALj., fasc. 224/1.

²¹ KALj., fasc. 173/13.

²² KALj., fasc. 173/29.

weiss zapustil deželo, potem ko je izropal vse cerkve.²³ Toda veselje vikarja Strohmeierja nad odsotnostjo oskrbnika Schneeweissa je bilo preuranjeno, ker se je imenovani oskrbnik vrnil nazaj na grad Landskron. V začetku leta 1619 je namreč beljaški vikar Anton Strohmeier vložil zoper oskrbnika Kristofa Schneeweissa tožbo pri deželnem glavarju v Celovcu, v kateri navaja tole: Schneeweiss je dal nasilno odpreti župno cerkev v št. Rupertu in je dal tam pokopati svojega najmlajšega otroka po protestantskem obredu; dne 15. novembra 1618 je brez dovoljenja dal pokopati izgnanega luteranskega predikanta Adama Schwingerja iz Jezernice (Seebach). Na pokopališču v Vrbi (Velden), ki je podružnica župnije Dvor, je dal pokopati ženo skrivnega protestantskega predikanta in mizarja proti Strohmeierjevi volji in proti volji tamkajšnjega vikarja. Tožnik zahteva v tožbi, naj toženec Schneeweiss plača 400 zlatnikov v zlatu kot odškodnino. Ta tožba je bila dostavljena toženemu Schneeweissu dne 22. 4. 1619 in je na njo odgovoril dne 17. 1. 1619 tole: Tožbenemu zahtevku se oporeka; umrli otrok je bil krščen v Paternionu, ker je bil vikar v št. Rupertu takrat odsoten, kar pa se tiče pogreba otroka, je cerkovnik sam odprl cerkev in so tam pokopani že štirje moji otroci. Na ta odgovor toženca je pravni zastopnik tožnika repliciral takole: Če je bil šentruperski vikar dne 19. 7. 1618, ko je bil otrok krščen, odsoten, bi bil Schneeweiss lahko poklical kateregakoli drugega duhovnika beljaškega cerkvenega okrožja – ker župnik iz Paterniona, ki spada pod solnograško nadškofijo, nima v območju deželnega sodišča gospostva Landskron nikake jurisdikcijske pravice. Kar se tiče samega krsta, ki je bil izvršen v grajskem poslopju, se je ta vršil brez vseh predpisanih ceremonij, brez blagoslovljene vode, brez posvečenih cerkvenih posod, v njegovi domači obleki na protestantski način, ob navzočnosti nekatoliških botrov, ki so obljubili, da bodo otroka vzgojili v njihovi luteranski veri in so s tem zagrešili močno bogokletstvo. Kako je ta tožba končala, iz arhivskih virov ni razvidno, smemo pa sklepati, da je bil toženi grajski oskrbnik Schneeweiss kaznovan. Škofijski komisar Anton Strohmeier je namreč v zvezi s tem krstom po dveh letih tožil dne 4. julija 1621 paternionskega župnika Kristofa Wazina. Toženi župnik se je takole zagovarjal: Priznava, da je otroka krstil v gradu Landskron, ni pa čakal na svojega cerkovnika, ker je bil otrok zelo slaboten. Oče otroka Schneeweiss je obljubil, da bo vse iz tega nastale neprilike trpel sam, zato se je toženec na to zanesel in je pripravljen prositi za odpuščanje. Tožnik Strohmeier je to ponudbo sprejel, nakar je toženec izrekel pred dvema pričama ustmeno opravičilo, Strohmeier pa si je pridržal pravico, da škofijski ordinariat izreče tožencu disciplinsko kazen.²⁴

Leta 1618 postavljeni vikar Blaž Žver ni dolgo izvrševal te funkcije v župniji št. Rupert, ker arhivski viri označujejo za leto 1619 že novega vikarja Ludvika Zimmermana (Cimerman). Zimmerman je namreč 28. oktobra 1626 naslovil na škofijski ordinariat v Ljubljani prošnjo, naj se ga razreši župnikovanja v št. Rupertu, ker je že 7 let na tem službenem mestu. Za njegovo mesto je prosil duhovnik Maksimiljan Meyer. Lastnik grada in gospostva Landskron je prezentiral na to mesto svojega duhovnika Adama Krajniča. O tem je poročal ljubljanskemu stolnemu kapitlju vikar in škofijski komisar pri Šmiklavžu Wolfgang Loser tole: Grof Ivan Khevenhüller je za vikarja v št. Rupertu prezentiral svojega duhovnika Adama Krajniča, ki je bil dolgo vrsto let župnik v Kostanjah (Köstenberg), ki so

²³ KALj., fasc. 217/11.

²⁴ KALj., fasc. 173/31.

oddaljene dve milji od Beljaka in spadajo pod jurisdikcijo salzburske nadškofije, star je 60 let in je zadosti kvalificiran. Ker hoče imeti mirno župnijo, ga priporočam. Drugi prosilec Maksimiljan Mayer pa moralno ni kvalificiran, ker se tako napije, da ne more odpreti ust in se je že nešteto krat zgodilo, da so morali zaradi njega bolniki umreti brez spovedi in obhajila. Poslal sem mu sicer po selu cerkvene ključe, ni se pa poboljšal. Ima priležnico s tremi otroki v javni gostilni in z njo ravna tako pohujšljivo, da ni za popisati. Ker ga nisem hotel instalirati, je prišel k meni v župnišče in me žalil in mi grozil, da me bo naznanil, češ da jaz hodim iz gostilne v gostilno in da popivam, kar pa ni res. Predno pa je bilo župnijsko mesto v št. Rupertu definitivno zasedeno, je trajalo še več kot pol leta. V pismu z dne 6. februarja 1627 je grof Ivan Khevenhüller, ki je bil postal medtem polnoleten in ki je po svojem pokojnem očetu Jerneju Khevenhüllerju prevzel lastništvo grada in gosposčine Lamdschron ter vse njegove naslove, med drugim naslov in funkcijo dednega dvornega konjušnika za Koroško in članstvo v velikem odboru (grosser Ausschuss) koroških deželnih stanov, ponovno prezentiral svojega kandidata Adama Krajniča. 13. junija 1627 poroča duhovnik Maksimiljan Meyer stolnemu kapitolu v Ljubljano, da je po priporočilu nadduhovnika v Beljaku sicer zasedel župnijo v št. Rupertu, da ga pa vikar in škofijski komisar Wolfgang Loser v Beljaku noče investirati, pa tudi grof Khevenhüller je dal župnišče zapreti in mora stanovati v gostilni. 12. 8. 1627 šmiklavžki vikar Loser obširno poroča kapitolu v Ljubljano, da je sicer slovesno instaliral Maksimiljana Mayerja za vikarja v št. Rupertu, da mu pa grof Ivan Khevenhüller in njegov oskrbnik Schneeweiss še vedno zapirata župnišče ter ga prikrajšujeta na njegovih dohodkih, pa tudi sam Meyer je pisal kapitolu v Ljubljano, da grof Khevenhüller še vedno zapira župnišče in hujska farane, da mu ne dajo desetine in drugih dajatev, sam pa mora hoditi od hiše do hiše, da se preživlja. Šele 26. avgusta 1627 je grof Khevenhüller privolil v poravnavo, ker je njegov prezentiranec Krajnič prostovoljno odstopil, toda brez prejudica za obojestranske pravice.²⁵

Leta 1629 sta morala grof Ivan Khevenhüller ter njegov dolgoletni oskrbnik na gradu Lamdschron Krištof Schneeweiss kakor vsi ostali protestantski plemiči za vedno zapustiti vse avstrijske dežele.

Na župnijskem mestu v št. Rupertu je vikarja Maksimiljana Mayerja nasledil vikar Lovrenc Fuchs, ki je po arhivskih virih izkazan na tem mestu od leta 1632 do leta 1652. Pa tudi proti temu vikarju so se vrstile razne pritožbe od strani faranov z ozirom na njegovo obnašanje. Dne 15. septembra 1635 piše Janez Planinc, kanonik in kapiteljski upravnik v Ljubljani šmiklavžkemu vikarju in škofijskemu komisarju Leonardu Muleju med drugim tole: Kar se tiče Lovrenca, vikarja v št. Rupertu, se mu daje še rok do sv. Mihaela pod zapretilom kazni štirih zlatnikov in se temu vikarju od strani kapitlja naroča, da odustane od vsake objestnosti.²⁶ Dne 29. maja 1637 je Jurič Holzman, javni notar in zapriseženi odvetnik v Beljaku, na ukaz ljubljanskega stolnega kapitlja zasliševal priče v pravdi, v kateri so farani v št. Rupertu tožili svojega vikarja Lovrenca Fuchsa zaradi raznih nerednosti in kaznivih dejanj, med drugimi: Dvakrat zaradi pijanosti ni bral maše in v nedeljo tudi ni pridigoval, ker je bil še vedno pijan in se take nerednosti dogajajo večkrat. Ko bi moral krstiti dva otroka, so ga morali iti iskat v Beljak, kjer je popival in je potem enega otroka v pijanosti krstil, drugi pa je že prej umrl. Treh otrok ni hotel krstiti, ker botri pri

²⁵ KALj., fasc. 175/2.

²⁶ KALj., fasc. 175/4.

krstu niso hoteli povedati imen očetov, tako da so morali enega otroka krstiti v Osojah, druga dva pa v Šmiklavžu pri Beljaku. Osemnajstletni sin neke kmetice je umrl brez spovedi in obhajila kljub temu, da je bil vikar trikrat k njemu poklican. Vikar se je zagovarjal, da je moral brati mašo enkrat v drugem kraju, drugič je bil prevelik sneg, tretjič pa ga niso več klicali.²⁷

Iz tega časa je ohranjen tudi urbar župnije št. Rupert²⁸, ki daje tole sliko: Cerkev v št. Rupertu ima v lasti 4 kmetije, 3 domce in dve koči ter 12 travnikov in njiv; dohodek v denarju znaša 84 goldinarjev 52 krajcarjev ter pol denariča, v naturalijah pa 10 meric pšenice in 5 četrtakov ovs. Cerkev plačuje deželi letno na davku in kontribuciji 63 goldinarjev 30 krajcarjev dva denariča. Tri podružnične cerkve in sicer v Šmihelu, pri sv. Andražu in pri sv. Ulriku imajo v svoji lasti 2 kmetiji, 1 domec in eno kočico ter 6 njiv; dohodki v denarju teh treh cerkev znašajo 29 goldinarjev, 4 krajcarje, 3 denariče, v pridelkih pa prejema cerkev v Šmihelu 3 četrtake rži in 6 četrtakov ovs, cerkev pri sv. Andražu 1 četrtak rži in 2 četrtaka ovs, cerkev pri sv. Ulriku pa 2 četrtaka rži in 4 četrtake ovs. Na davku in kontribuciji morajo te tri cerkve plačevati deželi 26 goldinarjev, 32 krajcarjev in dva denariča.

Leta 1646 je postal novi vikar župnije št. Rupert Sebastijan Kveder, ki je služboval na tem mestu do svoje smrti leta 1679, torej 33 let. 20. junija 1652 ga je ljubljanski stolni kapitelj pozval, naj pride v Ljubljano na izpit, ki ga je potem opravil. Iz vizitacijskega zapisnika, ki ga je dne 21. septembra 1655 ob priliki vizitacije koroških župnij sestavil generalni vikar ljubljanske škofije Filip Terpin, je razvidno, da je bil Sebastijan Kveder doma v Poljanah na Koroškem na območju salzburske nadškofije, ordiniran je bil na naslov kanonikov v labotski dolini, duhovnik je 17 let, služboval je najprej v svoji škofiji, sedaj je že osmo leto v župniji št. Rupert. Zgoraj označeno ordinacijo je prejel 27. maja 1637, ljubljanski stolni kapitelj pa ga je namestil v št. Rupertu dne 8. marca 1646. Ko je prišel na faro, mu tedanji oskrbnik gospostva Landskron Kristijan Puchberger ni hotel odpreti župnišča in je moral poiskati stanovanje v sosednji hiši. Predno so mu odprli župnišče, je moral podpisati pridržek (Reversales), ki ga je sestavil grajski oskrbnik, v katerem je bilo zapisano, da ima gosposčina Landskron patronatske pravice in pravico do dohodkov tega beneficija. V tem vizitacijskem zapisniku so vpisani tudi podatki o velikosti župne cerkve v št. Rupertu, ki je bila 19 vatlov visoka, 34 vatlov dolga in 18 vatlov široka (vatele je meril okoli 77 cm).²⁹

Dne 27. januarja 1659 je ljubljanski škof Oton Friderik grof Buchheim potoval skozi Beljak in tam imel razgovor z lastnico grada Landskron Ano grofico Dietrichstein ter ji izdal pismeno potrdilo o ponovni posvetitvi kapele v gradu Landskron, ki je zaradi pokopavanja protestantskih članov družine Khevenhüller ostala do tega časa neposvečena.³⁰

Dne 29. oktobra 1668 je vikar in škofijski komisar pri sv. Miklavžu v predmestju Beljaka Walscher izvršil vizitacijo župne cerkve v št. Rupertu in njenih podružnic in ugotovil tole:³¹ V št. Rupertu se nahaja sredi pokopališča kapela sv. Mihaela. Cerkveni obračuni se vršijo v hospicu sv. Andreja. Župnišče je bilo pred približno dvema letoma močno porušeno in se

²⁷ KALj., fasc. 175/5.

²⁸ KALj., fasc. 22/9.

²⁹ KALj., fasc. 22/10.

³⁰ KALj., fasc. 93/60.

³¹ KALj., fasc. 175/28.

s pomočjo dohodkov cerkve in s prispevki faranov gradi na novo. Nadzorstvo nad gradnjo vršijo vikar in cerkveni ključarji brez sodelovanja gospodstva Landskron, ki ni ničesar prispevalo. Cerkevna ključarja sta Jurij Weisman in Lavrencij Schbinger. Pri filialnih cerkvah je vizitator ugotovil tole: 1. Cerkev sv. Ožbolta Mučenika, ki leži na griču, je bila pred sedmimi leti zaradi požara močno poškodovana, sedaj so jo malo popravili, ni pa še pobeljena; streha pa je popravljena. Ima en zvon, ki pa še ne zveni čisto. Nima nikakih dohodkov in jo vzdržujejo le s podporami. 2. Cerkev sv. Jerneja pri Osojskem jezeru ima za doto travnik, ki leži okoli cerkve in ki donša cerkvi letno pol imperiala, kakor je to povedal navzoči cerkveni ključar Martin Kipser. Vizitator je pozval okoliško prebivalstvo, naj v roku dveh do treh let popravijo cerkev, nakar so obljubili, da bodo najprej popravili vsaj streho. Vikarju je vizitator naročil, naj jih pri tem večkrat nadzoruje. 3. Cerkev sv. Andreja pod gradom Landskron. Ta podružnica ima 50 goldinarjev letnih dohodkov, po odplačilu vseh obveznosti ostane cerkvi 7 goldinarjev. Imajo dva cerkvena ključarja, Matijo Webra in Matijo Prantnerja, to pa skupaj s podružnicama sv. Mihaela in sv. Ulrika; ti dve cerkveni občini pa prosita, naj bodo za vsako teh treh podružnic ločeni cerkveni ključarji, kar pa oskrbnik gosposčine Landskron ne dovoli. 4. Cerkev sv. Filipa in sv. Jakoba v naselju Gradišče (Gratschach). Tu manjka vse, le nad zidovi in nad streho sta nameščena dva zvonova. Cerkveni ključar Gašpar Prantner je izjavil, da ima cerkev malo dohodkov, da pa so pripravljeni, vse popraviti in upajo, da bo dal tudi lastnik gosposčine Landskron svojo pomoč. 5. Cerkev sv. Mihaela nadangela je ravnotako popolnoma opustošena in nima razen zvonov ničesar. 6. Cerkev sv. Ulrika v naselju Stahoriče (Stäkoritsch). Tudi ta cerkev je opustošena.

Po smrti vikarja Sebastijana Kvedra je tedanji lastnik grada in gospodstva Landskron Franc Adam grof Dietrichstein dne 20. 7. 1679 na njegovo mesto prezentiral Mihaela Joviča (tudi Jovio, Jouig), ki ga je nato potrdil tudi ljubljanski stolni kapitelj; vikar Jovič je dne 15. 8. 1679 poslal kapitlju v Ljubljano reverz o svoji namestitvi. Vikar Jovič je ostal na tem mestu do 13. 1. 1687, ko se je sam odrekel službi in se vrnil pod akvilejsko škofijo. Njegovo mesto je zasedel Matej Graf, do tedaj kaplan v Himelbergu, ki je dne 8. 2. 1687 poslal ljubljanskemu stolnemu kapitlju reverz o svoji namestitvi. Pa tudi vikar Graf ni dolgo zdržal na tem službenem mestu, ker je leta 1691 sam odpovedal službo. Na njegovo mesto je bil prezentiran salzburski duhovnik Pavel Weller.³²

Iz leta 1690 je ohranjena specifikacija o vrednosti premoženja in o dohodkih vseh župnij beljaškega cerkvenega okrožja. Premoženje župnije št. Rupert je bilo po tej specifikaciji precenjeno na 3000 goldinarjev, dohodki vikarja pa na 150 goldinarjev; premoženje župne cerkve je bilo ocenjeno na 750 goldinarjev.³³

Tudi vikar Weller ni dolgo služboval v št. Rupertu; po arhivskih virih je namreč za leto 1698 izkazan kot šentrupertski vikar Janez Baräth, ki pa je že v začetku leta 1699 abdiciral. Na njegovo mesto je lastnik gradu Landskron Franc Adam grof Dietrichstein prezentiral Matijo Winklerja.³⁴ Pri njegovi namestitvi je prišlo do spora med vikarjem in škofijskim komisarjem pri sv. Miklavžu v predmestju Beljaka Jakobom Geigerjem in med te-

³² KALj., fasc. 175/38, 40, 41, 42 in 47.

³³ KALj., fasc. 71/9.

³⁴ KALj., fasc. 206/4.

danjim oskrbnikom gospodstva Landskron, ker ga je le-ta brez vednosti beljaškega nadžupnika vpeljal v župnijo.³⁵

V juniju leta 1712 je ljubljanski škof Frančišek grof Kauniz izvršil vizitacijo župnij beljaškega cerkvenega okrožja in je v župniji št. Rupert ugotovil tole: Za vikarja je Matija Winkler, Korošec iz Vrbe, star 40 let, ki je bil ordiniran v Gornjem gradu na naslov gradu Vrba ob Vrbskem jezeru, last grofov Dietrichstein; duhovnik je 15 let, od tega je služboval tri leta v Velikovcu, pol leta je bil kaplan v župniji sv. Miklavža v Beljaku, v sedanjih službi je 12 let, prezentiran je bil od grofa Dietrichsteina, njegovi dohodki pa znašajo okoli 300 goldinarjev na leto. Faranov je okoli 1000. Za cerkovnika je Karol šmort, podložnik gosposčine Landskron, ki ga je postavil na to mesto oskrbnik tega gospostva pred štirimi leti. Ima tele dohodke: od krsta dobi dva groša, od poroke 17 krajcarjev, od pogreba en groš, za obhajanje bolnika dva groša, od poljskih pridelkov prejema 7 četrtink pšenice in 4 četrtinke pšenične moke.³⁶

Vikar Matija Winkler je v začetku leta 1713 zbolel, kjer je bil na njegovo mesto postavljen Franc Ksaver Huber, ki je dne 17. 4. 1713 izstavil reverzalije o svoji namestitvi in dal pismeno obljubo, da bo svojega prednika Matijo Winklerja vzdrževal iz svojih dohodkov. Vikarja Franca Huberja je v posebnem spričevalu priporočal Matija Graser, arhidiakon akvilejske škofije in mestni župnik v Beljaku, ki je potrdil, da je bil Huber tri leta njegov kaplan in da je eno leto nadomeščal župnika pri fari sv. Martina nad Beljakom.³⁷

Zboleli vikar Matija Winkler je kmalu nato umrl, ker se je vršila dne 13. julija 1713 inventarizacija njegove zapuščine, ki jo je izvršil nadžupnik pri sv. Miklavžu v predmestju Beljaka Jakob Geiger ob navzočnosti oskrbnika gradu Landskron Sebastijana Lichtenfelserja in nepristranskih cenilcev Vida Struggla, gostilničarja pri sv. Andreju in Rupa Schronizerja, dvornega mlinarja na Jezernici. Premičnine so bile preценjene na 272 goldinarjev 35 krajcarjev, dolgovi so znašali 376 goldinarjev 30 krajcarjev, tako da je primanjkljaj znašal 103 goldinarje 5 krajcarjev. Vrednost konja so cenilci precenili na 50 goldinarjev, vrednost krave pa na 10 goldinarjev.³⁸

Ponovno je prišlo do spremembe na sedežu župnije št. Rupert v letu 1718. Vikar Franc Huber je namreč 7. novembra 1717 umrl. Na njegovo mesto je bil imenovan duhovnik Janez Adam Pistl, doma iz Coldauna pri Gradcu na Štajerskem, ki pa je imel pri izvrševanju svojega poklica težave, ker ni bil popolnoma vešč slovenskega jezika. V zvezi s temi težavami je vikar Pistl dne 25. maja 1722 poročal stolnemu kapitlju v Ljubljano takole: »Quod curato quodam Subvicario ad S. Rupertum moderno tempore peritica Sclavonicae linguae ad Claviatorum copiam summe necessaria sit. (Nujno potrebno je, da je vsak duhovnik na delovnem mestu vikarja pri št. Rupertu po predpisih navodil za cerkvene ključarje v sedanjem času vešč slovenskega jezika). Ko sem jaz po priporočilu grofa Dietrichsteina prišel na to mesto, je bila tovarna žeblje v Jezernici tako razrušena, da je večina delavcev odšla, in so si morali poiškati druge službe. Ko pa je plemeniti gospod Seidtner to tovarno na novo pozidal in so jo zasedli mnogi delavci, ki niso bili vešč nemškega jezika, jaz pa nisem vešč slovenščine, mi je pri dušebrižništvu pomagal pokojni vikar Nadloga.«³⁹

³⁵ KALj., fasc. 176/15.

³⁶ KALj., fasc. 158/3.

³⁷ KALj., fasc. 176/16 in 18.

³⁸ KALj., fasc. 222/3.

³⁹ KALj., fasc. 176/23 in 29.

Vikar Nadloga je bil prvotno vikar v župniji Skočidol, od koder je bil premeščen za vikarja in škofijskega komisarja pri sv. Miklavžu v predmestju Beljaka in je kot tak aprila leta 1722 umrl. Na njegovo mesto je bil postavljen šentrupertski vikar Janez Adam Pistl. Za vikarja v št. Rupert pa je bil prezentiran duhovnik Nikolaj Weis, ki pa je tudi imel nekaj težav v zvezi z znanjem slovenskega jezika. Njegovo imenovanje je mestni župnik v Beljaku Jožef Egidij Kermayr najprej priporočal, potem pa svoje priporočilo ljubljanskemu stolnemu kapitlju v dveh pismih preklical. V prvem pismu piše med drugim: »Ego autem assertum Domini Weis cum pluribus in dubium magnum revoco, tum quia non scitus Sclavonicum idioma unquam bene exercuisse, tum etiam ipsemet dixit, et fassus est, se quidam intelligere non vero loqui posse hoc idioma: eum autem in confessionibus excipiendis non tantum requiretur, ut quis intelligat, sed ut etiam sciat poenitentes admonere, corrigere, instruere et interrogare, quod plerumque apud similes fieri debet, adeoque eum loqui se non posse fateatur...« (Preklicujem svoje priporočilo za gospoda Weisa z mnogimi drugimi, ki o njem zelo dvomijo, ker se ni le nevešč slovenskega jezika z njim posebno mnogo vadal, temveč je tudi sam izjavil in je o tem prepričan, da sicer razume ta jezik, ne zna se pa v njem dobro izražati. Pri spovedovanju pa ni samo potrebno, da nekdo kak jezik razume, temveč da lahko tistim, ki se kesajo, pomaga, jih popravlja, jih poučuje in jih izprašuje, kar je skoraj pri vseh potrebno; ker je torej sam priznal, da ne zna slovensko govoriti...).« V drugem pismu z dne 11. junija 1722 pa Kermayr na dolgo razlaga, da je v št. Rupertu potreben duhovnik, ki zna slovensko. Tudi dosedanjí vikar v št. Rupertu Janez Adam Pistl je sporočil v posebnem pismu ljubljanskemu stolnemu kapitlju, da bi moral priti na njegovo mesto duhovnik, ki je večšč slovenskega jezika, kar pa Weis ni. Medtem pa je novo imenovani vikar pri št. Rupertu Nikolaj Weis dal dne 8. junija 1722 ljubljanskemu stolnemu kapitlju pismeno izjavo in obljubo, da bo, ker je večšč slovenskega jezika (*Slavonicae linguae peritus*) osebe, ki ne znajo nemški, vedno spovedoval v slovenskem jeziku.⁴⁰

Primeri vikarjev Pistla in Weisa nam dokazujeta, da je pripadalo avtohtono prebivalstvo župnije št. Rupert po večini slovenski narodni skupnosti, pa tudi fužinarji, ki jih je v tem času naselil zakupnik železarne na Jezernici (Seebach), so bili brez izjeme slovenske narodnosti. Tu naj bo na kratko podana zgodovina kraja Jezernica, kakor jo je opisal koroški zgodovinar Walter Fresacher:⁴¹

»Vzhodno od mesta Beljaka teče potok Jezernica, ki izvira iz Osojskega jezera in ki se izteka pri sv. Magdaleni v Dravo; po tem potoku je tudi današnji kraj Jezernica dobil svoje ime. Potok Jezernica sprejema na svojem desnem bregu Trebinjski potok kot svoj pritok, ki ga na kratko imenujejo 'Trebinjica'. Kraj Jezernica ni bil nikoli načrtno naseljen, temveč je nastajal sčasoma; manjka mu izrazito središče — le v Spodnji Jezernici leži nekaj hiš bližje skupaj — in ni imel oziroma nima nobenega božjega hrama.

Vso Jezernico je imel prvotno v lasti benediktinski samostan na Osojah, dne 25. 7. 1351 pa je takratni deželni knez vojvoda Albrecht dobil od samostana Osoje v last hrib Landskron ter nekaj zemljišč v vasi Gradišče (Gratschach).

⁴⁰ KALj., fasc. 176/29 in 30.

⁴¹ Walter Fresacher, Seebach bei Villach — Eine Siedlungsgeschichte — Neues aus Alt-Villach, 9/10 zvezek 1972/1973, str. 57 ss.

Leta 1542 je gospostvo Landskron prišlo po kupu v last Krištofa Khevenhüllerja; ta rodbina je grad in gospostvo dogradila. Krištof Khevenhüller je dne 25. januarja 1546 od kralja Ferdinanda I. izposloval dovoljenje, da na svojih zemljiščih in ob vodi, ki se imenuje Jezernica, ki pripadajo gradu in gosposčini Landskron, postavi mlin, fužine, žebelarne in žičarne ter slične delavnice in male železarne. Dne 6. decembra 1622 je vdova po grofu Jerneju Khevenhüllerju Regina dala kot varuhinja svojega mladoletnega sina Ivana fužine na Jezernici v zakup beljaškemu meščanu žigi Rossbacherju.

Ko je grof Ivan Khevenhüller moral leta 1629 zapustiti kot protestant vse avstrijske dežele, je prišel grad in gospostvo Landskron ter z njim tudi fužine na Jezernici v last družine grofov Dietrichstein. Dne 11. 10. 1720 je dobil fužine na Jezernici v zakup beljaški meščan in trgovec Jurij Žiga Seidner, član notranjega sveta mesta Beljak. Listine o tej zakupni pravici je izstavil dne 3. decembra 1721 grof Karl Ludvik Dietrichstein »für den wohledlen, festen Herrn Georg Siegmund Seidner.«

Novi zakupnik Seidner je dal na pol podrte fužine na Jezernici na novo postaviti in je v to svrhu najel 140 fužinarjev iz drugih krajev slovenskega ozemlja. Ko je vikar v št. Rupertu Janez Adam Pistl postal leta 1722 vikar in škofijski komisar v Šmiklavžu v predmestju Beljaka, je Jurij Žiga Seidner naslovil na stolni kapitelj v Ljubljano pismo prošnjo, naj na njegovo mesto v št. Rupertu nastavi duhovnika, ki zna slovensko: »...weilen in besagter Pfarrr sehr viele Nagelschmiede und Hamerarbeiter wie auch andere mehr der teutschen sprach ganz ohnkündige sich befinden... es ist auch zu bedauern, dass niemand derselben Jugend, welche gleich ihrer Eltern ganz windisch, mit den höchstnötigsten glaubenssachen unterweist, sondern wie das unvernünftige vieh aufwächst...« (...ker v tej župniji živi mnogo žebjarjev in fužinarjev ter drugih oseb, ki so nemškega jezika popolnoma nevešči... tudi je obžalovanja vredno, da njihove mladine, ki je kakor njihovi starši skozi in skozi slovenska, nihče ne poučuje v prepotrebni verskih zadevah, temveč dorašča kakor nespametna živina...).⁴²

V župni cerkvi sv. Jakoba v Beljaku je med nagrobnimi spomeniki tudi nagrobni kamen beljaškega meščana Jurija Žige Seidnerja.

Leta 1730 je ljubljanski škof Žiga Feliks poslal ljubljanskega kanonika Antona Lachnerja s spremnim pismom z dne 20. junija na vizitacijo župnij beljaškega cerkvenega okrožja. Imenovani kanonik je to vizitacijo izvršil v dneh od 6. do 9. julija. Zapisniki te vizitacije zajemajo v glavnem podatke o stanju cerkvenega inventarja, za našo razpravo pa je najbolj zanimivo, da je vizitator pri vseh štirih župnijah, to je v Skočidolu, Lipi, Dvoru in št. Rupertu dal poudarek na to, da mora tamkajšnji župnik biti več slovenskega jezika (»parochus loci debet esse Linguae Sclavonicae gnarus«). Pri župniji št. Rupert je vizitator ugotovil, da je bil vikar Weis prezentiran od ljubljanskega stolnega kapitlja, ki ima prezentacijsko pravico alternativno z gospostvom Landskron. Po izjavi vikarja Weisa ima cerkev v št. Rupertu 24 goldinarjev v denarju, ki jih v posebni skrinjici hrani oskrbnik gradu Landskron Jožef Anton Aichelberger.

Vikar Nikolaj Weis je več kot 20 let župnikoval v št. Rupertu, kjer je je še leta 1746 listinsko izkazan kot vikar v št. Rupertu. V letu 1750 pa je kot šentrupertske vikar izkazan novi vikar Janez Krstnik Miller,⁴³ ki je potem leta 1754 postal vikar pri Šmiklavžu v predmestju Beljaka. Za svojega

⁴² KALj., fasc. 176/29.

⁴³ KALj., fasc. 177/11.

naslednika je priporočal kaplana v Tinjah Valentina Lieskonigga, ki je »spošтовanja vreden ter expertus et probatus Slavonicus (izkušen in cenjen Slovenec)«. Grof Dietrichstein pa je prezentiral na to mesto dne 5. 10. 1754 duhovnika Jožefa pl. Aichelberg, ki ga je potem stolni kapitelj v Ljubljani postavil za vikarja v št. Rupertu.⁴⁴

Ko je vikar Jožef pl. Aichelberg postal leta 1763 vikar mestne župnije Pliberk v Podjuni, je bil na njegovo mesto postavljen za vikarja v št. Rupertu Jakob Müller, ki je bil poprej devet let kaplan pri šmiklavžu v predmestju Beljaka.⁴⁵ Ta vikar je šele leta 1767 izstavil reverz o svoji nastavitvi in istočasno sestavil inventar o župnem premoženju, pri čemer je ugotovil, da je župnišče v zelo slabem stanju; ko so zidarji hoteli popraviti stranišče, se je podrla cela stena. Vikar Jakob Müller je bil imenovan leta 1774 za vikarja in škofijskega komisarja pri šmiklavžu v Beljaku; na njegovo mesto je prišel v št. Rupert Markus Reauc, ki je dne 14. 2. 1774 izstavil reverzalije o svoji nastavitvi.⁴⁶

V naslednjem bo za župnijo št. Rupert prikazana tabela o gibanju prebivalstva, ki pa je za to župnijo izpadla zelo skromno:

Letnica	Communi- cantes	Non commu- nicantes	Skupno	Rojstva	Poroke	Smrti
1667			okoli 1000			
1712			1147			
1746	936	305	1241	31	13	46
1754			1191			
1759	1136	229	1365	52	18	103
1782			1247			

V seznamu za leto 1746 je vikar Nikolaj Weis izkazal med 31 novorojenčki 25 zakonskih in 6 izvenzakonskih otrok, med 46 umrlimi osebami pa 19 odraslih in 27 otrok, kar nam dokazuje pomanjkljivo zdravstveno zaščito tedanje dobe. Za leto 1759 pa je v tej župniji izkazano dvakrat toliko umrlih oseb kakor je bilo na novo rojenih.

Ko ob koncu analiziramo družbeno-politične, gospodarske, socialne, kulturne in narodnostne prilike v župniji št. Rupert od 15. do 18. stoletja, pridemo do zaključka, da so bile te prilike slične kot v vseh drugih do sedaj opisanih koroških župnijah, ki so spadale pod jurisdikcijo ljubljanske škofije. Morda je razmerje tlačnega kmeta do graščaka prišlo v tej župniji do vidnejšega izraza, ker se je nahajal v središču te župnije sedež gospodstva v gradu Landskron. To se je v našem primeru pokazalo posebno v času reformacije in protireformacije. Ferdo Gestrin opisuje vzroke prestopa plemičev v protestantsko vero takole:⁴⁷ »Vse te razmere v cerkvi in njeno veliko bogastvo, zlasti ogromna zemljiška posest, so pri vseh razredih naše družbe povzročile velik odpor. Plemstvo je hotelo povečati svojo gospodarsko moč na račun cerkvene posesti in vrstè se primeri prilaščanja cerkvene zemlje, kar olajšujejo patronatske, odvetniške in prezentacijske pravice v njegovih rokah. Ta težnja je bila glavni vzrok, da je poleg borbe proti deželnemu knezu vodil plemstvo v reformacijo.« Ta pojav smo lahko zasledili tudi pri lastnikih gradu in gospodstva Landskron, članih družine Kheven-

⁴⁴ KALj., fasc. 213/5 in 177/18.

⁴⁵ KALj., fasc. 214/4.

⁴⁶ KALj., fasc. 177/21.

⁴⁷ Ferdo Gestrin, Družbeni razredi na Slovenskem in reformacija, Drugi Trubarjev zbornik, Ljubljana 1952, str. 28.

hüller. Že Krištof, ki je leta 1542 kupil grad Landskron, je prestopil v protestantsko vero, njegov naslednik Jernej pa je kot protestant odstavljaj katoliške vikarje na župnijah beljaškega cerkvenega okrožja in je na njihova mesta postavljaj evangeličanske predikante, po njegovi smrti pa je takratni oskrbnik gradu in gospostva Landskron Krištof Schneeweiss od podložnikov župne cerkve v št. Rupertu zahteval, da so prišli na grad delat roboto, kar je bilo v diametralnem nasprotju s cesarskimi privilegiji, ki so ščitili cerkvene ustanove pred samovoljo fevdalcev, imetnikom pravice do odvetništva nad župnijami beljaškega cerkvenega okrožja. Oskrbnik Schneeweiss je, kakor smo videli, večkrat zaprl vhod v župnišče vikarjem, ki niso bili prezentirani od strani lastnika gradu Landskron. Protestantizem pa se je št. Rupertu in okolici tudi v dobi protireformacije tako ukoreninil, da je veliko število prebivalstva obdržalo novo vero v ilegali in je tu nastala, kakor smo videli, za časa cesarja Jožefa II. ena prvih in največjih protestantskih župnij na Koroškem.

V narodnostnem pogledu nam listinski dokazi o tem, da so zahtevali od vikarjev župnije št. Rupert popolno znanje slovenskega jezika, dokazujejo, da je večina prebivalstva te župnije pripadala slovenski narodnosti. To pa nam tudi dokazuje, da je ob koncu 18. stoletja potekala slovensko-nemška jezikovna meja na Koroškem še precej bolj na severu. Beljaški meščan Seldner, ki je bil po priimku sodeč brez dvoma pripadnik nemške narodnosti, je zahteval za župnijo št. Rupert slovenskega duhovnika.

Kraj št. Rupert pa je za nas Slovence pomemben tudi zato, ker je v prvi polovici 19. stoletja tam župnikoval brat našega pesnika Prešerna in je pri njem živela Prešernova mati, ki je tam umrla in je tam pokopana.

Zusammenfassung

BEITRÄGE ZUR GESCHICHTE VON ŠENTRUPERT PRI BELJAKU (ST. RUPRECHT B. VILLACH)

In der Gründungsurkunde des Laibacher Bistums durch Kaiser Friedrich III. aus dem Jahre 1461 wurden diesem Bistum auch fünf Pfarren des Villacher Kirchenkreises zugeteilt mit dem Vermerk, dass die Einkünfte dieser Pfarren der Mensa des Domkapitels angehören. Es waren dies folgende fünf Pfarren: St. Nikolai in der unteren Vorstadt Villachs (Sv. Nikolaj v spodnjem predmestju Beljaka), St. Ruprecht am Moos (št. Rupert na Blatu), Gottestal (Skočidol), Lind ob Velden (Lipa nad Vrbo) und Kranzelhoffen (Dvor nad Vrbo).

In der vorstehenden Abhandlung werden die geschichtlichen Begebenheiten in der Pfarre St. Ruprecht am Moos aus den Jahren 1461 bis 1787 geschildert, wie sie uns aus der Urkundensammlung des bischöflichen bzw. des Kapitelsarchivs des Bistums Laibach ersichtlich sind. Der Sitz der Urfarre des Villacher Kirchenkreises befand sich ursprünglich in St. Ruprecht am Moos, wurde aber schon vor dem Jahre 1461 nach Villach versetzt und spielte die Pfarre St. Nikolai in der Vorstadt Villachs die Rolle der Hauptpfarre des Villacher Kirchenkreises in den Jahren von 1461 bis 1787.

Die Vogteirechte über alle fünf Pfarren des Villacher Kirchenkreises übten seit altersher die jeweiligen Eigentümer des Schlosses und der Herrschaft Landskron aus, die auch die Patronatsrechte in der Pfarre St. Ruprecht alternativ mit dem Laibacher Domkapitel teilten. Da sich die Burg Landskron in der unmittelbaren Nähe des Dorfes St. Ruprecht befand, bekamen insbesondere die Vikare der Pfarre St. Ruprecht die harte Hand des Vogteiherren zu spüren. Dies geschah besonders in der Zeit der Kirchenreformation des 16. Jahrhunderts. Das Schloss und die Herrschaft Landskron kamen im Jahre 1542 durch Kauf in die Hände der Familie Khevenhüller. Schon der Käufer des Schlosses Graf Christoph Khevenhüller war ein Anhänger der neuen Lehre, seine Nachfolger, die Grafen Bartolomäus und Hans K. waren fanatische Protestanten, die ihre Vogteirechte ausnützten,

dass sie die katholischen Priester an den Pfarren des Villacher Kirchenkreises absetzten und lutheranische Predikanten an ihre Stelle setzten, die Einkünfte den katholischen Priestern schmälerten, aber auch auf die bauerliche Landbevölkerung einwirkten, dass fast die Hälfte dieser Bevölkerung zur protestantischen Religion übertrat und sie auch noch nach der Gegenreformation beibehielt, da bekanntlich infolge der Kirchenreformen Kaiser Josefs II. hier im Jahre 1788 die erste evangelische Kirchengemeinde Kärntens entstand. Auch zur Zeit der Gegenreformation kam es in der Pfarre St. Ruprecht noch lange zu keinem friedlichen Zusammenleben in Glaubenssachen, da der damalige Verwalter der Schlosses und der Herrschaft Landskron, Christoph Schneeweiss, der mehr als 30 Jahre dieses Amt innehatte und ein verbissener Protestant war, allerlei Zwistigkeiten hervorrief und auch nicht dem Rufe der Gegenreformationskommission in Graz folgte und nicht zum Verhöre nach Graz reisen wollte. Er musste aber mitsamt seinem Herrn, dem Grafen Hans Khevebhüller, im Jahre 1629 alle österreichischen Länder verlassen und emigrieren.

In nationaler Hinsicht wurde der Beweis erbracht, dass die Mehrzahl der Bevölkerung bis zu Ende des 18. Jahrhunderts der slovenischen Volksgruppe zugehörte, da bei Neubesetzungen der Pfarren von den Ansuchern stets verlangt wurde, dass sie der slovenischen Sprache mächtig waren. Als im Jahre 1720 der Villacher Bürger und Kaufmann Georg Siegmund Seidner das Hammerwerk in Seebach (Jezernica) vom damaligen Eigentümer des Schlosses und der Herrschaft Landskron, dem Grafen Karl Ludwig von Dietrichstein, in Pacht nahm, schrieb er bei der Neubesetzung der Pfarrstelle in St. Ruprecht im Jahre 1722 an das Laibacher Domkapitel einen langen Brief, in dem er verlangte, dass an die Stelle des jetzigen Vikars ein slovenischer Vikar angestellt werde und schrieb unter anderem: »...weilen in besagter Pfarr sehr viele Nagelschmiede und Hamerarbeiter wie auch andere mehr der Teutschen sprach ganz ohnkündige sich befinden... es ist auch zu bedauern, dass niemand derselben Jugend, welche gleich ihrer Eltern ganz windisch, mit den höchstnötigsten glaubenssachen unterweist, sondern wie das unvernünftige vieh aufwächst...« Seidner, der seinem Beinamen nach ohne Zweifel der deutschen Volksgruppe angehörte, verlangte also von der Kirchenbehörde die Anstellung eines slovenischen Priesters. Die deutschslovenische Sprachgrenze in Kärnten verlief ins 19. Jahrhundert hinein noch weit nördlich der als heute.

Komisija za ekonomsko zgodovino Jugoslavije pri Zvezi društev zgodovinarjev Jugoslavije je doslej izdala tri številke specializirane revije

ACTA HISTORICO-OECONOMICA IUGOSLAVIAE

Interesente vabimo, da jo naročijo pri Školski knjigi, 41000 Zagreb, Masarykova 28.

V kratkem izide prihodnja številka revije, ki bo posvečena zgodovini prometa v jugoslovanskih pokrajinah in bo objavila gradivo ljubljanske okrogle mize jugoslovanskih ekonomskih zgodovinarjev.

Iskra Vasiljevna Čurkina

RUSKO-SLOVENSKE DRUŽBENE ZVEZE NA KONCU ŠESTDESETIH IN V ZAČETKU SEDEMDESETIH LET 19. STOLETJA

Slovenski narodni delavci so med revolucijo leta 1848 zastopali stališče avstroslavizma, vendar je uvedba Bachovega absolutizma to stališče omajala. Že v začetku petdesetih let so se nekateri — zlasti liberalni — slovenski domoljubi odrekli upov, da bi s habsburško pomočjo lahko dosegli svoje narodne cilje, in so začeli iskati nove opore za slovensko narodno gibanje. Takšno oporo so videli v sodelovanju slovanskih narodov v skupnem boju za osvoboditev izpod tujega zatiranja in v pomoči edine neodvisne in močne slovanske države — Rusije.

Upi liberalcev v Rusijo so se še bolj okrepili v šestdesetih letih, ko so tam izvedli vrsto buržoaznih reform, med katerimi je bila najpomembnejša odprava tlačanstva. V tistem času je tudi notranji in zunanji položaj avstrijske monarhije omogočal, da se je pri slovenskih narodnih delavcih razvijalo zanimanje za Rusijo. Zaradi neuspešne avstrijsko-pruske vojne leta 1866 je postal dvomljiv celo sam obstoj Avstrije in grožnja, da slovenske dežele pogoltne Velika Nemčija, se je zdela slovenskim narodnim delavcem popolnoma realna. Leta 1867 so v habsburški monarhiji vpeljali dualizem, kar je v bistvu pomenilo, da so večino slovanskih narodov izročili pod vladavino dveh privilegiranih narodov: nemškega¹ in madžarskega. Dualizem je izzval upravičen odpor slovanskih narodov v cesarstvu in sprožil aktiven boj proti njemu. Svojo kulminacijo je boj proti dualizmu v slovenskih deželah dosegel v letih 1868—1871. Prav takrat se je slovenska narodna stranka razdelila na dve krili: mladoslovensko (liberalno) in staroslovensko (konzervativno); prav v tistem času so pritegnili v boj proti politiki vladajočih krogov avstrijske monarhije široke ljudske množice.

Zaradi omenjenih dogodkov torej ni čudno, da je konec šestdesetih in začetek sedemdesetih let označeval krepitev rusofilskih razpoloženj v slovenski družbi.

Po drugi strani pa se je tudi v Rusiji po neuspešni Krimski vojni, v kateri je Rusija, ki so jo bile zapustile dolgoletne zaveznice Avstrija, Prusija in Sardinija, ostala sama nasproti koaliciji Turčije, Anglije in Francije, naglo povečalo zanimanje za Slovane. Določeni družbeni krogi (od konzervativcev do demokratov) in nekateri predstavniki vladajočih skupin so začeli staviti velike upe na Slovane kot edine zveste zaveznike Rusije v Evropi. Že leta 1858 so v Moskvi osnovali Slovanski dobrodelni odbor, ki je imel kot eno glavnih nalog navezovanje kulturnih zvez z zamejskimi Slovani in dajanje materialne pomoči slovanskim kulturno-prosvetnim organizacijam. Glavno vlogo so v Slovanskem dobrodelnem odboru igrali slavjanofili, ki so bili po svojih nazorih umerjeni liberalci.

Leta 1867 so v Moskvi ob aktivni pomoči slavjanofilov priredili etnografsko razstavo. Nanjo so prišli vidni javni delavci zamejskih Slovanov, kot npr. Čehi F. Palacký, F. Rieger; Hrvati L. Gaj, I. Danilo, A. Lukšić; Srbi

¹ Tukaj in dalje gre za avstrijske Nemce, ki so se ravno v tem času začeli formirati v samostojen narod.

M. Polit-Desančić, I. Subotić in drugi; od Slovencev so bili v Moskvi M. Marjar, A. Hudec, J. Vilhar. Ruska javnost je slovenske goste sprejela kar najbolj navdušeno in prav tako vladajoči krogi. Sprejeli so jih Aleksander II., veliki knez Konstantin, ruski kancler Gorčakov in še cela vrsta drugih najvišjih ruskih dostojanstvenikov.

Etnografska razstava je okrepila slovanofilska čustva v Rusiji in rusofilska med zamejskimi Slovani, torej tudi med Slovenci. Prispevala je nadaljnjemu razvoju rusko-slovenskih družbenih in kulturnih zvez.

Krepitvi zvez Slovencev z Rusijo je pomagalo tudi potovanje znanega ruskega slavjanofila in slavista V. I. Lamanskega² po slovenskih deželah spomladi in poleti leta 1868. Spomladi je po poti z Dunaja v Zagreb obiskal slovensko štajersko, in sicer Maribor, Celje in šentjur. V Mariboru je Lamanski obiskal J. Vošnjaka, s katerim se je seznanil ob polaganju temeljnega kamna za češko narodno gledališče v Pragi.³ V šentjurju se je ruski učenjak srečal z D. Trstenjakom, ki je bil takrat tam župnik. V drugi polovici junija je Lamanski stanoval nekaj časa v Ljubljani. Razen znanstvenih načrtov, namreč raziskovanja slovanskih rokopisov licejske knjižnice v Ljubljani, je imel Lamanski tudi druge namene. »Ustavil sem se v Ljubljani«, je pisal, »v kateri se v veselje Slovana tako naglo in opazno krepi slovansko gibanje. Hotel sem osebno preveriti, v kakšni stopnji se je prebudila in razvila slovenska narodnost v zadnjih letih, od časov, ko sem bil zadnjič v Ljubljani decembra 1862. leta, primerjati sem hotel dejavnost slovenskih narodnjakov na štajerskem ... z dejavnostjo njihovih pristašev na Kranjskem, hotel sem se osebno srečati s starimi znanci v Ljubljani in se sestati z mladimi delavci, ki so začeli svoje plemenito delo na rodni njivi slovanski.«⁴

Med svojim drugim obiskom Ljubljane se je Lamanski zlasti zbližal s F. Levstikom. V že citiranih zapisih je omenjal Levstika kot najpomembnejšega slovenskega narodnega delavca.⁵ In to ni bilo naključno, saj je bil Levstik v tistem času eden najpriljubljenejših in najvplivnejših voditeljev mladoslovencev. O tem priča govor, ki ga je imel J. Jurčič na kosilu po prvem zboru slovenskih študentov avgusta leta 1868. Jurčič je izrekel zdravico Levstiku, »možu, katerega mladina spoštuje kakor prvega izmed živečih slov. pesnikov, katerega nasprotnike tudi mi za svoje spoznamo, kateri je vedno z mladino, in za katerim je in bode vedno mladina stala.«⁶

Posebno zanimanje za Levstika je temeljilo tudi na enakosti njunih pogledov na vrsto vprašanj. Ruski slavjanofil je vplival na Slovence glede potrebe, da bi sprejeli ruščino kot občeslovanski knjižni jezik. S svoje strani pa je Levstikovo gledanje na naloge in bistvo slovenskega narodnega gibanja vplivalo na predstave Lamanskega o tem vprašanju. Lamanski se je popolnoma strinjal z Levstikom, prvič, glede nujnosti, da se vse slovenske dežele združijo v celoto, in drugič, glede značaja slovenskega narodnega gibanja kot demokratičnega gibanja v nasprotju s hrvaškim in poljskim narodnim gibanjem, kjer je veliko vlogo igralo plemstvo.⁷

Razen z Levstikom se je Lamanski v Ljubljani seznanil še z dvema predstavnikoma mladoslovencev, vidnima članoma Dramatičnega društva

² V omenjenih letih je bil Lamanski liberalno usmerjen.

³ OPI GIM (Otdel pis'mennyx istočnikov Gosudarstvennogo istoričeskogo muzeja — Oddelek pismenih virov Državnega zgodovinskega muzeja), f. 347.

⁴ Lamanskij V. I., Neporešennyj vopros, ZMNP 1869, št. 5—6, str. 350.

⁵ Prijatelj I., Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina, Ljubljana 1961, zv. 4, str. 59.

⁷ Lamanskij V. I., Neporešennyj vopros, str. 137—138.

Josipom Nolijem in Murnikom, o čemer lahko sodimo po Murnikovem pismu Lamanskemu z dne 22. maja 1868.⁸

Zanimanje za ruščino je v slovenskih deželah neprestano naraščalo, zlasti v drugi polovici šestdesetih let. Leta 1866 so se odkrito zavzemali za učenje ruščine redki Slovenci, npr. G. Blaž, trgovec z Reke, dopisnik glasila mladoslovencev Slovenskega naroda. To je utemeljeval s tem, da je ruski jezik zelo važen za sodobno trgovino in ima razen tega bogato literaturo.⁹ Jeseni leta 1867 se je o potrebi učenja ruščine govorilo v širokih krogih slovenske inteligence. V. I. Gubin, pravnik, ki je končal Moskovsko univerzo in je bil nekaj časa povezan s člani krožka Karakozova,¹⁰ je pisal Rajevskemu 14. oktobra 1867 in takole strnil svoje pogovore s slovenskimi in hrvaškimi javnimi delavci: »Želili bi imeti učitelje ruskega jezika izmed Rusov v Ljubljani in v Zagrebu. Obžalujejo, ker Rusi malo potujejo in pridejo le enkrat na tri leta. Nimajo se pri kom naučiti govoriti rusko. Vabili so me, naj jih učim ruščine.«¹¹ Že septembra 1869. leta pa je slovenska učeča se mladina na svojem drugem zboru v Ljubljani sklenila sprejeti ruščino kot jezik višje literature¹² za Slovence.¹³ V začetku sedemdesetih let se priljubljenost ruščine v krogih slovenske inteligence ni zmanjšala. To je omenjal J. Baudouin de Courtenay, ko je preučeval slovenska narečja v letih 1872—1873. »Razen znanstvenikov in izobražencev,« je pisal v svojem poročilu, »občutijo potrebo po tem, da bi se seznanili z ruskim jezikom tudi trgovci, ki bi na ta način radi dobili možnost razširiti svoje neposredne trgovske stike.« Baudouin je sklepal, da bodo razcvet ruske literature — poljudne in znanstvene — prav tako pa tudi »živo zanimanje za vse pojave ruskega življenja in simpatije do Rusije sploh vedno bolj razvijali pri južnih Slovanih pravo potrebo, da bi se seznanjali z ruščino in z deli, ki izhajajo v tem jeziku. Učeni ljudje pa, zlasti še iz nekaterih strok, vse bolj čutijo potrebo po ruskih knjigah tudi že zaradi tega, ker nočejo zaostati za razvojem znanosti.«¹⁴

Zanimanje za ruščino je bilo značilno tudi za predstavnike inteligence drugih slovanskih narodov avstrijske monarhije. To so opazile tudi ruske uradne osebnosti. Tako je 18./31. decembra 1867. leta ruski minister za prosveto Deljanov pisal v konspektu poročila Gorčakovu (v začetku so poročilo naslavljali na carja), ko je prosil dovoljenja, da bi na Dunaju odprli ruski klub, da so reforme šestdesetih let »v primerjavi s prejšnjim stanjem izzvale kar največje simpatije do Rusije pri zapadnih in južnih Slovanih in v njihovih očeh povzdignile pomen ruskega jezika.« »Po verodostojnih poročilih, ki sem jih dobil z Dunaja,« je nadaljeval Deljanov, »se težnja, da bi obvladali čisti ruski jezik in ga naredili za enoten knjižni organ za vsa slovanska plemena, vse bolj krepi med slovanskimi učenjaki avstrijskega cesarstva in, kar je še posebno pomembno, med učečo se slovansko mladino.« Deljanov je omenjal zanimanje za ruščino predvsem pri Rusinih in še dodal, da je to zajelo »tudi druge slovanske učeno-književne krožke, posebej češke, slovenske in hrvatsko-srbske, ki vsi gledajo na ruščino kot na

⁸ Arxiv AN SSSR (Leningradskoe otdelenie), f. 35, op. 1, d. 435.

⁹ Majar M., *Slovnica ruska za Slovence*, Dunaj 1867, str. 9—10.

¹⁰ Eden izmed članov protivladnega krožka Karakozov je leta 1866 naredil atentat na Aleksandra II.

¹¹ »Zarubežnye slavjane i Rossija«, M. 1975, str. 150.

¹² Kot višjo literaturo so slovenski študentje smatrali znanstveno literaturo.

¹³ »Slovenski narod«, 1869, št. 105 (7. IX.).

¹⁴ Otčety komandirovannogo ministerstvom narodnogo prosvješčenija za granico s učenoju celiju I. A. Boduena de Kurtena o zanjatijax po jazykovedeniju v tečenie 1872 i 73 gg. — »Izvestija i učenye zapiski imperatorskogo Kazanskogo universiteta«, 1876, t. XII, str. 64.

enotno sredstvo literarnega občevarja in združevanja vseh doslej razdeljenih slovanskih plemen.¹⁵

Zanimanja za ruščino med Slovani Avstro-Ogrske niso narekovale samo njihove simpatije za bratski ruski narod in spoštovanje do njegove kulture. Ko so govorili, da mora ruščina postati občešlovanski knjižni jezik, predstavniki slovanske inteligence niso niti pomislili na to, da bi z ruščino zamenjali svojo materinščino. Šlo je za to, da je v kulturnem življenju avstrijskih Slovanov pomembo vlogo igrala nemščina. Z njejo pomočjo so se seznanjali s kulturnimi dosežki drugih narodov, v njej so tiskali svoja znanstvena dela, iz nje so jemali znanstveno terminologijo pri sestavljanju učbenikov in prvih znanstvenih del v svojem jeziku. Nemščina je na ta način nastopala kot posrednik med slovensko in svetovno kulturo in v tem oziru igrala pozitivno vlogo. Vendar pa je bila nemščina po drugi strani tudi orodje nacionalnega zatiranja Slovanov, sredstvo za njihovo germanizacijo, ki so jo aktivno izvajali nemški vladajoči razredi in vladni krogi avstrijske monarhije. Zato so slovanski domoljubi odklanjali nemščino in sprejemali ideje o občešlovanskem knjižnem jeziku. Ta naj bi, po njihovem mnenju, zamenjal nemščino v vlogi posrednika med njimi in svetovno kulturo, ne da bi kakorkoli izrinjal materinski jezik, temveč bi ga podpiral v njegovi utrditvi. To, da je vrsta slovanskih narodnih delavcev izbrala ravno ruski jezik, je imelo svojo razlago. Prvič, ruski jezik je bil med vsemi slovanskimi jeziki najbolj razvit v literarnem in znanstvenem pogledu. Drugič, s sprejetjem ruščine kot občešlovanskega jezika so upali, da bodo pritegnili nase pozornost ruskih družbenih in vladnih krogov ter si zagotovili njihovo podporo v boju za svoje nacionalne pravice.

Na Dunaju je bilo to zanimanje Slovanov za ruski jezik posebno izrazito. Tu je študiralo na stotine slovanskih študentov, ki so imeli svoja lastna društva. Med njimi so bile zelo priljubljene ideje slovanske vzajemnosti. M. F. Rajevski, duhovnik cerkve ruskega poslaništva, ki je nastopal kot posrednik v zvezah med slovanskimi prosvetnimi organizacijami v Avstro-Ogrski in ruskimi kulturnimi in znanstvenimi društvi, je omenjal posebno nagnjenje slovanskih študentov za učenje ruščine. »Na Dunaju je zdaj na stotine mladih Slovanov študentov,« je pisal M. P. Pogodinu 2. januarja 1868. leta, »ki bi se radi učili ruščine.«¹⁶ Da bi zadovoljil to željo, je Rajevski organiziral na Dunaju poučevanje ruskega jezika. Leta 1868 je bilo na Dunaju osnovano društvo zapadnoukrajinskih študentov Ruskskaja Osnova. Tam so imeli redne lekcije ruščine, ki so jih obiskovali razen Ukrajincev tudi študentje drugih slovanskih narodov. Težko bi ugotovili vse Slovence, ki so se učili ruščine prvo leto obstoja Ruske osnove. Lahko samo skoraj z gotovostjo domnevamo, da sta bila med njimi Jernej Brezovar in Fran Celestin, aktivna člana slovenskih študentskih krožkov na Dunaju, ki sta se jeseni 1869. leta odpravila v Rusijo, da bi tam postala učitelja klasičnih jezikov,¹⁷ prav tako pa tudi Slovenca Kramarič in Benigar, ki sta leta 1868 prejemale od Slovanskega odbora podporo.¹⁸

Do začetka 1870. leta so Slovenci že postali stalni obiskovalci Ruske osnove. Skupaj s Slovaki so menda celo izrazili željo, da bi se združili z

¹⁵ CGIA (Central'nyj gosudarstvennyj istoričeskij arxiv — Centralni državni zgodovinski arhiv), f. 733, op. 193, d. 348.

¹⁶ CGALI (Central'nyj gosudarstvennyj arxiv literatury i iskusstva — Centralni državni arhiv literature in umetnosti), f. 373, op. 1., d. 293, l. 2 v.

¹⁷ Čurkina I. V., *Jugoslavjanske stipendiaty Slavjanskogo učitel'skogo instituta v Peterburge. — Slavjanskoe vozroždenie*, M. 1966, str. 129.

¹⁸ RO GBL (Rukopisnyj otdel Gosudarstvennoj biblioteki im. V. I. Lenina — Rokopisni oddelek Državne knjižnice »V. I. Lenina«), f. 239, k. 17, d. 12, l. 15.

Osnovo. »Za Slovaki obiskujejo Osnovo Slovenci«, je pisal Rajevski v svojem poročilu 1. marca slovanskima odboroma v Peterburgu in Moskvi, »ki so se tudi lotili učenja ruščine. Njihovo število sega do 80 ljudi. Takšno množico naenkrat je mogoče spustiti v Osnovo le z veliko previdnostjo, torej čez čas, ko bo prostor večji, česar pa za zdaj Osnovi manjka.«¹⁹ Bojazen glede želje Slovencev, da bi se zllili z Osnovo, ni bila naključna: Rajevski se je bal, da je ne bi Slovenci preplavili, kajti njihovo število je bilo zelo veliko in bi lahko imeli v združenem društvu odločilen vpliv.

V istem poročilu je Rajevski omenil, da se ruščina — razen lekcij v Ruski osnovi — predava tudi po dve uri tedensko od oktobra 1869. leta v slovaškem, slovenskem in češkem društvu.²⁰

Kljub temu, da do združitve slovenskega študentskega društva na Dunaju Slovenije in Ruske osnove ni prišlo, sta bili obe društvi v tesnem kontaktu med seboj. Tako je v začetku decembra 1870. leta Slovenija priredila praznovanje v počastitev Prešerna, ki se ga je udeležilo 900 do 1000 ljudi, v glavnem slovanskih študentov. Med drugimi je na prireditvi nastopil v ruščini tudi predsednik Ruske osnove Monastyrski. Prireditve se je udeležil tudi dijakon cerkve ruskega poslaništva na Dunaju Kudrjavcev, tisti čas desna roka Rajevskega.²¹

S sredstvi Slovanskega odbora v Moskvi so na Dunaju začeli izdajati revijo *Russkaja Zorja*. Ko je prepričeval N. A. Popova, tajnika Moskovskega slovanskega dobredelnega odbora, naj nadaljuje podpiranje te izdaje, je Rajevski opozarjal, da je »revija imela naročnike predvsem med zapadnimi Slovani: Čehi, Slovaki in Slovenci, jim služila kot stalno gradivo za urjenje v ruskem jeziku in podpirala idejo o slovanski literarni enotnosti«.²²

Zanimanje za ruščino med dunajskimi Slovenci tudi pozneje ni popustilo. V poročilu za čas od 1. januarja do 1. oktobra 1872. leta je Rajevski ponovno poudaril, da so se v Ruski osnovi »najraje učili ruščine Čehi, Slovenci in deloma Srbo-Hrvati«.²³

Nič manj aktivno so se zanimali za ruščino tudi graški Slovenci. Že 2. novembra 1868. leta je eden od voditeljev češko-slovenskega društva Slovanska beseda v Gradcu Bogdan Mourek napisal uredništvu časopisa Moskva prošnjo, da bi društvu pošiljali časopis brezplačno, ker si ga to zaradi pomanjkanja sredstev ne more naročiti.²⁴ Januarja 1869. leta je v imenu Slovanske besede nastopil že koroški Slovenec Albin Poznik, eden od pobudnikov za sklicanje prvega zbora slovenskih študentov v Ljubljani. Prosil je Rajevskega, naj pregovori uredništvo »Moskviča« (tj. časopisa Moskva), naj bi pošiljali društvu časopis.²⁵ Že 31. januarja 1869 se je Rajevski obrnil na N. A. Popova s pismom, v katerem je razložil želje Slovanske besede. »Poglejte«, je pisal, »v Gradcu so Slovenci, študentje univerze, odprli Slov[ansko] Besedo in prosijo, da bi jim poslali ruske časopise. Bi lahko poskrbeli, da jim pošljejo iz Moskve časopise, če ne dveh, pa vsaj enega?«²⁶ Popov je izpolnil željo Slovincem. Poslali jim niso samo časopisa, ampak tudi precej ruskih knjig. 3. aprila 1869 se je F. Oblak, tudi eden od voditeljev graških slovenskih študentov, Rajevskemu zahvalil za drugo pošiljko

¹⁹ CGAOR (Central'nyj gosudarstvennyj arxiv Oktjabr'skoj revoljucii — Centralni državni arhiv Oktobrske revolucije), f. 1750, d. 13, l. 3.

²⁰ CGAOR, f. 1750, d. 13, l. 9 v.

²¹ »Slovanski narod«, 1870, št. 142 (6. XII.).

²² AVPR (Arxiv vnešnej politiki Rossii — Arhiv zunanje politike Rusije), f. 350, d. 175, l. 282.

²³ LGIA (Leningradskij gosudarstvennyj istoričeskij arxiv — Leningrajski državni zgodovinski arhiv), f. 400, op. 1, d. 7, l. 10 v.

²⁴ RO GBL, f. 239, k. 22, d. 54.

²⁵ OPI GIM, f. 347.

²⁶ RO GBL, f. 239, k. 17, d. 14.

knjig. »Vaša roka, darujoča dobroto,« je pisal, »je pripomogla, da se bomo mi, slovanski mladeniči, lahko naučili jezika, ki ima sedaj tako ogromno literaturo, da bo kmalu navdušil ne samo vsa slovanska srca, ampak bo imponiral tudi vsej Evropi.«²⁷ Junija leta 1869 se je Rajevskemu zahvalil tudi Albin Poznik »za bogato obdaritev našega društva«, med drugim tudi za to, ker je poskrbel, da so društvu poslali iz Moskve časopis. V istem pismu je Poznik prosil še zase osebno 30 goldinarjev, da bi plačal takso za diplomske izpite.²⁸ Pismo je bilo napisano v cirilici in v slabi ruščini. Poznikova prošnja je bila poslana v Moskovski dobrodelni odbor z zelo laskavim priporočilnim pismom Rajevskega. »Prosil bi še Slov.[anski] odbor«, je pisal ta, »naj pomaga po priloženem ruskem pismu (št. 11) g. Pozniku, Slovincu, ki je končal pravno fakulteto v Gradcu. Zdaj opravlja izpit za doktorja in prosi za pomoč, da bi lahko plačal takso in doktorsko diplomu (kakšnih 100 rubljev). Osebnost ga ne poznam, vendar je upoštevanja vreden po tem, ker je v Gradcu osnoval Slovansko besedo, ki ji je vse doslej predsednik, naučil se je, kot vidite, tudi deloma rusko in je pripravil tudi druge do tega, da se učijo, obrnil se je name kot prvi za ruske knjige in časopise; skratka, v Gradcu je osnoval rusko jedro. Slovenci so se složno dvignili in začeli vztrajno postavljati vladi svoje zahteve, kakor Vam o tem pišejo časopisi; nanje moramo postati pozorni — in k temu sem faktično že pristopil.«²⁹ Prošnja A. Poznika, ki jo je vneto podprl Rajevski, ni ostala brez odmeva. 7. januarja 1870. leta je Rajevski sporočil Popovu, da je denar za Poznika dobil že septembra 1869. leta.³⁰

Rajevskega je veselilo, da se mladi Slovenci želijo učiti ruščine. »Prilagam vzorec ruske književnosti iz Gradca od Slovencev«, je pisal 27. februarja 1870. leta N. A. Popovu, »Poglejte in se veselite uspeha. Slovenci so v Gradcu osnovali Slovansko besedo in so prosili, naj pri ruskih urednikih poskrbim, da bi pošiljali časopis 'Moskva'. Obvestil sem jih, o gorje! in začel pošiljati, kot sem rekel, prebrane časopise enkrat na mesec, ob tem sem poslal tudi 40 naslovov raznih ruskih knjig in knjižic. Tule imate njihovo zahvalno pismo! Vsi bi se radi učili ruščine!«³¹ V istem pismu Rajevski dodaja, da je pošiljal v Slovansko besedo časopisa Moskovske vedomosti in Russkie vedomosti, ki sta prihajala v Rusko osnovo na Dunaju.

Od članov Slovanske besede v Gradcu so se razen Albina Poznika in Franca Oblaka dopisovali z Rajevskim še Ferdinand Ploh-Herdvigov, študent filozofske fakultete, Andrej Seneković in Franjo Simonič. V pismu z dne 20. junija 1870 je Ploh-Herdvigov označil Slovansko besedo kot središče, kjer se zbirajo vsi slovanski študentje zaradi branja, ker je tam največ slovanskih revij in knjig.³²

Rajevski je posebej skrbel za Slovansko besedo tudi pozneje. Tako je v zadnjem četrtletju 1870 pošiljal knjige le dvema slovenskima društvoma — Matici in Slovanski besedi.³³ 14. januarja 1871 je Rajevski predložil Moskovskemu slovanskemu odboru seznam 32 slovanskih organizacij in posameznih oseb, ki jim je treba pošiljati ruske časopise. Med njimi je bila tudi Slovanska beseda v Gradcu.³⁴

Julija 1871. leta je eden od ustanoviteljev Slovanske besede Albin Poznik

²⁷ OR GPB (Otdel rukopisej Gosudarstvennoj publichnoj biblioteki im. M. E. Saltykova-Ščedrina — Oddelek rokopisov Državne javne knjižnice »M. E. Saltykov-Ščedrina«), f. 608, d. Oblak F.

²⁸ CGAOR, f. 1750, op. 1, d. 68, l. 5, 5 v, 6.

²⁹ RO GBL, f. 239, k. 17, d. 14.

³⁰ OPI GIM, f. 347.

³¹ RO GBL, f. 239, k. 17, d. 15.

³² OPI GIM, f. 347.

³³ CGAOR, f. 1750, op. 1, d. 69, l. 12 v.

³⁴ RO GBL, f. 239, k. 17, d. 16.

odšel na delo v Velikovec. V pismu Rajevskemu, ki ga je napisal pred odhodom v ruščini, je takole pojasnil svoj sklep: »deloma na povabilo tamkajšnjih domačinov, naj pomagam reševati tisti del slovenske dežele, ki je v veliki nevarnosti; deloma na lastno željo, ker bi me srce bolelo, ko bi gledal, kako propada v germanizaciji tisti del, kjer je stala moja zibelka. Naj gredo sovražniki kulturonosci preko naših trupel.« V istem pismu je A. Poznik prosil Rajevskega v imenu Slovanske besede, naj ji pošilja ruski časopis »Golos«.³⁵ Čez pol leta, 29. decembra 1871 (ali 17. decembra po starem štetju, kakor je označeval svoja pisma Rajevski) je tajnik Slovanske besede Franjo Simonič ponovno prosil, naj pošiljajo kakšen ruski politični ali literarni časopis. Simonič je poudarjal važnost ruščine za vse slovanske narode, kajti »prej ali slej bo morala postati vsaj parlamentarni in znanstveni jezik vseh Slovanov«.³⁶ Že 22. decembra 1871. leta (po starem štetju) je Rajevski sporočil Popovu pritožbe društva, češ da nimajo ruskih časopisov.

Januarja 1872. leta se je eden od članov odbora Slovanske besede Andrej Senekovič obrnil na Rajevskega s seznamom knjig, ki bi jih društvo rado imelo v svoji knjižnici. V seznamu so bila dela zgodovinarjev Solovjeva, Pogodina, Ševyрева, Kalačova, dela Venelina, dela Puškina, Lermontova, Žukovskega. Senekovič je omenil tudi vrsto ruskih periodičnih izdaj, ki bi jih Slovanska beseda rada dobila: Vestnik Evropy, Zarja, Literaturnaja biblioteka, Moskovskie vedomosti, S.-Peterburskie vedomosti, Golos, izdaje moskovske, peterburške, odeske in harkovske univerze ter Izvestija Akademije znanosti v Peterburgu.³⁷ Kakor je videti iz navedenega seznama, je bil krog zanimanja članov Slovanske besede dovolj širok, vendar ni segel preko humanitarnih ved.

Podpora, ki jo je Rajevski dajal Slovanski besedi, se je nadaljevala tudi pozneje. V poročilu Moskovskemu slovanskemu odboru za prvih osem mesecev leta 1873 je zapisal, da je poslal Slovanski besedi v Gradcu 234 knjig.³⁸ Slovanska beseda je bila tudi na »Seznamu slovanskih društev, revij in zasebnih oseb za pošiljanje knjig in revij«, ki so ga v letih 1876—1878 sestavili v Peterburškem slovanskem dobrodelnem odboru.³⁹

Najbrž je čisto humanitarna usmerjenost Slovanske besede bila eden od vzrokov, da so slovenski študentje tehnike v Gradcu ustanovili svoje lastno društvo Vendijo. O Vendiji je sporočil Rajevskemu že 20. junija 1870. leta član Slovanske besede F. Ploh-Herdvigov in omenil, da je to majhno društvo študentov-tehnikov, ki nima svojih prostorov in se njegovi člani zbirajo na sestanke v gostilnah.⁴⁰ 30. januarja 1871. leta je Rajevskemu pisal predsednik Vendije Franc Poznik. Poudaril je, da je cilj društva združitve Jugoslovanov v kulturnem, nacionalnem in političnem oziru, ter je prosil, naj pomagajo Vendiji z denarjem, časopisi ali knjigami v ruskem ali kateremkoli drugem slovanskem jeziku.⁴¹ 17. marca 1871. leta je bilo v imenu Vendije poslano Moskovskemu slovanskemu dobrodelnemu odboru novo pismo, ki ga je podpisal F. Poznik (predsednik), Jovanič (podpredsednik), S. Vračan (tajnik), P. Kresnik (blagajnik) in M. Vajs (knjižničar). To pismo je bilo napisano v precej dobri ruščini. V njem je pisalo, da so slovanski študentje Tehnične akademije v Gradcu ustanovili društvo Vendija z na-

³⁵ OPI GIM, f. 347.

³⁶ OR GPB, f. 608, f. Simonič.

³⁷ OPI GIM, f. 347.

³⁸ LGIA, f. 400, op. 1, d. 7, l. 83 v.

³⁹ CGIA, f. 651, op. 1, d. 830.

⁴⁰ OPI GIM, f. 347.

⁴¹ OR GPB, f. 608, f. Poznik.

menom, da bi »izpopolnjevali svoje člane v slovanski književnosti in med njimi delovali predvsem v slovanskem duhu«. Vendija se je obračala na Moskovski slovanski odbor s prošnjo, naj ji pomaga z denarjem ali knjigami, in svojo prošnjo utemeljevala z vrsto momentov: »1. Društvo obstaja šele poldrugo leto in zlasti v prvih letih svojega obstoja nujno potrebuje pomoči. 2. Denarna sredstva članov društva so nezadostna, da bi društvu preskrbela potrebna sredstva, zato se društvo zanaša na pomoč slovanskih domoljubov in slovanskih dobrodelnih društev. 3. Društvo se obrača na Slovanski dobrodelni odbor v Moskvi za pomoč še posebno zato, ker ima večji del njegovih članov namen, da bi kot inženirji slovanskega plemena iskali v Rusiji kraj za svojo dejavnost, in ima zato za svojo dolžnost, da se seznani z jezikom, nravmi in vsemi državljanskimi odnosi velikanskega bratskega plemena, zaradi česar društvo posebno iz tega vzroka upa, da mu bo vele-slavni odbor v glavnem v tem oziru pomagal.«⁴² Rajevski se je za društvo zainteresiral in je prosil F. Poznika, naj mu o Vendiji poroča podrobneje. Verjetno je v svojem pismu F. Pozniku izrazil domnevo, da sta F. Poznik in predsednik Slovanske besede ena in ista oseba. V svojem odgovoru Rajevskemu z dne 19. maja 1871. leta je F. Poznik odločno zavrnil to domnevo in poudaril, da je on sam tehnik, medtem ko je A. Poznik pravnik. F. Poznik je opozoril na to, da je Vendija samostojno društvo in ni povezano s Slovansko besedo, ki ga vodi dr. G. Krek. Za razliko od Slovanske besede, ki združuje osebe vseh slojev, pa je Vendija popolnoma študentsko društvo z literarnimi cilji. F. Poznik je ponovno omenjal potrebo učenja ruščine za člane društva, ker mnogi izmed njih nameravajo odpotovati v Rusijo kot inženirji, zato je prosil za ruske knjige.⁴³ Razen F. Poznika je Rajevski spraševal o Vendiji tudi svoje znance iz Slovanske besede. Vsekakor mu je januarja 1872. leta sporočal A. Senekovič, da društvo Vendija združuje samo tehnike, vsega skupaj 25 ljudi, in da ima majhno knjižnico.⁴⁴ Očitno so Vendiji knjige poslali: na to kaže pismo N. A. Popova Rajevskemu z dne 16. maja 1871. leta. V njem prosi Popov Rajevskega, naj pošlje knjige društvu slovenskih tehnikov Vendija.⁴⁵

Kako so se odnosi z Vendijo razvijali dalje, ni znano. Leta 1875 je bila Vendija ukinjena.

Razen slovenskih študentskih društev so se za ruščino zanimali tudi predstavniki slovenske inteligence v samih slovenskih deželah. Tu so organizirali krožke, v katerih so se učili ruščine. Kot primer takega krožka lahko navedemo krožek Josipa Vovka (ali Vovkova, kakor se je podpisoval) v Cerknici. Vovk je bil učitelj najprej v Cerknici, potem pa v črnem vrhu nad Idrijo. Poleti 1871. leta je Vovk pisal Moskovskemu slovanskemu dobrodelnemu odboru pismo s prošnjo, naj mu pošljejo ruske knjige, in obljubil v zamenjavo slovenske knjige, med njimi 14 kompletnih letnikov časopisa »Novice«.⁴⁶ Vovk je dobil pismo Popova in nanj odgovoril 27. avgusta 1871. V svojem odgovoru, napisanem slovensko, vendar v srbski cirilici Vuka Karadžića, je razložil svoje poglede. Vovk je bil trdno prepričan, da je samo Rusija porok za srečno prihodnost Slovanov. Zato je menil, da je »sveta naloga vsakega Slovana, da se kolikor mogoče nauči ruskega jezika«, ker bo ta v prihodnje postal »knjižni jezik vseh Slovanov«. Vovk je menil, da bi zato Rusi morali predvsem poenostaviti cirilico, ker je pretežka. Kot pri-

⁴² CGAOR, f. 1750, op. 1, d. 52, l. 20, 20 v.

⁴³ OPI GIM, f. 347.

⁴⁴ OPI GIM, f. 347.

⁴⁵ OPI GIM, f. 347.

⁴⁶ CGAOR, f. 1750, op. 1, d. 426, l. 144, 144 v.

mer je navajal svoje prijatelje, ki bi radi brali slovanske knjige, vendar jih straši cirilska azbuka. Svoje pismo je Vovk sklenil s sporočilom, da je Popovu poslal obljubljeni knjige in kompletne časopisov.⁴⁷

4. septembra 1871 se je Popov zahvalil Vovku za poslane knjige: »28 naslovov v 40 vezavah, literarne, učne in glasbene vsebine, prav tako pa 4 fotografije in 2 posušeni rastlini ter medalje za spomin na tabor v Cerknici«. Popov je obljubil, da bo izročil posušene rastline Društvu ljubiteljev naravoslovja, knjige pa knjižnici Slovanskega odbora, da pa bo tudi sam kar najhitreje poslal ruske knjige Vovku.⁴⁸ Svojo obljubo je Popov izpolnil in že 17. novembra 1871 se je Vovk zahvalil Slovanskemu odboru za »bratsko pozornost moji prošnji« in prosil za kakšen ruski politični časopis.⁴⁹

V naslednjem pismu od 15. oktobra 1872 je Vovk prosil, naj mu pošljejo ruski humoristični časopis, v svojem imenu in imenu svojih prijateljev, ki skupaj z njimi prebira ruske knjige, in sicer Ranta (učitelja v Trnovem), Gantarja (učitelja v Vipavi) in Dominclja (učitelja v Orehku).⁵⁰ Ti so očitno sestavljali jedro Vovkovega krožka. Eden od članov tega krožka — Božidar Rant — je v svojem pismu N. A. Popovu z dne 15. februarja 1872 označil Vovka kot vnetega Slovana z dušo in telesom. »Svojim prijateljem piše vedno v cirilici«, nadaljuje Rant, »in jim neutrudno agitira za vseslovenski jezik. Povem Vam, visokoučeni gospod, da knjig in časopisov ne bi mogli dati v boljše roke, kot so roke Josipa Vovka«. Dalje Rant sporoča, da knjige in časopise, ki jih je dobil od Slovanskega odbora, Vovk daje brati svojim prijateljem, nekaj ruskih knjig pa je podaril krajevni čitalnici.⁵¹ Pozneje, ko se je Vovk preselil v Črni vrh nad Idrijo, se je krog njegovih znancev razširil, tako je mednje prišel Bogdan Trnovec, ki je bil, po Vovkovih besedah, osebno predstavljen Popovu v Zagrebu.⁵² Vovk je prejemal ruske knjige preko Rajevskega tudi v letu 1875.⁵³

Drugi podatki o Vovkovi dejavnosti med Slovenci na področju propagiranja ruskih knjig in ruskega jezika ni.

Ko je bil J. Baudouin de Courtenay leta 1872—1873 v Gorici, je tam organiziral krožek za učenje rusčine. Tudi pred njegovim prihodom je bilo med mladino v Gorici precejšnje zanimanje za ruski jezik. Tako je Blaž sporočil Rajevskemu v pismu z dne 29. septembra 1867, da so goriški seme-nišniki kupili pri njem 60 izvodov Majarjeve ruske slovnice.⁵⁴

Baudouin je prispel na Dunaj sredi marca 1872. leta in kot večina znanstvenikov iz Rusije ni opustil priložnosti, da se seznani z Rajevskim, za katerega je imel priporočilno pismo od A. F. Hilferdinga. »Dovolite mi, da Vam priporočim prinašatelja tega pisma, magistra slovanske filologije in kar najodličnejšega poznavalca svoje stroke Ivana Aleksandroviča Baudoina de Courtenay«, je pisal Hilferding. »Odpravlja se preučevati narečja Slovencev in Dalmatincev na kraju samem. Dajte mu vsa potrebna navodila in mu preskrbite priporočila, zlasti za Bleiweisa in Trstenjaka.«⁵⁵ Rajevski je Hilferdingovo prošnjo izpolnil.

Po obisku Gradca, Maribora, Ponikve, Celja, Zagreba in Ljubljane se je Baudouin ustavil v Gorici, od koder je sklenil začeti ekspedicije za preučevanje južnih in jugozahodnih slovenskih narečij. Kmalu je poslal Rajev-

⁴⁷ RO GBL, f. 239, k. 6, d. 38.

⁴⁸ Arhiv Maticе slovenske, 1872, št. 1.

⁴⁹ CGAOR, f. 1750, op. 1, d. 426, l. 156.

⁵⁰ RO GBL, f. 239, k. 6, d. 38.

⁵¹ RO GBL, f. 239, k. 17, d. 20.

⁵² RO GBL, f. 239, k. 6, d. 38.

⁵³ RO GBL, f. 239, k. 17, d. 17.

⁵⁴ »Zarubežnye slavjane i Rossija«, str. 38.

⁵⁵ OPI GIM, f. 347.

skemu pismo, v katerem pravi: »Povsod so mi izražali željo, da bi se učili ruščine. Za člane tukajšnje čitalnice sem organiziral trikrat na teden skupne lekcije ruskega jezika: najbolj jih žalosti, ker ne morejo razumeti ruskih časopisov, ki jih prejemaajo.« Nadalje Baudouin razloži prošnjo Lavriča, vodje goriških liberalcev, naj bi v čitalnico poslali note ruskih pesmi.⁵⁶ Najbrž je istočasno z Baudouinom pisal pismo tudi Ivan Slokar, bogoslovec iz Gorice, ki je v imenu vseh bogoslovcev prosil Rajevskega, naj jim pošlje dela ruskega leposlovja in ruske literarne časopise, kajti »suhoparna slovnica ne zadostuje za učenje tujega jezika«. V pismu od 23. aprila (6. maja 1872) je Rajevski sporočil, da je poslal v Gorico različne knjige za učenje ruskega jezika ter romance Balakireva. Obenem je prosil Baudouina, naj se pri Slokarju bolj konkretno pozanima, kakšne knjige bi potreboval.⁵⁷ Goriški čitalnici je poslal Rajevski skupaj 70 knjig.⁵⁸ 19. julija 1872 ga je Baudouin obvestil, da je prejete knjige izročil čitalnici. »Tudi jaz se vam moram s svoje strani iz vsega srca zahvaliti, spoštovani Mihail Fjodorovič«, je pisal dalje Baudouin, »v imenu vseh mojih učencev in drugih mladih ljudi, ki bi se radi učili ruskega jezika. Neizrekljivo se veselijo in so se pridno lotili dela, kolikor jim to seveda dopuščajo njihove šolske obveznosti. Vi ste Goriško čitalnico tako obdarovali, da se zdi, da si ni treba ničesar več želei: vsega je dovolj: slovnice, slovarjev, praktičnih priročnikov in precejšnje zaloge knjig z vseh področij literature. Mislim, da bo to gradivo zadostovalo za dolgo časa.«⁵⁹

Ko je slovenske mladeniče učil ruskega jezika, je Baudouin uporabljal »Rusko slovnico za Slovence« M. Majarja. Pozneje je o njej takole zapisal: »Slovenec, ki bi se učil ruščine samo s pomočjo imenovane slovnice, bi o nekaterih pojavih tega jezika moral dobiti kar najbolj netočno in neresnično predstavo. Vendar se ob pomoči izkušenega učitelja lahko uspešno uporablja tudi Majarjeva slovnica, ker druge pač ni.«⁶⁰ Pouk v Goriški čitalnici je trajal do začetka avgusta, ko se je Baudouin odpravil na Bled. Ure so bile zelo žive, učitelj in učenci so drug do drugega občutili veliko naklonjenost. Pred Baudouinovim odhodom iz Gorice so mu njegovi učenci priredili pristrčno slovo. Učenjak je bil ginjen. Z Bleda je poslal časopisu goriških liberalcev »Soča« »Odprto pismo«, v katerem se je zahvalil svojim učencem za naklonjenost in dobroto: »Trudil se bom, da kolikor mogoče upravičim Vaše zaupanje in Vaše simpatije. Za vedno bodo ostali v mojem spominu jasni in veseli trenutki, ki sem jih občutil med občevanjem z nekaterimi izmed Vas, dan 5. avgust 1872 pa bom vedno imel za enega od najčudovitejših v mojem življenju. Ničesar si bolj ne želim, kot da bi povsod srečal to odkrito pristrčnost in resnično simpatijo, ki sem jo našel med goriškimi Slovenci sploh, med slovenskimi učenci v Gorici pa še posebno. Naj živijo plemeniti slovenski učenci, up in opora bodočnosti slovenskega naroda.«⁶¹

Med Baudouinovimi učenci v Gorici naj omenimo Blaža Perniška, ki je leta 1872 končal goriško učiteljsišče. Pernišek ni bil samo Baudouinov učenec, ampak mu je tudi pomagal zbirati ljudsko gradivo.⁶²

Ruska društva so imela — razen z različnimi slovenskimi društvi in krožki, ki so se zanimali za učenje ruskega jezika, — zveze tudi z drugimi

⁵⁶ »Zarubežnye slavjane i Rossija«, str. 65.

⁵⁷ Arhiv AN SSSR, f. 102, op. 2, d. 260, l. 1, 3.

⁵⁸ LGIA, f. 400, op. 1, d. 7, l. 11.

⁵⁹ »Zarubežnye slavjane i Rossija«, str. 66.

⁶⁰ Otičety komandirovannogo ministerstvom narodnogo prosvetščeniya za granicu s učenoju celiju I. A. Bodučena de Kurteně o zanjatijah po jazykovedeniju v tečenie 1872—1873 gg. — »Izvestija i učenyje zapiski imperatorskogo Kazanskogo universiteta« 1877, št. 2, str. 67.

⁶¹ »Soča«, Gorica 1872, št. 34 (22. VIII.).

⁶² OPI GIM, f. 347.

slovenskimi organizacijami. Najtrdnjše in najširše so bile te zveze ruskih ustanov z Matico slovensko. To sodelovanje je potekalo predvsem v obliki izmenjave knjig. Leta 1873 je Matica izmenjavala knjige z 32 znanstvenimi društvi, od tega z 29 slovanskimi (6 češkimi, 4 hrvatskimi, 2 srbskima, 2 zahodnoukrajinskima, 1 slovaškim, 1 bolgarskim, 1 slovenskim in 12 ruskimi). V tem letu je dobila Matica iz Rusije 40 izvodov knjig,⁶³ medtem ko je prejela od vseh drugih 20 društev vsega skupaj 60 izvodov.⁶⁴ Med ruskimi društvi, s katerimi je Matica izmenjavala knjige, so bila naslednja: Antropološko društvo (Moskva, od 1866), Akademija znanosti (Peterburg, od 1866), Društvo izdajanja ljudskih spomenikov (Arheografska komisija, Vilno, od 1869), Rumjancevski muzej (Moskva, od 1869), knjižnica Slovanskega odbora (Moskva, od 1869), Rusko geografsko društvo (Peterburg, od 1869), Varšavska univerza (od 1872), Moskovska univerza (od 1872), Društvo ljubiteljev zgodovine in ruskih starožitnosti (Moskva, od 1872), Odeška univerza (od 1872), Filološko društvo (Voronež, od 1872), Arheološko društvo (Moskva, od 1872).⁶⁵ Z Matico so skušale navezati stike tudi nekatere druge ruske znanstvene ustanove. Tako se je 14. februarja 1872 Društvo raziskovalcev narave pri Harkovski univerzi obrnilo na vrsto Matic, med njimi tudi na slovensko, s predlogom, da bi vzpostavili stalno izmenjavo knjig.⁶⁶ Očitno se to ni posrečilo.

Ruska društva so pošiljala Matici znanstveno literaturo, ki je odsevala zadnje dosežke ruske znanosti. Tako ji je Rusko geografsko društvo poslalo: leta 1867 karto evropske Rusije z razlago, »Zapiski po obšej geografii«, zv. 1, »Zapiski po oddeleniju statistiki«, zv. 1, »Zapiski po oddeleniju etnografii«, zv. 1;⁶⁷ leta 1869 — letno poročilo Ruskega geografskega društva za l. 1868;⁶⁸ leta 1870 — letno poročilo za leto 1869 in »Zapiski po oddeleniju etnografii«, zv. 2.⁶⁹ Rumjancevski muzej je leta 1868 poslal Matici slovenski »Sbornik Antropologičeskix i Etnografičeskix statej o Rossii i stranax ej priležaščix«, zv. 1,⁷⁰ Arheografska komisija pa »Pamjatniki russkoj stariny v Zapadnyx gubernijax«, 1. snoplč (spomeniki iz Volnije).⁷¹

Pošiljanje vseh teh knjig je potekalo navadno preko Rajevskega. Tako je Matica slovenska prejela preko njega samo v letih 1875—1876 66 knjig in 16 vezanih letnikov ruskih revij.⁷²

Najtrdnjše vezi je imela Matica s Slovanskimi dobrodelnimi odbori. Ti ji niso le pošiljali knjig, ampak so ji včasih dajali tudi materialno pomoč. Tako je Slovanski dobrodelni odbor v Peterburgu pristopil k Matici kot ustanovni član in vplačal v ta namen 100 goldinarjev.⁷³

S svoje strani pa je Matica slovenska oskrbovala s svojimi izdajami omenjene ruske znanstvene in družbene organizacije. Tako je npr. knjižnica Slovanskega dobrodelnega odbora v Moskvi pošiljala vse knjige, ki jih je izdajala s svojim denarjem, obljubljala pa je, da bo tudi naprej pošiljala »vsa literarna dela, ki jih bo izdala v prihodnje«.⁷⁴

⁶³ Tukaj navedeni podatki Matice slovenske se razlikujejo od podatkov Rajevskega, ki je v poročilu za l. 1873 sporočal, da je poslal Matici slovenski 86 knjig. Gl. LGIA, f. 400, op. 1, d. 7, l. 83.

⁶⁴ »Letopis Matice slovenske«, 1872—1873, str. 67—69, 112—113.

⁶⁵ Lah E., Matica slovenska. — »Letopis Matice slovenske«, 1885, str. 407.

⁶⁶ CGAOR, f. 1750, op. 1, d. 73, l. 1, 1 v.

⁶⁷ Arhiv Matice slovenske, 1867, št. 44.

⁶⁸ Arhiv Matice slovenske, 1869, št. 87.

⁶⁹ Arhiv Matice slovenske, 1870, št. 118.

⁷⁰ Arhiv Matice slovenske, 1868, št. 41.

⁷¹ Arhiv Matice slovenske, 1868, št. 231.

⁷² LGIA, f. 400, op. 1, d. 153, l. 2 v.

⁷³ OPI GIM, f. 347.

⁷⁴ CGAOR, f. 1750, op. 1, d. 426, l. 45, 45 v.

Od vseh ruskih organizacij so bili najtesneje povezani z Matico slovensko ravno Slovanski odbori. Z njeno pomočjo so se povezovali še z drugimi slovenskimi društvi.

Na seji Slovanskega dobredelnega odbora v Peterburgu 3. maja 1870 je bilo sklenjeno, da »sestavijo seznam vseh čitalnic v slovanskih deželah in ga sporočijo Moskovskemu odboru in Kijevskemu odboru ter ju prosijo, da prevzmeta nase skrb za oskrbovanje teh čitalnic z ruskimi knjigami, revijami in časopisi«. V tistem času so imeli v Slovanskem odboru v Peterburgu le zelo približne podatke o čitalnicah. Tako so v odboru menili, da je v vseh južnoslovanskih deželah 14 čitalnic, od tega 5 slovenskih: v Ljubljani, Mariboru, Gradcu in Gorici.⁷⁵ Po računih Etbina Coste pa je bilo samo v slovanskih deželah 58 čitalnic, od katerih je polovica nedvomno delovala.

Slovanski odbori so naročili M. F. Rajevskemu, naj ugotovi točno število slovanskih čitalnic in kraj njihove dejavnosti. To nalogo je dobil že dolgo pred omenjeno sejo Slovanskega društva v Peterburgu. Vsekakor se je že 4. marca 1870. leta Rajevski pritožil, da je pred pol leta poslal vsem slovanskim Maticam pisma s prošnjo, naj ga obvestijo o številu in kraju čitalnic, odgovor pa je dobil samo iz dveh mest: iz Ljubljane in iz Užgoroda. »Čitalnice se porajajo kakor gobe in pogosto tudi izginjajo nenadoma kakor gobe,«⁷⁶ je ugotovil.

Ljubljanska Matica je poslala Rajevskemu podatke o slovanskih literarnih društvih 29. avgusta 1869. Tajnik Maticе A. Lesar je naštel vsega skupaj 48 krajev, kjer so bila slovenska društva. Ob tem za Ljubljano našteje tri društva: politično »Slovenijo«, Matico slovensko in čitalnico; v Celovcu — dve: Društvo sv. Mohorja in čitalnico; v drugih krajih po eno čitalnico (*Kranjska*: Kranj, Loka, Idrija, Postojna, Planina, Vipava, Podraga pri Vipavi, Šentvid pri Vipavi, Ilirska Bistrica, Črnomelj, Metlika, Novo mesto, Šentvid nad Ljubljano, Sodražica; *Štajerska*: Maribor, Celje, Ptuj, Slovenska Bistrica, Vransko, Žalec, Sevnica, Ljutomer, Ormož, Vojnik pri Celju, Sv. Benedikt v Slovenskih Goricah; *Goriška*: Kobarid, Tolmin, Volče, Cerkno, Kanal, Solkan, Črniče, Ajdovščina, Rihemberk, Vrtojba, Kamnje, Skopo, štandrez, Prvačina, Miren; *Trst*: Barkovlje, Rojan, Kolonja, Rocol; *Istra*: Kastav).⁷⁷ Zanimivo je, da se Lesar, ki je našteval najmanjša čitalniška društva v najbolj oddaljenih krajih Slovenije, »ni spomnil« Drama-tičnega društva v Ljubljani. Očitno je tu odigrala svojo vlogo njegova nenaklonjenost do društva, ki je bilo pod vplivom mladoslovencev.

Po dnevniku Slovanskega dobredelnega odbora v Moskvi so prejeli podatke o literarnih slovanskih društvih od Rajevskega v avgustu 1869.⁷⁸ Vendar pa so knjige za razdelitev med slovenske čitalnice poslali Matici slovenski šele čez poldrugo leto. 21. decembra 1871 je Rajevski sporočil Matici slovenski, da je poslal na njen naslov 13 zavojev knjig za čitalnice v Celju, Celovcu, Gorici, Idriji, Vipavi, Kamniku, Kastvu v Istri, Kranju, Ljubljani, Mariboru, Novem mestu, Postojni in Trstu.⁷⁹

Že 28. decembra 1871 je Matica slovenska razposlala omenjenim čitalnicam pisma, kjer je bilo zapisano: »Gosp. Mih. Rajevski, škof⁸⁰ pri carskem ruskem poslanstvu na Dunaju, je poslal Matici kot darilo veliko ruskih knjig, med njimi so tudi knjige, namenjene sl(avni) čitalnici v ... (sledil je

⁷⁵ RO GBL, f. Pog/IV, op. 2, d. 27.

⁷⁶ RO GBL, f. 239, k. 17, d. 15.

⁷⁷ CGAOR, f. 1750, op. 1, d. 426, 1. 78—79 v.

⁷⁸ RO GBL, f. 239, k. 2, d. 2.

⁷⁹ Arhiv Maticе slovenske, 1872, št. 1.

⁸⁰ Rajevski je bil protojerej s pravico do mitre.

kraj čitalnice I. Č.). Če sl(avna) čitalnica želi prejeti omenjene knjige, naj nam blagovoli kratko sporočiti svoj sklep, da bi jih mi lahko poslali.«⁸¹

Že v času od 30. decembra 1871 do 12. januarja 1872 so čitalnice v Kastvu, Trstu, Novem mestu, Vipavi in Celovcu sporočile svojo pripravljenost, da prevzamejo knjige. Ruske knjige so bile tako poslane devetim slovenskim čitalnicam, ki so bile v Celju, Mariboru, Kastvu, Gorici, Vipavi, Cerknici, Celovcu, Trstu in Kranju; vsekakor so te čitalnice poslale Matici sporočilo, da so knjige prejele.⁸¹ Tajnik čitalnice v Celovcu Simon Janežič ni poslal samo sporočila Matici slovenski, ampak tudi zahvalno pismo Slovanskemu odboru v Moskvi, v katerem se zahvaljuje Popovu za »veliko zbirko prekrasnih čudovitih ruskih knjig, ki jih je Vaša ekscelenca blagovolila velikodušno podariti njej«.⁸² Veliko knjig je dobila Celjska čitalnica, o čemer priča J. Baudouin de Courtenay, ki jo je obiskal aprila 1872.⁸³

Novica, da so nekatere čitalnice dobile ruske knjige, se je precej široko razvedela. 8. januarja 1874 je tajnik čitalnice v Ajdovščini Karol Ballog prosil Popova, naj pošlje časopise in revije v kateremkoli slovanskem jeziku čitalnicam, ki delujejo v Vipavski dolini. Zase je prosil rusko revijo »Sovremennye izvestija«; — »da bi bilo možno tudi nam, južnim Ipavskim Slovonom, iz prve roke zvedeti kaj o naših slavnih bratih Rusih«. Ko je označeval čitalnice Vipavske doline, je Ballog ugotavljal, da sta čitalnici v Ajdovščini in Vipavi — gosposki, v Lokavcu in Kamnjah pa čisto kmečki, vendar so vse liberalno usmerjene.⁸⁴ Žal nimamo podatkov, ali so vipavske čitalnice prejele rusko literaturo.

Če je Matica slovenska prevzela posredniško vlogo v stikih med Slovanskimi odbori in slovenskimi čitalnicami, pa tega ne moremo trditi o tistih slovenskih organizacijah, ki so bile v rokah mladoslovencev. Lesarjev seznam, poslan Rajevskemu, dovolj zgovorno priča o tem.

Liberalna slovenska društva so si prizadevala, da bi sama navezala stike z ruskimi družbenimi in znanstvenimi organizacijami. Glede tega so se obračali predvsem na Rajevskega. Leta 1870 je skušalo priti z njim v stik Dramatično društvo v Ljubljani. Tako govori pismo J. Murnika P. Grasselliju o njegovem srečanju z Rajevskim po naročilu društva. Murnik je pisal 25. septembra 1870:

»G. škofu Rajevskemu sem izročil vse, kar mi je poslalo Dramatično društvo. Škof me je sprejel zelo prijazno in ta prijaznost se ni prav nič zmanjšala, ko sem mu razložil, kaj želim. Prosil sem ga tudi za knjige dramske vsebine. Obljubil mi je, da bo podprl mojo prošnjo in storil vse, kar je v njegovih močeh, da bi društvo dobilo denarno in literarno pomoč. Ob tem sva govorila (jaz slovensko, on rusko) tudi posebej o Dramatičnem društvu. Vse natančno sem mu povedal in ta prošnja društva mu je bila zelo všeč. Izjavil je tudi, da bi si zelo želel, da bi ga jaz še obiskoval.«⁸⁵

Najbrž je tisto, kar je Murnik izročil Rajevskemu, bilo pismo voditeljev Dramatičnega društva P. Grassellija in J. Nolijsa od 15. septembra 1870, v katerem sta ga tadva prosila, naj podpre njuno prošnjo za denarno pomoč pri Slovanskem dobrodelnem odboru v Peterburgu.⁸⁶

⁸¹ Arhiv Matice slovenske, 1872, št. 1.

⁸² CGAOR, f. 1750, op. 1, d. 426, 1. 188.

⁸³ Otčety komandirovannogo ministerstvom narodnogo prosvetščenijsa za granico s učenoju celiju I. A. Bodučena de Kurteně o zanjatijah po jazykovedeniju v tečenie 1872 i 1873 gg. — »Izvestija i učenyje zapiski imperatorskogo Kazanskogo universiteta«, 1877, t. XII, str. 63.

⁸⁴ RO GBL, f. 239, op. 4, d. 33.

⁸⁵ Mestni arhiv (Ljubljana), f. P. Grasselli.

⁸⁶ OPI GIM, f. 347.

Rajevski je izpolnil svojo obljubo Murniku, da bo podprl prošnjo Dramatičnega društva za denarno pomoč. 18. maja 1871 je društvo dobilo preko E. Coste 200 goldinarjev, ki jih je poslal Slovanski dobrodelni odbor v Peterburgu. »Bodite prepričani, presvetli gospod škof,« sta v svojem zahvalnem pismu z dne 20. maja 1871 poudarila Grasselli in Noli, »da bo društvo vedno znalo dostojno ceniti to plemenito gesto resnične ljubezni svojih blagih severnih bratov in da bo kakor doslej, tako tudi še naprej iskreno podpiralo razvoj in napredek svojega ubogega slovenskega naroda«. ⁸⁷ 30. junija 1871 je bil Rajevski »za literarno pomoč, izkazano Slovencem, izbran za častnega člana literarno-dramatičnega društva Slovencev v Ljubljani«. ⁸⁸

Darilo Peterburškega slovanskega dobrodelnega društva je bilo eno izmed največjih daril, ki jih je Dramatično društvo dobilo v prvih desetih letih svojega obstoja. O tem priča dejstvo, da so na seji 18. maja 1877 samo dve darili priznali kot *ustanovnino*: darilo Tomana po oporoki 1000 goldinarjev in darilo Slovanskega dobrodelnega društva v Peterburgu 200 goldinarjev. ⁸⁹

24. avgusta 1871 je Dramatično društvo dobilo od Rajevskega nekaj knjig, za katere sta se Grasselli in Noli zahvalila v pismu z dne 2. septembra. ⁹⁰ Dramatično društvo pa je prejemale ruske knjige tudi pozneje. Tako je Slovanski odbor v Peterburgu v pismu od 2. januarja 1872 naročil Rajevskemu, naj pošlje Dramatičnemu društvu dela ruskega dramatika A. N. Ostrovskega v petih izvodih. ⁹¹

15. oktobra 1873 se je vodstvo Dramatičnega društva ponovno obrnilo na Rajevskega s prošnjo za denarno pomoč. Istočasno je 10. oktobra poslalo prošnjo Moskovskemu slovanskemu odboru. Odbor društva opozarja na težak materialni položaj društva, na revnost slovenskega naroda, ki mu ne more zagotoviti potrebne pomoči, na dejstvo, da društvo ne more dobiti podpore od države, in zato ugotavlja, da mu ne preostane nič drugega, »kot da se obrne po pomoč ne samo k slovenskim, ampak tudi k svojim slovanskim bratom, ki so v srečnejšem političnem in materialnem položaju«. Odbor poudarja, naj Slovanski odbor v Moskvi pravično oceni »velik pomen slovenskega naroda kot stražarja na obalah Jadranskega morja in njegov kulturni boj za interese vsega slovanstva«. ⁹² 20. aprila 1874 sta Grasselli in Noli svojo prošnjo Rajevskemu ponovila. Opozorila sta na ogromen primanjklaj društva (2000 goldinarjev), na to, da potrebne vsote med Slovenci ne morejo zbrati, in da je verjetno, da bodo morali zaradi pomanjkanja sredstev prenehati s slovenskimi gledališkimi predstavami. Grasselli in Noli sta pisala, da sta se s prošnjami za podporo obrnila tudi na Slovanske odbore v Peterburgu, Moskvi in Odesi. ⁹³ Kakšen je bil uspeh te druge prošnje Dramatičnega društva, ni znano. Ni namreč podatkov o nadaljnjih stikih med Slovanskimi dobrodelnimi društvi in Dramatičnim društvom v Ljubljani.

Slovanski odbori so pošiljali ruske izdaje tudi uredništvom nekaterih slovenskih časopisov. Tako je v seznamu slovanskih društev in uredništev, ki jim je bilo treba pošiljati ruske časopise, Rajevski od januarja 1871. leta omenjal tudi uredništvo Slovenskega naroda v Mariboru. ⁹⁴ V seznamu slo-

⁸⁷ Prav tam.

⁸⁸ AVPR, d. DLC i XD, op. 755, d. 3, 1. 16 v.

⁸⁹ »Slovanski narod«, 1877, št. 118 (26. V.).

⁹⁰ OPI GIM, f. 347.

⁹¹ OR GPB, f. 608 Slavjanskij blagotvoritel'nyj komitet v Peterburge.

⁹² CGAOR, f. 1750, op. 1, d. 426, 1. 237, 237 v, 238.

⁹³ OPI GIM, f. 347.

⁹⁴ RO GBL, f. 239, k. 17, d. 16.

vanskih društev, revij in privatnih oseb za pošiljanje knjig in revij Slovanskega društva v Peterburga za leta 1876—1878 sta bila tudi Slovanski narod in Zora (revija, ki je izhajala na pobudo D. Trstenjaka v letih 1872—1878).⁹⁵

Končno so Slovanski odbori pošiljali ruske knjige in časopise tudi posameznim predstavnikom slovenske intelligence, ki so se nanje obrnili s takšnimi prošnjami.

Moskovski slovanski odbor je redno pošiljal knjige M. Majarju, ki je bil dober znanec mnogih ruskih slavjanofilov iz časov Etnografske razstave v Moskvi. Zadostuje, če povemo, da so samo leta 1873 njemu poslali 98 knjig, več kot Matici slovenski (86 knjig).⁹⁶ M. F. Rajevski je Majarju posojal knjige iz svoje osebne knjižnice, npr. monografijo I. P. Saharova »Skazanija ruskega naroda o semejni žizni svojx predkov« (SPb. 1841—1849), ki jo je imel Majar sposojeno več kot leto dni.⁹⁷

Od Rajevskega je prejel Gogoljeva dela študent dunajske univerze Martin Kramarič, ki je pozneje postal gimnazijski profesor v Smolensku.⁹⁸ Decembra 1872 je poštni uslužbenec iz Trsta Josip Semič prosil Slovanski odbor v Moskvi, naj mu pošljejo učbenik ruskega jezika, ker ga Majarjeva ruska slovnica ne zadovoljuje. Konec marca 1873 je Semič dobil 36 azbuk, 10 čitank, 6 sintaks in 6 etimologij ruskega jezika. »Mislim sem, da bom dobil eno slovnico, za katero sem prosil«, je pisal 5. aprila 1873 v zahvalnem pismu Slovanskemu odboru, »ker pa mi je slavni odbor poslal toliko knjig in brez računa, ne vem, koliko sem dolžan. Razdelil sem nekaj poslanih izvodov med tukajšnje poštne uslužbence.«⁹⁹

Decembra leta 1870 je slovenski učitelj Iglar iz Kraljevice v Hrvatskem Primorju prosil, naj mu pošljejo dela Ušinskega in druge pedagoške knjige v ruščini.¹⁰⁰ Davorin Sinković, študent filozofske fakultete v Gradcu, je pisal junija 1872. leta, da bi rad imel rusko-nemški in nemško-ruski slovar, prav tako pa tudi rusko leposlovno in znanstveno literaturo.¹⁰¹ Za zgodovino ruske literature in dela ruskih klasikov je pisal tudi bogoslovec iz Ljubljane Anton Zupan.¹⁰²

Zanimanje za ruske knjige je bilo tako veliko, da je nastalo vprašanje, ali ne bi na štajerskem odprli rusko knjigarno. Že v pozivu Slovincem, naj pristopijo kot delničarji k Slovenski tiskarni, je bila ugotovljena potreba, da bi Slovenci sami prevzeli v svoje roke trgovino z narodnimi in slovanskimi knjigami, kar je posebej pomembno, »ker naša mladina in starejše pokolenje hrepeni po učenju slovanskih jezikov in ker manjka slovanskih knjig«. ¹⁰³ Kot pobudnik za ustanovitev knjigarne za ruske knjige je nastopil Slovenec Ivan Blaž, ki ga je podpiral ruski konzul na Reki L. V. Berezin. Mogoče je bil to sorodnik reškega trgovca Gregorja Blaža, znanega rusofila. Morda je ravno preko Gregorja Blaža tudi Ivan Blaž vzpostavil stike z Berezinom, Berezin pa je spet začel delovati preko Rajevskega. Njegova pisma le temu dajejo predstavo o poskusu, da bi tako knjigarno odprli. Po Berezinovi besedah je bil na seji Slovanskega društva v Peterburgu dne 4. aprila 1871 soglasno sprejet njegov predlog, da bi prosili Ministrstvo za narodno prosveto, naj to po najnižjih cenah prodaja ruske učbenike Slovincu

⁹⁵ CGIA, f. 651, op. 1, d. 830.

⁹⁶ LGIA, f. 400, op. 1, d. 7.

⁹⁷ »Zarubežnye slavjane i Rossija«, str. 280, 282.

⁹⁸ OR GPB, f. 608, d. Kramarič.

⁹⁹ CGAOR, f. 1750, op. 1, d. 426, 1. 186, 186 v, 229, 229 v.

¹⁰⁰ RO GBL, f. 239, k. 2, d. 2.

¹⁰¹ CGAOR, f. 1750, op. 1, d. 426, 1. 232—233.

¹⁰² CGAOR, f. 1750, op. 1, d. 55, 1. 24, 24 v, 25.

¹⁰³ OR GPB, f. 9 79, op. 2, d. 135.

Blažu.¹⁰⁴ V naslednjem pismu z dne 12. maja je Berezin sporočil, da je Peterburški odbor za pismenost sklenil podariti Blažu, ki odpira knjigarno ruskih knjig v Celju, 800 knjig, katere bodo poslali Rajevskemu v petih zabojih. Po knjige naj bi na Dunaj prišel sam Blaž.¹⁰⁵ Končno se je 19. novembra 1871 Berezin zahvalil Rajevskemu za sporočilo, da je prejel knjige za Blaža, in ga prosil, naj jih pošlje kar najhitreje v Celje na naslov Kapusa, trgovca in predsednika krajevne čitalnice.¹⁰⁶

Očitno iz namere Ivana Blaža ni bilo nič. Vsekakor pa je Baudouin de Courtenay, ko je opisoval svoj obisk 2. aprila 1872 v Celjski čitalnici in srečanje s Kapusom, v svojem poročilu Ministrstvu narodne prosvete omenil, da je »kljub iskreni želji nekaterih južnih Slovanov, da se učijo ruščine in uporabljajo rusko literaturo, vseeno povpraševanje po ruskih knjigah, ki izhajajo v Rusiji, preneznatno, da bi lahko kak knjigarnar brez izgube stopil v stalne odnose, temelječe na kreditu, z ruskimi knjigarnarji«.¹⁰⁷ Najbrž se misel o tem, da je nemogoče odpreti rusko knjigarno, Baudouinu ni porodila naključno ravno v Celju, kamor so pred nekaj meseci poslali ruske knjige za Blaževo knjigarno. Zanimivo je, da je Baudouin opazil precej veliko ruskih knjig v celjski čitalnici;¹⁰⁸ možno je, da je bil del teh knjig iz omenjene pošiljke.

Vendar niso bila zainteresirana samo slovenska društva in posamezne osebe za prejetje ruskih knjig, ampak so prav tako ruske družbene in znanstvene ustanove čutile potrebo po slovanski, torej tudi slovenski literaturi. Slovanski dobrodelni odbor v Moskvi je npr. konec šestdesetih let sklenil sestaviti knjižnico iz slovanskih knjig. Obrnil se je na vse urednike slovanskih revij, pisatelje in založnike, naj podarijo svoje izdaje odboru. Ta poziv Moskovskega slovanskega odbora je bil objavljen v Slovenskem narodu.¹⁰⁹

Za slovanske izdaje se je zanimala tudi Carska javna knjižnica (Imperatorskaja publična biblioteka) v Peterburgu. Njen direktor A. F. Byčkov se je 24. avgusta 1872 zahvalil Rajevskemu, ker mu je ta poslal vrsto slovanskih izdaj.¹¹⁰ Sestra umrlega vidnega staroslovenskega voditelja Etbina Henrika Coste je ponudila Javni knjižnici v Peterburgu, naj odkupi arhiv in knjižnico njenega brata in očeta, ki je bil ravnatelj ljubljanske carinarnice. A. F. Byčkov se je s tem strinjal. Costova knjižnica je bila odkupljena za 700 goldinarjev, rokopisi pa za 300. Ta denar je bil poslan Costovi sestrí Korneliji Schollmayer novembra—decembra 1875. leta.¹¹¹

Izmenjava knjig pa ni bila edina oblika rusko-slovanskih zvez. Slovanski odbori so sprejeli priporočila posvetovanja pri Rajevskem maja 1868. leta, naj bi dajali materialno pomoč slovanskim društvom, posameznim osebam med slovanskimi narodnimi delavci in končno slovanskim študentom iz revnih družin.

Že zgoraj smo rekli, da sta denarno pomoč prejela Slovenska Matica in Dramatično društvo v Ljubljani.

Leta 1868, ko se je politični boj v slovenskih deželah najbolj razvnel, se je porodilo vprašanje o ustanovitvi novega slovenskega političnega časopisa. Da bi zagotovili njegovo izdajanje, so slovenski liberalci menili, da

¹⁰⁴ OPI GIM, f. 347.

¹⁰⁵ Prav tam.

¹⁰⁶ Prav tam.

¹⁰⁷ Otčety... I. A. Boduena de Kurtenè..., 1876, t. XII, str. 64.

¹⁰⁸ Prav tam, str. 63.

¹⁰⁹ »Slovanski narod«, 1869, št. 35 (23. III.).

¹¹⁰ OPI GIM, f. 347.

¹¹¹ Arhiv GPB, št. 13, l. 9, 10, 12, 33.

je nujno potrebno ustanoviti slovensko narodno tiskarno. Po nekih poročilih je A. Tomšič, prvi urednik Slovenskega naroda, prosil leta 1868 Slovanski odbor, naj pomaga Slovincem, da kupijo tiskarno. Tomšičevo pismo ni najdeno, njegovo vsebino pa omenja Rajevski v pismu Popovu z dne 7. januarja 1870.¹¹² Leta 1869¹¹³ se je z isto prošnjo oglasil Josip Vošnjak. Najprej je omenil, da se obrača na Rajevskega po priporočilu Matice slovenske, potem pa orisal posebno težak položaj štajerskih Slovencev in njihov boj proti germanizacijskemu pritisku. V pismu govori o slovenskih časopisih Slovenski gospodar, Slovenski narod, Slovenski glasnik in o njihovi vlogi pri obrambi slovenskih interesov ter poudarja nujno potrebo, da se ustanovi tiskarna v Mariboru. »Ruski Slovanski odbor v Peterburgu«, je pisal Vošnjak, »razpolaga z zelo velikimi sredstvi. Ali ne bi mogli dobiti od njega brezobrestno posojilo 5000 rubljev za ustanovitev slovanske tiskarne in knjižarne v Mariboru?« Vošnjak je izrazil upanje, da bo v teku enega leta po ustanovitvi tiskarne posojilo vrnjeno.¹¹⁴

Nimamo gradiva o tem, kakšen uspeh je imela Tomšičeva in Vošnjakova prošnja. Vendar se nam zdi, da ni mogla biti izpolnjena. Vošnjakove domneve o pomembnih fondih, ki naj bi z njimi razpolagal Slovanski odbor v Peterburgu, so bile očitno pretirane. Zadostuje, če navedemo naslednje številke: leta 1876 je bil ves dohodek Slovanskega odbora v Moskvi 1698 rubljev, leta 1868, ko je po Etnografski razstavi in Slovanskem kongresu v Moskvi zanimanje za Slované naglo poraslo, pa le 9000 rubljev.¹¹⁵ Upoštevati moramo, da so bila ta sredstva porabljena za pomoč vsem Slovanom — balkanskim, avstrijskim in pruskim. Vsote, ki jih je Peterburški Slovanski odbor določal za avstrijske Slované, so bile zelo majhne. V svojem poročilu z dne 31. decembra 1872 se je Rajevski pritoževal, da mu Peterburški Slovanski odbor od obljubljenih 200 rubljev na leto zadnji dve leti pošilja samo po 1300 rubljev, kar je očitno premalo.¹¹⁶ Iz vsega povedanega je jasno, da Slovanski odbor v Peterburgu nikakor ne bi mogel dati 5000 rubljev, niti naposodo.

Kljub zelo omejenim sredstvom pa so Slovanski odbori vseeno dajali pomoč nekaterim periodičnim izdajam Slovencev. Tako je npr. revija M. Majarja »Slavjan« prejela podporo Moskovskega slovanskega odbora. To revijo je Majar sklenil izdajati po neuspešnem poskusu, da bi emigriral v Rusijo. Ko je začel izdajati revije, se je zanašal na pomoč svojih ruskih prijateljev, ki jih je dobil ob potovanju na Etnografsko razstavo v Moskvo. V pismu z dne 11./23. novembra je Majar prosil Popova, naj preskrbi za njegovo revijo »Slavjan« nekaj naročnikov v Rusiji.¹¹⁷ Popov je poslal Majarju 100 rubljev in omenil, da je to naročnina za 50 izvodov revije.¹¹⁸ V resnici je bil ta denar vzet iz fonda Moskovskega slovanskega odbora, na kar kaže pismo N. A. Popova I. V. Aksakovu z dne 19. novembra 1872. »Znani Vam Matija Majar, učeni Slovenec«, je pisal Popov, »izdaja majhno revijo Slavjan, vso posvečeno obrambi cirilice in dokazovanju njene prednosti pred latinico v slovanskih literaturah. Pozneje namerava propagirati tudi razširjanje ruskega jezika med Slovani. Menim, da ni samo pravično, ampak

¹¹² RO GBL, f. 239, k. 17, l. 15.

¹¹³ Vošnjak omenja v pismu, da je bil preteklo leto osnovan časopis »Slovenski narod«.

¹¹⁴ OPI GIM, f. 347.

¹¹⁵ S. A. Nikitin. Slavjanskije komitety v Rossii, str. 44.

¹¹⁶ LGIA, f. 400, op. 1, d. 7, l. 3.

¹¹⁷ RO GBL, f. 239, k. 13, d. 19.

¹¹⁸ Prav tam.

tudi nujno, da mu nemudoma pošljemo kot pomoč odbora sto rubljev». Na pismu Popova je z roko I. S. Aksakova pripisano: »Seveda se strinjam.«¹¹⁹

Po sto rubljev je poslal Majarju Moskovski odbor tudi v letih 1874 in 1875.¹²⁰

Podpore odborov so prejeli tudi nekateri slovenski študentje. Jeseni 1868 je bilo 11 dunajskih študentov štipendistov Moskovskega Slovanskega odbora, dva izmed njih sta bila Slovenca (Martin Kramarič in Ivan Benigar). Rajevski jima je izplačeval po 10 goldinarjev na mesec.¹²¹ V prvi polovici 1869. leta je bil med stalnimi štipendisti (7 ljudi), spet Benigar. V petih mesecih (marec—julij 1869) mu je Rajevski izročil 54 goldinarjev. Razen tega je za isto prvo polletje Rajevski dal istočasno pomoč še 14 slovanskim študentom, med katerimi so bili 4 Slovenci: Gotušč, študent prava (15 goldinarjev) in po 10 goldinarjev Kopravšč, študent prava, Derganec, študent filozofije, Ferlin, študent prava.¹²² Benigar je prejel štipendijo slovanskih odborov dve leti, o čemer je sam pisal Slovanskemu odboru v zahvalnem pismu 6. junija 1870. leta.¹²³

1. novembra 1870 se je študent filozofske fakultete v Gradcu Ferdinand Ploh-Herdvigov obrnil na Moskovski slovanski odbor s prošnjo za podporo.¹²⁴ Rajevski je njegovo prošnjo podprl in pisal Popovu: »menil bi, da je koristno, dati Slovencu Plohu iz Gradca podporo.«¹²⁵ V inventarju papirjev Moskovskega Slovanskega odbora za leta 1868—1877 je bilo v razdelku za leto 1870 omenjeno, da je bil Ploh-Herdvigov predtem štipendist Odbora.¹²⁶ V prvem polletju 1871. leta je Ploh-Herdvigov dobil 40 goldinarjev podpore.¹²⁷

Januarja 1870 je gimnazijec iz Novega mesta Ivan Plantan zaprosil Moskovski Slovanski odbor za podporo.¹²⁸ Dodelili so mu 35 ali 50 goldinarjev (Rajevski se ni mogel točno spomniti, koliko je bilo).¹²⁹ Čez pet let je leta 1875 Ivan Plantan, tedaj že študent dunajske univerze, ponovno zaprosil za pomoč.¹³⁰ Uspeh te prošnje ni znan.

V letih 1870—1877 je pri Slovanskih odborih večkrat prosil za pomoč Matija Zidarič, študent medicinske fakultete graške univerze.¹³¹ Včasih se je odbor odzval njegovi prošnji. Tako je v začetku 1873 in v začetku 1874. leta prejel po 30 goldinarjev enkratne pomoči iz fondov Peterburškega slovanskega odbora.¹³²

Poleti 1871 je dobil 40 goldinarjev od Slovanskih odborov gimnazijski suplent v Novem mestu Mihael Pečar.¹³³

Predstavniki slovenske inteligence se niso obračali na Slovanske odbore samo zaradi podpore v denarju ali knjigah, ampak tudi s prošnjami, naj ruski tisk oceni njihova dela. Tako je viden slovenski liberalec iz Štajerske Josip Sernec 18. avgusta 1874 poslal Popovu 5 izvodov svoje knjižice »Materializam in slovanstvo«, ki je bila natisnjena v nemščini, s prošnjo, naj jo oceni in pomaga razposlati uredništvom ruskih revij. V ta namen je Sernec

¹¹⁹ CGAOR, f. 1750, op. 1, d. 73, l. 45, 45v, 46.

¹²⁰ Curkina I., Matija Majar Ziljski. Ljubljana 1974, str. 157.

¹²¹ RO GBL, f. 239, k. 17, d. 12, l. 15.

¹²² CGAOR, f. 1750, op. 1, d. 68, l. 41v.

¹²³ CGAOR, f. 1750, op. 1, d. 426, l. 121, 121v.

¹²⁴ CGAOR, f. 1750, op. 1, d. 426, l. 116—117.

¹²⁵ RO GBL, f. 239, k. 17, d. 13.

¹²⁶ RO GBL, f. 239, op. 2, d. 2.

¹²⁷ CGAOR, f. 1750, op. 1, d. 81, l. 13v.

¹²⁸ OR GPB, f. 608, l. Plantan.

¹²⁹ RO GBL, f. 239, k. 17, d. 13.

¹³⁰ CGAOR, f. 1750, op. 1, d. 426, l. 277.

¹³¹ CGAOR, f. 1750, op. 1, d. 426, l. 150, 150v, 151, 151v; AVPR, f. 360, f. 175, l. 93—147.

¹³² LGIA, f. 400, op. 1, d. 7, l. 43, 46.

¹³³ OR GPB, f. 608, M. Pečar.

določil 100 izvodov.¹³⁴ 6. decembra 1874 je Sernec ponovno pisal Popovu odgovor na pismo z dne 13./25. septembra 1874, ki do nas ni prišlo. Najbrž je v njem Popov obljubljal Sernecu, da bo organiziral obravnavo njegove knjižice na seji Slovanskega dobrodelnega društva v Moskvi. Ko ni dobil sporočila o tej seji, je Sernec sklepal, da njegovega dela niso odobrili. Sernec je prosil Popova, naj mu pošlje recenzije, če bodo v Rusiji izšle. V tem pismu je Sernec opozarjal, da je svojo knjižico »pisal z gorečim slovanskim srcem, v prepričanju, ki je še vedno trdno, da je predestinacija Slovanov — predrugačiti socialno življenje«. Naprej je Sernec razlagal zgodovino izida svoje knjižice. V začetku jo je napisal v slovenščini in poslal uredniku Slovenskega naroda Jurčiču, da bi jo ta natisnil v »Prešernovem almanahu«. Čez poldrugo leto je Sernec svoje delo vzel nazaj, ga dal prevesti v nemščino in potem izdal. Upal je — kakor sam priznava, neupravičeno — da se bo knjižica, če bo izšla v nemščini, izplačala. 150 izvodov je poslal v Rusijo, v Nemčijo pa ni poslal ničesar, kajti »vsi nemški socialisti zavračajo vse, kar količ kaj diši po komunizmu«.¹³⁵

Sernec je svojo brošuro poslal razen Moskovskemu slovanskemu odboru in uredništvom ruskih revij tudi vrsti oseb, ki so se zanimale za slovenske zadeve. Med njimi je bil tudi J. Baudouin de Courtenay. 9. aprila 1876 se mu je J. Sernec zahvalil za pozornost brošuri »Materializem in slovanstvo«. »Od svoje brošure nisem dobil ničesar veselega«, je pisal Sernec, »in če bi mi Vi v pismu iz Leipziga z dne 29. avgusta 1874, prav tako pa profesor Nil Aleksandrovič Popov iz Moskve ne pisali tako prijazno, bi izgubil vsako veselje za nadaljnje preučevanje nacionalno-ekonomskih vprašanj«.¹³⁶ Baudouin de Courtenay ni le poslal bodrilnega pisma J. Sernecu, ampak je tudi v Rusiji objavil recenzijo te knjige. V njej se je precej podrobno ustavljal ob vsebini Sernečevega dela. Avtorju je očital pristranskost in razvlečenost razlage, hkrati pa je ugotovil, da knjiga »ni nezanimiva in ... zasluži, da ji rusko beroče občinstvo posveti pozornost«.¹³⁷

Rusko-slovenske družbene in kulturne zveze so se konec 60-ih in v 70-ih letih 19. stoletja razvijale zelo plodno. Nikdar v vsem stoletju niti prej niti pozneje niso dosegle take ravni. To je bilo povezano s porastom medsebojnega zanimanja slovenske in ruske javnosti, ki so ga pogojevali zunanje-politični motivi, prav tako pa tudi družbeno-politični razvoj. To zanimanje je pripeljalo do bližjega medsebojnega poznavanja Slovencev in Rusov, do porasta simpatij med etnično in jezikovno sorodnima narodoma.

Vse to je služilo kot temelj za nadaljnji razvoj družbenih zvez med Rusi in Slovenci. V Rusiji so te zveze konec 60-ih in v začetku 70-ih let 19. stoletja podpirali predvsem slavjanofilski krogi, pri Slovencih pa tako liberalni, kakor tudi konzervativni narodni delavci.

V slovenskih deželah se je porast zanimanja za Rusijo izražal predvsem v porastu zanimanja za rusko kulturo in ruski jezik. Med slovensko inteligenco, zlasti med mladino, pa si je pridobila določeno priljubljenost misel o nujnosti, da ruski jezik postane za Slovence jezik višje literature. To je pomenilo, da bi ruščina morala prevzeti tiste funkcije, ki jih je imela nemščina kot posrednik med slovensko in svetovno kulturo. Na ta način so slovenski narodni delavci sanjarili o ruskem jeziku kot orodju svojega boja proti germanizaciji.

¹³⁴ CGAOR, f. 1750, op. 1, d. 426, l. 258, 258v.

¹³⁵ RO GBL, f. 239, k. 18, d. 23.

¹³⁶ Arhiv AN SSSR, f. 102, op. 2, d. 282.

¹³⁷ Sbornik gosudarstvennyh znaniy, t. III, SPb. 1877, str. 112—113.

Ruski jezik vendarle nikdar ni postal jezik višje literature za Slovence. Slovenski znanstveniki in pisatelji so ustvaril slovensko znanstveno terminologijo, razvili in obogatili so slovenski knjižni jezik do te mere, da je v njem mogoče ustvariti kakršnokoli, še tako komplicirano znanstveno ali književno delo. Vendar pa navdušenje slovenskih narodnjakov za ruski jezik le ni minilo čisto brez sledu. Pustilo je sledove v slovenski znanstveni terminologiji, delno tudi v besednem zakladu slovenskega jezika.

Že sredi 70-ih let so se stiki med ruskimi družbenimi in znanstvenimi organizacijami ter narodno-prosvetnimi društvi Slovencev precej zrahljali. Vzrok za tak razvoj lahko vidimo po eni strani v začetku Bosenske krize, zaradi česar se je pozornost ruske javnosti obrnila bolj proti Balkanu, po drugi strani pa v konsolidaciji notranjega in zunanjega položaja Avstro-Ogrske in ohlادitvi pri mnogih slovenskih liberalnih voditeljih do oficialne Rusije.

Prevedel Janez Zor

Zusammenfassung

RUSSISCH-SLOWENISCHE GESELLSCHAFTLICHE VERBINDUNGEN ENDE DER SECHZIGER UND ANFANG DER SIEBZIGER JAHRE DES 19. JAHRHUNDERTS

Schon Anfang der fünfziger Jahre schickten sich einige slowenische Patrioten an, der slowenischen Volksbewegung einen neuen Halt zu geben. Einen solchen Halt sahen sie im gemeinsamen Kampf der slawischen Völker für die Befreiung von der fremden Unterdrückung und in der Hilfe des einzigen unabhängigen und starken Slawenstaates — Rußlands. Das Vertrauen zu Rußland verstärkte sich in den sechziger Jahren, als in Rußland eine Reihe von bürgerlichen Reformen durchgeführt wurde. Redingt durch die innere gesellschaftlich-politische Entwicklung, aber auch durch außenpolitische Motive wuchs einerseits das Interesse der Slowenen für Rußland und andererseits das der russischen Öffentlichkeit für slawische Völker und darunter auch für die Slowenen. Ende der sechziger und in den siebziger Jahren des 19. Jahrhunderts kam es zu einer günstigen Entwicklung der russisch-slowenischen gesellschaftlichen und kulturellen Verbindungen, die damit auch ihren Höhepunkt im 19. Jahrhundert erreicht haben. In Rußland wurden diese Verbindungen besonders von slawenfreundlichen Kreisen aufrechterhalten, bei Slowenen aber von nationalbewußten sowohl Liberalen als auch Konservativen. Als Vermittler dieser Verbindungen trat vor allem der Geistliche in der Kirche der russischen Botschaft in Wien M. F. Rajevski auf.

Die Verfasserin beschreibt dann, hauptsächlich auf Grund von bisher noch nicht erforschten Archivmaterialien, verschiedene Formen dieser Verbindungen, so z. B. die ethnographische Ausstellung in Moskau 1867, die Reise V. I. Lamanskis durch Slowenien 1868, vor allem seine Begegnung mit Levstik, Beziehungen russischer Institutionen zu der Slovenska matica, das Interesse für die russische Sprache und für das Erlernen dieser Sprache in Slowenien, Sendungen russischer Bücher an Lesehallen, den Schauspielverein und an Einzelpersonen usw. Bei der slowenischen Intelligenz, vor allem der Jugend, erfreute sich einer besonderen Beliebtheit der Gedanke, die russische Sprache müßte für die Slowenen unbedingt die Sprache einer höheren Literatur werden. Das bedeutete, daß das Russische jene Funktionen übernehmen sollte, die früher das Deutsche als Vermittler zwischen der slowenischen Literatur und der Weltliteratur erfüllte. Schon Anfang der siebziger Jahre begannen sich die Beziehungen zwischen den russischen gesellschaftlichen und wissenschaftlichen Institutionen und den slowenischen Vereinen zu lösen. Ein Grund dafür ist einerseits in der bosnischen Krise zu sehen, wegen der sich die Aufmerksamkeit der russischen Öffentlichkeit mehr dem Balkan zuwandte, andererseits aber in der Konsolidierung der innen- und außenpolitischen Lage Österreich-Ungarns.

Andrej Vovko

ORGANIZACIJE JUGOSLOVANSKIH EMIGRANTOV IZ JULIJSKE KRAJINE DO LETA 1933

Problematika Slovencev in Hrvatov, ki so po prvi svetovni vojni pribežali iz Julijske krajine v Jugoslavijo, v jugoslovanskem zgodovinopisju doslej še ni bila deležna posebne pozornosti.¹ Kot nam je znano danes, se je od arhivskega materiala, iz katerega bi bilo mogoče ugotavljati dejavnost emigrantov, ohranilo zelo malo. Narava tega gradiva je bila taka, da bi mogla koristiti italijanskim oblastem pri obračunu z emigranti, zato so ti v precejšnji meri svoje arhive uničili sami. Tako je npr. storilo emigrantsko društvo »Tabor« v Ljubljani ob razpustu leta 1940.² Posebna usoda je doletela arhiv »Zveze jugoslovanskih emigrantov iz Julijske krajine« in arhiv njenega voditelja Ivana Marija Čoka, ki sta bila uničena pri bombardiranju Beograda. Dokumenti dr. Lava Čermelja, vidnega predstavnika primorske emigracije, iz katerih bi se po njegovih besedah mogla napisati zgodovina delovanja »Zveze«, so končali v Banja Luki. Spravil jih je pri nekem prijatelju, ta pa jih je uničil, ko je grozila nevarnost, da pridejo v roke ustašem.³ Emigranti, ki so bili priče dogodkom med obema vojnama, umirajo, z njimi pa se nepopravljivo izgublja mnogi dragoceni podatki. Zgodovinarjem za proučevanje tega vprašanja tako ostajajo predvsem časopisni viri, zlasti glasilo »Zveze« »Istra«. Ob skrbnem pregledu arhivov v Zagrebu, Beogradu, na Reki in v Ljubljani bo verjetno mogoče dobiti še kake podatke, prav tako pa se je čimprej treba pogovoriti še s preostalimi živečimi predvojnimi primorskimi emigranti.

I.

Spremenjeno politično stanje na Primorskem in v Istri po prvi svetovni vojni, raznarodovalni ukrepi italijanskih oblasti, ki so dosegli višek v fašističnem obdobju in gospodarska kriza so povzročili v obdobju med obema vojnama veliko emigracijo slovenskega in hrvaškega življa iz Julijske krajine. Na splošno navajajo, da je emigriralo okrog 100.000 ljudi, od teh naj bi jih prišlo v Jugoslavijo vsaj 70.000.⁴

Emigracija iz teh krajev se je začela iz gospodarskih vzrokov že pred prvo svetovno vojno, podobno kot v drugih naših krajih. Izseljevali so se v Zahodno Evropo, Ameriko, Egipt in razne pokrajine Avstro-Ogrske.

Med prvo svetovno vojno je bližajoča se fronta sprožila val begunstva. Prebivalci so se umikali v notranjost Avstro-Ogrske. Predvsem so bili v tem

¹ Razprava je prvi del nekoliko skróčenega teksta magistrske naloge, ki jo je avtor obranil na PZE za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani 16. 5. 1978 pred komisijo: dr. Metod Mikuž, dr. Milica Kacin-Wohinz, dr. Miro Stiplovšek.

Ob tej priliki se zahvaljujem vsem, ki ste mi pomagali, s hvaležnostjo pa se spominjam pomoči pokojnega Berta Rejca.

² Lavo Čermelj: Med prvim in drugim tržaškim procesom, Ljubljana 1972, str. 95—96.

³ Isto, str. 46.

Arhiv »Zveze« so hranili pri dr. Mariju Krmpotiću, sinu Josipa Krmpotića v »Borzi dela« v Beogradu, kjer je bil zaposlen. Arhiv je bil uničen ob bombardiranju 6. 4. 1941.

⁴ Nekateri avtorji navajajo višje številke, tako Lado Božič 100.000, večina pa navedeno, med njimi Čermelj in Tone Peruško.

valu zastopani begunci iz Gorice in okolice. Naselili so jih povečini v posebna taborišča, kjer so mnogo trpeli.

Po prvi svetovni vojni je dobila emigracija zaradi italijanske zasedbe poleg ekonomskega še nacionalno-politični značaj, kar se je še nadalje zaostriilo ob prihodu fašizma na oblast, podobno kot je gospodarske razmere zaostрила gospodarska kriza.

Takoj po prvi svetovni vojni so se zaradi pritiska italijanskih zasedbenih oblasti in zaradi pričakovanja boljšega življenja v novi državi SHS izselili vsi tisti, ki so se na Primorsko priselili v času Avstro-Ogrske in v tej pokrajini niso imeli domovinske pravice. Ti so v novo jugoslovansko državo prihajali kot njeni državljani in jih zato ni mogoče smatrati za emigrante. Skupaj z njimi pa je odšel prvi val primorskega prebivalstva, prvi emigranti, predvsem izobraženstvo, uradništvo, ki pod novo oblastjo ni imel nobene perspektive in si je v novi nacionalni jugoslovanski državi obetal boljšega življenja. Emigrirali so tudi mladi, ki so se bali, da bi jih Italijani kot bивše avstro-ogrske vojake ne vtaknili v ujetniška taborišča. Del njih je stopil v »Istrski bataljon« v Karlovcu, del pa se je vključil v enote, ki so se borile za slovensko Koroško. Manjši del se je čez kako leto vrnil domov, drugi pa so ostali v Jugoslaviji, prav tako pa tudi del primorskih vojnih ujetnikov iz Rusije, ki so se v Mariboru vključili v »Tržaški polk«. Prav tako so si skušali v Jugoslaviji najti zaposlitev številni brezposelni iz Julijske krajine. Iz Istre so med vojno zaradi lakote preselili na Hrvaško številne otroke, ki so po vojni ostali v Jugoslaviji,⁵ prav tako tudi številni primorski vojni begunci, ki pa so bili v glavnem raztreseni po podeželju. Prvi povojni val emigracije se je osredotočil predvsem na mesta: Ljubljano, Maribor, Celje, Kranj, nekaj jih je krenilo tudi na jug, v Beograd in drugam. V Mariboru so ti in naslednji valovi emigracije v precejšnji meri nadomestili predvojne mariborske Nemce, ki so se po vojni izselili. Ob nacistični okupaciji so ti »čiči« prišli prvi pod udar izseljevanja.

Za te prve emigrante so bili ob prihodu v Jugoslavijo pogoji življenja in zaposlevanja še dokaj ugodni. Primanjkovalo je ljudi za določene službe, zaradi njihove trdne jugoslovanske, nacionalne usmerjenosti so jim bila odprta vrata v državne službe, veliko pa se jih je zaposlilo v policiji, kar ni najboljše vplivalo na odnose med domačimi in emigranti, ki že tako niso bili kdo ve kako dobri. »Primorec« je dostikrat pomenilo pravo psovko. Svoje so prispevali že vkoreninjeni predsodki pred »Lahi«, kasneje pa tudi boj za kruh. Dobro so se uveljavili tudi pripadniki samostojnih poklicev, trgovci, obrtniki. Nekateri so dosegli visoke politične funkcije kot ban Marušič, ljubljanski župan Puc in drugi. Mnogi so se tako dobro vživeli v nove razmere, da se niso več smatrali za emigrante in niso hoteli imeti z njihovimi organizacijami nobenih stikov.⁶

Zaradi velikega števila emigrantov sta se že leta 1919 v Ljubljani in Mariboru pojavili prvi primorski organizaciji: »Soča« v Ljubljani in »Jadrán« v Mariboru, ki pa nista bili nikakršni borbeni emigrantski organizaciji. Bili naj bi »čitalniški«, prosvetno, kulturno, dobrodelno in družabno usmerjeni. Prirejali sta zborovanja, izlete, shode, predavanja, prireditve. V njiju je prevladoval liberalno-nacionalni slog v stilu društva »Edinost«. Mladina se je pred tem vzdušjem zatekla zlasti na športno področje, kjer je delovalo »Akademsko športno društvo Primorje.«⁷

⁵ Tone Peruško: Slovensko primorje in Istra, Beograd, 1953, str. 160.

⁶ Intervju z Bertom Rejcem 10. 8. 1976.

⁷ Lado Božič: Po primorskih emigrantskih kolovozih, Primorski dnevnik, Trst, 1976, št. 159, str. 4.

Po sklenitvi Rapallske pogodbe je nastalo v prihajanju emigrantov za-
tišje, prihod fašizma na oblast pa je kmalu sprožil nov emigrantski val.
Po Gentilejevi šolski reformi 1923 se je fašistični režim spravil nad učitelje
slovenske in hrvaške narodnosti, jih prestavljal v notranjost Italije ali po-
stavljaj na cesto. Mnogi izmed njih so se odločili za emigriranje v Jugosla-
vijo. Ti učitelji so bili prvi val izključno politične emigracije iz Julijske kra-
jine. Fašizem je nato svoj teror usmeril tudi proti neitalijanskim državnim
in občinskim uradnikom (leta 1925), delavcem v ladjedelnicah, mornarjem
na ladjah. Leta 1926 so prepovedali vse nefašistične politične stranke, v tem
in naslednjih letih so udarili po slovenskih in hrvaških društvih, dokler
niso kot zadnje prepovedali leta 1928 »Eдинosti«. Na udar so prišli vsi tisti
ljudje, ki so vodili ta društva. Nekatere so zaprli, drugi pa so pobegnili
preko meje. Emigrirali so idrijski rudarji, ki so prav tako postali tarča fa-
šističnega preganjanja. Političnim vzrokom so se pridružili tudi gospodarski:
propad Trsta, Reke, Pulja, slovenskih in hrvaških kmetov, ki so prišli
na boben, obrtnikov, ki so izgubili obrtno dovoljenje. Kmetov je v primer-
javi z drugimi emigriralo malo, šlo je predvsem za kmečke sinove. Ti so se
v Jugoslaviji naseljevali predvsem v Prekmurju, na Štajerskem, v okolici
Krškega, po vsej Jugoslaviji, zlasti pa v Makedoniji.

Tretji val emigracije je sprožilo nadaljnje zaostrovanje fašistične raz-
narodovalne politike, ki je sovpadalo s procesi posebnega tribunala in slab-
šanjem odnosov z Jugoslavijo ter z obračunavanjem z zadnjimi ostanki po-
litičnega in kulturnega življenja manjšin po letu 1928. V tem obdobju so
poleg mladih emigrirali tudi politični voditelji (Čok, Furlan, Pertot in
drugi).

Četrty veliki val emigracije pa je bil posledica italijanske intervencije
v Etiopiji in Španiji. Tako so v Jugoslavijo pribežali mnogi mladi Slovenci
in Hrvatje, pa tudi Italijani, ki so se skušali izogniti vojskovanju. Ta val
se je začel leta 1935 in je bil številčno najmočnejši, pri iskanju možnosti
za življenje v Jugoslaviji pa je imel največje težave. Teh emigrantov se je
oprijelo ime »Abesinci«.

Vzporedno s temi valovi pa je ves čas med obema vojnama prihajala
v Jugoslavijo na šolanje mladina iz Julijske krajine, ki je imela svoj »Istr-
ski internat« najprej v Karlovcu, nato v Zagrebu. Po koncu šolanja se niso
mogli vrniti v Julijsko krajino in so ostali v emigraciji.

Za razliko od prvih emigrantov je imel vsak naslednji val ob prihodu
v Jugoslavijo večje težave. Možnosti zaposlitve je bilo vedno manj, mesta v
državni upravi so bila že zasedena, učitelji, ki jih je bilo med emigracijo
zelo veliko, so težko dobivali zaposlitev, zlasti stalno. Nerazumevanju jugo-
slovanskih oblasti, ki emigrantom niso kaj dosti pomagale, se je pridružilo
tudi odklonilno stališče velikega dela domačega prebivalstva, ki je v pri-
morskih emigrantih videlo poceni delovno silo in nevarnega tekmeča v
boju za pičel kruh v času gospodarske krize. Temu so se pridružili še stari,
zakoreninjeni predsodki proti Primorcem. Tega odnosa domačega prebival-
stva so se emigranti zavedali, ves čas so nanj opozarjali in ga skušali brez
večjega uspeha spremeniti. Razumevanja so bili deležni predvsem pri »Ju-
goslovanski Matici«, zlasti medvojnimi in prvim povojnim emigrantom je
skušala pomagati »Pisarna za zasedeno ozemlje«, pomagali so jim tudi ne-
kateri državni uradniki in drugi, delno zato, ker so sami izhajali iz Primor-
ske, nekateri pa so si hoteli na ta način pridobiti političnih pristašev. Nekaj

⁸ Delovanje te pisarne je obdelal Dušan Nečak v Kroniki, Ljubljana, XX/1972, št. 2, str. 101–106, št. 3, str. 159–163 ter XXI/1973, št. 2, str. 120–126.

pomoči so dajale tudi oblasti, predvsem »Zvezi« in posameznim organizacijam.

Pisano množico emigrantov iz Julijske krajine so sestavljali predvsem liberalno ter jugoslovansko usmerjeni izobraženci: učitelji, državni uradniki, svobodni poklici, malí obrtniki, trgovci, nekaj delavcev in kmetov, dijak in študentje. Pri slovenskem delu emigracije so prihajali predvsem iz tržaškega dela, manj iz goriškega. Navedeni so bili organiziranega dela in so kmalu po prihodu začeli ustanavljati svoje organizacije: že omenjeni društvi »Soča« in »Jadran«, »Istro« v Zagrebu, Tivtu, Slavonskem Brodu, Novem Sadu, »Edinost« v Škofji Loki, »Soča« v Kamniku. Jedro organizacije so predstavljali že omenjeni liberalni elementi, poleg »čitalniške« dejavnosti so se zlasti ukvarjali s karitativno, čeprav najstarejši organizaciji nista nastali iz take življenjske potrebe.⁹ Kasneje je postalo vprašanje socialne pomoči vse bolj pereče, poleg »Jugoslovanske Matice« so ga še nekaj časa reševali »odbori za begunce«, ki so jih ustanovili med prvo svetovno vojno. Iz teh odborov so se razvijala emigrantska društva. Pomemben mejnik v razvoju emigrantskih društev je pomenil pojav prve izrazito politične emigrantske organizacije »Orjem« leta 1928. Njena ustanovitev je povezana z zaostrovanjem italijanske raznarodovalne politike in dotokom novih, mladih, borbenejših in levo usmerjenih emigrantov.

Ti »mladi« so v tem času predstavljali manjšino, saj je bila večina emigrantov na strani »starih«: voditelja ljubljanskega društva »Soča« Puc, Matka Laginje v Zagrebu, Krmpotiča v Beogradu, ki so v kraljevini SHS nadaljevali svojo jugoslovansko in liberalno usmeritev. Sledila jim je večina emigrantov, ki je od nove jugoslovanske države pričakovala osvoboditev Julijske krajine, bila prepričano jugoslovanska in pristajala na tedanjo centralistično politiko tudi iz taktičnih razlogov. Kot bomo videli, je celo organizacija »Orjem« imela povsem »nenevarna« pravila, saj bi drugače ne mogla obstajati niti tisti pičli čas, kot ji je bil namenjen.

»Mladi« so se zbirali zlasti v nekaterih društvih, kot sta bila »Tabor« v Ljubljani in »Nanos« v Mariboru. Zlasti prvi je bil v obdobju 1931–1934 središče takomenovanega mladinskega gibanja, saj so odborniki tega društva, ki je nastalo leta 1930, vodili »Omladinski svet«, ki je idejno, ne pa tudi organizacijsko skušal vplivati na mladinska gibanja znotraj emigracije.¹⁰ Boj obeh struj pa je potekal tudi v tem društvu. Skupina levo usmerjenih emigrantov, ki so že vstopili v vrste KP Jugoslavije, je tako morala izstopiti iz »Tabora«, katerega vodstvo se je balo preganjanja oblasti.¹¹ Taktično so se pridružili »Soči« kot njena mladinska organizacija »Mlada Soča«. »Mlada Soča« se je nato osamosvojila, vendar pa so nekatere njene člane, tako leta 1976 umrlega Srečka Vilharja, zaprli, ker so bili člani komunistične partije.¹² Društvo samo so prepovedali, nekateri njegovi člani, npr. Jožko Žiberna pa so se vključili v podružnico lista »Istre« in opravljali pomembno delo pri prenašanju vesti iz Julijske krajine.

Z mladinsko strujo je povezano delovanje organizacije »Orjem«. Ustanovni občni zbor »Organizacije jugoslovanskih emigrantov«, kar pomeni ta kratica, je bil v Ljubljani 8. 1. 1928, nanj pa so se pripravljali že od konca prejšnjega leta. Pripravljalni odbor so sestavljali primorski emigranti učitelji Fran Venturini iz Boljunca pri Trstu, znani skladatelj in pevodja, Jože Pahor in Alojzij Hreščak (sicer komunista) ter Lado Božič iz

⁹ Lado Božič: Po primorskih ... št. 159, str. 4.

¹⁰ Isto, št. 170, str. 6, št. 171, str. 6.

¹¹ Intervju z Bertom Rejem 10. 8. 1976.

¹² Vilhar je bil obsojen na šest let ječe. Komunist, Ljubljana, XXXIV/1976, št. 42, str. 23.

Idrije, ki je za Novo leto 1927 emigriral v Jugoslavijo in prišel v stik z drugimi ustanovitelji kot tajnik nogometne sekcije društva »Primorje«. Temu jedru so se kasneje pridružili učitelji Andrej Bensa, Ernest Švara, Angelo Cerkvenc, Jože Pajk in drugi.¹³ Kot vidimo, so »Orjem« sestavljali predvsem učitelji.

Ker so hoteli, da bi bila nova organizacija nadstrankarska in bi se vanjo mogli vključevati vsi emigrantje ne glede na svoje nadziranje in strankarsko pripadnost, so v pripravljalnem odboru predvideli tudi odborniško mesto za emigranta iz klerikalnih vrst. Ostale funkcije so si razdelili tako: predsednik je postal Fran Venturini, tajnik Lado Božič, podpredsednik Jože Pahor, blagajnika v začetku niso potrebovali, pozneje pa bi njegovo mesto zasedel Alojz Hreščak. Za kratico »Orjem« je dal pobudo Jože Pahor. Organizacija se je hotela izogniti vsakih stikov z jugoslovanskimi političnimi strankami, ker so te pokazale zanimanje za primorsko vprašanje le ob volitvah, ko so potrebovale glasove. Glavni politični poudarek »Orjema« je bil na antifašizmu, poleg že obstoječih kulturno-prosvetnih emigrantskih društev je hotela ta organizacija ustvariti nekaj novega in borbenejšega.¹⁴

Osrednja naloga pripravljalnega odbora je bila pripraviti pravila organizacije, ki naj bi jih potrdila oblast. Ta pa je potrditev pravil zavlačevala na vse načine, predvsem s formalnimi jezikovnimi vzroki, ker te organizacije niso bili veseli in so se bali ljudi v njej.¹⁵ Odbor je moral vedno znova pripravljati nova pravila, tako da organizacija ni mogla zaživeti. Od več verzij pravilnika je ohranjen primerek z dne 9. avgusta 1928.¹⁶

»Orjem« se je kljub temu, da mu niso potrdili pravil, že kmalu razširil izven Ljubljane. Delo celotne organizacije je vodil glavni odbor, ki je moral na zunaj še vedno nastopati kot pripravljalni, ker oblast še ni potrdila pravil. Pripravljalni, oziroma glavni odbor je istočasno vodil tudi ljubljansko krajevno organizacijo. Krajevene organizacije so bile zelo aktivne, posebno ljubljanska mladinska sekcija društva, ki je izdajala svoje litografirano glasilo »Svit« in je izšla iz maja 1928 razpuščene »Zore«.

»Orjem« je bil po pravilih zveza samostojnih emigrantskih organizacij na območju celotne Jugoslavije in vanj so mogli vstopiti vsi Jugoslovani, ki so v to državo prišli iz ozemelj, ki so jih zasedle tuje sile.

Drugi člen pravilnika je govoril o tem, da naj bi organizacija pripomogla k ureditvi gmotnega in moralnega položaja jugoslovanskih emigrantov iz neosvobojenih ozemelj ščitila njihove koristi in si prizadevala, da bi uživali enakopraven položaj z jugoslovanskimi državljani. Poleg zborovanj, kulturnih prireditev, izdajanja publikacij je bilo govora o zbiranju statističnega in splošno organizacijskega materiala, predvideno je bilo sodelovanje z drugimi emigrantskimi organizacijami, predvsem z Italijani v Franciji, ki so tja pobegnili pred fašizmom.

Organi »Orjema« so bili glavni zbor (občni zbor), glavni odbor in nadzorstvo. Glavni zbor (kongres) je bil predviden enkrat na leto. Sklepal naj bi o notranjih zadevah organizacije, o smernicah za delo glavnega odbora in nadzorstva, volil glavni odbor in nadzorstvo. O sklicu glavnega zbora so morale biti obveščene vse krajevene organizacije najmanj dva meseca pred samim sklicem, zbor bi bil sklepčen ob vsakem številu navzočih članov, o vseh zadevah naj bi odločali z navadno večino, člani glavnega odbora pa niso imeli pravice glasovanja. Na vsakih deset članov krajevene organizacije

¹³ Lado Božič: Po primorskih ... št. 166, str. 4.

¹⁴ Pozabljena obletnica, »Istra«, Zagreb, 1939, št. 48, str. 1.

¹⁵ Lado Božič: Po primorskih ... št. 166, str. 4.

¹⁶ Isto, št. 166, str. 4.

je prišel po en delegat za glavni zbor, možno je bilo sklicati tudi izredni zbor, kar je mogla zahtevati večina glavnega odbora, nadzornega odbora, tretjina vseh krajevnih organizacij ali vseh v krajevne organizacije včlanjenih emigrantov. Glavni odbor je imel pet članov, mogoče ga je bilo sklicati v vsakem trenutku. Vse funkcije v glavnem odboru so bile po pravilu brezplačne, seje pa so bile sklepčne ob navzočnosti navadne večine članov.

Glavni odbor, ki je dolgo deloval pod etiketo pripravljalnega, se je redno sestajal, težave so bile le s petim odbornikom iz katoliških vrst. Ta se je skoraj na vsaki seji menjaval in je bil v glavnem le opazovalec. Med drugimi sta tako sodelovala Tonkli in Doktorič. Glavni odbor, ki je bil hkrati tudi odbor ljubljanske krajevne organizacije, je imel seje navadno v pisarniških prostorih »Učiteljske tiskarne« v Frančiškanski (danes Nazorjevi) ulici. To sta odboru omogočila Pahor in Hreščak. Sestanke z večjo udeležbo so imeli v kavarni »Emona« pri glavni pošti. Po službeni dolžnosti so jim prisostvovali tudi predstavniki policije. Organizacijsko delo, zbiranje našlovov emigrantov, dopisovanje, ustanavljanje krajevnih organizacij je terjalo poseben prostor. Dobili so podstrešno sobo nad policijsko postajo pri železniškem prehodu na Dunajski (danes Titovi) cesti.

Mreža krajevnih organizacij se je širila in za razliko od osrednje te pri lokalnih oblasteh niso imele težav glede potrditve svojih pravil. Za ustanovitev krajevne organizacije so bile dovolj tri prijave v članstvo iz določenega kraja. Prve organizacije so nastale v Kočevju (A. Štolfa, A. Čokova, J. Kumer), Trbovljah (učitelj A. Šuligoj), Laškem (učitelj A. Bratuž), v Gorenji vasi v Poljanski dolini (dr. M. Gregorič in učitelj J. Krapš), razen tega pa še v Kamniku (A. Vadnal), Kranju (D. žerjal), Starem trgu pri Ložu (učitelj J. Mercina). Prijave so prihajale tudi iz drugih delov Jugoslavije: otoka Uljana (učitelj Tone Peruško), Splita, Vojvodine, Srbije, Makedonije. Na področju osrednje Hrvaške niso posegli, ker so tam Istrani ustanavljali svoje organizacije. Ob razpustu »Orjema« so nekatere krajevne organizacije obdržale to ime, tako v Trbovljah, Kočevju, Laškem.

Leta 1928 je emigriral v Jugoslavijo goriški javni delavec Avgust Kozman, ki je v Ljubljani odprl mizarsko delavnico. Bil je neodvisen od državne uprave in tako bi mogel laže doseči potrditev pravil. Soglasno so mu ponudili predsedniško mesto v glavnem odboru »Orjema« in ga je tudi sprejel. Fran Venturini se je umaknil iz glavnega odbora. Ko je prišel iz Italije voditelj KP na Primorskem Ivan Regent, se je povezal z »Orjemom« in imel predavanje o razmerah v Italiji.¹⁷ Maja 1929 so iz Ljubljane prestavili tajnika Lada Božiča.

Beograjsko notranje ministrstvo je potrdilo pravila »Orjema« 29. maja 1929, torej že po proglasitvi šestojanuarske diktature. Verjetno je do te potrditve prišlo zato, ker so bila formalna pravila organizacije enaka pravilom kulturnih organizacij.

Edini kongres »Orjema« je bil 3. novembra 1929, organizacija pa je na zunaj nastopala kot izrazito dobrodelna. Zadnja seja glavnega odbora je bila 5. februarja 1930.¹⁸ Po tem je beograjska vlada na italijanski pritisk »Orjem« razpustila.

V času delovanja »Orjema« se je pojavilo tudi primorsko glasilo, ki sicer ni bilo organ te organizacije, njegov odgovorni urednik pa je bil Fran Venturini. List je bila pripravljena financirati »Jugoslovanska Matica«. Po dolgih pogajanjih je 12. novembra 1929 na obletnico Rapalla izšla prva šte-

¹⁷ Lado Božič: Po primorskih ... št. 169, str. 4.

¹⁸ Pozabljena obletnica ... št. 48, str. 1.

vilka »Primorskega glasa«. Glavni urednik lista je bil predsednik »Jugoslovanske Matice« dr. Janko Pretnar. Pod pritiskom oblasti se je moral list čez štiri mesece (februarja 1929) preseliti na Dunaj, kjer ga je naprej urejal Andrej Gabršček.¹⁹

»Orjem« je kljub kratkotrajnemu delovanju zapustil globoke sledove med emigracijo, saj je s svojim načinom delovanja vplival na »Zvezo emigrantskih organizacij«, ki se je po njem v mnogočem zgledovala. Njegovo delovanje je presegalo kulturno in dobrodelno komponento, čeprav zaradi splošnih prilik ni mogel oznanjati naprednih političnih stališč. V podobnih okoliščinah je delovala tudi »Zveza«. Razlika med obema organizacijama je bila zlasti v tem, da je »Orjem« nastal kot osrednja organizacija, iz katere so potem »poganjale« krajevne, »Zveza« pa je združila že izoblikovana društva, potem pa je sodelovala pri ustanavljanju novih. Prav tako je imela »Zveza« večjo zaslombo pri oblasteh, o čemer priča že dejstvo, da je kljub vsemu obstajala skoraj deset let.

V zvezi z delovanjem emigrantov velja omeniti delo Josipa Vilfana (takrat še Wilfana) in Engelberta Besednjaka, poslancev v rimskem parlamentu, ki sta iz Italije odšla z rednima potnima listoma in kot italijanska državljana in parlamentarca delovala v »Kongresu evropskih manjšin«, ki so ga ustanovili leta 1925 v Ženevi in so pri njegovem delu smeli sodelovati le predstavniki etničnih skupin z ozemlja, kjer so te živele, ne pa iz vrst emigracije. Vilfan, ki se je že prej kot poslanec v rimskem parlamentu udeleževal sej interparlamentarne unije in njene sekcije za narodne manjšine, je bil izvoljen za predsednika »Kongresa« in je to službo opravljal vse do konca delovanja te organizacije leta 1938. »Kongres« si je prizadeval vplivati na oblasti posameznih držav, da bi te sprejele ukrepe za izboljšanje položaja manjšin. Zaradi takega načina delovanja »Kongresa« je često prihajalo do nesoglasij med Vilfanom in Besednjakom na eni ter emigranti iz Julijske krajine na drugi strani. Vilfan in Besednjak sta »Zvezi« zamerila odkrite iredentistične nastope, kar se je najbolj pokazalo na mariborskem kongresu. Spor, ki je ob tem nastal, so skušali kasneje na željo jugoslovanskega zunanjega ministrstva zgladiti.²⁰

Po letu 1935 je začela vloga »Kongresa« slabiti, ker se je spremenilo stališče Nemčije do narodnih manjšin, prav tako pa niso več sodelovali predstavniki Židov. Nasprotja so se pokazala zlasti na kongresu v Bernu leta 1935. Kongres v Stockholmu leta 1938 je bil zadnji.²¹

K povezovanju emigrantov v Jugoslaviji in njihovih društev ter k informiranju o njihovi dejavnosti, kot tudi o trpljenju naših manjšin v Julijski krajini je veliko pripomoglo glasilo »Istra«, ki ga je začel na lastno pobudo izdajati Ernest Radetič 22. julija 1929. Prvotno se je omejil na povezovanje Istranov v Jugoslaviji, po načinu pisanja pa se je vračal v čase istrskega buditelja škofa Dobrile iz 19. stoletja. Kljub temu pa je bil pojav takega lista pozitiven.²²

Urednik je po lastnih besedah ubiral milejši ton, ko je bila cenzura ostrejša, in borbenejša, ko je nekoliko popustila. Prve tri številke je izdal sam, prvo je v zaprtih kuvertah pošiljal na razne naslove, potem pa je prišel list v last konzorcija, ki so ga sestavljali dr. Fran Brnčič, dr. Ivo Ražem, Ivo Marčelja in Ernest Radetič. Kasneje sta list urejala Tone Pe-

¹⁹ Pozabljena obletnica ... št. 48, str. 1.

²⁰ Lavo Čermelj: Med prvim in drugim ... str. 47. Emigranti »Zveze« so »Kongresu evropskih manjšin« očitali salonsko debatiranje in nedelavnost.

²¹ Isto ... str. 47.

²² Tone Peruško: Slovensko primorje ... str. 162.

ruško in Ive Mihovilović, ob koncu pa spet Radetić.²³ Drugi najbolj znani emigrantski publikaciji sta bili žepni koledarček »Soča«, ki je izšel prvič leta 1933 kot »Emigrant, koledar beguncev iz Julijske krajine« ter obsežnejši »Jadranski koledar«, ki je prvič izšel leta 1934.

Po razpustu »Orjema« se je kmalu pokazala potreba po novi osrednji emigrantski organizaciji, saj je bilo leta 1931 v Jugoslaviji že 23 samostojnih emigrantskih organizacij, od tega 15 v Sloveniji.

Izven okvira »Zveze« so delovale »Sedejeve družine«, ki so jih sestavljali primorski emigrantje katoliške usmeritve. Formalnih stikov z »Zvezo« niso imeli, prav tako niso organizirali zunanjih manifestacij. Usmerjeni so bili pretežno k društveni, dobrodelni in kulturni dejavnosti,²⁴ njihova najvidnejša akcija je bilo odkritje spomenika nadškofu Sedeju v cerkvi v Stični. List »Istra« o njih ne poroča z izjemo leta 1940. Tudi delovanje teh organizacij bi bilo treba natančneje proučiti.

II.

Po razpustitvi »Orjema« so se emigranti zavedali, da potrebujejo novo organizacijo, ki bi jih združevala, saj so bila številna njihova društva razkrojena po vsej Jugoslaviji. Skupna organizacija naj bi bila njihovo predstavništvo, koordinirala bi delo in prizadevanja že obstoječih krajevnih organizacij. Za ustanovitev »Zveze« so si resno prizadevali leto dni.²⁵

Ustanovni kongres je bil v zagrebški dvorani društva »Merkur« 20. septembra 1931 in je trajal skoraj ves dan. »Zveza« se je na tem kongresu poimenovala »Zveza jugoslovanskih emigrantskih združenj v Jugoslaviji«. Na kongres so povabili naslednja emigrantska društva »Odbor za bjeğunce« iz Beograda, »Istra, Trst, Gorica« iz Beograda, »Soča« iz Bohinjske Bistrice, »Istra« iz Slavonskega Broda, »Soča« iz Celja, »Soča« iz Jesenic, »Zarja« in »Odbor za begunce« iz Kranja, »Orjem« iz Kočevja, »Odbor za begunce«, »Soča«, »Tabor«, »Klub akademikov«, »Klub Primork« iz Ljubljane, »Zora« iz Šiške, »Jadran« iz Maribora, »Soča« iz Novega mesta, »Istra« Novi Sad, »Trst, Gorica, Reka« iz Skopja, »Učka« iz Splita, »Istra« iz Zagreba, »Istarski akademski klub« iz Zagreba in »Orjem« iz Trbovelj. Kot vidimo, so v nekaterih krajih še delovali stari odbori za begunce, nekatere krajevne organizacije pa so obdržale ime »Orjem«.

Nekatera društva niso poslala svojih predstavnikov, ni pa razvidno, katera. Delegati ostalih društev so se zedinili o imenu in pravilih nove organizacije, za katere sedež so določili Beograd.

V statutu »Zveze«, ki ima 30 členov, je najprej naglašeno, da je njen cilj pospeševati in vsklajevati skupne interese jugoslovanskih emigrantov v Jugoslaviji in z legalnimi sredstvi skrbeti za zaščito jugoslovanskih manjšin v tujini.²⁶

»Zveza« naj bi svoje cilje poskušala doseči s tem, da bi združila vsa društva, ki se zavzemajo za interese jugoslovanskih emigrantov in manjšin in vspodbujala ustanavljanje takih društev v vseh krajih Jugoslavije, kjer stalno živi večje število jugoslovanskih emigrantov. »Zveza« naj po možnosti izpopolni in izenači pravila včlanjenih društev, vodi naj centralno in splošno statistiko vseh emigrantov jugoslovanske narodnosti v Jugoslaviji.

²³ Ernest Radetić: Istra pod Italijom, 1918—1943, Zagreb, 1944, str. 234—245.

²⁴ Med drugim so pomagale osnovni šoli v Benici v Prekmurju, kjer je bila emigrantska naselbina. (Glej mapo Benice v dokumentaciji Slovenskega šolskega muzeja v Ljubljani.)

²⁵ »Istrar«, Zagreb, 1929—1940, 1931, št. 16, str. 2—3.

²⁶ Gradivo za študijo dr. Milice Kacin-Wohinz iz rimskih arhivov, italijanski prevod statuta »Zveze«.

Skrbela naj bi tudi za podporo, zaposlovanje in kolonizacijo emigrantov, izdajala glasila in publikacije, s katerimi naj bi zastopala interese jugoslovanskih emigrantov in manjšin. (člen 3.)

Organi »Zveze« so bili: kongres, direktorij, nadzorni odbor in posamezni odseki. Kongres se sestaja redno enkrat na leto v kraju, ki ga določi na prejšnjem kongresu. Včlanjena društva pošljejo nanj svoje delegate, za katere pa ni nujno, da so člani društva, ki jih pošilja. Društva z do sto člani imajo pravico do dveh delegatov, od sto do petsto treh, preko petsto pa štirih delegatov. Število delegatov se določa glede na poročila o stanju društev, ki jih je treba poslati osrednjim organom »Zveze« do konca maja vsako leto. Za spremembo statuta ali ukinitve »Zveze« je potrebna dvotretjinska večina.

Sklicati je mogoče tudi izredni kongres, če to zahteva vsaj šest članov direktorija ali pa tretjina včlanjenih društev. Tak kongres se sestane v kraju, ki ga določi direktorij. (člen 10)

Kongres na svojem zasedanju pretresa položaj emigrantov v Jugoslaviji, pregleduje delo v minulem letu in določa splošne smernice za delo v naslednjem obdobju. Kongres voli nov direktorij, nadzorni odbor in posamezne odseke. (člen 11)

Direktorij sestavljajo predsednik, prvi in drugi podpredsednik, tajnik in blagajnik, ki jih za obdobje med dvema kongresoma poimensko izbira kongres. Za isto obdobje izvoli kongres tudi štiri člane direktorija in sicer skupno. Direktorij se mora sestati vsaj štirikrat na leto. (člen 12)

Izmed članov emigrantskih društev izbira kongres sodelavce posameznih odsekov: podpornega, statističnega, publicističnega in gospodarskega. Vsa odsek ima po tri člane. (člen 15)

Podporni komite zbira potrebne denarne podpore, hrano, obleke, otvarja prenočišča, kot tudi zavetišče za emigrante in njihove družine, skrbi za pravično razdelitev zbranih podpor preko organov »Zveze« ali včlanjenih društev. (člen 16)

Statistični odsek daje pobudo za zbiranje, urejanje in čuvanje statističnih podatkov o številčnem stanju, prebivališču, ekonomskih in socialnih prilikah jugoslovanskih emigrantov v državi in manjšin zunaj nje. (člen 17)

Publicistični odsek daje pobudo in organizira izdajanje zveznih publikacij, išče sodelavce, skrbi za finansiranje in razpečevanje zveznih publikacij. (člen 18)

Gospodarski odsek skrbi za krepitev ekonomske moči emigrantov, za njihovo zaposlovanje in kolonizacijo. (člen 19)

Direktorij, eksekutiva (predsednik, podpredsednika, tajnik, blagajnik) in posamezni odseki morejo v okviru zveznih pravil izdelati podrobnejše poslovniške za svoje delovanje. Finančno in tehnično delovanje »Zveze« nadzira nadzorni odbor, ki sestoji iz treh članov, ki jih izbere kongres. (člen 20)

Pravila dalje določajo, da se more v »Zvezo« včlaniti vsako emigrantsko društvo, ki mu je cilj prizadevanje za interese jugoslovanskih emigrantov v Jugoslaviji. Društvo mora predložiti prijavo za pristop v »Zvezo« njenemu predsedniku skupaj s prepisom svojih pravil, popisom organov društva in navedbo števila članov. Predsednik obvesti o prijavi vsa včlanjena društva. Če v roku meseca dni po sprejetju obvestila nobeno društvo ne ugovarja sprejemu, potem je društvo sprejeto v »Zvezo«, če pa je kako društvo proti, potem prošnjo za sprejem v »Zvezo« obravnava kongres. (člen 23)

Vsako društvo ima pravico izstopiti iz »Zveze«, če to zahtevo prijavi predsedniku. (člen 24). Direktorij more z dvotretjinsko večino izključiti iz

»Zveze« vsako društvo, ki hote ali nehotе ne bi izvrševalo zaključkov kongresa, ali pa bi se drugače na grob način pregrešilo proti interesom »Zveze«. Izključeno društvo ima pravico priziva na naslednji kongres. (člen 25)

Vsako včlanjeno društvo mora poslati »Zvezi« poročilo o svoji dejavnosti do konca maja vsako leto. (člen 26). Prav tako je dolžno po predpisih svojih pravil sprejeti in izvrševati sklepe kongresa in direktorija. Če društvena pravila ne dopuščajo, da bi neko društvo izvedlo kak sklep kongresa ali direktorija, mora društvo o tem poročati direktoriju, ki bo odločil, ali naj spremeni pravila, ali pa mu sklepa ni treba izvesti. (člen 27).

Vsako društvo je v sorazmerju s številom članov in njihovo ekonomsko močjo dolžno prispevati za uresničevanje ciljev »Zveze« tak denarni prispevek, kot mu ga bo odredil redni kongres vsako leto. (člen 28).

Zanimiv je tudi zadnji člen statuta, ki določa, naj se premoženje »Zveze« po njenem morebitnem razpustu razdeli emigrantskim organizacijam v sorazmerju s številom članov. Če bi bile skupaj z »Zvezo« razpuščene tudi te, potem naj premoženje tri leta upravlja zagrebški »Sokol« in ga da tisti emigrantski organizaciji, ki bi bila prva ustanovljena. Če ne bi bila nobena, potem pripada premoženje »Sokolu kraljevine Jugoslavije«.

Za predsednika direktorija in s tem »Zveze« so »z dolgim aplavzom in glasnim odobravanjem« izbrali dr. Ivana Marija Čoka, ki je leta 1929 emigriral iz Julijske krajine. Njegovo delo bi samo po sebi zaslužilo poglobljen prikaz in oceno. V Trstu je bil odvetnik in član ožjega vodstva političnega društva »Edinost«, ob propadu Avstro-Ogrske pa član Narodnega sveta v Trstu. Pred begom v Jugoslavijo je prestal večmesečni zapor v Trstu in Kopru, ker so mu fašistične oblasti podtaknile zastavo prosvetnega društva iz Prebegov in ga zaradi tega aretirale.²⁷

Bil je liberalno in jugoslovansko-centralistično usmerjen kot večina emigrantskih osebnosti »stare garde«. Naselil se je v Beogradu, kjer je imel osebne stike s političnimi osebnostmi in z dvorom. Te stike bi bilo gotovo zanimivo podrobneje raziskati. Ob njegovih intervencijah in delovanju je očitno, da je imel dobre odnose z oblastmi.

Bil je zelo agilen, mnogo je potoval po Jugoslaviji in navezoval stike z emigranti. Gotovo je bila ta aktivnost tudi v zvezi z njegovo željo, da bi se kot zastopnik emigrantov prebil v parlament.²⁸ Od tipičnih predstavnikov »stare struje« se je razlikoval po veliki delavnosti na organizacijskem, karitativnem, publicističnem področju, pa tudi po politični angažiranosti. Bil je eden pobudnikov ustanovitve »Zveze jugoslovanskih emigrantskih organizacij iz Julijske krajine« in ves čas njen predsednik. »Zvezi« je v večjem delu njenega obstoja dajal svoj pečat, vse njene javno izražene linije delovanja so bile razvidne iz njegovih nastopov. Mnogo akcij je vodil osebno in niso bile znane niti vsemu ožjemu vodstvu.²⁹ Na svojo pobudo in s svojimi zvezami je začel s kolonizacijo emigrantov v Makedoniji. Ta akcija je hote ali nehotе postala eno orodij velikosrbskega pritiska nad Makedonci, tako da se ti teh kolonistov in samega Čoka ne spominjajo ravno prijazno.

Čok je bil povezan z jugoslovanskimi centralističnimi krogi. Prizadeval si je rešiti vprašanje Julijske krajine z njeno priključitvijo k obstoječi kraljevini Jugoslaviji in je zagovarjal klasični iredentizem. Prav tako pa je iz-

²⁷ Lavo Cermelj: Med prvim ... str. 46, 138.

O Čokovem življenju in delu glej še: Lado Božić: Po primorskih ... št. 173, str. 6.

Tone Ferenc: Akcije organizacije TIGR v Avstriji in Italiji spomladi 1940, Založba Borec, Ljubljana, 1977, str. 158.

Primorski biografski leksikon, Gorica 1976, Goriška Mohorjeva družba, str. 245–246.

²⁸ Intervju z Bertom Rejcem 10. 8. 1976.

²⁹ Tone Peruško: Slovensko primorje ... str. 162.

ražal svoje protifašistično stališče. S svojimi osebnim zvezam je uspel izposlovati za emigrante razne ugodnosti, prav tako pa mu je bilo zaradi teh zvez gotovo jasno, kakšno je stališče jugoslovanskih vladajočih krogov do Slovencev in Hrvatov v Julijski krajini in kako nemočne so te oblasti, da bi kaj ukrenile za izboljšanje njihovega položaja, kaj še za dokončno rešitev vprašanja Julijske krajine. Proučevanje življenja in dela dr. Čoka bo gotovo težavno tudi zaradi tega, ker je bil njegov bogati osebni arhiv uničen ob bombardiranju Beograda. Čoka so leta 1940 ob razpustu »Zveze« na zahtevo nemškega veleposlaništva konfinirali, leta 1941 pa je pobegnil v tujino. Po vojni se ni vrnil v Jugoslavijo.

Za prvega in drugega podpredsednika sta bila izvoljena dr. Ivo Ražem iz Zagreba in Ivo Sancin iz Ljubljane, za blagajnika Aleksander Serdoč. Odborniki direktorija so postali Saša Štrekelj iz Ljubljane, Matko Rojnič iz Zagreba, Aida Lebar iz Ljubljane in Edo Cvečić iz Slavonskega Broda. Nadzorni odbor so sestavljali: dr. Joakim Ražem iz Ljubljane, dr. Josip Sedmak iz Skopja in Alojz Luznik iz Celja. V podporni odsek so bili izvoljeni: Josip Krmpotić, Beograd, Ivo Sancin, Ljubljana, željko Vižintin, Zagreb; v statističnega: dr. Josip Bergoč, Maribor, Josip Gabrijelčić, Zagreb, Ferlan, Beograd; v publicističnega: dr. Srečko Culja, Zagreb, Anton Rojnič, Zagreb, Ive Mihovilović, Zagreb in v gospodarskega: dr. Ivo Predan, Novi Sad, dr. Vjekoslav Gortan, Zagreb, Ivo Sancin, Ljubljana.

Ob ustanovitvi »Zveze« in sprejetju njenih pravil so njeni predstavniki poudarjali, da pomenijo njena pravila solidno bazo za delo. Zlasti so naglašali, da je ohranjena avtonomija lokalnih organizacij, katerih interesi in ambicije ne bodo okrnjene. S tako zvezno organizacijo naj bi postale lokalne organizacije važen faktor v življenju emigracije in Jugoslavije.

Tako naglašanje avtonomije društev je razumljivo, saj se je nova »Zveza jugoslovanskih emigrantov« za razliko od »Orjema« postavila na povsem nasprotno osnovo. »Orjem« je bil zamišljen kot enotna organizacija s podružnicami, organizirali pa naj bi ga z vrha navzdol, »Zveza« pa je nastala iz združitve že prej obstoječih društev, ki so imela vsako svoje značilnosti in tradicijo. Organiziranje je tako potekalo od spodaj navzgor, pri čemer so se pogosto pojavljale tudi težave, ne redko zato, ker so se pri tem posamezna, zlasti starejša društva počutila okrnjena.

Omeniti velja tudi že takoj vidno naglašanje jugoslovanstva, ki se kaže tudi v točki 30. glede izročitve premoženja »Sokolu kraljevine Jugoslavije«, prav tako pa tudi podobnost pravil »Orjema« in »Zveze«, ki je tudi v tem pogledu njegovo nadaljevanje, čeprav v precej večjih razsežnostih. Zanimivo je tudi ime »Zveze«, kajti že novembra istega leta je govora o »Zvezi jugoslovanskih emigrantov iz Julijske krajine«. V statutu »Zveze« ni nikjer izrecno poudarjeno, da gre za društva emigrantov iz Julijske krajine, to je razvidno le iz seznama povabljenih društev. Taka formulacija pravil bi mogoče dala slutiti, da so imeli ustanovitelji »Zveze« zamišljeno širšo zasnovo organizacije — povezovanje vseh emigrantov, ne le Slovencev in Hrvatov iz Julijske krajine. Na tako širšo zasnovo naj bi šel že »Orjem«. Mogoče pomeni sprememba imena tudi spremembo glede zasnove »Zveze«.

Jugoslovansko notranje ministrstvo je potrdilo pravila »Zveze« 23. decembra 1931, torej že po ustanovnem kongresu.³⁰ Nekatero težavo pri delovanju »Zveze« in društev so bile po eni strani ekonomskega in finančnega značaja in posledica gospodarske krize ter brezposelnosti emigrantov, po drugi strani pa izvirajo iz oblike organiziranosti »Zveze«. Ta naj bi bila po

³⁰ »Istra«, 1932, št. 51–52, str. 3.

prvotni zamisli osnovana na enotnem društvu s podružnicami v vseh centrih emigracije, vendar do tega ni prišlo iz razlogov, »ki so bili zunaj moči emigracije.« »Zveza« je tako nastala iz povsem avtonomnih društev s svojo tradicijo in že utečenim delovanjem. »Zveza« je omejila njihovo samostojnost, vendar naj bi bila njena ugled in moč neprimerno večja kot pri posameznih društvih, koristi od take »Zveze« pa neprimerno večje od žrtev samostojnosti, ki so jih utrpela posamezna društva, ki so stopila vanjo.

III.

Kot posledica ustanovitve »Zveze« se je časopis »Istra«, ³¹ ki ga je izdal Ernest Radetič spremenil v njeno glasilo. Tako glasilo je bilo nujno, da bi mogla »Zveza« bolje izvajati svoje zastavljene naloge, propagirati cilje in uresničevati tudi tisti del programa, ki je bil poverjen propagandnemu odseku.

Predstavniki »Zveze« so se začeli pogajati s konzorcijem lista, pogovori so se zaključili na seji konzorcija 30. novembra. Sklenili so razširiti konzorcij lista, tako da sta prišla zraven dva predstavnika »Zveze«. Za tem je bila istega dne plenarna seja razširjenega konzorcija, ki sta se je kot predstavnika »Zveze« udeležila čok in dr. Lavo Čermelj. List naj bi stal na stališču jugoslovanskega edinstva, ne bi se smel spuščati v nobeno polemiko, ki bi nastala med emigranti, slediti bi moral navodilom »Zveze«. »Istra« je začela s podnaslovom »glasilo Zveze jugoslovanskih emigrantov iz Julijske krajine« izhajati 1. januarja 1932.

V listu so zdaj začeli objavljati tudi članke v slovenščini, česar prej ni bilo. Z letom 1932 je začela »Istra« izhajati vsak petek, povečal se je format in število strani. Na čelu konzorcija je ostal še naprej dr. Fran Brnčić, namesto Radetiča pa je postal njegov urednik Ive Mihovilovič, nekdanji urednik »Istarske reči« in sodelavec »Novosti« ter član publicističnega odseka »Zveze«. ³² Prejšnji urednik Radetič s tem ni bil zadovoljen, počutil se je odrinjenega, posebno še, ker je smatral »Istro« za svojega »otroka«. ³³ Posledice zamenjave urednika so zelo vidne pri vsebini lista. Šlo je za kvalitetni premik naprej.

List je skušal novi položaj glasila »Zveze« izkoristiti za povečanje števila svojih naročnikov, saj se je ves čas svojega izhajanja ubadal s finančnimi problemi. Število naročnikov, ki naj bi redno plačevali članarino, bi se moralo povečati za najmanj 2000. Naročnina na »Istro« naj bi bila po besedah uredništva tega lista vprašanje emigrantske zvesti, kartoteka naročnikov pa »seizmograf, ki bi meril vitalnost, iskrenost partiotizma, zavest in politično raven emigracije«. ³⁴

Za delovanje »Zveze« do beograjskega kongresa je po eni strani značilno poudarjanje njenih nalog, po drugi pa naglašanje nekaterih najbolj perečih problemov emigrantov iz Julijske krajine.

Po Čokovih besedah ³⁵ je bila prva naloga »Zveze« združiti vse tiste emigrante, ki se v domačem kraju niso sramovali svojega porekla, »v čvrsto falango proti fašizmu«. Po »Jadranskem zboru« iz leta 1920 in »Orjemu« je »Zveza« tretji primer takega povezovanja.

³¹ E. Radetič: Istra ... str. 243—245.

³² »Istra«, 1931, št. 23, str. 1—2.

³³ Intervju z Bertom Rejcem 10. 8. 1976.

³⁴ »Istra«, 1931, št. 24, str. 2

³⁵ Govor mladinski sekciji društva »Istra« v Zagrebu, »Istra«, 1932, št. 17, str. 3.

Druga naloga »Zveze« je socialno delovanje, še zlasti skrb za zaposlevanje novih emigrantov, pri čemer bi morale jugoslovanske oblasti priznati, »da je emigracija istega lesa in iste krvi z narodom v Jugoslaviji«.

Tretja važna dejavnost »Zveze« je propaganda. Jugoslovansko in svetovno javnost je treba seznaniti z vprašanji Slovencev in Hrvatov v Julijski krajini in z načini »kako v centru Evrope na najbrutalnejši in najperfidnejši način sistematsko uničujejo narod, ki ima še koliko pravic, da živi na lastni zemlji.«

»Zveza« si je prizadevala za uvedbo legitimacij za emigrante, kar bi bilo poleg olajšanega iskanja dela koristno tudi z zbiranje statističnih podatkov. Problem brezposelnosti so skušali reševati tudi s kolonizacijo emigrantov iz Julijske krajine. Ko je govoril o tovrstni naselbini v Bistrenici ob Vardarju v »južni Srbiji«, je Čok svaril zainteresirane, naj se ne spuščajo v taka podjetja, dokler si ne zagotovijo moralne in materialne pomoči oblasti.

Da je bila »Zveza« zelo zavzeta za reševanje socialnih vprašanj, nam lepo kaže primer zagrebskega društva »Istre«.³⁶ Člani tega društva so skušali doseči, da emigrantov iz Julijske krajine ne bi obravnavali enako kot tujcev druge narodnosti in drugega državljanstva. Predlagali so, naj bi ti emigranti v Zagrebu dobili dovolilnice za zaposlovanje na osnovi potrdil društva »Istre« in »Jugoslovanske Matice«.

Pobuda »Istre« je obrodila določene sadove, saj so v Zagrebu kasneje podeljevali dovoljenja za bivanje in zaposlovanje na podlagi potrdil o »nacionalni ispravnosti«, ki so jih izdajale emigrantske organizacije in »Jugoslovanska Matica«.³⁷

Ob prizadevanjih, da bi v primerjavi z drugimi tujci emigrante iz Julijske krajine obravnavali bolj naklonjeno, ne glede na to, ali so jugoslovanski državljani ali ne, velja omeniti, da si je »Zveza« prizadevala omejiti emigriranje iz Julijske krajine, za jugoslovansko državljanstvo pa naj bi zaprosili le tisti emigranti, pri katerih je to res nujno (državni uradniki, učitelji in podobni).

Prerez problematike, s katero se je v tem času ukvarjala »Zveza«, nam nudi sestanek njenega direktorija 10. aprila 1932 v Zagrebu.³⁸ Preko zime je bil v tem času gospodarske krize posebno pereč socialni položaj emigrantov, še zlasti brezposelnih med njimi. Akcijo za pomoč tem beguncem je vodil Čok s pomočjo svojih zvez.

Glede političnih prilik so na tem sestanku ugotovili, da je čutiti prisilno omejevanje delovanja emigracije. Opazno je bilo prizadevanje navezati stike z antifašističnimi organizacijami, tako italijanskimi kot tudi z »jugoslovansko emigracijo« v Južni Ameriki. Z italijanskimi antifašisti naj bi sklenili borbeni in politični pakt.³⁹ Sprožili so tudi zamisel, naj bi tudi tiste emigrante iz Julijske krajine, ki ne živijo v Jugoslaviji, zajeli v skupni, enotni organizaciji.⁴⁰ Te zamisli niso uresnčili.

Direktorij je glede političnih razmer v Jugoslaviji razglasil najstrožjo nevtralnost emigrantskih organizacij — »nadstrankarstvo«, vsem članom

³⁶ »Istra«, 1932, št. 12, str. 5.

³⁷ Koledarček »Emigrant« 1933.

³⁸ »Istra«, 1932, št. 19, str. 3.

³⁹ Glavne italijanske protifašistične organizacije so imele sedež v Franciji. »Concentrazione antifascista« je združevala socialiste, socialne demokrate, republikance in liberalce, komunisti pa se ji niso pridružili. Vodil jo je Filippo Turatti. Leta 1932 se je iz nje izločila »Giustizia e Libertà«.

⁴⁰ Morda je sled take širše zamisli »Zveze« tudi navajanje »Kluba koroških Slovencev« v seznamu emigrantskih društev v koledarčku »Emigrant« 1933. Kasneje se to društvo več ne pojavlja v seznamih.

»Zveze« kot posameznikom pa je dopuščena popolna svoboda političnega delovanja.

Positivno so ocenili pisanje »Istre« kot »Zveznega« glasila, pripombe so imeli le na slovenski del prispevkov, ki je bil zlasti pomanjkljiv glede poročanja o prilikah v slovenskem delu Julijske krajine. Naglasili so, da je list potreben »našemu narodu v Julijski krajini, neprijeten ter škodljiv fašizmu.«

»Zaradi obstoječih mednarodnih prilik« »Zveza« ni mogla uresničiti zanimive zamisli, da bi na beograjski kongres povabili predstavnike tirolskih Nemcev, Grkov z Dodekaneza in drugih narodnostnih manjšin v Italiji.

Posamezni odseki niso mogli delovati zato, ker so v njih izbrali emigrante, ki so stanovali v različnih krajih Jugoslavije. Na naslednjih kongresih so nato volili člane posameznih odsekov po pravilu iz istega kraja.

Za dejavnost emigrantskih društev so bila značilna tudi srečanja, ki so jih prirejali v posameznih krajih. Društvo »Orjem« iz Laškega je tako srečanje organiziralo 7. avgusta 1932.⁴¹ Maši je sledilo zborovanje v zdraviliškem domu. Omeniti velja Čokov govor, v katerem ne obsoja Italijanov kot celote in naglašja italijanski odpor fašizmu. Govoril je o milijonih protifašistov, ki se zbirajo v tujini, drugi »milijoni pa so se zarili v rove v lastni, domači zemlji, da se dvignejo nekoč v borbi proti svojim biričem in valptom, da zatrejo gada na lastnih prsih, da izženejo črno golazen s svoje omadeževane zemlje«.

IV.

Prvi redni kongres »Zveze« je bil 11. septembra 1932 v prostorih Stare skupščine v »Ulici kraljice Natalije« v Beogradu. Delegati so prihajali na kongres 10. in 11. septembra brez vsakih zunanjih manifestacij. Le emigrantje iz Novega Sada naj bi prinesli s seboj »nekoliko veselejšo in bučnejšo noto«.⁴²

Omeniti velja, da je bil dnevni red kongresa objavljen že pred njim in sicer v smislu 11. člena »Zveznega« pravilnika. Prav tako so na podlagi 9. člena pozvali društva, naj najkasneje do 28. avgusta sporoče predsedniku »Zveze« svoje predloge, o katerih naj bi razpravljali na kongresu. Obenem pa morajo predložiti še 22 prepisov predloga, ki jih bo predsednik poslal včlanjenim društvom najkasneje do začetka kongresa.

Ponovno so navedli 5. člen pravil o tem, koliko delegatov morejo poslati posamezna društva. Posamezni delegat more združiti največ štiri mandate, dokazati pa jih mora s pravnomočnimi poblastili društev, ki jih zastopa in ni nujno, da je njihov član. Pri tem je šlo verjetno predvsem za »stabilizacijski« ukrep. Podobno si je »Zveza« prizadevala, da bi dobila za udeležence kongresa vsaj polovično, če že ne četrtinsko ceno prevoza z železnico. K udeležbi so pozivali poleg delegatov še čimveč drugih emigrantov, kar naj bi dalo kongresu močnejši poudarek. »Zveza« se je pobrigala tudi za ogled Beograda in »skupno cenejše kosilo.«

Kongres se je začel nekaj pred deseto uro, počastili so spomin primorskih žrtev, poslali pozdravni telegram kralju, senatorjema Dinku Trinajstiću in Gustavu Gregorinu ter poslancu Vjekoslavu Spinčiću.

V uvodnem govoru je dr. Čok naglasil, da je »Zveza« v prvem letu opravičila svoj obstoj. Vplivala je na nastanek še desetih novih emigrantskih

⁴¹ »Istra«, 1932, št. 32–33, str. 7.

⁴² »Istra«, 1932, št. 38, str. 3.

organizacij, v druge pa naj bi po njeni zaslugi prišel nov duh borbe in dela. V poslovanju vodstva je bilo opaziti določene hibe, ki so bile posledica preneglega in poskusnega dela pripravljalnega kongresa. To se je pokazalo zlasti pri delovanju odsekov.

Delo emigrantskih organizacij so ovirale težke posledice gospodarske krize, ki so oteževale življenje zlasti brezposelnim emigrantom. Kriza je še poostrila nerazumevanje, ki ga kažejo vladni krogi glede emigrantov iz Julijske krajine. Emigracija bi bila zadovoljna, če bi jo podpirali vsaj toliko, kot podpirajo druge nejugoslovanske emigrante v Jugoslaviji. Vendar pa emigracija noče »dvigati žalnih pritožb, ampak v trdni disciplini delati za rešitev problema Julijske krajine in s tem tudi v korist jugoslovanskih interesov.«

Član direktorija Saša Štrekelj je v svoji analizi ugotovil, da se je kljub nerazveseljivemu gospodarskemu stanju emigracija politično precej razmahnila in je trdno odločena odgovoriti na vsako gonjo in izpad fašističnega tiska in organizacij. Emigracija naj bi se dobro zavedala, da je v časih stiske in kriz le v breme domačemu prebivalstvu, zlasti v gosto naseljenih krajih Sloveije, čeprav je sama najhujša žrtev stanja, ki ga je fašizem ustvaril ob meji. Ponovno naglaša stališče »Zveze«, da se emigrantske organizacije in emigranti kot taki nimajo mešati v notranje politične spore raznih političnih struj v Jugoslaviji glede notranje ureditve države.

Kar se tiče položaja emigrantov-delavcev, je bilo njihovo stanje brezupno zlasti v zimskem času. V Julijski krajini jih je zaradi nedovoljenega prekoračenja meje čakal zapor, v Jugoslaviji pa zima in brezposelnost. Nekateri so se zato vrnili nazaj, nekateri pa se še bodo. Ko obravnava stanje kmetov, ugotavlja, da je italijanska davčna politika popolnoma upropastila kmeta v Julijski krajini, zato se ta v Jugoslaviji ne more kolonizirati na lastno pest, ampak je treba take kmete naseljevati združeno, v strnjene lastne kolonije ob pomoči vladinih organov.

Dr. Čok je poročal o stanju »jugoslovanske manjšine« v Italiji. Naglasil je poslabšanje položaja, napade fašizma na slovenski liturgični jezik, na duhovščino, opozoril na procese posebnega sodišča, na davčno izžemanje in brezposelnost, na razlaščanje posesti slovenskega in hrvaškega kmeta.

Posebej je podčrtal, kako važno se je zdelo vodstvu »Zveze« vzpostaviti in ohraniti stike z jugoslovanskimi centralnimi oblastmi, ki so jim zagotavljali strogo legalnost delovanja emigrantskih organizacij in prikazovali njihove probleme. Kljub tej dobri poučenosti pa ni bilo kake prave koristi za emigracijo. Vzrok naj bi bila splošna gospodarska kriza, ki naj bi preprečila vsako pomoč emigraciji. Vodstvo je v okvirih svojih možnosti vzdrževalo stike s posameznimi emigrantskimi organizacijami. Zaradi skromnih finančnih sredstev ni bilo mogoče opravljati organizacijsko-propagandnega dela po vsej državi. Še največ je opravil »Zvezin« predsednik s svojimi obiski. Čok je prav tako povedal, da je »Zveza« vzdrževala pismene stike z rojaki-emigranti in se zanimala za njihovo usodo, prav tako pa da niso zane-marili nobenega stika in sodelovanja s silami, ki se v inozemstvu bore proti fašizmu. Posebno prijateljski naj bi bili stiki z raznimi antifašističnimi skupinami v Franciji.

Obstajal je tudi problem številnih prošenj na vodstvo »Zveze« za intervencije pri centralnih uradih v Beogradu. Zlasti v zimskih mesecih je bilo teh prošenj zelo veliko. Težko bi bilo vse zadovoljiti, ker so ugodni odgovori na take prošnje zaradi težkih prilik vse redkejši. Čok je naglasil, da je bilo veliko dela tudi s kolonizacijskim vprašanjem, dejavnost »Zveze«

pa je zelo ohromilo pomanjkanje sredstev. Zato ni deloval publicistični odsek, ustaviti pa so morali tudi priprave za delovanje statističnega odseka.

»Zvezin« podpredsednik dr. Ražem je analiziral delovanje posameznih organizacij, ki so včlanjene v »Zvezo«. Poudaril je, da bi morala društva naslednje leto podati preciznejšo, s statističnimi podatki podprto sliko o svojem delovanju, tako da bi bilo mogoče točneje izmeriti ves napor društev.

Navedel je društva, včlanjena v »Zvezo« in pri večini tudi število njihovih članov. Tista društva, pri katerih tega števila ni, so nastala in se pridružila »Zvezi« šele neposredno pred kongresom. Šlo je za naslednja društva: iz Ljubljane »Soča« — matica — 612 članov, Delavsko prosvetno društvo »Tabor« — 528, Klub Primork« — 200, »Klub jugoslovanskih primorskih akademikov« — 60, Mladinska podružnica »Soča« — 202, Prosvetno in izobraževalno društvo »Zora«, Spodnja šiška — 54, Prosvetno in podporo društvo »Edinost«, Škofja Loka — 45, Primorsko društvo »Zarja«, Kranj — 149, »Soča«, podružnica Jesenice — 98, »Tabor«, Kamnik, »Soča«, podružnica Novo mesto — 150, »Orjem«, Kočevje — 85, »Orjem«, Trbovlje — 50, Prosvetno in podporno društvo »Nanos«, Maribor — 300, Pevsko društvo »Jadran«, Maribor — 214, »Soča«, Dolnja Lendava, »Soča«, podružnica Celje — 200, »Orjem«, Laško — 23, Udruženje emigranata Jugoslavena iz Julijske krajine »Istra«, Zagreb — 1050, »Akcioni odbor za kolonizacijo seljaka emigranata iz Istre, Trsta, Goričke«, Zagreb, Istarski akademski klub, Zagreb — 62, »Istra«, Slavonski Brod — 110, »Istra«, Osijek, »Udruženje Istra—Trst—Gorica«, Beograd — 154, »Istra«, Novi Sad — 70, »Istra—Trst—Gorica«, Subotica, »Udruženje Istra—Trst—Gorica«, Skopje — 56, Agrarna zajednica v Bistrenici v Makedoniji.

V primerjavi s popisom društev, ki so se leto prej včlanila v Zvezo vidimo, da ni več govora o »Odborih za begunce«, kot tudi še nekaterih društvih (»Soči« iz Bohinjske Bistrice in »Učki« iz Splita). V 22 društvih, pri katerih je navedeno število članov, jih je 4281, sicer pa jih cenijo na nad 5000. Skupaj z družinskimi člani naj bi torej Zveza zajela 15 do 20.000 emigrantov od skupnega števila 70.000 iz Julijske krajine, ki so pribežali v Jugoslavijo.

Dr. Ražem je analiziral delovanje posameznih društev v »Zvezi«. Emigrantska društva naj bi se razvijala dosti intenzivnejše in resnejše kot običajna društvo v Jugoslaviji. Izginiti pa morajo nekatere hibe, kot so na primer spori osebnega značaja, do katerih je prišlo v Ljubljani, Zagrebu in Kranju. Iz samega poročila ni razvidno, ali je šlo za že omenjene spore med »staro« in »mlado strujo« (tako v Ljubljani med »Sočo« in »Taborom«) ali za osebne spore.

Mohorovičić je ožigosal nekatere emigrante, ki so na udobnih, celo premožnih pozicijah, pa ne sodelujejo pri delu v organizaciji in nič ne pripevajo. Gre za tiste emigrante prvih valov, ki so se povsem asimilirali v novem okolju in se izogibali vsakih emigrantskih manifestacij.

Po odmoru za kosilo je kongres v duhu 9. člena statuta o predlogih društev sprejel podobne predloge »Istre« iz Zagreba, »Tabora« iz Ljubljane in »Orjema« iz Trbovelj o spremembi statuta. Tako je bil novi 12. člen naslednji: Direktorij je sestavljen iz predsednika, prvega in drugega podpredsednika, tajnika in blagajnika, ki jih izbere kongres poimensko izmed »Zvezinih« združenj, iz treh članov direktorija, ki jih kongres izbere poimensko izmed članov združenj ter iz načelnikov petih odsekov. Direktorij je sklepčen, če je prisotnih vsaj sedem članov.

Člen 14.: Predsednik, tajnik in blagajnik »Zveze« tvorijo eksekutivo, ki izvaja zaključke kongresa in direktorija.

Člen 15.: Kongres izbira na rednem letnem zasedanju izmed članov včlanjenih združenj sodelavce za posamezne odseke za razne veje svoje dejavnosti, posebno socialni, statistični, publicistični, gospodarski in organizacijsko-propagandni odsek. Vsak odsek je sestavljen iz najmanj treh članov.

Člen 17.: Organizacijsko-propagandni odsek daje pobude za predavanja, prireditve in na splošno za pospeševanje dela v društvih in ustanovitev novih organizacij, vzdrževanje zvez med organizacijami.

V vodstvo »Zveze« so z malimi spremembami izvolili ljudi, ki jih je predlagal volilni odbor. Novo vodstvo so sestavljali: predsednik dr. Čok, prvi podpredsednik dr. Ivo Ražem, drugi podpredsednik dr. Boris Furlan, tajnik Ivo Bolonič, blagajnik Ivo Trinastič. Člani direktorija: dr. Vjekoslav Gortan, Josip Mohorovičič, Lado Božič. Organizacijsko-propagandni odsek, sedež Ljubljana: štrekelj, Figar, dr. Čermelj. Gospodarski odsek, sedež Zagreb: dr. Zuglia, Sironić, Semelić, Marčec, Buić. Socialno-podporni odsek, sedež Ljubljana: Klavora, Vilhar, Žiberna. Publicistični odsek, sedež Zagreb: Rojnić, Zuccon, Šepić. Statistični odsek, sedež Novi Sad: dr. Predan, Juričić, Jurlina. Nadzorni odbor: Stari, Luznik, dr. Joakim Ražem.

Kot vidimo, so se hoteli izogniti težavam pri sklicu posameznih odsekov s tem, da so jim določili sedeže in praviloma volili vanje sodelavce iz kraja sedeža. Volitve same naj bi potekale v miru »in ne na tak način, kot je v teh težkih časih navada na raznih kongresih«. Le člani Ljubljanske »Soče« naj bi bil užaljeni, ker ni bil izvoljen njihov kandidat, kar so tolmačili kot nezaupnico njegovi osebi in so zapustili kongres, čeprav so jim zagotavljali, da uživa njihov kandidat zaupanje emigracije, da pa zaradi prezaposlenosti ne bi mogel tako zastopati svojega društva in emigracije v direktoriju, kot to nalaga težki položaj emigrantov.

Iz samega poročila s kongresa ni razvidno, za koga gre. Na podlagi pisanja v »Slovenec« o kongresu se je oglasil izvoljeni drugi podpredsednik dr. Boris Furlan in iz njegovega pisma zvemo, da je bil kandidat »Soče« njen predsednik in ljubljanski župan dr. Dinko Puc, veljak »stare« struje. Prav tako je iz pisma očitno, da so Furlana izvolili »v odsotnosti«. ⁴³

Po volitvah je novi direktorij podal smernice za delo do naslednjega kongresa. Kot prvo je postavil zahtevo po popolnem izenačenju delavca-emigranta z domačimi jugoslovanskimi delavci pri socialni zakonodaji in zaposlitvi ter poglobitev karitativne akcije v emigrantskih društvih.

Zahteval je poenotenje kolonizacijskih gibanj, ki naj bi jih nadzorovala »Zveza«. Ta naj podpira vse težnje emigrantskih kolonij pri centralnih oblasteh, dokler te kolonije ne postanejo dovolj trdne. Ojačati je treba organizacijsko-propagandno delo in pritegniti vse emigrante v emigrantsko gibanje, prav tako pa okrepiti emigrantsko glasilo »Istra«.

Glede zunanje-političnega delovanja je treba okrepiti emigrantsko zunanjo politiko, napadati fašizem in tesneje sodelovati z njegovimi nasprotniki. Ohraniti je treba miselno sorodno politično nadziranje med emigranti v Jugoslaviji in narodom v Julijski krajini. V enotno gibanje je treba vključiti vse drobce emigracije, raztresene po drugih državah.

Čok in Sironić sta podala poročilo o kolonizacijskih akcijah, delegati pa so pozdravili sklep, naj bi vse take akcije vodili sporazumno ob medse-

⁴³ »Ponedeljski Slovenec«, Ljubljana, 1932, št. 37 (12. september). Kot edini vidni slovenski list poroča o zborovanju »osrednje organizacije Primorcev« in razglša misel kongresa, naj se emigranti ne mešajo v notranje jugoslovanske politične razmere.

bojni pomoči in podpiranju. Čok je govoril tudi o odnosih do lista »Istre«. Vsa emigracija, vodstvo in posamezna društva so premalo storili za ta list. Obljubil je moralno in materialno podporo, tudi z nabiranjem naročnikov in oglasov. List piše povsem v duhu »Zveze«, zato se morajo njeno vodstvo in društva zanj potruditi, ga okrepiti in povzdigniti.

Kongres je sklenil, da bo bodoči kongres v Ljubljani. Veliko predlogov društev niso mogli obravnavati, predali so jih v presojo direktoriju, ker so bili take narave, da jih ni bilo treba sprejeti s sklepi kongresa.

Po končanem kongresu so se pojavile težave. Tako je »Zvezino« vodstvo pozvalo vse, ki so jih na kongresu izbrali v direktorij, nadzorni odbor ali kak odsek, pa niso bili prisotni, naj takoj sporoče predsedniku »Zveze«, ali sprejmejo izvolitev. Nadzornemu odboru in posameznim odsekom je bilo naročeno, naj se v osmih dneh konstituirajo in javijo rezultat predsedniku »Zveze«. Ker so v duhu spremenjenih pravil načelniki posameznih oddelkov člani direktorija, bo predsednik »Zveze« sklical sestanek direktorija šele potem, ko mu bodo odseki javili, kako so se konstituirali.⁴⁴

Poziv članom »Zveze«, ki so bili izvoljeni na kongresu, na katerem niso bili prisotni, je posledica pisma dr. Borisa Furlana, odvetnika in privatnega docenta iz Ljubljane, ki se je odpovedal mestu drugega podpredsednika. Navaja, da je za izvolitev izvedel iz »Slovenca«, prav tako za incident s člani »Soče«. Dalje piše, da ni imel pojma, da pride v poštev za mesto podpredsednika in da ga ni nihče vprašal, ali je to mesto pripravljen sprejeti. Če bi vedel, da je njegova kandidatura postavljena proti kandidaturi dr. Puca, bi sam svetoval, naj se odločijo za Puca, ki po svojem položaju, zvezah in dotedanjem delovanju brez premisleka zasluži prednost. Furlan piše, da se je znašel v neprijetnem položaju, ker je videti, kot da se je potegoval za kandidaturo. Glede na vse to ne sprejme izvolitve in prosi, naj napako popravijo.⁴⁵

Ob tem navaja »Zvezino« vodstvo, da je bil na zadnjem kongresu soglasno sprejet sklep, da sme direktorij, prav tako pa tudi nadzorni odbor in odseki na izpraznjeno mesto v teh organih kooptirati novega člana. To kaže, kako je »Zveza« rešila nastali problem, čeprav ob tej priložnosti ne omenja, koga so kooptirali v direktorij namesto Furlana.

Če potegnemo črto pod beograjski kongres, moramo naglasiti, da se niso ob njem odvijale nobene zunanje manifestacije. Še vedno se kaže zamisel, da bi v organizacijo zajeli tudi emigrante izven jugoslovanskih meja, prav tako so naglašeni glavni emigrantski problemi, v prvi vrsti socialni, ki so ga zaosttrili nerazumevanje državnih oblasti in domačega prebivalstva, kot tudi gospodarska kriza. »Zveza« naj bi te težave skušala reševati predvsem z osebnimi intervencijami njenih predstavnikov, še posebej Čoka. Te intervencije so predstavljale glavno delo »Zveze«, njihova uspešnost pa je naglo padala. Pojavila se je praksa, da je vsako emigrantsko društvo reševalo vprašanja v svojem krogu, »Zveza« pa za emigrante, ki so prebivali v Beogradu in pri lažjih zadevah, npr. pridobitvi jugoslovanskega državljanstva.⁴⁶ Pri reševanju vprašanj narodnosti in zaposlitve so predvsem pomagali nekateri uradniki v ministrstvih.⁴⁷

⁴⁴ »Istra«, 1932 m, št. 39, str. 3—4.

⁴⁵ Berto Rejec je sodil (intervju 10. 8. 1976), da Furlan, ki je bil sicer tesno povezan z dr. Vilfanom, po svojem značaju ni bil posebno vnet za drobno emigrantsko delo.

⁴⁶ Intervju, z Bertom Rejem 10. 8. 1976.

⁴⁷ Taka sta bila npr. načelnik v ministrstvu za socialno skrbstvo dr. Mario Krmpotić, ki v »Zvezici« sicer ni deloval in Tone Batagelj, primorski emigrant, ki je bil dalj časa obmejni komisar na Jesenicah. Glej L. Čermelj: Med prvimi ... str. 45.

V.

Prvi ukrep novega vodstva »Zveze« je bil namenjen omejitvi prošenj za intervencije. Vodstvo je 20. septembra 1932 nasloвило na vsa emigrantska društva okrožnico, v kateri se sklicuje na beograjski kongres. Tam je bilo govora o poplavi prošenj osebnega značaja na zvezno pisarno. Ta naj bi posredovala pri ministrstvih in drugih osrednjih uradih v Beogradu. Prošnje za namestitve, premestitev, nakazilo, priznanje let in podobno v razmerah gospodarske krize le redko ugodno rešijo. Nič naj ne bi pomagale niti intervencije političnih osebnosti, narodnih predstavnikov ali predstavnikov »Zveze«.⁴⁸

Za »Zvezo« je neprijetno, ker more v osebnih zadevah ustreči le redkim prosilcem, v njeni pisarni pa se kopiči vedno več vlog, za katere je potrebno veliko truda in časa, ne da bi mogli upati na kak uspeh.

Kongres je soglasno odobril sklep »Zveze« direktorija naj prošnje pošiljajo le preko emigrantskih društev, ta pa naj pretehtajo njihovo umestnost in potrebo posameznih intervencij v splošno korist emigracije. Kdor ni član emigrantskih društev ali v njih aktivno ne sodeluje, nima pravice obremenjevati posameznih organov z delom za njegovo lastno korist. Pisarna »Zveze« bo v bodoče reševala le prošnje splošnega značaja, v izjemnih primerih pa tudi zadeve tistih emigrantov, ki so se v Julijski krajini izkazali zelo zaslužne za »narodno stvar« ali ki aktivno delujejo za reševanje emigrantskih problemov. Emigrantje naj bi se v bodoče obračali na svoja društva, ki bi pretehtala umestnost njihovih prošenj.

Med emigranti je v določeni meri odmevala napovedana amnestija v Italiji ob desetletnici fašističnega režima. O tem priča dejstvo, da je o njej razpravljalo tudi vodstvo »Zveze«. To je opozorilo na nasilni značaj fašizma in ugotovilo, da si ta režim ne upa razglasiti popolne amnestije.⁴⁹

Amnestije bodo po mnenju »Zveze« deležni le ozki krogi emigrantov, ki so zagrešili prestopke, kot so petje slovenskih pesmi ter nedovoljeno prekoračenje meje zaradi iskanja zaposlitve.

Emigrantje naj bi se vrnili domov le, če so glede brezposelnosti v skrajni stiski ali če jih kličejo domov neodložljivi gospodarski opravi ali družinske prilike, nikakor pa naj se ne vračajo oni, ki so že imeli neprimere s fašističnimi oblastmi, ali ki imajo kakršnokoli možnost življenja v Jugoslaviji. »Zveza« naglašja svoje stališče, naj prebivalstvo Julijske krajine po možnosti vztraja na domači zemlji, nobenemu emigrantu pa ne priporoča vrnitve.

Mnogi emigrantje, pa tudi nekatera njihova društva, so se tako vživeli v jugoslovanske prilike, da je pri njih izginila povezava z Julijsko krajino. Čok je naglasil, da je naloga »Zveze« prav oživljanje in poglobljanje te povezanosti.⁵⁰ Glavni in največji namen »Zveze« pa je doseči in zagotoviti svoboden razvoj »naroda iz Julijske krajine«. Pritegniti je treba vse emigrante, pa tudi vse Jugoslovane, svetu pa pokazati vse nasilje fašističnega režima nad Slovenci in Hrvati v Julijski krajini, ne samo zato, da bi mu vrnili pravice, ki mu gredo »po Božjem in človeškem pravu, ampak predvsem zato, da dokažemo, da so novi gospodarji našega naroda v Julijski krajini izgubili zaradi svojega postopanja z njim vso moralno pravico, da nad njim gospodarijo.«

⁴⁸ »Istra«, 1932, št. 40, str. 4.

⁴⁹ »Istra«, 1932, št. 44, str. 5.

⁵⁰ »Istra«, 1932, št. 51–52, str. 3.

Vsakemu, ki pregleduje emigrantsko glasilo »Istro«, padejo v oči zelo natančni in podrobni podatki o razmerah v Julijski krajini. Iz obračuna tega lista je vsaj delno razvidno, kako so prihajali do njih.⁵¹ Zahvaljujejo se namreč anonimnim sodelavcem, ki pošiljajo vesti iz Julijske krajine. Gre seveda za tamkajšnje prebivalce. Te vesti so sprejemali v poduredništvu v Ljubljani. Pri tem pretoku informacij v eno ter ilegalnega tiska v drugo smer na relaciji Jugoslavija—Italija so igrali odločilno vlogo tajni kanali organizacije TIGR ter ljubljansko poduredništvo »Istre« (člani »Mlade Soče«, po njenem razpustu pa tisti člani tega društva, ki jih niso zaprli zaradi komunističnega delovanja, npr. Jožko Žiberna). Uporabljali so tudi vesti iz italijanskih protifašističnih časopisov, ki so izhajali v Franciji. Te so v Jugoslaviji sicer plenili, toda emigrantom naklonjeni policijski uradniki so jih posredovali dr. Čermelju.⁵² Pri teh informacijah padejo posebej v oči natančni podatki o italijanskih utrjevalnih delih ob meji, ki jih je »Istra« redno objavljala v rubriki »Italija pripravlja vojno«. Sklepati moremo, da so jugoslovanske vojaške oblasti od informatorjev v Julijski krajini dobivale še natančnejše podatke vojaškega značaja.

Večina članstva »Zveze« ni vedela za stike s TIGR-om, saj so bila društva odprta in so se vanje vrinjali fašistični agentje in ovađuhi. Te stike je neodvisno od »Zveze« vzdrževal Berto Rejec (v »Zvezi« je deloval pod psevdonimom Anton Mladen), o nekaterih njegovih akcijah pa ni bil obveščen niti Čok.

Kot smo že omenili, so se emigrantski problemi odražali na sestankih »Zvezinega« direktorija. Ta se je prvič po beograjskem kongresu sestel 17. in 18. decembra 1932 v Beogradu.⁵³ Sklic direktorija je zavleklo dejstvo, na precej članov odsekov, pa tudi direktorija, ni sprejelo svojih funkcij in so morali pritegniti nove. Z izjemo Furlana ni razvidno, kdo je zavrnil izvolitev.

V Ljubljani so se pojavila trenja med emigrantskimi društvi, po vsej verjetnosti med »Sočo« in »Taborom«. To je zavrlo delovanje tako organizacijsko-propagandnega kot socialnega odseka »Zveze«. Direktorij je sklenil, da bo v januarju izvedel anketo o meddruštvenih odnosih v Ljubljani. Čok in še en nepristranski emigrant iz Zagreba naj bi posamič sklicala vse odbore emigrantskih društev in prizadete posameznike ter na osnovi tega določila način sožitja med njimi.

Direktorij je obravnaval predloge emigrantskih društev, ki mu jih je beograjski kongres prepustil v reševanje. Sprejeli so predlog emigrantov iz Novega Sada, naj emigrantska društva na vsake tri mesece pošiljajo »Zvezi« kratke statistične podatke o svojem delovanju. Sprejel je tudi predlog »Omladinskega sveta«, naj v »Istri« objavijo pismeno anketo o smernicah glede političnih, socialnih, gospodarskih in kulturnih nazorov, ki naj bi jim sledila vsa emigracija. Direktorij je »zaenkrat« zavrnil predlog »Omladinskega sveta« glede ustanovitve emigrantskih podzvez, ker bi bilo to prekomplicirano in je premalo za delo pripravljenih emigrantov.

Govora je bilo tudi o predlogu, da bi ustanovili emigrantski kreditni zavod, ki pa ga niso mogli nikoli ustanoviti, ker je zanj primanjkovalo potrebnega kapitala. Z javnim ukorom in šestmesečno prepovedjo vsakega delovanja v »Zvezi« so kaznovali bivšega predsednika emigrantskega društva »Zarja« iz Kranja, ker se ni oziral na pismeni poziv »Zvezinega« pred-

⁵¹ »Istra«, 1932, št. 47, str. 7.

⁵² Intervju z dr. Čermeljem 6. 7. 1976.

⁵³ »Istra«, 1933, št. 1, str. 4—5.

sednika, naj sporov z drugimi emigranti ne prinaša na forume izven emigrantskih organizacij.

V zvezi s sprejetim predlogom »Omladinskega sveta« o anketi med emigracijo so v »Istri« objavili vprašanja, na katera naj bi emigranti odgovorili.⁵⁴ Šlo je za določitev političnih smernic emigracije, in sicer stališč do razmer v Jugoslaviji, načelnega stališča do fašizma kot družbene doktrine, emigrantskega naziranja o rešitvi manjšinskega vprašanja »našega naroda« v Julijski krajini in Julijske krajine kot take ter za program narodne in socialne obnove Julijske krajine po padcu fašističnega političnega sistema v Italiji in političnega stanja v Julijski krajini.

Drugi del vprašanj se je nanašal na reševanje socialnih problemov emigracije v Jugoslaviji, na poglede emigracije na kolonizacijo kmečkega elementa iz Julijske krajine v Jugoslaviji, zgodovinsko misijo emigracije Julijske krajine ter naloge emigrantskih društev, kulturna vprašanja in naloge emigracije ter njene propagandne naloge.

Pri anketi so mogli sodelovati tudi tisti emigranti, ki niso bili organizirani v emigrantskih društvih, vsi pa ne glede na politično orientacijo in svetovni nazor. »Zveza« bo prevzela jamstvo za nedotakljivost in anonimnost tistih, ki bi poslali odgovore na anketo. Tisti odgovori, ki bi jih v trenutnih prilikah mogli objaviti, bodo izšli v »Istri«, kongres pa naj bi z absolutno večino odločil, katere od rezultatov ankete bo uporabil za nadaljnje smernice delovanja »Zveze«. Anketa naj bi bila odprta do 31. maja 1933.

Vprašanja nosijo jasen pečat »mlade«, napredne struje v »Zvezi«. Vodstvo je zamisel sicer sprejelo, čeprav je v komentirju k vprašanju v »Istri« zapisalo, naj postopajo emigranti razumno glede na politične prilike v Jugoslaviji in naj nikar ne prehitevajo dogodkov, kot so to storile »neke manjše skupine in organizacije«. Verjetno so imeli v mislih »Mlado Sočo«.

V »Istri« ni najti sledov o objavljanju odgovorov na anketo, kot so obljubljali, prav tako pa iz poročil o kongresih ni razvidno, da bi iz nje izluščili kake smernice. Tako ni mogoče odgovoriti na vprašanje, kakšen je bil odmev na anketo, kakšno stališče je do odgovorov zavzelo vodstvo »Zveze« in v koliki meri so vplivali na njeno delovanje. Če je tovrstni material obstajal v arhivu »Zveze«, je bil skupaj z ostalim gradivom uničen. Možno je tudi, da je šlo za pobudo, ki ni imela posebnega odmeva, kot se je čisto dogajalo. Če je to gradivo obstajalo in če bi se ohranilo, potem bi po vsej verjetnosti dalo dragocen pregled idejnih in drugih tokov znotraj »Zveze«.

Tudi druga koristna pobuda — trimesečna poročila o delovanju emigrantskih društev po vsej verjetnosti ni posebej zaživela, o čemer pričajo pogosti pozivi »Zvezinega« vodstva emigrantskim društvom, naj pošiljajo ta poročila, kasneje pa tudi ti prenehajo.⁵⁵

Naslednje zasedanje direktorija »Zveze« je bilo 25. in 26. februarja v Zagrebu.⁵⁶ V začetku seje so za svojega člana kooptirali znanega javnega delavca iz Pulja Ivana Starija (ta je nekaj pred tem prišel v Jugoslavijo, potem ko je preстал italijansko konfinacijo), mogoče na mesto Furlana.

Direktorij je znova naglasil stališče, naj se emigrantje kot politično telo ne mešajo v notranjepolitične zadeve Jugoslavije in naj se ne naslanjajo na obstoječe ali bivše jugoslovanske politične grupacije. Čim višji položaj imajo v emigrantski organizaciji, tembolj previdni naj bodo.

⁵⁴ »Istra«, 1933, št. 7, str. 1.

⁵⁵ »Istra«, 1933, št. 7, str. 6.

⁵⁶ »Istra«, 1933, št. 9, str. 1.

Potem ko je Čok spet naglasil pomen svojih osebnih intervencij glede emigrantskih političnih in socialnih vprašanj, in to na »najvišje faktorje v državi«, je direktorij odobril predlog, da naj »Zvezino« vodstvo odobri vsako emigrantsko publikacijo v Jugoslaviji. Šlo je torej za neke vrste »imprimatur«.

Ker so jugoslovanske oblasti razpustile »Mlado Sočo« (in zaprle več članov tega društva) je nastalo vprašanje, kdo bo v bodoče vodil ljubljansko poduredništvo »Istre«. Direktorij je zato povabil vsa slovenska emigrantska društva, naj to poduredništvo podpro. Interveniral je tudi za zaprte člane »Mlade Soče« (ki jih označuje kot »bivše«), pomagal pa naj bi jim v toliko, kolikor se niso pregrešili proti veljavnim državnim zakonom. Sicer pa je direktorij naglasil, da je »Zvezino« vodstvo popolnoma nepristransko do vseh emigrantov, zlasti tistih, ki so včlanjeni v emigrantskih društvih.

Spore v posameznih emigrantskih centrih označuje direktorij kot »vrenje«, vanje pa načelno posega šele, ko le-to ovira reševanje splošnih emigrantskih problemov.

O posegu »Zvezinega« vodstva v razmere med ljubljanskimi društvi je na tem mestu rečeno le, da anketa še ni končana in da so ugotovili željo teh društev, da ustanovijo nek meddruštveni forum, katerega pristojnosti, delokroga in naziva še niso določili.

Čok je skušal v korist reševanja problemov Julijske krajine izrabiti mednarodni problem revizije meja, kot so nastale po I. svetovni vojni. Svoje poglede je nakazal najprej v članku v »Istri«, nato pa na velikem zborovanju v Beogradu.

V članku je orisal revizionistična prizadevanja Nemčije, Madžarske in Italije, ki predrzno zahteva jugoslovansko pokrajino Dalmacijo, v kateri sploh ni Italijanov.⁵⁷ Italijanski imperializem ima po njegovih besedah pogum, »da zahteva za sebe Korziko, Nico, Savojo itd. na temelju etnografskega principa, medtem ko drži v rokah Južno Tirolsko in Julijsko krajino in prav tako v diametralnem nasprotju s tem principom zahteva Dalmacijo«. Čok vidi upanje za Julijsko krajino v doslednem uveljavljanju revizionističnega načela, v pripojitvi k Jugoslaviji. Pri tem pa opozarja, da morajo emigrantje poskrbeti, da bo problem te pokrajine znan vsemu svetu. Do sedaj so v primerjavi z desetletno italijansko kampanjo za Dalmacijo storili zelo malo in Italija je tako mogla teren borbe z Jugoslavijo prenesti iz Julijske krajine v Dalmacijo.

Svoje misli je dalje razvijal na že omenjenem zborovanju v Beogradu.⁵⁸ Njegove besede so zelo odmevale, posebno ostro so nanje reagirali Italijani. Ta reakcija nam bo razumljivejša, če povemo, da je izjavil, da Julijska krajina politično sicer ne pripada Jugoslaviji, je pa po narodnosti in čustvovanju njenih prebivalcev jugoslovanska zemlja. »Jugoslovanski narod« ima sveto in neodtujljivo pravico do tega ozemlja. Jugoslovani morejo s pravično revizijo samo pridobiti, pravična meja Jugoslavije poteka po Soči, Jadranu in Gosposvetskem polju. Države naj bi prostovoljno izročile tiste predele svojega ozemlja, ki ga naseljujejo pripadniki narodnostnih manjšin.

Do kongresa v Ljubljani je direktorij »Zveze« zasedal še dvakrat. Na seji 29. junija 1933 v Ljubljani,⁵⁹ ki so jo začeli s počastitvijo spomina umrlega

⁵⁷ »Istra«, 1933, št. 14—16, str. 2.

⁵⁸ »Istra«, 1933, št. 23, str. 4.

⁵⁹ »Istra«, 1933, št. 28, str. 4.

istrskega politika Vjekoslava Spinčiča, so zaključili z anketo o stanju med-društvenih odnosov v Ljubljani, ne da bi ta rodila kake konkretne rezultate. Ponovno so opozorili na kritično finančno stanje lista »Istra«. Ugotovili so, da je sicer razširjeno praznovanje kar treh emigrantskih žalnih dni v sorazmerno kratkem času (6. september — streljanje Bazoviških žrtev, 17. oktober — streljanje Gortana ter 12. november — sklenitev Rapske pogodbe) preveč. Kot skupen žalni dan so določili 12. november, dan »iz katerega izvira vse zlo naše zemlje.«

Direktorij je nato prvič javno spregovoril o delovanju italijanskih ovaduhov in emigrantskih odpadnikov znotraj emigrantskih organizacij. Šlo je za zelo razvejano ovaduško mrežo, ki so jo razpletala italijanska konzularna predstavništva v Jugoslaviji in ki je prihajala tudi do zelo zaupnih informacij o dogajanjih znotraj »Zveze« in emigrantskih društev.⁶⁰ Direktorij je sklenil voditi seznam najvažnejših in najškodljivejših odpadnikov, podatke zanj pa naj javijo emigrantska društva. Direktorij bo vsak primer posebej proučil. Pobuda o tem seznamu je bila koristna in na mestu, do njene uresničitve pa po razpoložljivih podatkih ni prišlo.⁶¹

Naslednjo sejo direktorija, ki je bila napovedana za 5. julij v Ljubljani, so prestavili na 5. avgust in v Črnomelj, kjer je tamkajšnje emigrantsko društvo »Krn« pripravilo naslednji dan emigrantski tabor.⁶² Na seji so najprej sklenili, naj bi ožje emigrantsko vodstvo ob morebitnem sklepanju novih mednarodnih pogodb pazilo, da ne bi šli molče preko usode »naše manjšine v Italiji«. Seveda je tovrstno vplivanje »Zveze« na mednarodne pogodbe presegalo njene možnosti.

Pred bližnjim kongresom so naredili tudi obračun delovanja odsekov »Zveze«. Pohvalili so delovanje statističnega in organizacijsko-propagandnega odseka. Delovanje gospodarskega odseka je ovirala kriza v državi. Zaradi številnih kolonizacijskih problemov so predlagali, naj bi na naslednjem kongresu ustanovili poseben kolonizacijski odsek, kar se je tudi zgodilo. Delovanje socialnega odseka so ovirali odstopi njegovih članov.⁶³

Naglasili so prizadevanja »Zveze«, da zgladi spore znotraj mladinskega emigrantskega gibanja in med emigrantskimi društvi ter prepreči razkole, »tako težko pričakovane od nasprotnikov«, kot tudi napore za ustvaritev čimbolj homogenega emigrantskega gibanja.

Kritizirali so večino emigrantskih društev, ki niso izpolnila svojih finančnih obveznosti do »Zveze«, kar je bil splošen pojav. Društva prav tako niso pošiljala poročil o svojem delovanju.

Naslednji dan je Čok na taboru razglasil,⁶⁴ da so emigranti edini pravi predstavniki Slovencev in Hrvatov v Julijski krajini in Istri, kajti prebivalstvo tega območja zaradi fašističnega terorja ne more protestirati proti stanju, v katerem je. Do pravega zbližanja med Jugoslavijo in Italijo po njegovih besedah ne more priti, dokler ne bo Italija priznala manjšinama v Julijski krajini tistih pravic, ki pripadajo vsakemu kulturnemu narodu v Evropi. Italija bi se morala pred mednarodnim forumom obvezati, da bo dala manjšinama te pravice.

Po tem nekoliko omiljenem stališču do fašistične Italije (Julijska krajina naj ostane v Italiji ob mednarodnih garancijah), pa ubere Čok v intervjuju Anteju Rojničju v »Istri« spet ostrejšo struno. Manjšini v Julijski

⁶⁰ Intervju z Bertom Rejcem 10. 8. 1976.

Gradivo za študijo dr. Milice Kacin-Wohinz.

⁶¹ Intervju z Bertom Rejcem 10. 8. 1976.

⁶² »Istra«, 1933, št. 32, str. 1.

⁶³ V Beogradu je bil med drugimi v ta odsek izvoljen Srečko Vilhar.

⁶⁴ »Istra«, 1933, št. 32, str. 4.

krajini sta izgubili vse svoje narodnostne in gospodarske pravice, od fašističnega režima si ne moreta obetati nikakršnega izboljšanja. Ponovno se vrača k vprašanju revizionizma, s katerim Italijani nehotе odpirajo možnost revizije jugoslovansko-italijanske meje in njen premik na narodnostno mejo med Slovenci in Furlani. Ob tem naj naglasimo, da je bila uradna jugoslovanska politika za ohranitev takratne jugoslovansko-italijanske meje.

Čok je omenil tudi težke življenjske razmere emigrantov, trenja med njimi in domačim prebivalstvom, ki se kažejo zlasti tam, kjer je zbranih veliko emigrantov in se bje boj za vsakdanji kruh. Ta trenja naj bi premagali s seznanjanjem domačega prebivalstva z nalogami in težkim življenjem emigracije. Jugoslovansko in svetovno javnost pa je treba seznaniti tudi s stanjem v Julijski krajini, kar bi bilo protiutež italijanski revizionistični politiki in njenim pretenzijam do Dalmacije.

Člani vodstva »Zveze« so sodelovali na proslavi 25-letnice ptujskih dogodkov (napada Nemcev na skupščino Ciril-Methodove družbe leta 1908 v Ptuj). Naglasili so podobnost stanja na Štajerskem pred 25. leti in trenutnega stanja v Julijski krajini.⁶⁵

Če gledamo delovanje emigrantskih organizacij v celotnem obdobju stare Jugoslavije, potem pomenijo dogodki, ki smo jih prikazali v tem pregledu, začetek in rast uspešnega delovanja. »Orjem« so sicer jugoslovanske oblasti nasilno zadušile, zato pa je »Zveza« uspešno prestala začetne težave. V drugem delu prikaza bomo sledili najprej vzponu in višku delovanja »Zveze«, potem pa njenemu postopnemu usihanju, vse do njene prepovedi leta 1940.

Riassunto

LE ORGANIZZAZIONI DEI PROFUGHI JUGOSLAVI DELLA VENEZIA GIULIA FINO AL 1933

La violenza snazionalizzatrice perpetrata dal regime fascista sugli sloveni e croati della Venezia Giulia portò nel periodo fra le due guerre a un esodo da questo territorio di più di 100.000 persone. La maggioranza dei profughi riparò in Jugoslavia. La vita e l'attività dei giuliani in esilio non è però stata studiata in forma compiuta dal punto di vista storiografico.

Nella parte introduttiva il saggio presenta le singole fasi della emigrazione e le sue caratteristiche, quindi passa a illustrare i legami organizzativi dei nostri profughi le cui associazioni oltre che fra loro erano collegate in organizzazioni a livello nazionale.

La prima organizzazione del genere, che il saggio presenta con dovizia di particolari, fu l' »Orjem« il quale, malgrado operasse solo breve tempo, lasciò nell'attività dell'emigrazione tracce durature. E il saggio ne illustra appunto l'attività, le strutture organizzative, e le associazioni che vi facevano capo.

La maggior parte del saggio è comunque dedicata all'opera della »Lega dei profughi jugoslavi della Venezia Giulia« (Zveza jugoslovanskih emigrantov iz Julijske krajine) negli anni fra il 1931 e 1933. Vi sono presentate le strutture organizzative, gli organi direttivi e le sezioni della Lega, vi possiamo seguire gli sviluppi dell'indirizzo politico nonché l'attività nel campo sociale, della colonizzazione, propagandistico e organizzativo nonché in quello statistico. Vi seguiamo i lavori del congresso istitutivo di Zagabria (1931), del congresso di Belgrado l'anno successivo nonché i comizi della Lega. E' illustrata poi anche l'opera del presidente della Lega Ivan Marija Čok.

Caratteristico delle posizioni politiche della Lega da una parte il suo costante impegno a risolvere la questione della Venezia Giulia in senso »jugoslavo« con

⁶⁵ »Istra«, 1933, št. 37, str. 5.

l'annessione di queste terre alla Jugoslavia, e dall'altra il suo accentuato antifascismo che si esplicava tra l'altro anche coi suoi legami con l'emigrazione antifascista italiana. Importante pure l'attività pubblicistica della Lega volta in primo luogo a informare sulla questione degli sloveni e croati in Italia e sulle violenze di cui sono fatti segno l'opinione pubblica non soltanto jugoslava ma anche europea se non proprio mondiale. Altra caratteristica della Lega è l'accento sul suo carattere di organizzazione »superpartitica« che però non esclude l'attività politica dei membri come non esclude neppure gli attriti, in un primo tempo larvati poi sempre più espliciti fra »vecchi« e »giovani« (la sinistra), tra due concezioni su come risolvere la questione delle minoranze jugoslave in Italia.

Il saggio tratta del periodo iniziale dell'attività della lega, mentre l'attività che va dal congresso di Ljubljana del 1933 allo scioglimento dell'organizzazione (1940) sarà oggetto di un saggio a parte.

Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, YU-41000 Zagreb,
Opatička 10, izdaja že deseto leto

ČASOPIS ZA SUVREMENU POVIJEST

Časopis v tematsko zaokroženih številkah obravnava izbrana poglavja iz novejših hrvaške in jugoslovanske zgodovine.

Za slovenske bralce sta med zadnjimi številkami še posebej zanimivi I/1975 in I/1977, ki objavljata razprave, dokumente in bibliografiji o zahodni oziroma severni jugoslovanski meji, o odnosih Jugoslavije z Italijo oziroma Avstrijo ter o položaju naših manjšin v teh dveh državah.

ZGODOVINSKO DRUŠTVO ZA SLOVENIJO

YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I, tel.: (061) 22 121, int. 209

vas vabi, da vstopite v društvo kot redni član

Društveni člani po nižji ceni prejemajo osrednje društveno glasilo »**Zgodovinski časopis**«, imajo popust pri nabavi knjig iz društvene zaloge, lahko sodelujejo pri strokovnih in družabnih prireditvah društva (zborovanja, predavanja, strokovne ekskurzije in podobno) ter brezplačno prejmejo društveno značko in izkaznico.

Za leto 1978 znaša društvena članarina 30 dinarjev, članarina z naročnino na »Zgodovinski časopis« pa 180 dinarjev. Za študente je društvena članarina z naročnino polovična — 90 dinarjev. Za leto 1979 sta naročnina in članarina nekoliko višji, pač pa bo večji tudi obseg »ZČ«; poleg studentov bodo imeli popust tudi upokojenci, dolgoletni člani društva.

Prijavnico za vpis v društvo lahko zahtevate na društvenem naslovu, članarino in naročnino pa vplačate osebno ali na društveni žiro račun številka 50101-678-49040.

Na sedežu Zgodovinskega društva za Slovenijo, v Ljubljani, Aškerčeva 12/I, lahko še vedno dobite večino letnikov predvojnega »**Glasnika Muzejskega društva za Slovenijo**«, kazali publikacij Muzejskega društva in prvih petindvajsetih letnikov »**Zgodovinskega časopisa**«, nekatere druge starejše historične publikacije, še zlasti pa večino letnikov društvenega glasila — »**Zgodovinskega časopisa**« (ZČ):

ZČ I/1947 (ponatis) — 100 din	ZČ XXIV/1970, št. 1-2 —
ZČ II-III/1948-49 — 100 din	razprodan
ZČ IV/1950 — 150 din (kmalu razprodan)	ZČ XXIV/1970, št. 3-4 — 80 din (kmalu razprodan)
ZČ V/1951 — razprodan	ZČ XXV/1971, št. 1-2 — 100 din (kmalu razprodan)
ZČ VI-VII/1952-53 — razprodan	ZČ XXV/1971, št. 3-4 — 100 din (kmalu razprodan)
ZČ VIII/1954 — 40 din	ZČ XXVI/1972, št. 1-2 — razprodan
ZČ IX/1955 — 100 din	ZČ XXVI/1972, št. 3-4 — razprodan
ZČ X-XI/1956-57 — 100 din	ZČ XXVII/1973, št. 1-2 — 60 din
ZČ XII-XIII/1958-59 — 150 din (kmalu razprodan)	ZČ XXVII/1973, št. 3-4 — 100 din (kmalu razprodan)
ZČ XIV/1960 — 40 din	ZČ XXVIII/1974, št. 1-2 — 80 din
ZČ XV/1961 — 100 din	ZČ XXVIII/1974, št. 3-4 — 50 din
ZČ XVI/1962 — 50 din	ZČ XXIX/1975, št. 1-2 — 60 din
ZČ XVII/1963 (ponatis) — 150 din	ZČ XXIX/1975, št. 3-4 — 60 din
ZČ XVIII/1964 — pred ponatisom	ZČ XXX/1976, št. 1-2 — 120 din
ZČ XIX-XX/1965-66 — 50 din	ZČ XXX/1976, št. 3-4 — 120 din
ZČ XXI/1967 — 40 din	ZČ XXXI/1977, št. 1-2 — 140 din
ZČ XXII/1968, št. 1-2 — 30 din	ZČ XXXI/1977, št. 3 — 100 din
ZČ XXII/1968, št. 3-4 — 120 din (kmalu razprodan)	ZČ XXXI/1977, št. 4 — 100 din
ZČ XXIII/1969, št. 1-2 — 60 din	ZČ XXXII/1978, št. 1-2 — 150 din
ZČ XXIII/1969, št. 3-4 — 80 din (kmalu razprodan)	

Za nakup kompleta ZČ odobravamo poseben popust. Za naročila, večja od 200 dinarjev, je možno obročno odplačevanje. Člani Zgodovinskega društva s poravnanimi tekočimi društvenimi obveznostmi imajo 25-odstotni popust, študentje 50-odstotni popust. Za naročila iz tujine velja 20-odstotni pribitek na cene knjižne zaloge.

Publikacije lahko naročite in prejmete osebno na društvenem sedežu, prav tako pa tudi po pošti.

Ponatise zvezkov ZČ, ki so že razprodani, lahko naročite v prednaročilu.

Dušan Biber

BRITANSKO-JUGOSLOVANSKI NESPORAZUMI OKROG KOROŠKE 1944—1945

Referat na znanstvenem posvetovanju
»Jugoslavija v končni etapi druge svetovne vojne«, Beograd, 10. in 11. decembra 1975. leta.

Vprašanje jugoslovansko-avstrijske meje med drugo svetovno vojno, osvoboditve Koroške po kapitulaciji Tretjega Reicha in umika jugoslovanske armade s tega področja v zgodovinopisju še ni dovolj raziskano. Namen tega referata je, da ob izbiri najpomembnejših, predvsem diplomatskih britanskih dokumentov opozori na nekatere najpomembnejše aspekte britanske politike do omenjenega vprašanja. Seveda bi bilo potrebno v širšem kontekstu vse tedanje nesporedume osvetliti tudi v zvezi z dogodki okrog Julijske krajine in Trsta in z odnosi med zavezniki in Sovjetsko zvezo, upoštevati britansko-italijanske odnose, vprašanje Avstrije v načrtih članic velike protihitlerjevske koalicije, itd.

Maršal Tito je v svojem govoru na Visu dne 12. septembra 1944. leta med drugim poudaril: »Naši bratje v Istri, v Slovenskem primorju, na Koroškem morajo biti in bodo osvobojeni s to borbo ter bodo svobodno živeli v svoji domovini s svojimi brati. To je želja vseh nas in vseh njih tam. Mi tujega nočemo, toda svojega ne damo.«¹ Vrhovni poveljnik je že v svojem navodilu Glavnemu štabu NOV in PO Slovenije dne 5. januarja 1944. leta zahteval, naj posvetijo posebno pozornost prodiranju manjših partizanskih enot s Štajerske proti Dravi, ki bi lovile zvezo z Avstrijci, medtem ko bi bilo potrebno na zahodu vstopiti v zvezo z italijanskimi partizanskimi odredi, razvijati medsebojno zaupanje in vzajemno delovanje.²

Britanska uprava za specialne operacije S.O.E. (Special Operations Executive), obveščevalna in diverzantska organizacija, ki je delovala v okupirani Evropi, je prav tako poskušala in si prizadevala, da preko Slovenije vzpostavi zvezo z Avstrijo. Nekateri člani S.O.E. so zato podpirali načrt, da se nekaj sto slovenskih partizanov premesti preko Drave na področje vzhodno od cestnih in železniških komunikacij, ki vodijo iz Celovca proti severu. Franc Leskošek-Luka, ki so ga britanski viri označevali kot ministra vojske v slovenski partizanski administraciji, je z britanskimi oficirji razpravljajal o načrtu, da se močne partizanske sile premestijo preko Drave in prekinejo glavne železniške zveze iz Slovenije proti Avstriji. V ta namen bi bilo potrebno poslati sedemdeset letal z vojaškimi pošiljkami, potrebnimi za nove partizanske enote.

»Po vojaški plati so očitne prednosti takega načrta, toda tu je tudi pomemben politični aspekt. Maršal Tito je 12. septembra v svojem govoru izjavil, da bodo nekateri deli Koroške morali biti jugoslovanski po vojni. Možno je, da je to nenadno navdušenje slovenskih partizanov, da razširijo svojo vojno in politično dejavnost severno od Drave, povzročeno z željo, da oborože slovensko manjšino v Avstriji in postavijo zaveznike pred izvršeno

¹ Josip Broz — Tito, *Vojna djela*, I, 1941—1945, Beograd, 1961. 278—279.

² isto, 213. Namesto »Drvarski« bi moral biti »Dravski bazen«.

dejstvo ob koncu sovražnosti«, je g. Philip Broad vpraševal svojega predpostavljenega, Harolda Macmillana, ministra rezidenta za Sredozemlje.

Centralni oddelek Foreign Officea ni bil voljan smatrati Koroško kot sporno ozemlje in ni želel, da se »avstrijska želja za neodvisnostjo zmanjša z odvzemanjem ozemlja, ki je pred Anschlussom bilo avstrijsko«.³ Franc Leskošek-Luka je zato, kot je poročal Broad, pooblastil šefa britanske misije v Sloveniji, da prenese njegovo uradno zagotovilo, da partizani severno od Drave ne bodo agitirali za revizijo meje ali na kak drug način prejudicirali avstrijsko vstajo s spornimi vprašanji. Po tem viru je bil Titov govor edina direktiva in »njegovo izvršno tolmačenje, vključno definiranje meje, bi moralo ostati ob strani vse do mirovne konference.«⁴

Ameriški major Franklin A. Lindsay, šef zavezniške vojne misije pri četrti operativni coni na Štajerskem in predstavnik ameriške obveščevalne službe O.S.S. (Office of Strategic Services — uprava strateških operacij), je oktobra 1944. leta poročal, da se je po Titovem govoru na Visu v Sloveniji začela krajevna kampanja z zahtevami za vrnitev slovenske Koroške Slovencem in to z aktivno propagando, proglasi in z množičnimi mitingi. Zavezniški oficirji so sumili, da se rekruti s Štajerske premeščajo na Dolenjsko z namenom, da bi se tam v primeru kapitulacije Nemčije oborožili z nemškim orožjem in se napotili na Koroško ali štajersko preko jugoslovansko-avstrijske meje. Toda partizani so se zaradi močnih nemških koncentracij morali umakniti s področja zahodno od Železne Kaple.⁵

Edvard Kardelj je, kot je zvedela zavezniška misija pri Glavnem štabu NOV in PO Slovenije, na zboru aktivistov Osvobodilne fronte v Črnomlju dne 4. septembra 1944. leta na vprašanje o mejah glede Koroške odgovoril, da je to posebno vprašanje glede na deportacije prebivalstva, represijo, ki so jo izvajali Nemci, in učinkov ponemčevanja pred vojno. V takih okoliščinah plebiscit ne bi bil poštena in pravična rešitev. Delegati so bili pozvani, naj okrepijo vojaško in politično dejavnost na Koroškem.⁶ Koncem decembra 1944. leta so prišla poročila, da partizani vedno bolj rušijo nemške komunikacije in naprave na avstrijskem ozemlju Koroške in štajerske in da je pod poveljstvom četrte operativne cone formiran avstrijski bataljon.⁷

Major F. Lindsay je ob zaključku svoje misije na štajerskem napisal dolgo in izčrpno poročilo. Opisoval je razna trenja in nesporazume med zavezniško misijo in partizani okrog pošiljanja zavezniške pomoči in omejitve gibanja zavezniških oficirjev. Omenil pa je, da si je zaman prizadeval, da bi partizani severno od Drave med Mariborom in Dravogradom dobili zavezniško pomoč, ki so jo potrebovali za ustanovitev bataljona in vzpostavitev relativno varnega mostobrana preko Drave. Ameriški major je bil prepričan, da so partizani vzdrževali redne zveze z Beljakom, Celovcem, Gradcom in Dunajem, čeprav so zatrjevali, da so izgubili stik in da ne morejo dati varnih naslovov. Ameriški obveščevalci so zato cela dva meseca nebogljenost čakali na južnem bregu Drave, čeprav so kurirji redno prehajali preko reke. Zahtevana zavezniška pomoč ni in ni prišla. Odnosi so bili dobri vse do srede septembra 1944. leta. Nato so se tako poslabšali, da so člani zavezniških misij to tolmačili kot izvajanje tajnih navodil Vrhovnega štaba. Major F. Lindsay je menil, da so partizani z vedno večjim nezaupanjem gle-

³ Public Record Office, London, (dalje PRO), FO 371/44264, R 16049/8/92. Avtor se zahvaljuje za dovoljenje uporabljati dokumente, ki so »crown copyright«.

⁴ PRO, FO 371/44264, R 16328/8/92.

⁵ PRO, FO 371/44265, R 17554/8/92.

⁶ PRO, FO 371/44279, R 16101/11/92.

⁷ PRO, FO 371/48808, R 576/6/92.

dali na namene zaveznikov glede notranje povojne politike v Jugoslaviji in menili, da bodo zavezniki nasprotovali in se spopadli s slovenskimi ozemeljskimi stremljenji.⁸

V takem položaju so očitno večjo težo dobili politični motivi. Polkovnik Peter Wilkinson, ki je vodil operacije S.O.E. v Sloveniji in mrežo te organizacije, ki jo je razpredala v Avstriji, je 1944. leta sam preživel nekaj mesecev v Sloveniji. Ugotovil je, da je pri slovenskih partizanih izredno močan vpliv Sovjetske zveze in da so Rusi mnogo prej kot zavezniki in bolje ocenili strateški položaj Slovenije.

»Ne smemo pozabiti, da se Velika Slovenija razteza od Trsta na zahodu do Beljaka in Celovca na severu in je poleg čehoslovaške za Rusijo njen najpomembnejši prehod na zahod«, je menil polkovnik Peter Wilkinson.⁹

Ob obisku maršala Alexandra v Beogradu so 22. februarja 1945. leta razpravljali tudi o infiltriranju zavezniških agentov v južno Avstrijo in zahodno Madžarsko. Pomočnik načelnika štaba v glavnem stanu zavezniških sil generalmajor Airey se je o tem sporazumel z namestnikom načelnika generalštaba jugoslovanske armade generalmajorjem Hamovičem. Vendar pa je bilo potrebno mnogo prej najaviti prihod takih agentov, da bi poveljniki korpusov lahko pravočasno dobili potrebna navodila.¹⁰ Maršal Tito je ob tej priložnosti rekel feldmaršalu Alexandru, zavezniškemu vrhovnemu poveljniku za Sredozemlje, da upa, da bo lahko zaveznikom dal na voljo 200.000 borcev, ki bi se borili izven meja Jugoslavije. Maršal Tito je pričakoval, da se bodo Nemci utrdili v avstrijskih planinah in v borbi proti njim bi lahko sodelovali tudi borci jugoslovanske armade. Tito je predlagal, naj se borcem jugoslovanske armade dovoli, da po zmagi nad Nemčijo zasedejo del Avstrije. Za opremo teh borcev bi bilo potrebno 100.000 uniform in 10.000 kamionov. Feldmaršal Alexander je opozoril, da primanjkuje kamionov, nakazal pa je možnost oskrbe s hrano, bencinom in obleko. Amerikanci so bili že prej naprošeni, naj na osnovi Lend-Lease aranžmana to opremo dobavijo Jugoslaviji, vendar so prosilce napotili, naj se najprej oglase pri maršalu Alexandru.¹¹ Feldmaršal Alexander je kasneje ustno sporočil, čeprav to ni bilo zapisano v uradnem protokolu, da je maršal Tito tedaj pripomnil, da nima nikakršnih aspiracij napram Avstriji, da pa zahteva ozek trak ozemlja na jugu Avstrije, ki po pravici pripada Jugoslaviji.¹²

V Foreign Officeu so analizirali politične implikacije tega Titovega predloga in navedli so zelo močne politične pomisleke. »Mi bomo po vsej verjetnosti imeli že dovolj težav z jugoslovanskimi silami v Julijski krajini in z iregularnimi slovenskimi formacijami na področju okrog Celovca«, so menili tedaj. Bali so se, da bi jugoslovanski partizani v Avstriji širili komunistični in ruski vpliv, da bi bilo težko doseči njihovo vrnitev. Toda v interesu hitrejši zmage bi morda to le veljalo tvegati, vendar le pod pogojem, da bi to dejansko bil pomemben, večji vojaški prispevek. Razmišljali so, vendar so začasno opustili idejo, da obvestijo ameriški State Department, kaj je maršal Tito v pogovoru z maršalom Alexandrom dejal o Koroški.¹³

Anthony Eden, britanski državni sekretar za zunanje zadeve, je na konferenci treh velikih šefov držav v Jalti sprožil tudi vprašanje jugoslovansko-avstrijske meje. Predlog razdelitve okupacijskih con v Avstriji je določal, naj bi to področje zasedle britanske čete. Ni bila izključena možnost,

⁸ PRO, FO 371/48811, R 5715/6/92.

⁹ PRO, FO 371/44255, R 7125/8/92.

¹⁰ PRO, FO 371/48810, R 4532/6/92.

¹¹ isto.

¹² PRO, FO 371/48810, R 4633/6/92.

¹³ PRO, FO 371/48811, R 5477/6/92.

da bi maršal Tito želel zasesti del ozemlja, ki ga zahteva Jugoslavija. Če pa bi tri velesile skupaj dejale maršalu Titu, da morajo meje ostati takšne, kakršne so, vse do mirovne pogodbe, bi bil položaj zagotovljen. Ameriški državni sekretar za zunanje zadeve Edward Stettinius se je strinjal s tem predlogom.¹⁴

Še med potjo v Jalto se je britanski premier Winston Churchill na Malti sestal z ameriškim predsednikom Franklinom Rooseveltom. Dejal je, da pripisuje velik pomen hitremu napredovanju zavezniških sil v primeru, da bi se nemške sile v Italiji umaknile ali kapitulirale. Churchill je menil, da je bistvenega pomena okupirati čim več ozemlja v Avstriji in da ni zaželeno, da bi Rusi okupirali več ozemlja v zahodni Evropi, kot pa je to potrebno.¹⁵ Maršal Stalin je v neformalnem pogovoru v palači Voroncov na Jalti 4. februarja 1945. leta celo predlagal Churchill, naj pusti manjši del britanskih divizij v Italiji, ostale divizije pa premesti v Jugoslavijo in Madžarsko v smeri proti Dunaju, kjer naj bi se te pridružile rdeči armadi in tako obšle nemške položaje južno od Alp. Churchill pa je zgolj pripomnil, da rdeča armada morda ne bo več dala časa za tako operacijo.¹⁶ Naslednjega dne je namestnik načelnika generalštaba rdeče armade armijski general Antonov na prvem tripartitnem vojaškem sestanku načel isto vprašanje. Zavzemal se je za zavezniško ofenzivo skozi »ljubljska vrata« proti Gradcu. Slednjič je po razpravi uvidel, da to ni bilo mogoče.¹⁷

Eden je na konferenci na Jalti tudi uradno izročil britansko noto o vprašanju jugoslovansko-avstrijske meje Molotovu in Stettiniusu. Britanski veleposlanik v Moskvi je dobil nalogo, naj poizve, če se Molotov strinja, da se tudi francoska začasna vlada povabi, naj sodeluje v skupnem sporočilu o tej meji, namenjenem jugoslovanski vladi. Enaka navodila je dobil tudi britanski veleposlanik v Washingtonu. Pozornost vzbuja dejstvo, da je potrebo po skupnem nastopu britanska vlada tolmačila z izkušnjami v Grčiji in je poudarjala, da je potrebno izogniti se spopadu med britanskimi četami in zavezniškimi partizani. Predlog je bil, naj bi se tri velesile že na jaltski konferenci sporazumele, da se med Jugoslavijo in Avstrijo obnovi meja iz leta 1937, torej iz časa pred Anschlussom. O tem bi skupno obvestili jugoslovansko vlado in od nje zahtevali, naj sprejme obveznost, da bo spoštovala »začasno mejo«, kot je to bilo izrecno rečeno.¹⁸

Foreign Office je v tej luči proučeval tudi vprašanje pošiljanja vojaške in druge pomoči jugoslovanskim partizanom. Feldmaršal Alexander je v največjem možnem obsegu držal obljubo, ki jo je dal maršalu Titu ob njunem srečanju v Beogradu konec februarja 1945. leta. Sir Orme Sargent je 23. aprila 1945. leta med drugim sporočil generalmajorju L. C. Hollisu: »So razlogi za prepričanje, da feldmaršal Alexander zadnje mesece vodi politiko darežljivosti in upoštevanja napram Titu, ki se znatno razlikuje od idej ministrskega predsednika in naših sedanjih idej.«¹⁹

V Foreign Officeu so menili, da zavezniška pomoč Titu ne pomeni samo pomoči operacijam feldmaršala Alexandra, »temveč prav tako Tita in njegovo redno armado približuje Istri, Julijski krajini in Koroški, kjer bo njegova prisotnost po porazu ali propadu Nemčije pomenila oviro feldmaršalu.« Predvidevali so namreč, da bo feldmaršal Alexander, če bodo predlagane

¹⁴ PRO, PREM 3/51/6.

¹⁵ PRO, PREM 3/51/8.

¹⁶ isto. Winston Čerčil (Churchill), *Drugi svetski rat*, VI, Triumf i tragedija, Beograd, 196(?), 314.

¹⁷ PRO, PREM 3/51/8.

¹⁸ PRO, FO 371/48811, R 5477/6/92.

¹⁹ PRO, FO 371/48812, R 7247/6/92.

direktive odobrene, itak moral zahtevati, naj se Titove sile umaknejo s teh področij.

Sir Orme Sargent je v prilogi navedel nekaj odlomkov iz dolgega poročila dotedanjega šefa zavezniške vojne misije v Sloveniji podpolkovnika Petra Moorea in se strinjal z zapažanjem g. Addisa in z »zelo ciničnim razmišljanjem, da nikakor ne bi bilo neugodno, če bi se dogodki razvijali tako, da bi ustaške in belogardistične sile s svojim odporom začasno zadržale Tita, recimo okrog Ljubljane in Zagreba, medtem pa bi zavezniške sile iz Italije sorazmerno mirno lahko okupirale Julijsko krajino in Koroško.«²⁰

Podpolkovnik Peter Moore je menil v zvezi s Koroško, da je naloga četrte operativne cone, da »okupira Celovec in Beljak«. Predvideval pa je, da »partizani ne bodo mogli nasilno okupirati Celovca in Beljaka brez ruske pomoči ali prepričevanja nemškega prebivalstva, naj sprejme njihovo vladavino.« Šef zavezniške misije je opazil, da so partizanske oblasti v Sloveniji z intenzivno antipatijo in sumničenjem gledale na Britanijo. Bale so se, da se bodo Britanci zoperstavljali ozemeljskim zahtevam ali da bodo poskušali obrzdati notranjo politiko. Predvideval je kratkotrajno državljansko vojno po odhodu Nemcev in »neke nečastne ekscese« ter priporočal, naj se britanske oziroma zavezniške misije zmanjšajo na minimum.²¹

Ralph Skrine Stevenson, britanski veleposlanik v Beogradu, je tolmačil krepitev »iredentistične kampanje« v Sloveniji, da si voditelji partizanskega gibanja »prizadevajo okrepiti svoj vpliv tako, da ob sleherni možni priložnosti poudarjajo nacionalistične zahteve za revizijo meje.« Ustanovitev avstrijskega bataljona je tolmačil v kontekstu povezovanja s komunistično partijo Avstrije in krepitev politične kampanje.²² Foreign Office je 10. aprila 1945. leta s posebnim vprašalnikom o Sloveniji zahteval podrobnejše in natančnejše informacije, kakšne so slovenske zahteve v zvezi z avstrijskim ozemljem, razporeditev partizanskih sil s tem v zvezi, odnosi med Glavnim štabom Slovenije in odporniškim gibanjem v Avstriji, sestava avstrijskega bataljona, slovensko nadzorstvo nad poveljstvom tega bataljona, koliko je v tem bataljonu Avstrijcev slovenskega porekla, zveze med komunističnimi partijami Slovenije in Avstrije, ruski pogledi na bodoče meje Slovenije glede Koroške in slednjič, v kolikšnem obsegu prebivalstvo spornih ozemelj podpira priključitev k Jugoslaviji.²³

Britanski major W. S. Pears je v izredno kratkem roku odgovoril že 15. aprila 1945. leta. Opazil je, da je bil dosledno v rabi termin »naša Koroška«, da je bila dokončno zahtevana priključitev Celovca in Beljaka. Ocenil je, da so bile naloge štirinajste divizije, ki je tedaj poskušala premestiti se preko Save na Dolenjsko, v prvi vrsti pogojene s potrebami vojne. Smatral je, da Glavni štab Slovenije ni imel mnogo uspehov pri svojih prizadevanjih, da se poveže z elementi odporniškega gibanja v Avstriji. Vendar so opazili manjše skupine političnih delavcev, ki so bile v civilnih oblekah z letaki in s propagandnim materialom poslani v Gradec. Delegacija pokrajinskega komiteja avstrijskega svobodnega gibanja Koroške oziroma Štajerske je 22. marca 1945. leta obiskala avstrijski bataljon. Ta obisk je dobil izredno publiciteto. Glavni štab Slovenije pa se je izmikal odgovoru na uradne zahteve zaveznikov, ki so želeli podrobnejša obvestila o tem obisku. Ni bilo znano, kakšen uspeh je dosegla dvanajstorica Avstrijcev, ki so odšli z radijsko oddajno in sprejemno postajo v Avstrijo, da bi tam vzpostavili

²⁰ isto.

²¹ PRO, FO 371/48813, R 8004/6/92; FO 371/48811, R 5717

²² PRO, FO 371/48811, R 6430/6/92.

²³ PRO, FO 371/48812, R 7357/6/92.

stik z dezertjerji in s tistimi, ki so se skrivali pred mobilizacijo v nemško vojsko.

Zavezniški oficirji so vedeli, da je Ahac politični organizator za Koroško, vendar jim ni bil znan njegov priimek (pokojni dr. Dušan Pirjevec, profesor univerze), niti ne njegove dejanske funkcije, razen da je podrejen Francu Leskošku-Luki. Zavezniki so vedeli samo za en avstrijski bataljon šestdesetih borcev pod vodstvom komunistov in, kot so menili, pod slovenskim poveljstvom.

Zavezniški oficirji niso imeli na voljo podatkov o zvezah med komunističnimi partijami Slovenije in Avstrije, niti ne o stališčih Sovjetske zveze glede meje na Koroškem in koliko tamkajšnje prebivalstvo podpira zahteve za priključitev k Jugoslaviji.²⁴

Toda v tajnem poročilu je britanski oficir sporočil, da je na javnem zborovanju v Črnomlju 16. aprila 1945. leta na proslavi podpisa sovjetsko-jugoslovanske pogodbe o prijateljstvu in zavezništvu Boris Kidrič kategorično zahteval priključitev Trsta, Gorice in Celovca k Jugoslaviji in poudarjal, da je izpolnitev teh zahtev sedaj zagotovljena s podporo Sovjetske zveze.²⁵

V Foreign Officeu so temeljito proučili ameriška poročila iz Slovenije z dne 27. aprila 1945. leta, da Slovenci končno veljavno zahtevajo Beljak in Celovec, da je dva tisoč borcev Koroškega in Lackovega odreda že na avstrijskem ozemlju in da se pričakuje skorajšnji prihod štirinajste divizije. Načelnik južnega oddelka J. M. Addis je tedaj pripomnil:

»Odslej se bo Tito brez dvoma lahko hitro premikal, kamorkoli želi, morda celo hitreje kot feldmaršal Alexander, kot je, kaže tako, sedaj v dirki za Trst.«²⁶

Ameriški in britanski zvezni oficirji pri štabu četrte operativne cone na štajerskem so 4. maja 1945. leta sporočili, da je štirinajsta divizija z okrog 5000 borci dobila ukaz, naj krene v Avstrijo in zavzame Celovec. O tem je v London poročal britanski veleposlanik v Beogradu Ralph Skrine Stevenson.²⁷ Glavni stan zavezniških sil je 7. maja 1945. leta ob 16. uri ugotovil, da elementi štirinajste divizije že prihajajo na področje Beljak—Celovec in da je divizija sestavljena iz petih brigad z okrog 6000 borcev.²⁸

V Foreign Officeu so ob sprejemu teh vesti ugotovili, da je predsednik britanske vlade Winston Churchill že dal navodilo feldmaršalu Alexandru, naj pohiti v svojem napredovanju proti Avstriji. Upali so, da bodo britanske čete pred jugoslovanskimi prišle na Koroško ali pa vsaj prej, kot pa bo Jugoslovonom uspelo utrditi se in vzpostaviti svojo upravo. Medtem ko so jugoslovanskim zahtevam v Julijski krajini le priznavali vsaj delno upravičenost in so ugotavljali, da tam obstoji simpatija in podpora krajevnega prebivalstva, so glede jugoslovanske severne meje menili drugače:

»Jugoslovanske zahteve na Koroškem so krhke in vsi naši podatki kažejo, da si krajevno prebivalstvo ne želi vključitve v Jugoslavijo.« Poudarili so, da je cilj obnoviti svobodno in neodvisno Avstrijo v mejah iz 1937. leta in to pod okupacijo in nadzorstvom štirih velikih sil. »Zato mi ne moremo pogledati skozi prste jugoslovanski upravi, kot smo to storili v Julijski krajini. Vztrajati moramo pri zahtevi, da se jugoslovanske čete umaknejo, tako

²⁴ PRO, WO 202/309. Prim. M. Mikuš, *Pregled zgodovine NOB v Sloveniji*, Ljubljana, 1973, IV, 665—660, 550—585.

²⁵ PRO, FO, 371/48813, R 8002/6/92.

²⁶ PRO, FO 371/48812, R 7356/6/92.

²⁷ PRO, FO 371/48813, R 7964/6/92.

²⁸ PRO, FO 371/48813, R 8019/6/92.

redne kot partizanske, čim bodo končane operacije proti Nemcem«, so sklenili v tej analizi.

Sovjetska vlada, kljub večkratnim opozorilom, sploh ni odgovorila na britanski predlog, dan že na jaltški konferenci (z njim smo se že seznanili). Britanski veleposlanik v Moskvi je zato dobil navodilo, naj sovjetsko vlado ponovno opozori na to vprašanje.²⁹

Harold Macmillan pa je 9. maja sporočil, da je »poveljnik britanske osme armade sporočil, da so njegove sile za tri ure prehitale jugoslovanske sile v Celovcu«. General McCreery je dejal, da je to razjezilo Jugoslovane, ki »so začeli pretepati avstrijsko policijo«. Vendar je vse kazalo, da so partizani vzpostavili svojo oblast v mnogih vaseh južno od Celovca. Kot je poročal feldmaršal Alexander, istega dne, so britanske trupe 8. maja prišle v Celovec.³⁰

Skupni štab za načrtovanje je med drugim 3. maja 1945. leta sklenil, da bi »s političnega zornega kota bilo skrajno nezaželeno, da Jugoslovani sodelujejo v operacijah v Avstriji.« Isto so menili tudi glede sodelovanja partizanskih sil pri zasedbi Avstrije.³¹ Brž ko so prišle vesti o prihodu slovenskih partizanov v Celovec, je Harold Macmillan, minister rezident za Sredozemlje, ocenil, da je »za sedaj nezaželeno uporabiti silo, toda lahko se zgode ali se izzovejo incidenti.« Macmillan je menil, da je potrebno nujno dati navodila feldmaršalu Alexandru, če naj ukaže osmi armadi, da zapre avstrijsko mejo in vrže ven tam nahajajoče se Jugoslovane.

»Feldmaršal in jaz meniva, da je to druga stvar kot pa v Julijski krajini. Štiri velesile so se sporazumele o avstrijski okupaciji in sprejele načelo, da bodo te sile in samo one zadolžene s to nalogo. Nobenega takega sporazuma ni glede italijanskega ozemlja,« je sklenil minister Macmillan.³²

Sir Orme Sargent je zato 10. maja opozoril predsednika vlade Churchill, da Rusi niso nikoli odgovorili na britanski predlog, ki je bil dan že na Jalti. »Jasno je torej, da od njih ne moremo pričakovati nikakršne pomoči v zvezi s sedanjim vpadom jugoslovanskih sil v Koroško. Ker je tu dogovorjena britanska okupacijska cona v Avstriji, je naš neposreden interes, da zagotovimo umik teh jugoslovanskih sil, in mislim, da bi morali takoj, ne da bi čakali na posvetovanja z Amerikanci ali Rusi, to sporočiti Titu«, je menil sir Orme Sargent.

Churchill se je strinjal s tem predlogom. Že 10. maja ob 23.15 uri so iz Foreign Officea poslali brzojavko britanskemu veleposlaniku Stevensonu v Beograd z nalogo, da maršalu Titu pošlje naslednje sporočilo:

»Dogovorjeno je, da bodo Avstrijo v njenih mejah iz 1937. leta skupaj okupirale britanske, ameriške, ruske in francoske sile, kar je eden izmed ukrepov, potrebnih za izpolnitev moskovske deklaracije z dne 1. novembra 1943. leta o ponovnem vzpostavljanju svobodne in neodvisne Avstrije. Britanska okupacijska cona vključuje ozemlje, ki meji na avstrijsko-jugoslovansko mejo iz 1937. leta. Britanske čete so vstopile v Avstrijo in sedaj zavzemajo svoje položaje v coni, ki jim je dodeljena. Vlada Njegovega Veličanstva mora zahtevati, da se vse jugoslovanske sile, ki so sedaj v Avstriji, takoj umaknejo in da jugoslovanska vlada spoštuje mejo iz 1937. leta kot začasno mejo (boundary) med Avstrijo in Jugoslavijo do dokončne ureditve meja na mirovni konferenci.«³³

²⁹ PRO, FO 371/48813, R 7964/6/92.

³⁰ PRO, FO 371/48813, R 8128/6/92.

³¹ PRO, FO 371/48813, R 8003/6/92.

³² PRO, FO 371/48813, R 8129/6/92.

³³ isto in PREM 3/495/7, str. 124.

Feldmaršal Alexander je 11. maja poslal osebno poslanico maršalu Titu in ga obvestil, da sta mu britanska in ameriška vlada ukazali, naj okupira in upravlja avstrijski pokrajini Štajersko in Koroško in da je že vzpostavil zavezniško vojno upravo. Feldmaršal Alexander je od ameriške in britanske vlade zahteval, naj nujno proučijo Titovo zahtevo, da se Jugoslaviji na isti osnovi kot drugim zaveznikom dodeli okupacijska cona v Avstriji.

»Zahtevam, da medtem prepoveste svojim četam, da prehajajo preko avstrijske meje in da umaknete vse, ki so jo že prekoračile. Jugoslovanske sile na štajerskem in na Koroškem lahko samo zapletejo položaj in otež-kočijo mojo nalogo. Lahko se zanesete name, da bom nepristransko uprav-ljal to področje in brez predsodkov napram vsem zahtevam, ki bi jih kas-neje želeli postaviti glede delov Avstrije,« je sporočal vrhovni zavezniški poveljnik za Sredozemlje.³⁴

Britanski veleposlanik v Beogradu Stevenson je menil, da je potrebno čim prej odgovoriti na noto, s katero je jugoslovanska vlada zahtevala, da se Jugoslaviji dodeli okupacijska cona v Avstriji. Ker je sovjetska vlada, kot so Britanci bili obveščeni, ponudila del svoje okupacijske cone v Av-striji, bi lahko sporočili, da nimajo pomislekov proti temu. Veleposlanik Stevenson je menil, da je potrebno, če ne gre drugače, tudi z uporabo sile izpolniti vse zahteve feldmaršala Alexandra v zvezi z Julijsko krajino in Koroško, ker bi sicer jugoslovanske zahteve bile brezmejne, narodnoosvo-bodilni odbori pa vzpostavljeni globoko na zahod od reke Soče in prav tako tudi v južni Avstriji. Obstojele so celo indikacije o pripravah, da se izkoristi makedonski iredentizem na račun Grčije, je menil veleposlanik Stevenson in sklenil:

»Ne mislim, da je preveč alarmantno ali fantastično, če pravim, da so sedaj na tehtnici interesi bodočega miru v jugovzhodni Evropi.«³⁵

Načelniki štabov pa so 11. maja ugotovili, da bi ukaz o zapori avstrij-sko-jugoslovanske meje bil v nasprotju z obstoječimi ukazi, naj Alexan-drove čete ne streljajo, razen v samoobrambi. Zato so prosili predsednika vlade Churchilla za nova navodila, kakšno linijo bi bilo potrebno, v spo-razumu z ameriško vlado, zavzeti v tem primeru.³⁶

Maršal Tito je medtem v pogovoru z načelnikom glavnega štaba zavez-niških sil generalom Morganom poudaril, da je Jugoslavija uradno zahte-vala, naj se ji dodeli okupacijska cona v Avstriji, toda zahodni zavezniki niso odgovorili, pač pa je Moskva dala pritrdilni odgovor. Minister Harold Macmillan je bil seznanjen z britanskim korakom v Moskvi in Washingtonu, da bi sodelovanje jugoslovanskih čet v okupaciji Avstrije bilo v nasprotju z načelom okupacije s strani štirih velesil in da to ne bi ostalo brez pre-judiciranja glede na ambicije napram Avstriji. Macmillan je menil, da bi Rusi lahko v svoji coni, nikakor pa ne na Koroškem, pritegnili k okupaciji nekaj Titovih čet, ker dotlej tega vprašanja niso uradno sprožili v evropski posvetovalni komisiji. Tudi predsednik vlade Winston Churchill sprva ni imel pomislekov proti jugoslovanski udeležbi pri okupaciji Avstrije v sov-jetski okupacijski coni. Menil je, da bi to lahko primerjali s pomočjo, ki so jo pri zasedbi Nemčije dajale belgijske in nizozemske čete. Sir Orme Sar-gent pa je ugovarjal, da taka primerjava ni sprejemljiva, ker gre za jugo-slovanske ozemeljske zahteve na Koroškem in ker bi sicer tudi Poljaki in Čehi lahko zahtevali svojo udeležbo. Foreign Office zato ni podprl predloga

³⁴ PRO, FO 371/48814, R 8290/6/92.

³⁵ PRO, FO 371/48814, R 8199/6/92; PREM 3/495/7, str. 131.

³⁶ PRO, PREM 3/495/7, str. 110–111.

o sodelovanju Jugoslovancev pri okupaciji Avstrije v sovjetski coni in je to 13. maja tudi sporočil Moskvi.³⁷

Veleposlanik Stevenson je 12. maja osebno izročil britansko noto maršalu Titu, da bi, kot je to posebej poudaril, morda lahko dobil neposreden odgovor. Maršal Tito je sprva reagiral tako, da se je pritožil, ker je Francija bila vključena med okupacijske sile v Avstriji, Jugoslavija pa izključena. Obvestil je britanskega veleposlanika, da je sovjetska vlada uradno obvestila jugoslovansko vlado, da se strinja z dodelitvijo okupacijskega področja znotraj sovjetske okupacijske cone jugoslovanski armadi. Tito se je zanimal za demarkacijsko linijo med britansko in sovjetsko okupacijsko cono v Avstriji. Britanski veleposlanik ni znal odgovoriti na to vprašanje, poudaril pa je, da je področje, odkoder naj bi se jugoslovanske čete umaknile, v britanski coni.

»Pogovor je brez dvoma bil hladen, vendar pa sva se prijateljsko in ljubeznivo razšla«, je sporočil veleposlanik Stevenson.³⁸

Odgovor maršala Tita, obljubljen za 13. maj, je bil izročen 14. maja. Vlada Demokratične federativne Jugoslavije je izrazila svoje obžalovanje, ker na svojo zahtevo z dne 2. aprila 1945. leta, da se Jugoslaviji dodeli okupacijska cona v Avstriji, razen Sovjetske zveze druge države niso odgovorile. Poudarjeno je bilo, da je Jugoslavija med vsemi evropskimi državami največ pretrpela pod nemško okupacijo, v kateri so sodelovale tudi mnoge nemške enote iz Avstrije.

»Zato bi bilo nepravilno odrekati jugoslovanski armadi pravico, da preganja sovražnika preko predvojne meje in da zasede ozemlje, osvobojeno sovražnikov. Enote, ki so šle preko jugoslovansko-avstrijske meje, so to storile med pregonom sovražnika, ki se ni podvrnil pogojem kapitulacije.«

Maršal Tito je predlagal, naj bi jugoslovanske čete ostale na tistem ozemlju Avstrije, ki so ga že zavzele, toda bile bi pod vrhovnim poveljstvom feldmaršala Alexandra, tako kot bodo jugoslovanske čete v coni, ki jo je zavzela sovjetska armada, pod poveljstvom maršala Tolbuhina.³⁹ Foreign Office je menil, da je ta protipredlog »povsem nesprejemljiv«. Zaposlili so State Department, naj se strinja z osnutkom odgovora in naj to sporočilo podpre tudi ameriški veleposlanik v Beogradu.⁴⁰

Britanska vlada namreč ni imela na voljo zadostnih vojaških sil za primer spopada z jugoslovanskimi enotami. Brez ameriške pomoči bi bila sleherna taka akcija zelo tvegana. Pokojni ameriški predsednik Franklin D. Roosevelt je odločno odklanjal sleherno intervencijo ameriških čet na Balkanu in tako stališče je sprva zavzemal tudi njegov naslednik predsednik Harry S. Truman. Vendar pa je predsednik Truman v svoji osebni poslanici Winstonu Churchill 12. maja izrazil svojo zaskrbljenost zaradi implikacij Titovih akcij v Julijski krajini:

»Kaže, da ima Tito pripravljeno identično zahtevo glede južne Avstrije na Koroškem in Štajerskem in mogel bi imeti podobne načrte v zvezi z deli Madžarske in Grčije, če bodo njegove metode v Julijski krajini uspele«, je med drugim sporočal predsednik Truman. Winston Churchill se je seveda v celoti strinjal s Trumanovo poslanico.⁴¹

Winston Churchill se je 13. maja znova osebno obrnil na predsednika Trumana in ga obvestil o britanski demarši pri maršalu Titu v zvezi s Ko-

³⁷ PRO, FO 371/48814, R 8235/6/92; FO 954/33, s. 321.

³⁸ PRO, FO 371/48816, R 8494/6/92.

³⁹ PRO, FO 371/48815, R 8405/6/92.

⁴⁰ PRO, FO 371/48815, R 8405/6/92.

⁴¹ PRO, FO 371/48815, R 8324, R 8424, R 8430/6/92. Prim. V. Čerčil, n.d., 497–499.

roško: »V veliko pomoč bi bilo, če bi lahko dali navodilo g. Pattersonu, naj obvesti Tita, da sporočilo britanskega veleposlanika v zvezi s Koroško odobrava in podpira vlada Združenih držav.« Predsednik Truman se je naslednjega dne s tem predlogom strinjal.⁴²

Predsednik vlade Winston Churchill je prav tako obvestil feldmaršala Alexandra, da ne sprejema ideje, da se Titove čete stavijo pod Alexandrovo poveljstvo v britanski okupacijski coni. »Rečeno jim je, naj se umaknejo in morajo se umakniti. To velja tudi za tiste, ki so se infiltrirali na naše ozemlje«, je menil Churchill.⁴³

Komite načelnikov štabov je 12. maja razpravljal o odnosih z maršalom Titom v zvezi z Julijsko krajino in Avstrijo. Sestanku so prisostvovali tudi visoki funkcionarji Foreign Officea. Menili so, da bi nastal zelo težak položaj, če bi maršal Tito odklonil zahtevo, naj umakne svoje čete iz Avstrije. Feldmaršal Alexander tedaj tam ni imel več kot eno divizijo, ki ne bi mogla preprečiti infiltracije jugoslovanskih čet. Alexander je ocenil, da bi v Julijski krajini in Avstriji potreboval vsaj enajst divizij. Toda ta ocena je bila ocenjena kot zelo skromna. Sir Orme Sargent je poudaril, da bi v primeru potrebe bilo zelo pomembno sodelovanje Združenih držav Amerike, zlasti še ameriških čet. Komite je sklenil, ne da bi prejudiciral sklep vlade, da je potrebno feldmaršalu Alexandru dati navodilo, naj v Julijski krajini in v Avstriji poskuša ohraniti položaj brez uporabe sile, razen v samoobrambi.⁴⁴

Medtem so budno spremljali in analizirali potek vojaških operacij in premike jugoslovanskih sil. Enote britanske osme armade so 11. maja še napredovale v notranjost Avstrije. Ena brigada se je nastanila v Celovcu, dve v Beljaku in ena na področju Trbiža. Sporočeno je bilo, da tri brigade jugoslovanske štirinajste divizije z okrog 4000 borci napredujejo proti Celovcu in Beljaku.⁴⁵ Zavezniškim oficirjem je nekaj upanja vzbudila nepreverjena vest britanskega zveznega oficirja pri jugoslovanski armadi, ki je 12. maja v Celovcu sporočil, da so jugoslovanske trupe dobile Titov ukaz, naj se umaknejo iz južne Avstrije, češ da ni mogoče zbrati dovolj močnih sil in da je potrebno ohraniti prestiž.⁴⁶ Feldmaršal Alexander je menil, da bi v primeru uporabe sile potreboval enajst divizij in to pet divizij v Julijski krajini, tri divizije za zaščito avstrijsko-jugoslovanske meje in tri divizije za okupacijo britanske cone v Avstriji. Po tej oceni bi maršal Tito poleg znatnega vojnega plena, vzetega poraženim Nemcem, lahko v primeru spopada uporabil tudi ujete nemške specialiste in tehnike.

»Gornja ocena je zasnovana na predpostavki, da bi moje sile pokazale isti borbeni duh in veliko zavzetost v borbi kot doslej. Ker pa je objavljen dan zmage in so Titove operacije za pomoč zavezniški stvari dolgotrajno publicirane, dvomim, da to dejansko tudi bo tako. Po mojem mnenju se bodo tako ameriške kot britanske trupe zelo nerado angažirale v sedanjem stadiju vojne v nekem novem konfliktu proti Jugoslaviji«, je menil feldmaršal Alexander. Ta Alexandrova ocena je kasneje izzvala veliko negodovanje in zaskrbljenost predsednika Churchilla.⁴⁷

Minister Harold Macmillan je 14. maja obiskal glavni štab petega britanskega korpusa v Celovcu, čigar enote so zasedle najboljše stavbe v mestu in vzpostavile vojno upravo, niso pa s tem dosegle nadzorstva nad Jugo-

⁴² PRO, FO 371/48815, R 8354/6/92.

⁴³ isto.

⁴⁴ PRO, FO 371/48815, R 8420/6/92.

⁴⁵ PRO, FO 371/48814, R 8236/6/92.

⁴⁶ PRO, FO 371/48814, R 8320, R 8418/6/92.

⁴⁷ PRO, FO 371/48815, R 8338/6/92.

slovani. Poveljnik general Keightley je jugoslovansko prisotnost označil kot »manjši režim terorja« in »določen obseg plenitev, ki so jih Jugoslovani eufemistično opisali kot rekvizicijo«. Ves položaj na Koroškem in štajerskem je bil označen kot zmeden. Sovjetske čete so zavzele tudi del ozemlja, ki je bilo tehnično dodeljeno britanski okupacijski coni. Pojavile so se tudi bolgarske čete, ki niso skrivale, da so dobile ukaz maršala Tolbuhina, naj se umaknejo iz Jugoslavije. General Keightley je menil, da so njegove komunikacije zelo ranljive in da trenutno ne more tvegati spopadov z jugoslovanskimi silami.⁴⁸

Sporočeno je bilo, da so se 12. maja enote jugoslovanske štirinajste divizije spopadle z nemškimi policijskimi četami in z ustaši na področju Dravograda.⁴⁹ General Keightley je dobil navodila, naj jugoslovanske vojaške poveljnike v Avstriji obvesti, kakšni ukrepi so bili podvzeti pri maršalu Titu o zahtevi za umik jugoslovanskih čet s Koroškega ter o sporazumu med zavezniki o razdelitvi okupacijskih con v Avstriji.⁵⁰

Glavni štab zaveznikov sil je 15. maja poročal, da se je štab štirinajste divizije nastanil v Velikovcu, medtem ko sta dve partizanski brigadi bili na področju Celovca, ena pa okrog Dravograda, Velikovca in Laboda, kjer so po prejetih poročilih britanske trupe 14. maja preprečile premik jugoslovanskih sil v smeri Dravograda v času, ko so tam bile bitke z domobranskimi in ustaškimi enotami. »Mi nimamo pravice, niti želje preprečiti Titu, da se bori proti četnikom na jugoslovanskem ozemlju, in umik jugoslovanskih sil iz Avstrije nazaj v Jugoslavijo je prav tisto, kar hočemo«, je komentiral g. Addis. Kasneje je sklepal, da so to bile le kvislinške čete, ker se je zvedelo, da so britanske trupe na tem področju podprle Titove čete v borbi proti ustaškim in četniškim enotam, ki so se skušale prebiti na severozahod.⁵¹ Prihajale so tudi vesti, da so prispele nove jugoslovanske enote in oficirji z nalogo, da prevzamejo vojno upravo v Beljaku, Celovcu in Velikovcu,⁵² kot tudi o vtisu z dne 16. maja, češ da jugoslovanske sile na Koroškem nimajo zveze z generalštabom jugoslovanske armade in da je pri njih opaziti določeno zmedo.⁵³

Feldmaršal Alexander je 16. maja dal direktivo petnajsti armijski grupi in glavnim poveljnikom letalstva in mornarice za primer, če bi prišlo do vojnih operacij proti jugoslovanskim četam v Julijski krajini in južni Avstriji. Ta direktiva je bila razveljavljena šele 21. junija 1945. leta, potem ko je bil podpisan sporazum Morgan-Arso Jovanović.⁵⁴ Feldmaršal Alexander je 18. maja poslal svojo poslanico podrejenim enotam. Ker je tu iz Trumanove poslanice Churchillu bilo prevzeto žaljivo vzporejanje jugoslovanskih akcij z akcijami Hitlerja, Mussolinija in Japonske, je Alexandrova poslanica kasneje, ko je prodrla v javnost, izzvala proteste na najvišjem nivoju in korespondenco med Churchillom in Stalinom.⁵⁵

General Morgan, načelnik Alexandrovega štaba, je poleg Julijske krajine obiskal tudi Avstrijo, kjer je naletel na poslabšan in skrajno nezadovoljiv položaj. General Morgan je poročal, da Jugoslovani poskušajo vzpostaviti svojo vlado, lepijo proglase, ropajo trgovine in hiše in da slabo ravnaajo s krajevnim prebivalstvom. Položaj petega britanskega korpusa je bil

⁴⁸ PRO, FO 371/48816, R 8472/6/92.

⁴⁹ PRO, FO 371/48816, R 8474/6/92.

⁵⁰ PRO, FO 371/48816, R 8492/6/92.

⁵¹ PRO, FO 371/48816, R 8525/6/92.

⁵² PRO, FO 371/48816, R 8538/6/92.

⁵³ PRO, FO 371/48816, R 8656/6/92.

⁵⁴ PRO, FO 371/48816, R 8673/6/92.

⁵⁵ PRO, FO 371/48816, R 8709/6/92; V. Čerčil, n. d., 502–503.

zelo slab za primer sovražnosti glede na obveznosti napram vojnim ujetnikom in beguncem kot tudi druge prometne zveze. Položaj v Julijski krajini je bil v primerjavi s Koroško manj napet. Feldmaršal Alexander je sklepal, da bi bila neuporabna sleherna rešitev, v kateri bi zavezniki to področje delili z jugoslovanskimi silami ali s partizani ali pa bi dovolili delovanje jugoslovanske uprave.⁵⁶ 18. maja so opazili večji premik jugoslovanskih trup preko meje na področju Črna—Dravograd—Železna Kapla.⁵⁷

Feldmaršal Alexander je 15. maja naprosil generala Eisenhowerja, naj njegove (Eisenhowerjeve) sile prevzamejo dolžnosti okupacijske narave v vsem delu Avstrije, ki je bil pod angloameriško okupacijo, in da skrbe za vojno upravo in številne vojne ujetnike. Toda general Dwight Eisenhower je bil voljan v primeru potrebe prevzeti operativno nadzorstvo nad vsem področjem, ne pa tudi odgovornosti za vojno upravo in vojne ujetnike. Eisenhower je predlagal demonstracijo sile v veliki bližini jugoslovanskih čet. Zavezniške čete, ki bi sodelovale v tej demonstraciji, bi bile označene kot tretja armada in njihovi premiki bi dobili največjo možno publiciteto, pri tem pa bi natanko spoštovali obstoječe splošne in krajevne sporazume z Rusi. Neposredna operativna potreba feldmaršala Alexandra je bila, da peti korpus razreši dolžnosti na področju Judenburga in Lienza ter osredotoči njegove enote na avstrijsko-jugoslovansko mejo za operacije proti Jugoslovanom, če bi to bilo potrebno. General Eisenhower je privolil, da premesti 150.000 vojnih ujetnikov dalje na sever na svoje področje.⁵⁸

Zavezniki so uspeli ugotoviti, da sta 19. maja na Koroškem bili 3. in 5. jugoslovanska divizija. Po vdaji 200.000 hrvatskih domobranskih čet so predpostavljali, da bodo jugoslovanske sile poslej imele svobodne roke za druge naloge. Prišle so nepotrjene vesti, da je maršal Tolbuhin dovolil, da jugoslovanske čete pridejo v tisti del Avstrije, ki so ga dotlej zasedale bolgarske čete.⁵⁹

General Vladimir Velebit, državni podsekretar za zunanje zadeve, je v takem položaju 19. maja popoldne v Beogradu izročil britanskemu veleposlaniku Stevensonu sporočilo, da so jugoslovanske čete dobile ukaz, naj se umaknejo na predvojno mejo zahodno od Dravograda. Jugoslovanska vlada je posebej poudarila, da se ne strinja s stališčem britanske vlade, češ da bi prisotnost jugoslovanskih sil lahko prejudicirala sklepe o določitvi jugoslovansko-avstrijske meje.

»Ukaz o umiku čet jugoslovanske armade je bil dan zato, da se poudari želja vlade Demokratične federativne Jugoslavije, da v kar največji možni meri izpolni želje svojih zaveznikov Velike Britanije in Združenih držav brez prejudiciranja končne rešitve rneja z Avstrijo, do katere bo prišlo na mirovni konferenci«, je bilo rečeno v tem sporočilu. Tempo umika je bil pogojen s časom, potrebnim za evakuacijo vojnega plena.

Omenjeni vladni oziroma Titov odgovor je bil dan dva dni za tem, ko je bila 17. maja izročena britanska nota, v kateri je britanska vlada odklonila predlog jugoslovanske vlade z dne 13. maja o sodelovanju jugoslovanskih sil pri okupaciji Avstrije v britanski coni. »Vlada Njegovega Veličanstva je sprejela ta sklep glede na zahtevo jugoslovanske vlade o ozemeljskem popravku v obmejnih področjih Avstrije, ki so v britanski coni«, je zatrjevala britanska nota. Poudarjeno je bilo, da se bo vprašanje avstrij-

⁵⁶ PRO, FO 371/48817, R 8733/6/92, R 8770/15/92.

⁵⁷ PRO, FO 371/48817, R 8748/6/92.

⁵⁸ PRO, FO 371/48817, R 8751/6/92.

⁵⁹ PRO, FO 371/48817, R 8773/6/92.

ske meje reševalo ob mirovni ureditvi, medtem ko bi jugoslovanska okupacija spornega ozemlja samo prejudicirala končno rešitev.⁶⁰

Strokovnjaki v Foreign Officeu so jugoslovanski odgovor ocenili kot zadovoljiv. Menili pa so, da je sumljiva omejitev tega umika samo na področje zahodno od Dravograda. G. Addis je pred vsem proučeval možnost, da jugoslovanske čete vstopijo v južno (!) t. j. slovensko, oz. spodnjo štajersko, kjer so te dejansko ves čas bile med drugo svetovno vojno. Zato je Foreign Office 25. maja veleposlaniku Stevensonu v Beograd poslal navodilo, naj se jugoslovanski vladi pismeno zahvali, vendar pa naj ustno opozori na razhajanje v omejitveni frazi, t. j. na omejitev umika samo s Koroškega. Veleposlanik je bil za osebno informacijo obveščen, da so sovjetske čete zgolj začasno na štajerskem. V evropski posvetovalni komisiji so se dogovorili, da bo štajerska, z izjemo Gradiščanskega, prišla v britansko okupacijsko cono.⁶¹ Veleposlanik Stevenson je nato 26. maja generalmajorju Velebitu izročil noto z izrazi hvaležnosti britanske vlade, tako kot mu je to bilo naročeno. Toda Stevenson ni mogel odgovoriti na Velebitovo vprašanje, če je dokončno potegnjena razmejitvena črta med sovjetsko in britansko okupacijsko cono v Avstriji.⁶²

Glavni štab osme armade je že 20. maja sporočil, da se je začel umik jugoslovanskih čet in da bo avstrijsko-jugoslovanska meja z 21. majem postala britansko-jugoslovanska vojna meja.⁶³ Samo dan prej pa je feldmaršal Alexander še poročal, da so v zadnjih treh dneh, torej od 16. do 18. maja krenile regularne formacije jugoslovanske prve, tretje in četrte armade v zelo velikem številu, da bi po kapitulaciji nemških sil armijske grupe E okrepile iregularne partizanske formacije, ki so poprej operirale na jugoslovansko-koroški meji. Preko 16.000 borcev je po 16. maju prišlo na področje Celovec—Velikovec—Dravograd. Glavnina omenjenih treh jugoslovanskih armad z 125.000 borci na črti Varaždin—Zagreb—Ljubljana bi mogla v vsakem trenutku poslati nove, močne sile v Avstrijo. Ze so prihajale vesti o premiku dveh divizij četrte armije severozahodno od Ljubljane v smeri proti Beljaku in o koncentraciji tretje divizije z enoto nemških tankov v smeri proti avstrijski meji. Feldmaršal Alexander je računal na možnost sovražnosti z Jugoslavijo in je zato sprejel vse potrebne ukrepe za nujno evakuacijo britanskega in ameriškega osebja iz Jugoslavije, z generalom Eisenhowerjem pa se je pogajal o možni pomoči.⁶⁴

Britanska poročila so navajala, da se je štab štirinajste divizije v noči med 20. in 21. majem umaknil iz Velikovca in da je umik s Koroškega proti Dravogradu potekal po določenem načrtu.⁶⁵ Feldmaršal Alexander je 24. maja sporočil, da je jugoslovanski umik s področja petega korpusa skoraj popoln in pričakovala se je zgolj zamuda ene same brigade, ki je evakuirala ujete hrvatske domobrance.⁶⁶ Poročila so govorila tudi o umiku avstrijskega bataljona in da je temu bataljonu z jugoslovanske strani bilo rečeno, da bo v nasprotnem primeru prišel v britansko vojno ujetništvo. Toda 28. maja so Britanci dobili podatke brez natančnejših oznak moči in formacije, da so jugoslovanske trupe v sovjetski okupacijski coni južno od Drave.⁶⁷

Jugoslovanska vlada je 21. maja v uradni diplomatski noti izrazila ob-

⁶⁰ PRO, FO 371/48817, R 8778/6/92.

⁶¹ PRO, FO 371/48819, R 9315/6/92 in kot op. 60.

⁶² PRO, FO 371/48820, R 9709/6/92.

⁶³ PRO, FO 371/48817, R 8819/6/92.

⁶⁴ PRO, FO 371/48817, R 8821/6/92.

⁶⁵ PRO, FO 371/48817, R 8998/6/92.

⁶⁶ PRO, FO 371/48818, R 9085/6/92.

⁶⁷ PRO, FO 371/48818, R 9137/6/92.

žalovanje, da zavezniške čete na Koroškem uničujejo vojni material, ki je padel v roke enot jugoslovanske armade, kot tudi v nekaterih primerih preprečujejo evakuacijo vojnega plena. Britanski državni sekretar za zunanje zadeve Anthony Eden se je strinjal z veleposlanikom Stevensonom, da je to povsem vojaška zadeva, ki bi jo moral urediti feldmaršal Alexander.

Vendar pa je Eden pikro komentiral v svoji beležki: »Vsekakor bi bilo škoda zadrževati jugoslovansko evakuacijo z ustvarjanjem težav okrog tega vprašanja. Vendar pa imam zelo malo simpatije za jugoslovansko zahtevo. Zelo malo življenj njihovih najboljših sinov je moglo biti žrtvovanih za njihovo avstrijsko »zmago« in material, ki si ga tako marljivo prizadevajo odvleči, je prav gotovo potrebno označiti kot rop ne pa kot plen.«⁶⁸

Slednjič še nekaj besed o britanskem analitičnem delu v Foreign Officeu v zvezi s Koroško. Frederick William Deakin, po smrti majorja Stuarda na čelu prve britanske vojne misije pri Vrhovnem štabu v pozni pomladi in poletju 1943. leta, znani britanski zgodovinar, je še kot prvi sekretar britanskega veleposlaništva v Beogradu pripravil osem gosto tipkanih strani memoranduma o slovenskih zahtevah glede Koroške in ga 28. aprila 1945. leta poslal v Foreign Office, povzetek pa še brzojavil. V zelo zgoščeni obliki je prikazal zgodovinske aspekte problematike okrog plebiscita na Koroškem in mirovne konference po prvi svetovni vojni, polemike med obema vojnama itd. Posebno pozornost pa je F.W. Deakin posvetil tudi delovanju slovenskih partizanov na Koroškem od 1942. leta dalje, kolikor je o tem tedaj bilo znano Britancem. Slednjič je sklenil, da ni dovolj dokazov o obstoju artikulirane večine v korist Slovencev na spornih področjih Koroške; da so slovenski voditelji še iz 1919–1920 leta podedovali globoko nezaupanje v zavezniško posredovanje; da verjetno skušajo s silo zasesti sporno ozemlje, organizirati lastni plebiscit, po možnosti v sodelovanju z avstrijsko osvobodilno fronto (Österreichischer Freiheitsfront) in ob tistem soglasju Rusov na Dunaju. »Slovenci bodo verjetno lahko brez težav ali zamude vprašanje rešili v svojo korist, če se Rusi ne bodo strinjali s podporo britanskim in ameriškim namenom, da ohranijo meje Avstrije iz 1937. leta vsaj v času vojaške zasedbe«, je sklenil F.W. Deakin.⁶⁹

Raziskovalni odderek v Foreign Officeu (Foreign Office Research Department — FORD) je pripravil več strokovnih analiz o problematiki jugoslovansko-avstrijske meje. Predvidevali so zamenjavo nemške manjšine v Sloveniji za slovensko manjšino na Koroškem. V eni takih analiz, datirani s 4. oktobrom 1945. leta, je bilo ugotovljeno, da so nemški zločini po okupaciji Slovenije z izseljevanjem slovenskega prebivalstva in preprečevanjem slehernega izražanja slovenske narodnosti tako okrepile sovraštvo Slovencev napram Nemcem, da bi bilo zelo težko izvesti plebiscit v obmejnih področjih. »Jugoslovanske zahteve niso niti na Koroškem niti na štajerskem upravičene z ekonomskimi ali strateškimi razlogi ali željami majhnih krajevnih manjšin slovenskega jezika, vsaj kolikor te želje prihajajo do izraza«, je trdila ta analiza. Predlagan je bil celo popravek meje v korist Avstrije v Pomurju.⁷⁰

Problematika zaostrovanja jugoslovansko-britanskih odnosov ob ravnanju zavezniške vojne uprave na Koroškem 1945. leta presega okvir tega referata.⁷¹

⁶⁸ PRO, FO 371/48817, R 8957/6/92.

⁶⁹ PRO, FO 371/48826, R 8182/24/92.

⁷⁰ PRO, FO 371/48926, R 17242/2395/92.

⁷¹ PRO, FO 371/46610—12, 46682.

Zusammenfassung

BRITISCH-JUGOSLAWISCHE MIßVERSTÄNDNISSE IN BEZUG AUF KÄRNTEN
1944—1945

Das Referat wurde vorgetragen anlässlich der am 10. und 11. Dezember 1975 in Beograd stattgefundenen wissenschaftlichen Tagung »Jugoslawien in der Endphase des zweiten Weltkrieges«, 1978 wurde es außerdem als zusätzliche Information zum Referat »Jugoslawische und britische politische Einstellung zur Kärntner Frage 1941—1945« unter die Teilnehmer des Gesprächs am runden Tisch in Kupari verteilt, an dem vom 19. bis zum 21. September jugoslawische und britische Historiker teilgenommen haben. Der Verfasser hat sich beim Schreiben ausschließlich auf britische Quellen, vor allem auf diplomatische Dokumente gestützt.

Übersichtlich werden Zusammenarbeit und gegenseitige Verdächtigungen zwischen den jugoslawischen Partisanen und der britischen Special Operations Executive (S.O.E.) angeführt, zu denen es im Zusammenhang mit der Planung und Ausführung von gemeinsamen Aktionen in Kärnten gekommen ist, sowie durch Titos Vorschlag, daß am geplanten Angriff auf die letzten Positionen der deutschen Armee im Alpengebiet auch 200.000 jugoslawische Kämpfer teilnehmen sollten. Verschiedene Pläne der Alliierten für einen Durchbruch durch das »Tor von Ljubljana« wurden nicht verwirklicht, die Briten haben jedoch politische Implikationen sorgfältig verfolgt und analysiert, die im Fall eines Massendurchbruchs der Partisanen über die Drau nach Südösterreich entstehen könnten.

Der britische Außenminister Anthony Eden bekam auf der Konferenz der drei Großen in Jalta im Februar 1945 die amerikanische, doch keine sowjetische Unterstützung für seinen Vorschlag, Österreich sollte nach den Grenzen aus dem Jahr 1937 besetzt werden, und zwar ausschließlich durch Großbritannien, die UdSSR und die Vereinigten Staaten. Dem Feldmarschall Alexander wurde von Churchill die ausdrückliche Anweisung gegeben, den Partisanen bei der Besetzung Kärntens bzw. Österreichs womöglich zuzukommen.

Schon am 10. Mai 1945 wurde der britische Ambassador in Beograd Stevenson angewiesen, einen Abzug jugoslawischer Truppen bis an die Grenzen aus dem Jahr 1937 zu fordern, am 11. Mai hat auch der Feldmarschall Alexander in einer persönlichen Note an Marschall Tito dieselbe Forderung gestellt. Die britische Note wurde am 12. Mai Marschall Tito persönlich überreicht, der in seiner Antwort vom 14. Mai vorschlug, die jugoslawischen Truppen sollten in Österreich bleiben, doch unter das Kommando von Feldmarschall Alexander, und in der sowjetischen Besatzungszone unter das Kommando von Marschall Tolbuhin gestellt werden. Am selben Tag wurden die britischen Forderungen auf Churchills Bitte vom amerikanischen Präsidenten Truman unterstützt und am 17. Mai nochmals wiederholt. Auf Grund einer sorgfältigen Analyse der militärischen und politischen Lage wurde angenommen, daß die Kräfte Alexanders in Österreich im Falle einer militärischen Auseinandersetzung mit der jugoslawischen Armee nicht ausreichen würden. Am 19. Mai hat die jugoslawische Regierung unter dem Druck der Alliierten eingewilligt, ihre Truppen bis zur Vorkriegsgrenze westlich von Dravograd zurückzuziehen, während sie in der sowjetischen Besatzungszone in der Steiermark noch geblieben sind bis zum Übergang dieser Zone in die britische Besatzungsmacht.

KRONIKA

časopis za slovensko krajevno zgodovino

Sekcija za krajevno zgodovino Zgodovinskega društva za Slovenijo že šestindvajseto leto izdaja svoje glasilo — »Kroniko«. Revija je ilustrirana in poleg poljudno-znanstvenih prispevkov iz slovenske krajevné zgodovine pogosto objavlja tudi razprave in članke, ki po svoji problematiki presegajo ozke lokalne okvire. »Kronika« ima namen popularizirati zgodovino in zato poroča o delu zgodovinskih ustanov in objavlja ocene novih knjig, pomembnih za slovensko zgodovinopisje.

»Kroniko« je moč naročiti na sedežu njenega uredništva in uprave v Ljubljani, Mestni trg 27/III. Letna naročnina za tri številke znaša 120 dinarjev, posamezna številka velja 40 dinarjev.

Po izredno ugodnih cenah so na razpolago tudi večinoma vsi starejši letniki revije: od 6/1958 do 23/1975 po 50 din, letnika 24/1976 in 25/1977 po 75 din.

V seriji »Knjižnica Kronike« so doslej izšle naslednje publikacije:

- Milko Kos, SREDNJEVEŠKA LJUBLJANA, topografski opis mesta in okolice (1955), 96 strani. Cena: 20 dinarjev;
- Igor Vrišer, RAZVOJ PREBIVALSTVA NA OBMOČJU LJUBLJANE (1956), 72 strani. Cena: 20 dinarjev;
- Vlado Valenčič, SLADKORNA INDUSTRIJA V LJUBLJANI (1957), 68 strani. Cena: 20 dinarjev;
- Sergij Vilfan — Josip Černivec, ZGODOVINA LJUBLJANSKE MESTNE HIŠE (1958), 128 strani. Cena: 20 dinarjev;
- Peter Vodopivec, LUKA KNAFELJ IN ŠTIPENDISTI NJEGOVE USTANOVE (1971), 104 strani. Cena: 30 dinarjev.

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

Revija z najdaljšo tradicijo med slovensko zgodovinsko periodiko (v letu 1979 izide že njen 50. letnik) objavlja prispevke, ki niso zanimivi le za bralce iz severovzhodne Slovenije, saj posegajo tudi v širši okvir slovenske zgodovine.

ČZN izdaja Zgodovinsko društvo v Mariboru s sodelovanjem mariborske univerze. Naročiti ga je moč pri Založbi Obzorja, YU-62001 Maribor, Partizanska 5.

DRUŠTVENO ŽIVLJENJE, KONGRESI IN SIMPOZIJI

XIX. ZBOROVANJE SLOVENSКИH ZGODOVINARJEV V MARIBORU OD 27. SEPTEMBRA DO 1. OKTOBRA 1978

(Potek in rezultati)

Slovenski zgodovinarji so se zbrali jeseni 1978 v Mariboru ob dveh pomembnih obletnicah, ki sta obe zvezani s krajem zborovanja: pred tridesetimi leti je nastalo v Mariboru naše najstarejše še obstoječe znanstveno društvo — Zgodovinsko društvo v Mariboru — ki je postalo po različnih smereh svojega dela obenem matica vseh današnjih mariborskih znanstvenih ustanov z izjemo mariborske univerze, pred šestdesetimi leti pa je le v Mariboru slovensko ljudstvo (pod vodstvom majorja oz. generala Rudolfa Maistra ter ob podpori izročil dotedanjega slovenskega političnega gibanja in slovenskih denarnih zavodov) vzelo odločanje o svoji bodočnosti v lastne roke (kot nikjer drugje na Slovenskem v tistem času) in tako z orožjem v roki pridobilo svobodo ne le za Maribor, marveč kar za šestino slovenskega naroda. Obe obletnici sta bili tudi predmet znanstvenega obravnavanja na zgodovinarskem zborovanju.

Obletnice Zgodovinskega društva so se spomnile tudi mariborske znanstvene inštitucije, zlasti seveda tri, ki so obenem z društvom slavile isti jubilej, saj je društvo ustanovilo njihove prednike že v prvem letu svojega delovanja (Pokrajinski muzej, Pokrajinski arhiv in Univerzitetna knjižnica). Pokrajinski muzej Maribor je že na predvečer zborovanja pripravil razstavo »Odlikovanja in znaki na Slovenskem«; temelj ji je dalo zbirateljsko zanimanje *Janeza Švajncerja ml.*, ki je tudi avtor bogatega vodnika po razstavi. Naslednjega dne je bila odprta razstava ob 75-letnici Zgodovinskega društva v Mariboru, delo pokrajinskega arhiva (z uporabo gradiva Univerzitetne knjižnice in društvenega arhiva); tudi za to razstavo je izšel poseben vodnik (Zgodovinsko društvo v Mariboru 1903—1978, 75 LET), v katerem je poleg spremne besede predsednika društva *mag. Marjana Žnidariča* ter kratkih pregledov razvoja vseh sedmih ustanov, ki so postopno zrasle iz dela društva (poleg omenjenih treh še Umetnostne galerije, Muzeja narodne osvoboditve, Zavoda za spomeniško varstvo, razstavnega salona Rotovž), osrednji prispevek vsekakor pregled »zgodovinopisja na slovenskem Štajerskem«, delo avtorja razstave *Viktorja Vrtnjaka* (str. 5—27). Istega dne se je spomnila s posebno razstavo svojega in društvenega jubileja tudi Univerzitetna knjižnica, v svojih začetkih plod zgodovinarskega dela in mecenstva, kar je ravnatelj *dr. Bruno Hartman* tudi posebej poudaril (jubileju knjižnice je posvečen poseben zvezek zbirke vodnikov po kulturnih in naravnih spomenikih Slovenije, Univerzitetna knjižnica Maribor, delo ravnatelja, pa tudi obsežen »jubilejni zbornik« Univerzitetna knjižnica Maribor 1903—1978 z vrsto prispevkov, posebej s Hartmanovo monografsko obdelavo zgodovine knjižnice). Končno je bila tretji dan zborovanja, ko smo ves dan obravnavali boje za severno mejo in njihove zgodovinske temelje, odprta v Muzeju narodne osvoboditve Maribor še razstava »Boj za Maribor in severno mejo 1918—1919 na območju štajerskega obmejnega poveljstva«, ki jo je pripravil *Lojze Penič* (tudi avtor kataloga z istim naslovom). Pred začetkom zborovanja so dobili zborovalci tudi vnaprej razmnožena besedila referatov ali njihovih povzetkov za dve tretjini vseh, kar jih je bilo na sporedu.

Samo zborovanje, ki sta ga organizirala Zgodovinsko društvo za Slovenijo in Zgodovinsko društvo v Mariboru pod pokroviteljstvom skupščine občine Maribor in Tovarne vozil in toplovodne tehnike »Boris Kidrič« Maribor, se je začelo — po pozdravih *mag. Marjana Žnidariča* v imenu Zgodovinskega društva v Mariboru, *dr. Ignacija Vojeta* v imenu Zgodovinskega društva za Slovenijo, *tov. Zige Kilmovca* v imenu republiške konference Socialistične zveze Slovenije in *tov. ing. Rafaela Raspeta* v imenu skupščine občine Maribor kot njenega predsednika — s proslavo, ki je v našem življenju pač edinstvena: le zgodovinarji lahko proslavljamo tridesetletnico katere izmed naših znanstvenih organizacij, pa tudi mi v Mariboru, kajti 64 let starejša naša organizacija v Ljubljani je 1946 spremenila ne le svoje ime, marveč tudi svoj značaj. Slavnostni referat *dr. Sergeja Vrišerja* »Ob 75-letnici Zgodovinskega društva v Mariboru« je podčrtal tako zgodovinski pre-

lomni značaj njegove ustanovitve za kulturni razvoj severovzhodne Slovenije in njegov pomen pri zbiranju gradiva za pogajanja o meji na Štajerskem po prvi ter njegovo vlogo pri vračanju iz Maribora med drugo svetovno vojno ugrabljenega kulturnega blaga po osvoboditvi, kakor tudi plodnost društvenega dela za razraščanje kulturnega dela v Mariboru in mesto v organizaciji zgodovinarskega dela v vsej Sloveniji (dodati bi mogli le, da je prav iz Maribora prišla 1938 tudi pobuda za začetek zborovanj slovenskih zgodovinarjev). Po tem govoru je podelil Ziga Kimovec Zgodovinskemu društvu Maribor odlikovanje red zaslug za narod z zlato zvezdo, dolgotrajnemu delavcu v društvu prof. Bogu Teplyju pa red dela z rdečo zastavo, ki ju je obema slavljenčema podelil predsednik Tito.

Delovni del dopoldanskega zborovanja je bil posvečen nekaterim vprašanjem iz zgodovine Maribora samega. Dr. Jože Mlinarič (avtor izdaje srednjeveških virov za Maribor — Gradivo za zgodovino Maribora, s 3. snopičem sedaj do l. 1335) je podal kratko, a na listinske podatke oprto zanesljivo podobo razvoja gradu nad mestom in meščanske naselbine (sprva trga, nato mesta) do konca 15. st.; posebej je treba poudariti analizo osebnih imen v podporo tezi, da je večina mestnega prebivalstva izvirala iz okolice, manj iz oddaljenejših krajev, kar je pomembno za jezikovno pripadnost mestnega prebivalstva. Nenačeto je ostalo vprašanje razvoja Maribora iz vasi, kar se po Bašu ponavlja včasih v literaturi tudi danes (S. Vrišer), za obstoj meščanske naselbine ok. 1190 (de oppido superiori) pa bi bilo izrazoslovje prizadete listine treba pač še podrobneje analizirati. Dr. Franc Rozman je podal pregled »delavskega gibanja v Mariboru do prve svetovne vojne«. Prvi del predavanja je bil posvečen društvom in organizacijam (konsum, bolniška blagajna) med 1868 in 1874, drugi del pa socialni demokraciji od 1889 naprej, obakrat s posebnim ozirom na železniške delavnice. Podčrtal je, da je Maribor po številu delavstva v mestu že pridruženih predmestjih ter po moči delavskega gibanja (pri volitvah) na slovenskih tleh v tem času poleg Trsta edinstveno mesto in prav zaradi tega pomeni usmerjenost socialne demokracije v narodnostnem vprašanju že vprašanje, zvezano z bojem za severovzhodno Slovenijo po koncu prve svetovne vojne. Po predavateljevih ugotovitvah z Ljubljano delavska organizacija skoraj ni imela zvez; graško vodstvo sicer ni »zavestno« podpiralo germanizacije med delavci slovenskega izvora (ti so med delavci predstavljali veliko večino), a z zapostavljanjem nacionalne strani vprašanja ter z zanemarjanjem razlike med nacionalno zatiranim in nacionalno zatirajočim gibanjem je objektivno podpiralo raznarodovanje in nevtraliziralo narodno zavest; po predavateljevi sodbi so bila stališča graškega socialno demokratskega vodstva o narodnem vprašanju revizionistična. Zdenko Čepič je orisal razvoj Maribora po osvoboditvi. Težišče zelo konkretnega pregleda je bilo na gospodarskem razvoju, kjer se kažejo tri značilna obdobja: hitra obnova gospodarstva, ki je med vojno zelo trpelo, do začetka petdesetih let, ko je bila mariborska industrija »temelj slovenskega in celotnega jugoslovanskega gospodarstva, po velikosti industrije pa je sodil Maribor na tretje mesto v državi«; zaostajanje od konca petdesetih do konca šestdesetih let, ker je gospodarstvo mesta poprej žrtvovalo bistveni del svoje akumulacije za razvoj drugih krajev, v novih razmerah pa ni bilo sredstev za potrebne rekonstrukcije in zamenjavo že dolgo zastarelih strojev; začetek novega postopnega vzpona od konca šestdesetih let, zlasti po 1972. Ob tem se je predavatelj dotaknil tudi pomena različnih upravnih in ustavnih sprememb, pa tudi razvoja Maribora v pomembno slovensko kulturno središče z nastankom druge slovenske univerze. V razpravi o teh referatih je Bogo Stupan povezal nekatera izvajanja dr. Rozmana s problematiko l. 1918 (železničarska stavka 1918 in njena ocena), podčrtal razlike med položajem v Mariboru in Ljubljani med obema vojnama; posebej pa po spominu podal tudi podobo nemške okupacije po napadu na Jugoslavijo in obseg izгона Slovencev iz mesta (v zvezi s Čepičevimi izvajanjmi). Dr. Ževart je opozoril, da so številke o izgnanih Slovencih po arhivskih virih nekoliko manjše, kakor jih je navedel Čepič (ker je referat sledil časnikom neposredno po vojski, bo te navedbe pač še potrebno preveriti).

Čeprav je bilo po načrtu zborovanja drugače (revizija slovenske zgodovine od okr. 1905 do 1914 naj bi bila eno izmed bistvenih izhodišč za razpravo o dogodkih v Mariboru in ob severni meji pred šestdesetimi leti, pa se je to uresničilo le napol, ker po nesreči ni bilo v tem okviru prav referata o slovenskem Štajerskem z njegovimi delno zelo specialnimi potezami razvoja), sta vendar ostali s problematiko začetnega mariborskega dopoldneva v najtesnejši zvezi dve poznejši sestavini dela zborovalcev: predavanje mag. Marjana Znidariča »Maribor 1941—1945« (iz prvega dopoldneva je bilo predstavljeno med poznejša obravnavanja sodobne zgodovine le zaradi časovne stiske) in ves tretji dan zborovanja, posvečen razpravi

o »boju za severno mejo 1918—1919« ob njegovi šestdesetletnici. Žnidarič je v zelo konkretnem pregledu pokazal izjemno težke pogoje, ki jih je ustvarila za narodno-osvobodilno gibanje v Mariboru že sama — iz Gradca in s pomočjo nemške manjšine v Mariboru vnaprej do podrobnosti pripravljena — nemška okupacija (izselitev vse slovenske inteligence — vključno duhovščino — in drugih kakorkoli politično opaznih slovenskih ljudi, ki se je še pozneje nadaljevala, tako da je bilo deportiranih skoraj 4450 Mariborčanov; spreminjanje etnične strukture z doseljevanjem Nemcev, preko 90 % Avstrijcev in le 9,2 % iz »rajha«; postavitev vseh pokrajinskih okupacijskih oblasti za Štajersko v to mesto; večkratni hudi vdori v organizacije osvobodilnega gibanja s pomočjo vohunov, zlasti v zadnjih mesecih 1941 ter sredi julija 1944 itd.); tako težkih pogojev za narodnoosvobodilno gibanje »ni bilo nikjer drugje v Sloveniji«. Kljub temu je iz tega mesta izšla začetna organizacija NOB v širšem območju severovzhodne Slovenije 1941, gibanje nikdar ni bilo zatrto, marveč je bil Maribor vnovič središče osvobodilnega gibanja na širšem območju tudi med jesenjo 1943 in julijem 1944, pa tudi od konca 1944 se je kljub težkim bombardiranjem mesta v mestu »odpor krepil vse do osvoboditve«.

Razpravo o boju za severno mejo 1918—1919 (29. IX. 1978) so uvažali štirje referati. *Lojze Ude* je v referatu »Rudolf Maister« označil osebnost tega pesnika in vojaka ter dogodke v Mariboru in na Štajerskem od 1. novembra 1918 do začetka februarja 1919 predvsem v luči njegove dejavnosti in njenega pomena (posebej ob prevzemu poveljstva nad Mariborom 1. XI. 1918, izvedbi mobilizacije, razorožitve Schutzwehra in ob nemških demonstracijah 27. I. 1919 in njihovi zadušitvi po napadu na stražo pred rotovžem). *Lojze Penič* (Konec avstrijske oblasti v Mariboru 1918—1919) je svoje, v največji meri na (delno še neuporabljene) arhivske vire oprto izvajanje omejil na Maribor od jeseni 1918 do 3. I. 1919, ko so Slovenci prevzeli upravo občine v svoje roke in odpravili nemški mestni svet. Poleg Maistrovega dela, ki ga je na odločilnih točkah močno podčrtal (1. novembra slovenska vojska v mestu kot nov faktor, mobilizacija, 23. XI. odstranitev Schutzwehra in nevarnosti nemškega puča v mestu, zadušitev stavke sodnikov, pošte in železničarjev v nemško korist med 29. XI. in 14. XII.) je prikazal tudi pomen vloge slovenskega narodnega sveta (imenovanje slovenskih okrajnih glavarjev v slovenskem delu dežele od deželnih oblasti še pred zlomom monarhije in s tem možnost pritiska na nemški del dežele, ki je bil pri prehrani odvisen od slovenskega dela; pomen podpore Maistru pri njegovih akcijah; slovenizacija večine šol v mestu in prevzem železnice po ljubljanski direkciji), pa tudi protiigro nemškega mestnega sveta (ustanovitev Schutzwehra 4. XI.; izraz pripadnosti k nemški Avstriji 12. XI. ter pridobitev socialno demokratske organizacije na nemško meščansko stran s sprejemom njenih predstavnikov v mestni svet). *Bogo Grafenauer* (Narodnostno stanje in slovensko-nemška etnična meja na Štajerskem kot dejavnik osvoboditve severovzhodne Slovenije 1918—1919) je podal širše zgodovinsko ozadje boja za severno mejo s podobo etničnega razvoja ob meji od srede 19. stoletja do 1918 (s pritegnitvijo arhivskih virov zlasti v zvezi s vprašanjem razmejitve lavantinske in sekovske škofije sredi 50 let 19. stoletja ter v zvezi s pripravljanjem mirovne konference v Parizu iz l. 1918/19) ter s poudarkom, da je bil slovenski uspeh v boju za severno mejo »zgodovinski rezultat« daljšega razvoja (mariborskega slovenskega okrožja na Štajerskem kot rezultata gibanja 1848/1849, prenosa sedeža lavantinske škofije v Maribor in njene organizacije kot slovenske škofije 1859, predvojne politične akcije Slovencev in deklaracijskega gibanja »z vsemi komponentami socialnega in političnega nezadovoljstva z oblastjo stare države — posebej po Oktobru 1917 — v zadnjem letu vojne«), a z opozorilom, da je bila pri dosegi zmage zaradi položaja v Mariboru tudi »oborožena akcija pod Maistrovim vodstvom ob podpori štajerskega narodnega sveta in liberalnih denarnih sredstev brez dvoma bistven dogodkovni element osvoboditve Slovencev v tem prostoru«. S pregledom različnih predlogov za razmejitve med Avstrijo in Jugoslavijo (glede na njihovo etnično kvantifikacijo po podatkih uradnega štetja iz l. 1910) je pokazal, da pri boju za Maribor ni šlo le za mesto, marveč za pripadnost ozemlja z blizu četrt milijona prebivalci, med katerimi je bilo po uradnem štetju 73,19 % s slovenskim »občevalnim jezikom«. *Matjaž Klemenčič* (Germanizacijski procesi na Štajerskem od srede 19. stoletja do prve svetovne vojne) je podal podrobno analizo uradnih štetij 1880 do 1910 za vso slovensko Štajersko (do etnične meje iz srede 19. stoletja) s kritiko njene zanesljivosti zlasti s pomočjo drugih statističnih podatkov (o izvoru prebivalstva, šolski statistiki o znanju jezika, materinskem jeziku itd.).

Popoldne je bila — po ogledu razstave »Boj za Maribor in severno mejo 1918—1919« posvečena boju za severno mejo 1918—1919 »okrogla miza« pod vodstvom dr. Frana Zwitterja. Začela se je z vnaprej prijavljenim posebnim koreferatom

tržaškega univ. prof. dr. Elia Apiha k dopoldanskim referatom (»Vprašanje jugoslovansko-avstrijske meje v tržaškem časopisju 1918—1919«): glede italijanske politike in meščanskega časopisja (zunaj Trsta in v Trstu) je v podrobnostih dokumentiral že znana proavstrijska stališča; glede tržaških socialistov je podčrtal, da so bili glede sporov med Avstrijo in Jugoslavijo nevtralni (v smislu dediščine avstro-marksističnega gledanja, da so nacionalni konflikti le stvar meščanstva), a posebej razmerje med mestom in podeželjem (tudi Mariborom in okolico) so presojali po tržaškem vzoru v korist mesta; edino drugačno stališče je mogoče najti že pred vojno pri Angelu Vivanteju.

Šele zatem se je začela prava razprava, v kateri so nastopili France Klopčič (dvakrat), Janez Švajncer, Lojze Ude (dvakrat), Bogo Grafenauer, Milan Ževart, Bogo Stupan, Janko Liška, Ivan Križnar in Fran Zwitter. Kljub včasih precej polemičnemu značaju je razprava vendar pokazala nekatere pomembne rezultate v soglasju o nekaterih točkah, ki so bile večkrat (in delno tudi na okrogli mizi) predmet sporov glede njihove ocene; druga vprašanja dogodkov iz Maribora izpred šestdesetih let pa so se pokazala kot še premalo dognana in nerešena. Podrobne razprave po zaporedju razpravljalcev pač ni mogoče podati (in bi se marsikaj tudi ponavljalo); zaradi tega skušam povzeti le poglavitne rezultate okrogle mize v zvezi z njej zastavljeno temo, medtem ko izpuščam iz povzetka vsa širša vprašanja, v katera so zašli nekateri razpravljalci mimo nalog okrogle mize, čeprav je bilo gotovo tudi tu več pravih tez o drugih vprašanjih (zlasti Klopčičevo podčrtovanje, da je v letih 1918—1919 slovensko meščanstvo — razen v Mariboru — na sploh na svoji zgodovinski preskušnji odpovedalo in pokazalo nesposobnost, kar velja zlasti za ljubljansko »narodno vladu«, klasičen primer te vrste).

Kot nesporna so se v razpravi uveljavila stališča:

a) o pomembni in bistveni vlogi generala Maistra v zgodovinskem rezultatu osvoboditve Maribora in pomembnega dela slovenskega ozemlja in okrog šestine slovenskega naroda;

b) stavka 1918 v Mariboru (sodnikov, poštarjev in železničarjev) ter vstop zastopnikov socialnih demokratov v mestni občinski svet izražata podreditev mariborske socialne demokracije buržoazni nemško-nacionalistični politiki; v tem okviru ni nikakršne revolucionarne situacije; socialdemokratske koncepcije narodnega vprašanja, ki se ob tem izražajo, so glede na leninistična pojmovanja (da je v teh primerih mesto del širšega podeželja in da je v tem smislu treba presojati njegovo pripadnost) v bistvu revizionistična;

c) v bistvu isto kakor za stavko iz 1918 velja za takoimenovani »krvavi dan« v Mariboru 27. I. 1919, ki je bil rezultat po nemško-nacionalističnem meščanstvu z demonstracijo poskušene puča v mestu;

č) Maistrova akcija in uspehi slovenski boj za osvoboditev severovzhodne Slovenije so v bistvu predvsem zgodovinski rezultat:

- etničnega razvoja in resničnega etničnega stanja v Podravju;
- narodnostnega in političnega dela Slovencev po 1860, posebej tudi deklaracijskega gibanja in odmevov Oktobra 1917;
- obstoječe slovenske politične organizacije, posebej štajerskega narodnega sveta (Penič);

— kot bistvene sestavine tudi — ob podpori pokrajinskega narodnega sveta — Maistrovega posega po oblasti v mestu (ki bi bil v tedanjih razmerah vsakemu drugemu nemogoč, a tudi on osamljen tega koraka ne bi mogel uresničiti); ob tem je upoštevati še izreden Maistrov vpliv na njegove vojake (Ivan Križnar po pričevanju svojega očeta).

Kot nerazčiščena ali premalo upoštevana v dosedanjem raziskovanju pa so se pokazala naslednja vprašanja:

a) Maistrovi nesporno meščanski družbeni nazori; njegovo razmerje do različnih družbenih plasti, seveda z analizo sestavljenosti tega razmerja (npr. do proletariata — a ob upoštevanju omejenosti mariborske socialne demokracije v času po Oktobru; politično nemška usmerjenost dela slovenskih ljudi itd.).

b) Problematičnost gesla »samoodločba« v položaju, v katerem je sicer prevladovalo ob štetjih in pri volitvah v mestu »nemštvo«, a le kot rezultat kapitalističnega sistema in prisile za majhne slovenske ljudi; posledica osvoboditve tuje oblasti pomeni v teh razmerah praviloma odstranitev pritiska, kar pomeni v Mariboru hitro regeneracijo slovenstva pri vseh, ki so bili neposrednega slovenskega izvora v prvi generaciji (Zwitter).

c) Sporna je ostala ocena vojaškega upora julija 1919: teza o povezavi z avstrijsko stranjo je negotova, kajti beg treh vidnejših upornikov preko meje zanje ni zadosten dokaz (treba bi bilo poiskati dokaze v avstrijskih arhivih!), zato že-

vartove ocene upora ni mogoče imeti za ovrženo; nesporen je seveda objektivni pomen upora, ki bi mogel ogroziti dotedanje rezultate za osvoboditev severovzhodne Slovenije na širokem področju prav v trenutku, ko se je to vprašanje na mirovni konferenci zamajalo; s tega stališča je morda izhajala tudi ostra kazen v okviru vojaških meril.

Ko smo tako opravili z ožjo mariborsko problematiko, ki je bila predmet razprav na zborovanju, se moremo vrniti k njegovemu poteku. Prvega dne (27. XI.) popoldne so bili referati posvečeni gospodarski zgodovini na Štajerskem v 19. in 20. stoletju. *Dr. Peter Vodopivec* (Odmev industrijske revolucije na Štajerskem v prvi polovici 19. stoletja) je ob pretresu virov (zlasti glasila Združenja za pospeševanje in podpiranje industrije in obrti v Notranji Avstriji »Innerösterreichisches Industrie und Gewerbeblatt«) ter njihovih informacij o vprašanjih, ki so se postavljala tedaj pred štajersko železarstvo, ugotovil, da je Štajerska »stopala v leto 1848 razmeroma dobro obveščena o poglavitnih spremembah, ki jih je v svetu izzvala industrijska in tehnična revolucija«, tudi o delavski revščini in nemirih. *Dr. Jože Šorn* je podal razvoj »industrializacije slovenske Štajerske v 19. stoletju« predvsem v obliki komentarja k nekaj zemljevidom, s katerimi je ponazoril razvoj prometa in industrijskih podjetij. *Antoša Leskovec* (Gospodarski razvoj Dravske doline in prenos težišča industrije na Maribor) je očrtal najprej pomen fužinarstva in steklarstva v Dravski dolini in na Pohorju, medtem ko je bila dejavnost »fabrik« v Mariboru še skromna, zlasti po odpravi erarične manufakture za izdelavo uniform (1809). Do obrata je prišlo po spremembi Maribora v križišče južne in koroške železnice (1863), kar je omogočilo v zvezi s prelomom v prometu sorazmerno hitro koncentracijo industrije (do druge svetovne vojne najpomembnejše podjetje v tem delu Slovenije so bile železniške delavnice iz 1863, nastaja pa tudi živilska, usnjarska in čevljarška industrija); vse to je dalo mestu nov značaj (spričo močnega delavstva) in gospodarski pomen. Ob zaključku te gospodarske problematike je pokazal *dr. Jože Maček* še problematiko varstva okolja v luči zgodovine in sodobne gospodarske dejavnosti (Zgodovinski pogled na varstvo naravnega okolja).

Drugi dan zborovanja (28. IX.) je bil posvečen v okviru sistematčne revizije slovenske zgodovine zadnjemu desetletju pred prvo svetovno vojno (1905–1914). Zal sta odpadla v tem okviru dva bistvena referata (o slovenski Štajerski ter o Goriški), kar bo treba seveda nadomestiti na prihodnjem zborovanju v istem tematskem okviru; še posebej, ker bo itak treba dosedanje delo dopolniti tudi glede slovenske Istre in Prekmurja (tudi ta načrt se letos ni posrečil). Poglavitni okvirni referat je imel *dr. Janko Pleterški* (O problemih slovenske politike 1905–1914). Po pregledu glavnih vnanjih dogodkov (ruska revolucija, volilna reforma, državno-zborske volitve) ter poglavitnih strukturnih potez tedanjega slovenskega življenja (jugoslovansko vprašanje, gospodarski položaj, razmerje med delavskim in narodnim gibanjem, germanizacijski in italijanski iredentistični pritisk) je opravičeno sorazmerno kratko obravnaval obe meščanski stranki in položil težišče na Jugoslovansko socialno demokratsko stranko. Ob obravnavanju njenega programa je najprej ugotovil, da je bila po svojih koncepcijah še vedno le »razredno gibanje« in ni razrešila poti v ljudsko gibanje (s pritegnitvijo kmetov in srednjega sloja), teritorialno pa je njeno delo zajemalo Primorje (v Trstu v zvezi z Italijani), Kranjsko in zasavske revirje s Celjem, ostalega štajerskega področja pa ne, medtem ko je na Koroškem stranka nastopala le ob volitvah v »slovenskem« volilnem okraju. Glede narodnega vprašanja njen program ni dozorel do revolucionarnih koncepcij; v luči različnih stališč vidnih strankinih predstavnikov (nemških in slovenskih) ter razmerja do Avstroogrske in jugoslovanskega vprašanja je posebej obsežno obravnaval z novimi pogledi in rezultati problematiko »Tivolske resolucije«, pri čemer je zavračal sodbe Redžića in Marjanovića, v nekaterih pogledih pa zagovarjal tudi drugačna stališča kakor Zwitter; program je ostal sicer nedorečen (zlasti v smislu teritorialne rešitve narodnostnega vprašanja) in nejasen glede narodnega kulturnega življenja, nastal pa je po lastni iniciativi zoper pomisleke dunajskih socialistov, nima nobenega stika s trialističnimi koncepti in gotovo izraža pričakovanje zmage socializma, od česar je v bistvu vse odvisno. Nedorečenost je izzvala Cankarjevo kritiko (z opredelitvijo, da je rešitev narodnega vprašanja za Slovence politično vprašanje, zvezano z jugoslovanskim vprašanjem, a v smislu samoodločbe), čemur sta sledila Dermota in Lemež, ne pa tudi Tuma. *Dr. Vasilij Melik* (Demokratizacija volilnega sistema in njeni učinki) je v drugem skupnem referatu o položaju Slovencev z nekaterimi izpopolnitvami nazorno podal rezultate svojega dela »Volitve na Slovenskem« glede nastanka novega volilnega sistema na podlagi splošne in enake, tajne in direktne volilne pravice, posebej glede stališča različnih slovenskih strank in glede na delno različno volilno geometrijo v posameznih de-

zelah (zlasti glede Koroške in Štajerske), ter označil pomen volilne reforme za tedanjih slovenski politični položaj. Dopoldne in popoldne sta sledila po pokrajinah le dva referata za isto obdobje (*dr. Avguštin Male* iz Celovca je govoril o Slovincih na Koroškem in *mag. Boris Gombač* o Trstu 1905—1914). Oba sta podala položaj Slovencev v teh dveh ogroženih postojankah glede na rezultate štetja 1910 (ki pa je na Koroškem kazalo upadanje, v Trstu pa obratno porast), strankarsko strukturo in razmerje slovenskih strank do nemških oz. italijanskih in obratno ter po volilnih rezultatih. V obeh primerih se je pokazal v slovenskem političnem življenju kot morda najpomembnejši problem zaostrovanje razmerja med edino (na Koroškem konservativno kmečko klerikalno, na Tržaškem slogaško meščansko) »narodno stranko« (ob kratkem in neuspelem poskusu *dr. Müllerja*, organizirati na Koroškem tudi liberalno stranko) do precejšnjega dela Slovencev (slovenskega delavstva), ki so se pridruževali socialistom. Ideološki boj je bil na Koroškem nemara ostrejši, toda v praksi je bila ostrejša tržaška meščanska politika. Na Koroškem so konservativni narodnjaki večkrat ob volitvah podprli socialiste proti nemškimi nacionalnim meščanskim kandidatom v okrajih, kjer niso imeli svojih, čeprav se je to stališče majalo zaradi ogroženosti lastnega kandidata spričo nastopa socialističnega ob nemškem v »slovenskem« volilnem okraju, zlasti pa ker so se pri drugi, izbirni volilni borbi — če je prišlo do izbiranja med slovenskim konservativnim in nemškim nacionalističnim meščanskim kandidatom — socialni demokrati pridružili nacionalističnemu nemškemu kandidatu, kar ni izražalo le določenih ideoloških stališč, marveč tudi nevtraliziranje narodne zavesti z nemškim predznakom. V Trstu pa je prišlo le do manj izrazitih posledic tega zapostavljanja narodnega vprašanja pri slovenskih socialistih (izraženega pri nekaterih v izenačevanju italijanske Lega Nazionale s slovenskimi šolami Cirilmetodove družbe), pač pa se je med italijanskimi oblikovala skupina, ki je bila pod vplivom iredentizma. Oba pojava sta tako vendarle razširila obzorje tudi za razpravo o boju za severno narodno mejo, ki je bila na dnevem redu naslednji dan. Druga dva popoldanska referata sta imela drugačno nalogo. Ker pri reviziji slovenske zgodovine med 1860 in 1918, ki poteka na zborovanjih slovenskih zgodovinarjev v sistematični obliki že več kot deset let, Beneška Slovenija ni bila obravnavana, je to vrzel izpolnil *dr. Karel Šiško* (iz Trsta) za vse obdobje od 1866 do 1914. Resnično je v poglobljenem in lepo povezanem pregledu obravnaval vsa najpomembnejša vprašanja (značaj takomenovanega »plebiscita« 1866, demografski razvoj s poskusom ocene števila beneških Slovencev, gospodarski položaj, politične strukture in volilne rezultate, italijanizacijske pritiski v šoli, cerkvi, tisku, upravi in posebej glede na italijanizacijo izobražencev, vlogo duhovščine na slovenski strani in strukturni problem razmerja dialekta in knjižnega jezika), toda pogloblitvi poudarek je bil na zahtevi, da je večina teh vprašanj v dosedanjih zgodovinski znanosti preveč zanemarjena in da je treba čim prej pristopiti k njihovemu temeljitejšemu in poglobljenemu obravnavanju. Mesto podobnega referata o Prekmurju za obdobje od 1867 do 1914 je bil zaenkrat predložen bolj omejen referat iz prekmurske zgodovine: *Janko Liška* je govoril o »legendi o Tkalcu« in v njem dokumentirano zavračal oceno Tkalčevega nastopa konec maja in v začetku junija 1919 v Prekmurju kot socialistično »republiko« (po *dr. J. Titlu*).

Poleg vprašanj, ki so itak ostala za prihodnje zborovanje s tega področja (razvoj na slovenskem Štajerskem in Goriškem 1905—1914, Prekmurje od 1867 do 1914), je razprava opozorila, da bi bilo ob skupnem obravnavanju tega razdobja treba upoštevati tudi narodne radikalce ter Preporodovce, kar bo pač mogoče nadomestiti pri uvodu v položaj Slovencev med prvo svetovno vojno (*J. Stergar*). *Dr. Luka Sienčnik* je dopolnil Malejevo predavanje o koroških Slovincih, *dr. Zwitter* pa je želel ob predavanjih tudi več podatkov o virih in literaturi o prizadetih vprašanjih, s čimer bi imeli zborovalci več pobud za nadaljevanje lastnega poglobljanja v načeta in obravnavana vprašanja. Sicer se je razprava usmerila zlasti v vprašanje »plebiscita« 1866 za pridružitve Benečije (s tem tudi Beneške Slovenije) Italiji (*dr. Zwitter*, *dr. Beran*, *dr. Melik* in *dr. Šiško*).

Zadnje dopoldne dela zborovanja (30. IX.) je bilo posvečeno sodobni zgodovini. *France Filipič* (Značilnosti političnega položaja v Sloveniji l. 1938) je pokazal — opirajoč se v marsičem tudi na tedanje publicistiko — kako so se ob vnanjih in notranjih pretresih in neprestanem naraščanju nevarnosti za obstoj slovenskega naroda vse bolj uveljavljale in zbliževale tiste družbene sile, ki so se 1941 združile v narodnoosvobodilni boj. *Dr. Tone Zorn* je kritično pretresel vse statistične in druge podatke o »Slovincih na Štajerskem« (zlasti v avstrijskem obmejnem ozemlju) od 1920 do štetja »posebne vrste« 1976. *Dr. Tone Ferenc* in *dr. Milan Ževart* sta v izredno uspehi sintezi, usmerjeni z ene strani v posebne strukture okupacije

in njenega nasilnega uničevanja Slovencev ter spričo tega izredno težkih pogojev za NOB, z druge strani pa v plastično označevanje obdobj, v katerih so se menjavali vrhovi upora (1941, 1942, 1944) z vrhovi nasilja (1941 ob okupaciji, 1942 od pomladi naprej, od konca 1944 do konca vojne) vse do velikih bojov, s katerimi se je končavala druga svetovna vojna v Evropi prav na štajerskih tleh, podala izjemno plastično in dozorelo podobo »Značilnosti in posebnosti NOB na Štajerskem«. Po predavanju mag. Znidariča (prim. zgoraj) je še gostja iz Sovjetske zveze, *Iskra V. Čurkina* (predstavil jo je dr. Zwitter kot specialista za slovensko zgodovino novega veka, zlasti pa 19. stoletja) podala v referatu »Značilne poteze rusko-slovenskih odnosov v drugi polovici 19. stoletja« sintetičen pregled pglavitnih rezultatov svojega raziskovanja na podlagi v ruskih arhivih ohranjenih virov, pri katerih izdaji tudi sama sodeluje.

Popoldne je imel *Stefan Trojar* v imenu šolske sekcije metodično predavanje »Gospodarska zgodovina pri pouku zgodovine« z mnogimi koristnimi primeri in didaktičnimi napotki. Po sejah sekcij Zgodovinskega društva se je vršila še zadnja seja plenuma. Tov. Trojar je podal poročilo o sestanku šolske sekcije, dr. Ferenc o sestanku sekcije za sodobno zgodovino, dr. Zontar o sestanku sekcije za krajevno zgodovino in dr. Šorn o sestanku sekcije za gospodarsko zgodovino. Po poskusu pregleda rezultatov zborovanja in vprašanj, ki so ostala odprta, podanem po delovnem predsedniku zadnjega dne dr. Grafenauerju, je predsednik Zgodovinskega društva dr. Ignacij Voje sklenil delovni del zborovanja.

V nedeljo se je del zborovalcev podal še na strokovno ekskurzijo, ob kateri so se udeleženci ustavili na Pohorju pri Arehu in na Osankarici, kjer so si ogledali muzej in prostor zadnjega boja pohorskega bataljona, pri samostanu Žiče in Štatenbergu.

Dela zborovanja se je udeleževalo vse dni razen zadnjega popoldneva okrog 250 do 300 ljudi, s posebnim zanimanjem tudi nekateri Mariborčani, ki niso člani društva. Med zborovanjem so si zborovalci ogledali tudi delo v tovarni TAM, ki je poleg pokroviteljstva izkazala zborovalcem tudi to ljubeznivost, ob pogostitvi pa je Antoša Leskovec podal zborovalcem in našim vodnikom po tovarni tudi kratek oris zgodovine železniških delavnic v Mariboru in njihove gospodarske vloge v preteklosti.

Bogo Grafenauer

ZGODOVINSKO DRUŠTVO ZA SLOVENIJO 1976—1978

Kranjskogorski, 21. občni zbor Zgodovinskega društva za Slovenijo je 29. septembra 1976 odobril precej sprememb v društvenem odboru. Ta se je na svojem prvem sestanku 12. oktobra 1976 konstituiral v takile sestavi: novi predsednik je postal dr. Ignacij Voje, akademik dr. Bogo Grafenauer je ostal na mestu enega, Dušan Nečak pa je prišel na mesto drugega podpredsednika društva. Tajnik je postala Darja Mihelič. Na mesto blagajnika je bil znova potrjen Janez Stergar, za pomoč pa je bil ob njem izbran še en blagajnik Boris Mlakar. Kot knjižničar je v odboru ostal Peter Vodopivec. Sekcije so predstavljali: šolsko *Stefan Trojar*, sekcijo za gospodarsko in družbeno zgodovino dr. Jože Šorn, sekcijo za krajevno zgodovino Jože Zontar (z ustanovitvijo sekcije za sodobno zgodovino koncem 1977 pa je v odbor kot njen predstavnik prišel še dr. Tone Ferenc). V odbor so bili znova potrjeni zastopniki historičnih glasil: glavni in odgovorni urednik Zgodovinskega časopisa dr. Vasilij Melik, glavna urednica *Kronike* Olga Janša-Zorn in glavni urednik Časopisa za zgodovino in narodopisje dr. Jože Koropeč. Predstavniki podružnic v odboru so bili: mariborske mag. Marjan Znidarič, kranjske France Benedik, škofjeloške Vinko Demšar. Poleg omenjenih je bil član odbora tudi akademik dr. Fran Zwitter. Studentje so v odbor izbrali za svojega predstavnika Matjaža Klemenčiča.

Glavne naloge, s katerimi se je moral v tem mandatnem obdobju spoprijeti novi odbor Zgodovinskega društva za Slovenijo, so bile: reševanje vprašanja in vloge zgodovine v usmerjenem izobraževanju, poživitev dela podružnic oz. ustanavljanje novih društev zgodovinarjev na terenu in priprave na XIX. zborovanje slovenskih zgodovinarjev v Mariboru.

Ker je sprva kazalo, da bodo srednje šole v SR Sloveniji na prvi stopnji usmerjenega izobraževanja morale razpolagati le s polovico časovnega fonda učnih ur, ki je dodeljen predmetu »zgodovina« v ostalih republikah, se je odbor društva zavzemal za poenotenje števila učnih ur zgodovine, kakor tudi za spremembo zna-

čaja predmeta samega. Glavna zasluga za končni uspeh naših prizadevanj gre prav nekaterim članom odbora, čeprav si ta uradno v dogovorih med Zavodom SR Slovenije za šolstvo in Filozofsko fakulteto v Ljubljani še ni uspel pridobiti svojega zastopstva.

Kot omenjeno, si je odbor naložil precejšnje naloge tudi z načrtom za oživitve dela na terenu. To je skušal doseči z iniciativo in pomočjo pri ustanavljanju novih društev, saj po novem zakonu podružnice ne morejo več obstojati. Marca 1978 se je znova ustanovilo samostojno Zgodovinsko društvo v Mariboru, ki je bilo prej naša najaktivnejša podružnica, saj je vsako leto sodelovala pri organizaciji simpozija Modinci (Mogersdorf) in bila soizdajatelj Časopisa za zgodovino in narodopisje. Junija je sledila ustanovitev Zgodovinskega društva za Gorenjsko s sedežem v Kranju, v oktobru pa je prišlo še do ustanovitve Zgodovinskega društva v Ptuj in Zgodovinskega društva za severno Primorsko v Novi Gorici. Muzejsko društvo v Škofji Loki je še naprej ostalo povezano z Zgodovinskim društvom za Slovenijo po enem zastopniku, enako povezavo pa bomo skušali doseči tudi z muzejskim društvom v Metliki.

Bistvena naloga vsakega društvenega odbora je tudi organizacija zborovanja slovenskih zgodovinarjev. Zgoraj omenjeni odbor je bil soorganizator (ob Zgodovinskem društvu v Mariboru) XIX. zborovanja slovenskih zgodovinarjev od 27. septembra do 1. oktobra 1978 v Mariboru (o njem glej posebno poročilo). Na 22. občnem zboru, ki je bil ob tem zborovanju v Mariboru, so člani Zgodovinskega društva za Slovenijo izmed svojih vrst izbrali tri zaslužne člane: dr. Pavleta Blaznika, dr. Franceta Škerla in tov. Boga Teplyja. Ta občni zbor je sprejel solidarnostno izjavo s tržaskimi Slovenci in demokratičnimi silami v Italiji ob fašističnem nasilju nad spominskimi obeležji protifašističnega in narodnoosvobodilnega boja na Tržaškem. Ob omenjenem občnem zboru je imelo Zgodovinsko društvo za Slovenijo 540 članov, od tega 50 študentov. Za udeležence zborovanja so prireditelji pripravili tudi ekskurzijo, ki je zainteresiranim zgodovinarjem predstavila Osan-karico, Žiče in Statenberg.

Sodelovanje z Zvezo društev zgodovinarjev Jugoslavije je bilo v preteklih dveh letih precej živahno. Sem gre šteti sodelovanje pri pripravah na VII. kongres zgodovinarjev Jugoslavije, ki je bil od 3. do 7. oktobra 1977 v Novem Sadu. Dr. Bogo Grafenauer je bil predsednik programskega odbora za pripravo tega kongresa, ki se ga je s slovenske strani udeležilo 58 zgodovinarjev, od tega 24 aktivno z referati. Dr. Ignacij Voje je bil na občnem zboru po kongresu izbran za podpredsednika Zveze društev zgodovinarjev Jugoslavije. Od mednarodnih komisij pri Zvezi, v katerih imamo svoja zastopstva (komisija z Avstrijo, Češkoslovaško, Italijo, Madžarsko, Nemško demokratično republiko, Sovjetsko zvezo), sta redno delali dve: češkoslovaško-jugoslovanska, ki je imela septembra 1977 zasedanje v Trincu v Šleziji, oktobra 1978 pa v Skopju ter italijansko-jugoslovanska, ki je imela junija 1977 posvetovanje v Firencah, maja 1978 pa v Ljubljani. Na obeh so aktivno sodelovali slovenski udeleženci.

Tudi sekcije društva so ob sodelovanju odbora živo delovale na svojih področjih ne le v slovenskem, ampak tudi v širšem jugoslovanskem okviru. O problemu usmerjenega izobraževanja je aprila 1978 v Ljubljani razpravljal sestanek razširjene jugoslovanske komisije za pouk zgodovine, katere predsednik je dr. Ignacij Voje. Drugi sestanek te komisije je bil zadnjega avgusta 1978 v Banja Luki neposredno pred VI. jugoslovanskim simpozijem o pouku zgodovine. Na simpoziju je sodelovalo okrog 20 slovenskih udeležencev, trije pa so bili aktivni slovenski referenti. Poleg svojih permanentnih nalog je sekcija za šolstvo sodelovala pri organizaciji seminarjev za dopolnilno izobraževanje v semestralnih počitnicah januarja 1977, v sodelovanju z Zavodom SR Slovenije za šolstvo je izvedla anketo o potrebah in stanju profesorjev na osnovnih šolah v SR Sloveniji, brez pomoči Zavoda pa še med srednješolskimi profesorji zgodovine. Prisotna je bila v dogovorih o značaju zgodovine v reformirani šoli.

Sekcija za krajevno zgodovino je v razdobju zadnjih dveh let pripravila dve obsežnejši akciji, ki sta obe naleteli na širok odziv med zgodovinarji. To sta bili posvetovanje o slovenski krajevni zgodovini maja 1977 v Domžalah in posvetovanje o zgodovini Laškega novembra 1977 ob priložnosti 750-letnice prve omembe tega kraja.

Sekcija za gospodarsko in družbeno zgodovino je poleg zbiranja bibliografije za svoje področje zgodovine oktobra 1977 organizirala zelo uspelo drugo okroglo mizo jugoslovanskih ekonomskih zgodovinarjev.

V decembru 1977 je prišlo do ustanovitve četrte sekcije društva, ki ima namen usklajevati in vzpodbujati raziskovanje sodobne zgodovine po letu 1918. Z razpo-

slanimi prijavnicami si je ta sekcija zagotovila krog članov, ki jih zanima raziskovanje zgodovine tega obdobja.

Simpozij Modinci, ki združuje avstrijske, hrvaške, madžarske in slovenske historike, je bil julija 1977 v Radencih, julija 1978 pa v Osijeku. Na simpoziju so sodelovali tudi člani Zgodovinskega društva za Slovenijo, breme (so)organizatorja tega simpozija pa nosijo mariborski zgodovinarji in mariborska univerza.

Odbor je imel v razdobju 1976—1978 deset sej, za posebne naloge pa še nekaj sestankov v ožjem okviru. V preteklih dveh letih je bilo prirejenih tudi nekaj članskih sestankov društva; na največji odziv je naletel članski sestanek v Trbovljah in na Čebinah maja 1977 ob priložnosti 40-letnice Komunistične partije Slovenije. Ostali sestanki so, žal, ostajali omejeni le na ljubljansko članstvo, v povprečju pa se jih je udeleževalo okrog 40 poslušalcev. Teme sestankov so bile precej pestre: član federalnega komiteja Komunistične partije Italije tov. Stojan Spetič je članom predaval o problemih evrokomunizma, profesor beogradske univerze dr. Sima Ćirković o balkanskih mestih v srednjem veku, medtem ko je troje sestankov s predavanji dr. Naceta Sumija in dr. Emilijana Cevca, Toneta Kneza in dr. Petra Petruja ter dr. Jara Šasla in dr. Boga Grafenauerja predstavilo članstvu nekatere novosadske referate. Zadnji tak sestanek je potekel ob predavanju celovškega univerzitetnega profesorja dr. Helmuta Rumplerja o prvi avstrijski republiki. V sklop članskih sestankov, vendar s posebnim svečanim obeležjem gre šteti slavnostno sejo Zgodovinskega društva za Slovenijo marca 1977 v Ljubljani ob priložnosti 30-letnice izhajanja glavnega društvenega glasila Zgodovinskega časopisa, ki je za to priložnost razposlal bralcem tudi posebne vprašalnike. 25-letnici izhajanja drugega društvenega glasila, Kronike, je dalo svoj pečat že omenjeno posvetovanje o krajevni zgodovini v Domžalah. Obe glasili osrednjega društva sta v razdobju teh dveh let izhajali brez posebnih zastojev. Društvena knjižnica, ki pridobiva knjižne enote z zamenjavo za svoja glasila, šteje po zadnjem evidentiranju že 4341 enot.

Darja Mihelič

FINANČNO IN MATERIALNO POSLOVANJE ZGODOVINSKEGA DRUŠTVA ZA SLOVENIJO 1976—1978

Med XVIII. zborovanjem v Kranjski gori in XIX. zborovanjem v Mariboru

Obseg denarnega poslovanja našega društva med dvema pregledoma s strani nadzornega odbora (21. 9. 1976 in 25. 9. 1978) kažejo naslednje številke:

	(v prejšnjem dveletnem obdobju)	
Stanje 21. 9. 1976	27.165,90 din	(74.191,05 din)
Dohodki	1.678.755,50 din	(797.936,95 din)
Izdatki	1.539.077,85 din	(844.962,10 din)
Stanje 25. 9. 1978	166.843,55 din	(27.165,90 din)

od tega v ročni blagajni 2.107,80 din in na žiro računu 164.735,75 din. Skupni promet je znašal 3.217.833,35 din, kar je skoraj natanko dvakrat toliko kot v preteklem dveletnem mandatnem obdobju društvenega odbora. Čeprav del tega skoka lahko razložimo s splošnim naraščanjem cen, njegov večji del lahko pojasnimo le s povečano društveno aktivnostjo.

Pomembnejše postavke v finančnem prometu so bile:

- zgodovinski časopis 1976: 179.248,60 din dohodkov in 184.997,50 din izdatkov;
- zgodovinski časopis 1977: 558.844,75 din dohodkov in 586.282 din izdatkov;
- zgodovinski časopis 1978: 364.314 din dohodkov in 228.946,30 din izdatkov.

Pri letnikih 1976 in 1978 gre seveda le za del stroškov, ker začetek oziroma konec poslovnega obdobja padata v sredo teh dveh letnikov. Ugotovimo lahko, da predstavlja denarni promet v zvezi z izdajanjem osrednjega društvenega glasila kar dve tretjini (65,34 %) skupnega prometa. Podrobnejši obračuni za posamezne letnike Zgodovinskega časopisa so sproti objavljeni v reviji;

— zaloga Glasnika muzejskega društva in Zgodovinskega časopisa ter ponatisa Zgodovinskega časopisa 1947 in 1963: 33.241,50 din dohodkov in 81.063,85 din izdatkov. Ob lanski 30-letnici Zgodovinskega časopisa smo ponatisnili 600 izvodov ZČ

1947, tik pred letošnjim zborovanjem še 500 izvodov ZČ 1963. Ker je po obeh letnikih revije razmeroma veliko povpraševanje, v promet pa gre dobro tudi ostala knjižna zaloga, seveda pričakujemo, da bo v ponatisa vloženi denar v doglednem času povrnjen;

— zborovanje v Kranjski gori: 67.272 din dohodkov in 86.839,65 din izdatkov (seveda le v tej poslovni dobi);

— zborovanje v Mariboru: 28.120 din dohodkov in 4.804,85 din izdatkov (do pregleda blagajniške knjige in le v osrednji društveni blagajni);

— domžalski posvet o krajevni zgodovini in priprava zbornika s posveta: 151.850 din dohodkov in 144.548,50 din izdatkov. Kot velja za izdajanje »Kronike«, da ima samostojno finančno-materialno poslovanje v okviru sekcije za krajevno zgodovino, tako je tudi del denarnih poslov ob tem posvetu potekal preko blagajne sekcije;

— novosadski kongres jugoslovanskih zgodovinarjev: 29.612,50 din dohodkov in 24.909,45 din izdatkov;

— druga okrogla miza jugoslovanskih ekonomskih zgodovinarjev v Ljubljani: 44.964 din dohodkov in 45.871,25 din izdatkov. Za gradivo, ki je še v tisku, je predviden poseben obračun;

— sedmo zasedanje jugoslovansko-italijanske historične komisije v Ljubljani in tisk gradiva z zasedanja: 77.900 din dohodkov in 71.866,75 din izdatkov. Kot za vse večje društvene prireditve velja tudi tu, da so bili dejanski stroški znatno večji, pokrili pa so jih številni soorganizatorji; tu predvsem ustanove, s katerih so prišli jugoslovanski referenti;

— društvene značke: 9.264 din dohodkov in 16.213,60 din izdatkov. S prodajo preostalih značk naj bi izdatke v celoti pokrili, medtem ko so društveni člani značke že prejeli brezplačno;

— članarine smo v preteklih dveh letih zbrali 29.514 din. Ne dosti manj je bilo tudi sredstev iz različnih drugih naslovov. Za redno društveno delo — kot smo slišali v poročilih, bolj razgibano in pestro kot kdajkoli poprej — je kljub temu še zmanjkovalo sredstev. Članarino bo zato potrebno dvigniti s 30 na 50 din letno;

— dotacija Izobraževalne skupnosti Slovenije za delo pedagoške sekcije je znesla 11.400 din; denarja za sekcijo in njene aktivnosti je bilo porabljenega seveda znatno več, saj je prav delovanje na tem področju med osrednjimi društvenimi nalogami;

— članarina Zvezi društev zgodovinarjev Jugoslavije je v zadnjih dveh letih skupno znesla 5.000 din.

Glede materialnega poslovanja je seveda ponovno na prvem mestu Zgodovinski časopis. Naklado smo v preteklih dveh letih dvignili s 1230 na 1400 izvodov. Od te naklade dobe člani Zgodovinskega društva 460 izvodov (17 v Avstriji in 10 v Italiji), študentje 55, arhivi 9 izvodov, inštituti 20, knjižnice 61, muzeji 20, osnovne šole 153, srednje šole 39, visoke šole 9 in različne ustanove v tujini 20 izvodov. Nekaj deset izvodov prodamo knjigarnam, ki revijo v velikem delu kupujejo za tuje naročnike. Zgodovinski časopis v zamenjavo pošiljamo 57 jugoslovanskim naslovom in 56 tujim. Okoli 30 izvodov uredništvo pošilja brezplačno, večinoma slovenskim zamejskim ustanovam. Nekaj nad tristo izvodov revije ostaja na upravi, tako da vsaj nekaj let ne bo potrebnega ponatisa.

Obseg revije se je povečal na okoli 600 strani letno, zato izhaja ZČ v treh zvezkih. Da ne bi bili ob splošnem napredovanju revije prizadeti prav avtorji — pisci v ZČ, smo avtorske honorarje dvignili od 2.000 na 3.000 din (brutto) na avtorsko polo in s tem nismo več med najslabšimi plačniki avtorskih storitev.

Trenutno imamo na zalogi okoli 3.600 izvodov različnih starejših letnikov ZČ v skupni prodajni vrednosti okoli 344.000 din. Zaloge Glasnika Muzejskega društva je približno 1.500 izvodov v vrednosti okoli 20.000 din. Ker je od dosedanjih 38 zvezkov Zgodovinskega časopisa (vključno s številko 1—2/78) trenutno razprodanih osem zvezkov, bo tudi v bodoče treba misliti na postopno ponatiskovanje, ki naj mladim raziskovalcem in drugim novim naročnikom društvenega glasila omogoči nakup čimbolj polne zbirke.

Zaključimo z naštevanjem števil in podatkov! Iz njih je bilo jasno razvidno, da ni šlo za majhna družbena sredstva in ne za majhen obseg finančno-materialnega poslovanja. Zato je razumljivo, da en sam človek ni mogel amatersko opravljati dela. Ker do nastavitve profesionalca še nismo prišli — čeprav v bodoče ob tako hitrem razvoju društvene dejavnosti tega ne moremo izključevati (ko smo morali letos prvič pripraviti polletno bilanco, je že bilo potrebno najeti strokovnjaka) — smo si dele razdelili predvsem trije: mag. Boris Mlakar je opravljal duhamorno in odgovorno računovodsko delo, Marjanca Centrih je vodila upravo

Zgodovinskega časopisa in društveno kartoteko, sam pa sem predvsem iskal sofinancerje, pisal vloge in pripravljaj obračune po končanih akcijah. Obema glavnima sodelavcema naj se v imenu nas vseh in v svojem imenu zahvalim za zavzeto in vestno delo, brez katerega bi bilo izvajanje društvenega programa nemogoče. Če je bilo potrebno, je prav po udarniško priskočila na pomoč še vrsta drugih društvenih članov.

Zahvalo smo dolžni dolgi vrsti sofinancerjev in tistim, ki so kako drugače materialno podprli naše delo. Kot je bilo to že omenjeno, je naš največji mecen Raziskovalna skupnost Slovenije, sledita ji Izobraževalna skupnost Slovenije in sedaj tudi Kulturna skupnost Slovenije. Med ostalimi ustanovami — podpornicami naj omenimo le še pedagoško-znanstveno enoto za zgodovino filozofske fakultete univerze v Ljubljani, Inštitut Milka Kosa pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja in Inštitut za narodnostna vprašanja v Ljubljani. V teh ustanovah dela večina društvenih odbornikov, poleg tega pa so nam nudile vsakovrstne olajšave in ugodnosti. Brez njihovega razumevanja bi bila naša dejavnost v veliki meri onemogočena, saj je ni moč omejevati le na popoldanski in večerni čas.

Ko ugotavljamo, da Zgodovinsko društvo za Slovenijo ne more in noče prevzemati nalog poklicnih historičnih ustanov, se hkrati ne odrekamo temu, da društvo z »intervencijami« posega povsod tam, kjer v zgodovinskih raziskovanjih in pri uporabi rezultatov raziskav, predvsem seveda v sistemu izobraževanja, vidi večje pomanjkljivosti (kot primer navedimo samo izobraževanje zgodovinarjev v osnovnih in srednjih šolah, raziskave za tematiko zborovanj in drugih posvetov ipd.). Uspeh posegov društva je najprej odvisen od dobre in trdne organiziranosti zgodovinarjev po vsej Sloveniji, nič manj pa od tega, kako si bomo znali zagotoviti ustrezna materialna sredstva za svojo dejavnost. Čeprav brez zanesenjaštva in amaterizma tudi v prihodnje ne bo šlo, je treba vsaj za strokovno delo v okviru društva in ob njegovih prireditvah poskrbeti za pošteno plačilo. Načelo svobodne menjave dela je treba uveljaviti tudi pri nas, saj ni nikogar, ki bi osporaval dejstvo, da društveni delavci kvalitetno opravljajo delo, ki ga ne bi zmogla niti srednje velika znanstveno-pedagoška ustanova. Če smo v zadnjem času uspeli za posamezne strokovne društvene akcije in dejavnosti dobiti ustrezno družbeno priznanje tudi s primerno finančno podporo, financiranja rednega društvenega dela na organizacijskem in družbeno-političnem področju še nismo uspeli vključiti v ustrezne sistematske rešitve. Ob novi organizacijski shemi našega društva pa bo rešitev tega problema prav gotovo eden izmed ključev za nadaljnji razvoj in mu mora zato novi odbor posvetiti ustrezno pozornost.

Maribor, 28. 9. 1978

Janez Stergar

Komisija za ekonomsko zgodovino Jugoslavije ZDZJ in redakcija revije »Acta historico-oeconomica Iugoslaviae« sta za svetovni kongres gospodarskih zgodovinarjev leta 1978 v Edinburgu izdali publikacijo

BIBLIOGRAPHIA HISTORICO-OECONOMICA IUGOSLAVIAE

Bibliografija je prvo tovrstno delo pri nas in so pri njeni izdelavi sodelovali gospodarski zgodovinarji vseh naših republik in pokrajin. Obsega 232 strani in prinaša tudi prevode naslovov člankov v angleščino. Naklada je omejena, za ceno 200 dinarjev pa je knjigo moč naročiti na sedežu Zgodovinskega društva za Slovenijo, 61000 Ljubljana, Aškerčeva 12, tel.: (061)22-121 int. 209.

Recenzijo publikacije bomo objavili v eni izmed prihodnjih števil »Zgodovinskega časopisa«.

Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, YU-61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1, izdaja v založbi Partizanske knjige iz Ljubljane revijo

PRISPEVKI ZA ZGODOVINO DELAVSKEGA GIBANJA

»Prispevki« objavljajo razprave inštitutskih sodelavcev in drugih avtorjev o zgodovini delavskega gibanja, o problemih slovenske zgodovine od prve svetovne vojne dalje, še posebej pa o obdobju narodnoosvobodilne borbe in socialistične revolucije.

Na revijo se lahko naročite neposredno pri založbi (Partizanska knjiga, YU-61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 12), kjer dobite tudi vseh štirinajst dosedanjih letnikov.

Po nekajletnem premoru je tik pred izidom nov zvezek revije.

Inštitut za narodnostna vprašanja, YU-61000 Ljubljana, Cankarjeva 5/II, tel.: (061) 25-204 in 21-631 izdaja revijo

RAZPRAVE IN GRADIVO

Doslej je izšlo osem številk RiG v šestih zvezkih. Prispevki v reviji obravnavajo novejšo zgodovino in sodobno problematiko položaja slovenskih manjšin v sosednjih državah, kakor tudi razvoj mednarodnih odnosov doma in v svetu. V tisku sta dve novi številki revije.

Poleg revije izdaja inštitut tudi samostojne publikacije, ki prinašajo obsežnejše prikaze in prevode v tuje jezike.

Naročila in informacije na inštitutskem naslovu.

OCENE IN POROČILA

V. N. Nikiforov, **Vostok i vsemirnaja istorija**, Moskva, 1977, 358 strani. 2. izdaja.

Razvoj vzhodnih dežel je v zadnjem razdobju predmet številnih razprav, knjig in zbornikov. Avtor je o razvoju teh dežel, predvsem v zvezi z razvojem Kitajske, večkrat pisal v periodičnem tisku in zbornikih. Tako tudi v zborniku »Družbeno-ekonomske formacije« (Obščestvenno-ekonomičeskie formacii. Problemi teorii, Moskva, 1978). Leta 1970 so izdali njegovo knjigo, kjer obravnava sodbe sovjetskih zgodovinarjev o Kitajski od dvajsetih do konca štiridesetih let našega stoletja. (V. N. Nikiforov, Sovetskie istoriki o problemah Kitaja, Moskva, 1970, 415 strani).

Avtor s pojmom svetovna zgodovina označuje zgodovinski razvoj vseh dežel sveta. Morda bi bilo prav, če bi ločili pojem zgodovine človeštva in pojem svetovna zgodovina. S prvim pojmom bi označevali zgodovino vseh ljudstev in narodov sveta od nastanka človeka in človeške družbe dalje. Z drugim pojmom pa bi označevali le določeno razdobje v razvoju zgodovine človeštva. Zgodovina kot svetovna zgodovina se je zaradi razvitejših produktivnih sil, prometnih sredstev itd. začela oblikovati z razvojem kapitalističnih produkcijskih in družbenih odnosov, ko so bile posamezne dežele in različni predeli sveta na osnovi kapitalističnih odnosov med seboj vedno tesneje povezani. V tem smislu je pisal že Marx. V uvodu »H kritiki politične ekonomije« je poudarjal, da svetovna zgodovina ni vedno obstajala; zgodovina kot svetovna zgodovina je rezultat razvoja človeške družbe.

V marksistični strokovni literaturi je po številnih metodoloških razpravah v tridesetih letih našega stoletja prevladalo prepričanje, da moramo v razvoju človeške družbe ločiti pet formacij družbe: dorazredno (arhaično), sužnjelastniško, fevdalno, kapitalistično in komunistično. Te formacije družbe naj bi bile značilne tudi za razvoj vzhodnih dežel. K uveljavitvi tega prepričanja je mnogo prispeval znani zgodovinar V. V. Struve, ki ga smatrajo za utemeljitelja sužnjelastniške narave dežel starega vzhoda. Tako so v tem času izenačili (v osnovi) razvoj evropskih in vzhodnih dežel. Le redki posamezniki so omenjeno petčlansko shemo pojmovali kot obvezno stopnjo v razvoju vseh dežel, čeprav tako mnenje srečamo v literaturi vse do današnjega časa. Glede vzhodnih dežel pa je ostalo marsikaj spornega. Večkrat so razpravljali o značaju sužnjelastniške formacije družbe dežel starega vzhoda, ki so jo Struve in somišljeniki imeli za nerazvito obliko v primerjavi z antično sužnjelastniško družbo. Tako mnenje prevladuje tudi v večini naših učbenikov zgodovine in sociologije. Tudi glede fevdalne formacije družbe v razvoju vzhodnih dežel je ostalo marsikaj spornega, tudi nedorečenega. Sporno je bilo, kdaj so se začeli razvijati kapitalistični produkcijski odnosi itd. Najpogosteje pa so dvomili, da so bile v vzhodnih deželah najstarejše razredne strukture sužnjelastniške, kar posebej velja za Kitajsko in Indijo. Prav iz tega dvoma se je razvilo sodobno razpravljanje o azijskem produkcijskem načinu, ki je bilo v začetku tridesetih let neustrezno prekinjeno, ker je bilo politično neugodno ocenjeno. To mnenje potrjuje tudi avtorjevo raziskovanje. V uvodnem poglavju ugotavlja, da je vzhodnonemška avtorica Welskopfova leta 1957 v obsežni knjigi (Die Produktionsverhältnisse im Alten Orient und in der griechisch-römischen Antike. Ein Diskussionsbeitrag, Berlin, 1957), še bolj pa v razpravah, dokazovala, da so najstarejše razredne strukture na vzhodu tvorile posebno razredno formacijo družbe, o kateri je pisal Marx, a je bila v delih »Engelsa-Morgana in Stalina« vključena skupno z Grčijo in Rimom v »epoho suženjstva«. V istem času je sovjetski zgodovinar Vasilev pri proučevanju agrarnih odnosov na Kitajskem v razdobju Čou (začetek 1. tisočletja pred našo ero) sklepal, da te družbe ni mogoče označiti za sužnjelastniške oziroma zgodnjesužnjelastniške. Avtor ni predlagal lastne rešitve. Njegovi zaključki pa so pričali v prid azijski formaciji družbe. Zato Nikiforov meni, da leto 1957 lahko smatramo za začetek sodobne razprave o azijskem produkcijskem načinu. Pri tem omenja še madžarskega filozofa in sinologa F. Tökeija, ki je že v prejšnjem letu napisal, a šele 1958–1959 leta objavil razpravi, ki jih je sklenil z mislijo, da za »zemljiško lastnino na Kitajskem v razdobju Čou lahko uporabimo to, kar je Marx označeval kot azijsko obliko lastnines«. Tako je Tökei podobno kot Welskopfova prišel do zaključka o obstoju posebne formacije družbe na vzhodu.

Oba sta se sklicevala na Marxa. Pogledi Tökeija so bili predstavljeni tudi v jugoslovanskem tisku (Gledišta, 1977, št. 11). K temu moramo dodati, da je pri nas prof. dr. B. Đurđev leta 1958 na II. kongresu zgodovinarjev Jugoslavije prav tako zavračal obstoj sužnjelastniške formacije družbe v najstarejših državah starega vzhoda in zagovarjal misel o azijskem produkcijskem načinu. Tako je bil prof. dr. Đurđev med prvimi marksističnimi avtorji, ki so povzeli misel o tem produkcijskem načinu. (Historijski pregled, 1958, št. 3—4).

V prvem poglavju knjige avtor podrobneje razčlenjuje poglede predvsem sovjetskih avtorjev, ki zavračajo, kakor poudarja, omenjeno petčlensko delitev razvoja vzhodnih dežel, ker je že pred njim Kačanovskij (Rabovladienie, feodalizm ili azijskij sposob proizvodstva ?, Moskva, 1971) podobne poglede tujih avtorjev posredoval ruskemu bralcu. Med najštevilnejšimi nasprotniki omenjene delitve so zagovorniki azijskega produkcijskega načina. Njihovi pogledi pa niso enotni. Tako nekateri menijo, da je azijski produkcijski način oziroma azijska formacija družbe edina dokapitalistična razredna struktura v razvoju vzhodnih dežel, drugi, da poleg te formacije družbe zasledimo tudi fevdalno in celo sužnjelastniško formacijo družbe. Tretja skupina avtorjev azijski produkcijski način pojmuje kot mešanje sužnjelastniškega in fevdalnega elementa. Zasledimo pa tudi mnenje avtorjev, ki ne sprejemajo teorije azijskega produkcijskega načina, a zavračajo tudi obstoj sužnjelastniške formacije družbe. Menijo, da je edina dokapitalistična razredna formacija družbe ne le na vzhodu, ampak tudi v drugih deželah, fevdalna formacija družbe. Navedene poglede avtor podrobneje razčlenjuje in kritično vrednoti. Tako nas seznanja s sodbami sovjetskih avtorjev o razvoju vzhodnih dežel.

V drugem poglavju avtor najprej podaja sodbe vidnejših evropskih avtorjev o vzhodnih deželah od 17. do sredine 19. stoletja. V tem okviru omenja tudi začetne razprave o srenjah, ki v sodobnih razpravah o azijskem produkcijskem načinu zavzemajo pomembno mesto. Nato razpravlja o Marxovem in Engelsovem pojmovanju azijskega produkcijskega načina. Soglaša s Ter-Akopjanom, da sta Marx in Engels že v času svojega prehoda k materializmu in znanstvenemu komunizmu ločila vzhodno družbo kot posebno obliko družbe. Pisala sta o kastovski ureditvi na vzhodu in to ureditev ločila od »patriarhalne«, sužnjelastniške in fevdalne družbe. Nikiforov v prid svoji trditvi navaja le tekst iz »Bede filozofije«. V tem tekstu je Marx zapisal, da je v patriarhalnem režimu, v režimu kast, v fevdalnem in cehovskem režimu obstajala delitev dela. Toda ta trditve ne priča v prid avtorjevi trditvi ali vsaj tega ni mogoče z gotovostjo trditi. Marx cehovske ureditve nikjer ni smatral za posebno razdobje v razvoju človeške družbe. Zato je vprašljivo, če lahko režim kast smatramo za posebno razdobje v razvoju človeške družbe. V tekstu Marx piše o režimu kast, a ne o obliki družbe ali podobno. Avtor tudi ugotavlja, da Marx v drugih delih iz tega razdobja ne piše o posebni vzhodni strukturi. Zato najbrž lahko sklenemo, da avtorjevo mnenje ni prepričljivo dokazano.

V začetku petdesetih let, nadaljuje avtor, je Marx začel intenzivneje proučevati tudi vzhodno družbo. Ugotavljal je, da tam ni bilo privatne lastnine zemlje. Toda v tem času, dodaja avtor, Marx še ni izoblikoval hipoteze o azijskem produkcijskem načinu. To je storil v letih 1857—1859, ki jih avtor opredeljuje kot drugo razdobje v Marxovem proučevanju vzhodnih dežel. Predvsem na osnovi Marxovega rokopisa »Oblike pred kapitalistično proizvodnjo« in Predgovora »H kritiki politične ekonomije« zaključuje, da je Marx v tem času azijski produkcijski način smatral kot značilnost za vsa ljudstva pri prehodu od prvotne k razredni družbi. Zato zanj manj poudarja pomen podnebnih razmer, družbeno ureditev smatra manj despotsko kot leta 1853. Tako sta po mnenju avtorja Marx in Engels našla skupno obeležje v razvoju vzhodnih in zahodnih dežel (predvsem srenja), ostane pa prepričanje, da na vzhodu ni privatne lastnine zemlje. Kako naj razumemo, da na vzhodu ni privatne lastnine, avtor ne razčlenjuje. Poudarja pa, da spoznanje, ki pravi, da srenja ni le značilnost Azije, spodjedla predstavo o izključnosti vzhodnega sveta (str. 132). Dodam naj, da sta Marx in Engels že v »Nemški ideologiji« zapisala, da so »novejše raziskave zgodovine prava dokazale, da je kakor v Rimu, tako pri germanskih, keltskih in slovanskih ljudstvih razvoj lastnine imel za izhodišče srenjsko ali plemensko lastnino in da je resnična privatna lastnina nastala z uzurpacijo.« (Werke, zv. 3, str. 348). Po tem tekstu bi sodili, da sta Marx in Engels že v tem času sodila, da je srenjska lastnina tudi značilnost evropskega razvoja.

Po mnenju Nikiforova sta se Marx in Engels na osnovi novih spoznanj azijskemu produkcijskemu načinu v sedemdesetih in osemdesetih letih odrekla. Za-

govarjala sta ga do izida prvega zvezka »Kapitala«. Pozneje tudi pojma več ne uporabljata. Začetek tega razdobja avtor povezuje z letom 1868, ko je Marx študiral Maurerjevo delo o germanskih srenjah, zaključuje pa z letom 1884, ko je izšlo Engelsovo delo »Izvor družine, privatne lastnine in države«. Odpravna točka pri spremembi njunih pogledov na vzhodno družbo, kakor piše avtor, naj bi bila povezana s proučevanjem ruskega razvoja, predvsem pa ruske srenje. Ne moremo pa trditi, da sta se šele sedaj seznaniła z rusko srenjo. Marx jo omenja že leta 1853 v članku »Vojvodinja Sutherland in suženjstvo«. Tu rusko srenjo primerja s škotskim klanom in starimi azijskimi skupnostmi. Res pa je, da so bile v tem času Marxove in Engelsove predstave o ruski srenji bogatejše. Z novimi spoznanji in z razpravami o vlogi srenje v prihodnjem ruskem razvoju je povezana tudi njuna spremenjena sodba o srenji. V petdesetih letih sta poudarjala njeno nazadnjaško vlogo, v sedemdesetih letih pa sodila, da jo je mogoče uporabiti za prehod zaostalih dežel k socializmu mimo kapitalizma. Avtor sicer ugotavlja, da Engels v »Anti-Dühringu« (1877—1878) povezuje srenje z vzhodnim despotizmom, a hkrati navaja le suženjstvo, fevdalizem in kapitalizem kot tri razredne oblike družbe. Ker avtor zavrača misel, da bi Marx in Engels azijski produkcijski način enačila z arhaično družbo, sklepa, da se je Engels v tem delu temu načinu proizvodnje odrekel (str. 141). Toda sodbe o azijskem produkcijskem načinu so ostale enake kot so bile v prejšnjem razdobju. Naj navedem le eno misel iz Engelsovih pripravljanih del za »Anti-Dühring«, kjer je zapisal: »In tedaj bi odkrili, da temelji orientalski despotizem na skupni zemljiški lastnini, da temelje antične republike...« (Werke, zv. 20, str. 510). Tudi v rokopisu »Frankovsko razdobje« (1881—1882) je Engels zapisal: »Oblika te državne oblasti je spet pogojena z obliko, kakršno imajo v tistem času skupnosti. Tam, kjer nastaja — kakor pri arijskih ljudstvih Azije in pri Rusih — v razdobju, ko srenje obdelujejo zemljo skupno ali v skrajni meri oddajajo posameznim družinam v začasno obdelavo, kjer se torej še ni izoblikovala privatna lastnina zemlje, se je pojavila državna oblast v obliki despotizma.« (Werke, zv. 19, str. 475—476). Torej tudi v tem delu Engels piše o azijskem produkcijskem načinu. Ker sta Marx in Engels produkcijske odnose ločila med seboj po lastninskih odnosih, je očitno, da sta azijski produkcijski način enačila z arhaičnim produkcijskim načinom. Zato Engels piše v »Anti-Dühringu« le o treh oblikah razredne družbe. Avtorja moti, a ne le njega, da sta Marx in Engels nastanek (despotske oblike) države povezovala s srenjsko lastnino zemlje. Navedeni in drugi teksti to misel potrjujejo. Dodati kaže, da je po Marxovi in Engelsovi sodbi razlika med despotsko obliko države in antično državo. Prvo sta pojmovala kot povzemajočo enoto, ki temelji oziroma »lebdí« na avtarkičnih srenjah. Despot je le višji oziroma najvišji poglavar skupnosti, je poudarjal Marx.

Na koncu razpravljanja o azijskem produkcijskem načinu je avtor zapisal, da sta Marx in Engels, ko sta se odrekla temu načinu proizvodnje (dokončno v letih 1881—1884) spremenila sodbo o razvoju azijskih dežel. Sodila naj bi, da so se azijske dežele razvijale preko istih formacij družbe kot evropske dežele. Avtor se sklicuje na Marxove opombe, ki jih je ta zapisal ob izpiskih iz knjig konec sedemdesetih in v začetku osemdesetih let preteklega stoletja. Izpiske so natisnili v različnih jezikih. V literaturi se sodbe o Marxovih opombah razlikujejo. Razen tega se avtor sklicuje na Engelsov predgovor (1887) k ameriški izdaji svoje knjige »Položaj delavskega razreda v Angliji«. Avtorjevo trditev lahko le uvrstimo med razlage Marxovih in Engelsovih pogledov. Zdi se, da ji ne bo mogoče pritrditi.

Marx in Engels sta v primerjavi z današnjo stopnjo znanstvenega raziskovanja vzhodnih dežel razpolagala s skromnimi viri. Najpomembnejši viri o njihovem razvoju so bili razkriti šele v poznejšem času. Zato njuna sodba o razvoju in sistematizaciji razvoja vzhodnih dežel ne more biti odločilna, pa naj sodimo o njej tako ali drugače. Pri delitvi razvoja vzhodnih dežel pa moramo upoštevati pojem formacije družbe kot marksistično načelo delitve razvoja človeške družbe.

V tretjem poglavju (Pričevanje konkretne zgodovine) avtor na osnovi gradiva dokazuje, da so se zahodne in vzhodne dežele razvijale preko istih formacij družbe. Med vzhodnimi deželami se zadržuje predvsem pri razvoju Kitajske, Indije, Kampučije, dokolumbovske Amerike, Oceanije in deželah tropske Afrike. O razvoju in sistematizaciji teh dežel so sodbe v literaturi različne. Nikiforovu kaže pri-trditi, da nekateri raziskovalci pomen suženjstva podcenjujejo. Nekateri tudi pribivalstvo, ki je imelo značaj sužnjev, uvrščajo med druge kategorije itd. Toda avtor ni dokazal, da je bila sužnjelastniška formacija družbe v omenjenih deželah. Pri opredeljevanju tega ali onega razdobja v razvoju dežele moramo podrobno razčleniti celotno strukturo družbe. Zdi se, da prav to ni bilo v zadovoljivi meri storjeno v pretekli in sodobni literaturi. Mnogim avtorjevim trditvam pa lahko

pritrdimo. Tako trditvi, da na vzhodu ni bilo monopolne državne (cesarske) lastnine zemlje, da opredelitev azijskega produkcijskega načina kot prehodnega razdobja od arhaične k razredni formaciji družbe ne ustreza pojmu formacije družbe in zato ne more biti stopnja v razvoju človeške družbe itd.

Avtor je v knjigi razkril nerešena ali nezadovoljivo rešena vprašanja razvoja in sistematizacije vzhodnih dežel. Opozoril je tudi na napačna sklepanja, metodološko nedoslednost in podobno. Kritično, brez odvečnih besed, vrednoti poglede mnogih avtorjev. Tako razkriva potek proučevanja in sistematizacije v preteklosti in novem času. Pri sodobnem razpravljanju o razvoju vzhodnih dežel je tak pregled koristen. Avtor je na koncu knjige poleg pripomb navedel tudi uporabljeno literaturo, ki obsega preko tisoč naslovov v različnih jezikih. Knjigi je dodan tudi seznam imen in povzetek v angleškem jeziku.

Ludvik Čarni

Gregor Čremošnik, Studije za srednjovjekovnu diplomatiku i sigilografiju Južnih Slavena, Akademija nauka i umjetnosti BiH, Građa knjiga XXII, Odjeljenje društvenih nauka knj. 18, Sarajevo 1976, strani 154 + ilustracije — 10 tabel + 7 slik

Letos mineva dvajset let, ko smo se za vedno poslovili (12. novembra 1958) od ljubljene univerzitetnega učitelja dr. Gregorja Čremošnika, ki mu je bilo usojeno, da zadnje obdobje svojega plodnega življenja preživi v ožji domovini. Po dolgih letih znanstvene rasti in dela v Sarajevu, Skopju in Beogradu je prišel v Ljubljano (1946), da okrepi predavateljski kader na zgodovinskem oddelku Filozofske fakultete. Z njegovim prihodom je dobila stolica za zgodovino južnoslovanskih narodov priznanega strokovnjaka slovenskega rodu. Vse, ki smo poslušali njegova predavanja in sodelovali pri seminarjih, je znal navdušiti za zgodovino, znal je vzbuditi iskrene simpatije do naših bratskih narodov in narodnosti. Ni nas samo poučeval, ampak je tudi vzgajal. Čeprav je njegova isključena fiziognomija in sloka, asketska postava vzbujala v nas spoštovanje do njega, je znal biti do nas toplo človeški, preprost in neposreden. Odlikoval ga je klen, iskren in odkrit značaj. Tak bo ostal v spominu nas vseh, ki smo imeli srečo, da smo ga poznali in poslušali njegova predavanja.

Predavanjem je posvečal izredno skrb. Čeprav je okvir njegovih cikličnih predavanj predstavljala politična zgodovina, je znal v izčrpne zgodovinske preglede vplesti dogajanja iz vsakdanjega življenja. Zaživela je pred nami doba, ki jo je obravnaval, v vseh svojih vidikih. Sijanci so bili ekskurzi o gospodarstvu srednjeveških južnoslovanskih držav, ob gospodarskih vprašanjih se je dotaknil družbenih razmerij. Ob študiju dubrovniških arhivskih virov, tako latinskih kot cirilskih, je vedno bolj prihajala do izraza Čremošnikova nagnjenost do pomožnih zgodovinskih ved, predvsem do diplomatike, paleografije in sigilografije. Zato ni čudno, da je izkoristil ugoden trenutek ob neki reformi univerzitetnega študija in uvedel posebne ure za cirilske pomožne zgodovinske vede.

Kljub temu, da se je v znanstvenih raziskavah lotil mnogih zgodovinskih problemov iz južnoslovanske zgodovine, je bilo njegovo življenjsko delo posvečeno enemu samemu cilju, raziskovanju in preučevanju cirilske diplomatike, paleografije in sfragistike. Žal tega dela ni nikoli dokončal. Njegove manjše, specialne študije, ki jih je objavljval sproti, so predstavljale del dolgoročnega programa o južnoslovanski diplomatiki in sigilografiji. V zapuščini G. Čremošnika je ostalo več rokopisov, ki sami zase predstavljajo zaključena poglavja, kot celota pa so deli predvidene večje monografije. Te rokopise je kot torzo, osemnajst let po Čremošnikovi smrti, objavila kot gradivo v posebni seriji Akademija nauka i umjetnosti Bosne in Hercegovine ter se na ta način oddolžila Čremošniku za njegovo dolgoletno muzeološko in znanstveno delo, ki ga je opravil v Zemaljskem muzeju v Sarajevu.

Slovenski zgodovinarji in še posebej Čremošnikovi učenci bomo počastili dvajsetletnico njegove smrti na ta način, da se bomo pomudili ob njegovi zadnji izdani knjigi.

Posebno skupino predstavljajo Čremošnikove študije iz cirilske diplomatike. Rokopis iz zapuščine z naslovom »Materijal listina« predstavja dejansko uvod v neko večje delo o cirilski diplomatiki. Posamezna vprašanja je Čremošnik že prej obdelal v zaključenih monografijah. Omenil bi pomembnejša dela: Bosanske i humske povelje srednjega vijeka (GZM 1948, 1949—1950, 1951, 1952, 1955), Studije iz srpske paleografije i diplomatike srednjega vijeka (Glasnik Skopskog naučnog društva

21, 1940). Mojstrska je njegova rešitev vprašanja listine bana Kulina, ki spada med najlepše ilustracije, kaj vse je mogoče doseči s širokim znanjem pomožnih zgodovinskih ved in njegovo pravilno uporabo.

Pri svojem delu se Čremošnik ni mogel izogniti obravnavi posameznih vprašanj iz cirilske paleografije. Nekaterih tem se je lotil že v uvodih v razne izdaje. Sistematično je obravnaval terminologijo cirilske paleografije (Studije iz srpske paleografije i diplomatike) in eno obliko cirilske pisave tudi podrobno obdelal (Srpska diplomatska minuskula, Slovo 13, 1963).

Obsežnejši rokopisi iz Čremošnikove zapuščine pa so posvečeni vedi o pečatih. Predstavljajo uvod in metodologijo v neko večje delo, v obliki kataloga pa je konkretno obdelal srbske srednjeveške pečate. Del svojih raziskav je Čremošnik že prej objavil v nekaterih drugih razpravah in študijah. Tekstualni del kataloga bosenskih pečatov je uvrščen v študije o bosenskih in humskih listinah. Posebej je obdelal dubrovniške pečate (Anali histor. instituta JAZU v Dubrovniku IV—V, 1956) in skupino dotlej neznanih bosenskih in srbskih pečatov (ZČ XII—XIII, Ljubljana 1959).

Rokopise sta za objavo priredila Pavao Anđelić in avtorjeva hčerka Irma Čremošnik.

V prvem poglavju obdela Čremošnik »Material listin«, ki ga sledi v srbski, bosenski in dubrovniški državni pisarni ter pisarnah srbskih in bosenskih fevdalcev. Podrobneje se zadrži pri pergamentu in papirju. Zanima ga tehnična stran izdelave pergamenta (italijanski ali nemški način), meri debelino pergamenta v vseh detajlih, preučuje velikost in oblike listin, zaustavlja se ob liniranju. Podobna vprašanja postavlja tudi v zvezi z uporabo papirja. Čremošnik je mnenja, da vse te podrobnosti, meritve, ki gredo do desetinke milimetra, niso same sebi namen. Ugotoviti želi časovne in krajevne posebnosti, oziroma specifičnosti posameznih pisarn. Ni nepomembna ugotovitev, da je edino v Srbiji od Dušana dalje predstavljal papir izključen material za pisanje listin, in to vse do začetka 15. stoletja. Takrat pade papir spet na položaj pomožnega pisarniškega materiala, kakršen je bil ves čas v pisarnah srednjega veka.

Razpravljanje o uporabi materiala za pisanje v srednjeveških južnoslovanskih pisarnah vzpodbuja k razmišljanju o trgovanju s papirjem in pergamentom, o zvezah z zunanjim svetom in o vplivih, ki prihajajo od zunaj. S tem se odpirajo mnogo širša vprašanja, kot bi sledilo iz suhoparnih opisov debeline, velikosti in oblike listin in pisem.

Še v večji meri odpira širša vprašanja s svojimi raziskavami v drugem, zelo obsežnem poglavju, kjer govori o pečatih. Njegova razpravljanja bodo koristila umetnostnemu zgodovinarju, ki ga zanima likovni izraz pečata. V zunanjem videzu pečatov se odraža tudi gospodarsko stanje in moč neke države. Tako je na primer Čremošnik ob analizi pečatov bosenskega vladarja Štefana Tomaša ugotovil katastrofalni gospodarski položaj bosenske države.

V uvodnem poglavju ugotavlja splošno znano dejstvo, da je pečat služil dvema namenoma: kot sredstvo za zapiranje dokumentov in kot sredstvo za overjanje dokumentov. Pečat, kot znak potrjevanja dokumentov je bil v naših srednjeveških pisarnah podvržen močnemu kolebanju.

Ko obravnava pečate južnoslovanskih srednjeveških pisarn ga zanimajo sledeča vprašanja: kdo je pečat izdelal na listini (pisar ali vladar sam lastnoročno), kdaj je bila listina zapečatena (predno je pisar napisal tekst, pred datiranjem, istočasno z datiranjem), spreminjanje tiparjev (ob spremembi titule, skupinska uporaba istega tiparja, konsekvntno čuvanje tradicionalnih rodbinskih emblemov — Nemanjici), eno ali dvostrani pečati, vrste pečatov (mali, srednji, veliki), oblike tiparjev (v naših pisarnah poznajo šest oblik matric), napisi na pečatih in falzificiranje pečatov. Posebej obdela material za izdelavo pečatov ter ugotavlja, da se tudi v naših pisarnah uporablja kovina (svinec, zlato — kovinskih pečatov Čremošnik ni obdelal, ker je bilo predvideno, da to obdela drug strokovnjak), vosek in z voskom zvezan papir.

Čremošnikove analize in opisi pečatov imajo značaj primerjalne študije. Izhaja iz zapadno evropskih običajev in navad ter opozarja na specifične pojave v naših srednjeveških pisarnah. Posebej obdela uporabo voska in načine pečenja v državnih pisarnah (Srbija, Bosna, Dubrovnik), zaustavlja se tudi pri postopkih, ki so jih uveljavljali v pisarnah posameznih fevdalnih rodbin (Balšići, Sankovići, Hranići itd.). Na podlagi zelo podrobnih analiz ugotavlja Čremošnik sledeče specifičnosti v posameznih pisarnah, ki jih je treba posebej omeniti, ker predstavljajo izjemen prispevek k evropski sfragistiki srednjega veka.

V južnoslovanski sfragistiki se poleg prirodnega voska uporablja za pečate vosek, ki je rdeče ali zeleno obarvan. Rdeč vosek se za pečate uporabi precej pozno, in to šele v listini Dušana iz leta 1334. V Bosni se je pod vplivom zapadne fevdalne ceremonijalnosti točno vedelo, kdo in kdaj lahko in more uporabljati prirodni ali rdeči vosek za pečat. V Dubrovniku je od 14. stoletja pravilo, da je pečat iz temno-zelenega voska. Z ozirom na način pričvrstitve pečata na listino se odloči Čremošnik za dve osnovni skupini: nalepljene in viseče pečate. Pri nalepljenih pečatih ugotavlja, da je ostal v srbski državni pisarni, ki je bila pod močnim bizantinskim vplivom, nalepljeni pečat v uporabi tudi tedaj, ko je v evropskih pisarnah povsem izginil. Vse do konca 14. stoletja se uporabljajo nalepljeni pečati v naših pisarnah predvsem za zapiranje pisem. Nalepljeni pečati, ki so namenjeni overovitvi dokumenta in so pritisnjeni na notranji strani dokumenta pod tekstom, se v naših pisarnah uveljavijo v začetku 15. stoletja. Čremošnik opozarja na posebno skupino nalepljenih pečatov, o katerih se doslej v sfragistiki ni razpravljalo. Tipar se je pritisnil direktno na vosek, ta pa se je prekril z vlažnim četverkotnim papirjem, ki se je s pritiskom prstov spojil z voskom pečata. Na ta način je bil pečat bolje zaščiten, čeprav so bile konture napisa in emblema manj jasne. Pri nalepljenih pečatih je Čremošnik še posebej pozoren na tehnične posebnosti pričvrstitve (razne zareze v papir ali pergament, uporaba posebnih trakov ipd.). V srbski državni pisarni odkrije poseben način, ki ga v pisarnah zapadne Evrope ne poznajo, je pa zaradi trajnosti pričvrstitve zelo uspešen.

Izredno pozornost posveti Čremošnik visečim pečatom, ki so v naši sfragistiki zanimivi, raznoliki in nekateri zaradi svoje velikosti zelo impozantni. Po likovni strani ne zaostajajo za evropskimi dosežki. Za pričvrstitev visečih pečatov je bilo treba pergament primerno pripraviti, zato Čremošnika zanimajo predvsem tehnične podrobnosti. Pisarji so običajno okrepili spodnjo stran pergamenta, in to na ta način, da so zapognili spodnji rob — to je tzv. plika. Skozi pergament in pliko je pisar napravil več luknjic oziroma zareze, skozi katere naj bi pozneje potegnil vrstico. Število teh zareze je bilo odvisno od okusa in spretnosti pisarja in od značaja listine (bolj ali manj svečana). Medtem ko v zapadno evropski sfragistiki niso tej tehniki posvečali posebno pozornost (ugotovljene največ štiri zareze), ugotavlja Čremošnik v naših listinah zelo pestre kombinacije (celo 5—6 zareze). Posebno skrbno preuči Čremošnik vrstico, na katero je obešen pečat (način pletenja; spretnost pisarja, kako je to vrstico povlekel skozi zareze, in kakšnih kombinacij se je posluževal). Čremošnik poudarja, da študij spretnosti posameznih pisarjev pri pletenju vrvice ali potegnitve vrvice skozi zareze, ni nepomembna podrobnost, kajti prav tu pridejo do izraza karakterne poteze naših srednjeveških pisarjev.

Podobnim tendencam sledi Čremošnik pri oblikovanju pečatne grude. V pečatno kepo so namreč vlili tenko plast obarvanega voska, v katerega so vtisnili tipar. Pri tem ugotavlja, da se o oblikah pečatnih grud v znanosti doslej sploh ni razpravljalo. Toda že analiza pečatnih grud na našem majhnem področju v kratkem razdobju 300 let, kolikor je bilo naši južnoslovanski sfragistiki usojeno, da se razvija, dokazuje, da obstajajo teritorialne in časovne razlike. V naši sfragistiki lahko opazimo, kako ostajajo določeni pisarniški centri v tem pogledu konservativni (uporabljajo izključno obliko polkrogle, skledice), medtem ko druge pisarne iščejo vedno nove oblike. Opazi celo to, da pisarji pri iskanju novih oblik posnemajo oblike narave (sadje — limona, sliva) in oblike obrtnih izdelkov (čoln). Ta raznovrstnost dokazuje, da oblike pečatne grude, niso bile samo neka nesmiselna slučajnost ali nek stereotipni predpis, temveč so bili produkt razmišljanja in individualne domiselnosti pisarjev. Poudarja pa, da ostaja Srbija do konca zvesta tradiciji, to je ploščici.

V obliki kataloga je Čremošnik uspel obdelati srednjeveške srbske pečate. Verjetno objavljeno poglavje ni popolno, ker obsega le voščene vladarske pečate, manjkajo pa bule, prstani, pečati cerkvenih poglavarjev in pečati plemstva. To praznino bodo verjetno izpolnili načrti Istorijskega instituta v Beogradu, kjer se sodelavci že leta ukvarjajo z diplomatarijem cirilskih listin in zbirajo gradivo tudi v arhivskih centrih izven Jugoslavije (samostani na sveti gori Atos, ruski arhivi). Čremošnik daje zelo podrobne opise likovnih karakteristik pečatov. Do izraza pride njegov izreden smisel za opazovanje, njegova pronicljivost, natančnost. Poslednjemu poglavju so dodani fotografski posnetki pečatov in posnetki listin, na katerih so prikazani načini pričvrstitve vrvice pri visečih pečatih.

Knjigi je dodan povzetek v nemščini.

Ob zaključku naj dodam nekaj misli G. Čremošnika o upravičenosti preučevanja problematike, ki se je je lotil: »Materialni ostanki kulture, ki jo je razvijala naša fevdalna družba, so slabo preučeni. Najvažnejši del teh ostankov, naše sred-

njeveške listine, čigar zunanji videz je nekakšen občutljiv termometer, ki kaže na usmeritev te kulture, sploh ni raziskan... Prav tako nima nobena naša zgodovina niti besedice o izobrazbi in umetniških stremljenjih pisarjev v fevdalni družbi... Prav zaradi tega sem z ozirom na določevanje kvalitete pergamenta, z ozirom na različne načine pričvrstitve pečata, z ozirom na pečatne grude itd. šel dlje, kot je to opravljeno v tujih delih o sfragistiki. Toda to je opravičljivo, ker samo detajlno raziskovanje omogoča resnično podobo vsakdanjega delovnega življenja tega obdobja naše zgodovine.»

Ceprav so objavljene študije le torzo Čremošnikovega dolgoletnega znanstvenega dela, bo to koristilo naši znanosti, ker bi med sedanjimi raziskovalci težko našli nekoga, ki bi šel po njegovih stopinjah. Kajti ta pot je na videz enolična, drobnjakarska in neperspektivna.

Ignacij Voje

Janez Höfler, Glasbena umetnost pozne renesanse in baroka na Slovenskem. Partizanska knjiga, Ljubljana, Znanstveni tisk. Ljubljana 1978, 164 strani + 26 strani fotografij.

Sorazmerno številnim delom s področja zgodovine glasbene umetnosti na Slovenskem se je pridružila pred kratkim tudi zgoraj navedena knjiga, ki pomeni velik doprinos poznavanju te kulturne dejavnosti na naših tleh. Ker je avtor glasbeno ustvarjalnost in poustvarjalnost zelo spretno in poglobljeno povezoval z zgodovinskim dogajanjem v naši in širši sredini, je še posebej prav, da na delo opozorimo tudi širši krog zgodovinarjev.

Besedilo, ki ga je avtor razporedil v sedem smiselno zaključenih poglavij (Dejavnost Tomaža Hrena. Glasbeni kapeli ljubljanske stolnice in gornjegrajskega kolegija; Gornjegrajska glasbena zbirka in inventarij ljubljanskega stolnega kora iz leta 1620; Skladatelji in skladateljsko ustvarjanje zgodnjega baroka; Glasbeno delo ljubljanskega jezuitskega kolegija; Glasbena kapela ljubljanske stolnice v baroku; Skladatelji in skladateljsko ustvarjanje visokega baroka; Academia philharmonicorum in njen čas. Oratorij in opera) in mu dodal nekaj objav dokumentov in inventar muzikalij ljubljanskega stolnega kora iz leta 1620, izbor pomembnejše literature in kazalo osebnih imen, je zajelo obdobje od viška protireformacije oziroma od konca 16. stoletja do približno srede 18. stoletja ter obravnavalo glasbeno ustvarjanje in poustvarjanje, glasbeno življenje nasploh na Slovenskem.

To obdobje glasbene umetnosti na slovenskih tleh seveda s to knjigo ni prvič prikazano in posredovano javnosti; o njej imamo že vrsto ožjih in širših razprav kar sorazmerno številnih raziskovalcev — tudi iz vrst nemuzikologov — in prav tako tudi že sinteze (zlasti D. Cvetka, deloma tudi A. Rijavca). Toda delo J. Höflerja je nastalo povsem upravičeno, saj je v celoti novo sintetično besedilo, grajeno v mnogočem na povsem na novo opravljenih analizah razvoja. Vanj je avtor vnesel mnogo novih ugotovitev, dobljenih ne samo ob kritični uporabi že znanih virov ampak tudi na podlagi novega gradiva, ki ga je skrbno zbiral v raznih arhivskih in drugih ustanovah, o čemer govore bogate opombe s citati, s katerimi je delo opremljeno. Vse te ugotovitve, čeprav gredo včasih tudi v podrobnosti, pa so za glasbeno življenje na Slovenskem še kako dragocene, saj z mnogih strani dopolnjujejo naše vedenje o tem področju umetniškega ustvarjanja in izražanja v naši sredini, ki tedaj še ni bila na tem področju v prevelikem razkoraku z razvojem druge. Številni so dalje tudi popravki trditev in pogledov starejših avtorjev, prav tako je v besedilu mnogo novih pogledov na glasbeno produkcijo in reprodukcijo na Slovenskem. Celotno dogajanje na področju glasbene umetnosti na slovenskih tleh je avtor spretno in odgovorno povezoval s glasbenim življenjem v sosedstvu in s celotnim evropskim razvojem. Prav tako pa ni pustil glasbene plati življenja, kakor že deloma rečeno, nepovezane z drugim zgodovinskim razvojem v slovenskih deželah, čeprav bi se dalo besedilo v tem pogledu v posameznostih nedvomno še poglobiti.

Delo odlikuje pronicljivost in kritičnost avtorja do doseženih rezultatov znanosti, a nič manj tudi do virov in lastnih spoznanj. Besedilo je napisano v stilno zelo lepem, bralcu povsem dostopnem in razumljivem jeziku. Sodim da smo s knjigo J. Höflerja dobili doslej najustreznejši prikaz glasbene kulture na Slovenskem v obravnavanem času.

Ferdo Gestrin

France — Martin Dolinar, *Das Jesuitenkolleg in Laibach und die Residenz Pleterje 1597—1704*, Ljubljana, 1977, založila in izdala Teološka fakulteta, 243 strani.

Knjiga je doktorska dizertacija, s katero je avtor, sedaj arhivist v ljubljanskem nadškofijskem arhivu, doktoriral na cerkveni univerzi (Gregoriana) v Rimu. Po mojem mnenju se odlikuje predvsem s tremi dobrimi lastnostmi: na podlagi tujih in domačih arhivskih virov in podatkov iz literature spaja množico »koncev niti«, se pravi, rezimira in popravlja starejša dela o ljubljanskih jezuitih in jih povezuje s svojimi mnogimi originalnimi odkritji; vsebuje sezname ljubljanskih jezuitov z njihovimi osnovnimi življenjskimi podatki; vsebuje tudi dolg seznam virov in literature. Garaško delo je bilo potrebno in obenem veliko sintetičnega mišljenja, da je nastala tako popolna, tako podrobna in obenem tako jasna monografija iz relativno slabo poznane obdobja zgodovine naših krajev.

Struktura dela je taka: opisu političnih in verskih razmer v nemškem cesarstvu in posebej na Kranjskem v času protireformacije sledi prikaz problemov okrog graditve jezuitskih poslopij in cerkve sv. Jakoba; nato je opisana raznovrstna dejavnost ljubljanskih jezuitov: srednja in višja šola, šolska umetnost (teater, muzika), pastoralna dejavnost (pridige, podeljevanje zakramentov, bratovščine, procesije, ekzercije); sledi opis dohodkovnih virov (relativno majhna zemljiška posest, katere najpomembnejši kos je bil samostan Pleterje in številne dotacije premožnih dobrotnikov) s tabelo dohodkov in izdatkov za nekatera leta, ki nam pokaže, da so bili ljubljanski jezuiti marsikdaj precej zadolženi; na koncu pride več seznamov članov kolegija, po imenih, po funkcijah, po nacionalni pripadnosti ipd.

V pogovoru z avtorjem sem izvedel, da namerava, še vedno s pomočjo tujih arhivskih virov, dopoljevati biografske podatke o ljubljanskih jezuitih in morda napisati drugi del knjige, to je do ukinitve jezuitskega reda leta 1773, kar bo gotovo spet zelo plodonosen podvig. Kajti pisati zgodovino jezuitov ne pomeni pisati kroniko nekih odmaknjenih samostancev, pač pa študirati politično in kulturno zgodovino dobe, v kateri so igrali jezuiti zelo veliko vlogo, in to ne brez poudarjene kozmopolitske nianse, zaradi katere so tudi postale trn v peti evropskim suverenom. Ni namreč čudno, če srečamo med člani jezuitskega reda v Ljubljani ljudi iz vse Evrope, in tudi ni čudno, če so študentje ljubljanske jezuitske šole, ki so postali jezuiti, odhajali kot misijonarji celo v eksotične daljne dežele.

Skoda je, da ni avtor izrekel svojega mnenja o tem, kakšen je bil položaj jezuitske srednje in višje šole v Ljubljani v primerjavi z drugimi podobnimi šolami v Evropi, ali je smela podeljevati vsaj nekatere akademske naslove in kakšne možnosti za zaposlitev so imeli študenti, ki so jo končali. Zaradi pomanjkanja podatkov bo najbrž ostalo nerešeno tudi vprašanje popolnega števila študentov ter njihovih imen in morda celo biografij.

Nekoliko nedosledna je karta na strani 111, kjer so nekatera imena krajev samo v nemščini, druga pa samo v slovenščini in nekoliko nejasna je formulacija na strani 21, ki bi se jo lahko razumelo, kot da je šele Pariški mir leta 1947 dokončno (endgültig) prisodil deželo Kranjsko Jugoslaviji, ne pa že Saint-Germainski leta 1919.

Cerkvena historiografija je z dr. Dolinarjem brez dvoma dobila zelo sposobnega in razgledanega znanstvenika, ki bo javnost najbrž še marsikdaj presenetil s študioznimi deli, polnimi novih podatkov in odkritij.

Janez Peršič

Lojze Žumer, *Delež gozdov v slovenskem prostoru*. Inštitut za gozdno in lesno gospodarstvo pri Biotehniški fakulteti v Ljubljani, Ljubljana 1976, 259 strani.

Gospodarska preteklost Slovencev je v zelo tesni zvezi z gozdarstvom. Ta ne izhaja samo iz dejstva, da je naše ozemlje z gozdovi zelo poraščeno, ampak predvsem zaradi tega, ker so večini naših kmetov, gozdovi potem, ko so prešli v njihovo last, predstavljali železno rezervo, po kateri so segli v letih najhujše stiske. Nobene druge agrarne panoge niso oblasti in večina naroda spremljali s tako pozornostjo kot gozdov. Tako časopisi kot uradne publikacije druge polovice prejšnjega stoletja so takoj zagnale vik in krik, če so dobile občutek, da je izsekavanje prekoračilo normalen obseg.

Velika ljubezen naših ljudi do gozdov veje že iz avtorjeve uvodne ugotovitve, da smo zelo prizadeti, verjetno bolj kot katerakoli druga dežela v Evropi, da bi

čim natančneje in z vseh vidikov obdelali sedanje stanje gozdov». Manj pa vemo o njihovi preteklosti, kar je še posebej nerazumljivo, ker »nobena druga gospodarska panoga ni angažirana tako daleč nazaj v preteklosti in tako daleč naprej v prihodnost, kakor gozdarska«. Slovenija naj bi bila tudi edina naslednica nekdanje dvojne monarhije, ki na tem strokovnem področju, kakor pravi avtor, »ni navezala kontinuitete s preteklim stoletjem«. Če navedemo podatek, da se je delež gozdov od leta 1875 do danes povečal od 37 % na dobrih 50 % površine SR Slovenije, moramo poleg gospodarskega čuta naših prednikov pozdraviti tudi veliko skrb oblasti, ki niso samo preprečile devastiranja, ampak tudi poskrbele, da se je gozd v nezmanjšanem obsegu ohranil in celo razširil.

Avtor je želel uporabiti predvsem podatke, ki so objavljeni v statističnih publikacijah uradnega značaja. Posegel je lahko nazaj do 1870. leta. Delo je razdelil v tri dele. Osrednji predmet njegovega zanimanja je razvoj gozdnega in lesnega gospodarstva v zadnjih sto letih. Razvoju gozdnega gospodarstva je posvečen drugi del, ki govori o gozdni zakonodaji, gozdnih površinah, gozdarski statistiki in pri naša vrsto statističnih tabel (razmerje drevesnih vrst, obratovalni razredi, trajnost in urejenost gospodarjenja, zemljiškoposestna struktura gozdov, krčenje, sečnja, gozdni požari, pogozdovanje Krasa, pregled gozdarskega osebja in še marsikaj drugega). Tretji del govori o razvoju lesnega gospodarstva, posebej o žagarstvu in o papirni industriji. Obžalovati moramo, da so Žumra zanimali le podatki, ki se nanašajo na ozemlje SR Slovenije, kar pomeni zožitev naslova. Ob tem pa je trčil na problem, da so se teritoriji, za katere je imel na razpolago statistične podatke, spreminjali, da še zlasti ni nikakršne kontinuitete z današnjimi gozdno-gospodarskimi območji, ki jih je v Sloveniji 13.

Reševanja tega problema se je lotil v prvem delu knjige in ga imenoval »Geneza Slovenije«. Kot izhodišče je vzel Kozlerjev zemljevid, ki naj bi predstavljal resnično vse slovensko ozemlje. Ugotovil je, da je 87 % Kozlerjeve Slovenije realizirane v današnji SRS.

Odgovor na vprašanje, kako priti do primerljivosti statističnih podatkov, je brez uspeha iskal v raznih razpravah zgodovinarjev in statistikov. Vendar avtorjevi očitki tem piscem niso povsod na mestu, ker tisto, kar je hotel najti v njihovih razpravah, ni bil namen njihovega dela. Avtor je ugotovil, da je edina pot do pisanja lastne agrarne zgodovine »postopek identifikacije katastrskih občin in njihove integracije v teritorialne enote višjega reda«. Za gozdarje so take enote gozdnogospodarska območja (GGO). Žumer je s sodelavci to nalogo rešil.

Ugotovil je, da je primerljivost statističnih podatkov mogoča le na podlagi osnovnih statističnih enot, katastrskih občin. Primerjal je katastrske občine, kakor nam jih opredeljujejo leksikoni občin, ki so izšli za štetje leta 1900, s sedanjimi. O tem delu pravi: »Identifikacija katastrskih občin je bila zelo zamudno opravilo, zlasti tam, kjer so se v zadnjih desetletjih na veliko spreminjala imena, kjer so se občine brez pomislekov delile, združevale ali drugače prilagajale pogostnim spremembam v upravni razdelitvi«. Izvršil je »inventarizacijo vseh ozemeljskih virov, iz katerih je nastala SR Slovenija; ozemeljski viri so pri tem nekdanje dežele, politični in davčni (sodni) okraji in občine. Priznati je treba, da je na nekatera vprašanja iz agrarne zgodovine le na ta način mogoče dati kolikor toliko natančne odgovore. Opozoriti pa moramo na dejstvo, da uradna statistika nekdanje dvojne monarhije, razen v nekaterih izjemnih primerih kot so ravno ti o gozdnih površinah, ni objavljala podatkov za take majhne teritorije kot je katastrska občina. Kolikor je znano, tudi statistični pramaterial skoraj nikjer ni ohranjen. Zato bo način dela, kot ga zahteva Žumer, tudi v prihodnje prej izjema kot pravilo.

Kljub pripombam, katerih del je zgoraj naveden, moramo smatrati Žumrovo knjigo kot pomemben napredek v naši agrarni zgodovini. K delu je pritegnil veliko sodelavcev, med njimi tudi zgodovinarico Majdo Smole, ki je napisala poglavji Davčni operati in zemljiška knjiga (str. 46—53) in Gozdna zakonodaja (zgodovinski pregled, str. 100—120). Publikacija, ki je izraz zavesti, da zgodovina gozdarstva in lesnega gospodarstva ni le kulturna potreba delavcev na tem področju, ampak tudi najvažnejše eksperimentalno področje gozdarstva, da je njegova preteklost šola gospodarjenja z gozdovi, je pomemben prispevek gozdarski in zgodovinski literaturi.

28. novembra 1978 je dnevno časopisje prineslo žalostno vest, da je umrl znanstveni svetnik dipl. ing. Lojze Žumer. Tako kot za vsakim drugim, je tudi za njim ostala vrsta neizpolnjenih načrtov. Zgodovinarji, ki jih zanimajo problemi naše gospodarske zgodovine, obžalujejo njegov odhod kot veliko izgubo. Smatramo, da bi bilo ravno ob primeru pokojnega Žumra potrebno povedati naslednje. Vsaka znanost oziroma gospodarsko področje imata lastno zgodovino, ki delavce na teh

področjih zelo interesira. Posebej je to čutiti pri delih, ki bi to problematiko obravnavala na ozemlju, ki je poseljeno s Slovenci. Ker ni mogoče pričakovati, da bi zgodovinarji postali specialisti za preteklost določenih panog tehničnega oziroma gospodarskega značaja ali vsaj prešli raven običajne deskripcije, ki strokovnjakov ne bo zadovoljila, bo potrebno, če se hočemo izogniti nepotrebnim očitkom zlasti pa grobim napakam, ubrati novo pot. Pričakovati je, da se bodo oglasili še »žumri« z drugih področij. Dolžnost slovenskih zgodovinarjev je, da preko društva ali pa kako drugače vzpostavijo z njimi take odnose, da bomo z zgodovinskimi razpravami nezgodovinarjev oboji zadovoljni. Če je to v določeni meri uspelo slavistom, zakaj ne bi tudi nam!

Stane Granda

Ivan Beuc, Istarske studije. Osnovni nacionalni problemi istarskih Hrvata i Slovenaca u drugoj polovini XIX i početkom XX stoljeća. Zagreb 1975, 383 strani.

Morda je šla preveč neopazno mimo nas študija Ivana Beuca, profesorja na pravni fakulteti v Zagrebu, z naslovom Istarske studije, zato menim, da bi kazalo opozoriti na nekatere njene značilnosti, še posebej zato, ker se loteva tudi problemov slovenske Istre. Čeprav ne gre za popolno zgodovino hrvatskega, slovenskega ali italijanskega nacionalnega gibanja v Istri, pa delo vendarle prinaša analizo nekaterih osnovnih značilnosti in problemov, ki se javljajo v toku razvoja nacionalnih gibanj in kot tako pomeni tehten doprinos k že dokaj bogatemu zgodovinopisju Istre.

Veliko pozornost je avtor posvetil naslednjim vprašanjem: neugodnemu družbenemu položaju Slovencev in Hrvatov v Istri, nepismenosti pred in v času nacionalnih gibanj, neenakopravnosti v izvrševanju oblasti ter ekonomski odvisnosti slovenskega in hrvatskega življa. Autor ugotavlja, da je bil družbeno-ekonomski položaj Italijanov v Istri tako pred letom 1848 kot pozneje ugodnejši, italijansko prebivalstvo je bilo ekonomsko močnejše. Vsa veleposest, trgovina, obrt, ladjedelništvo ipd. je bilo v rokah Italijanov, število inteligence je pri Italijanih od 1848 do 1860 znatneje naraslo kot pri Slovencih in Hrvatih. Formiranje nacionalne zavesti Hrvatov in Slovencev v Istri se pričinja pod vplivom nacionalnih gibanj iz središč kot sta Zagreb in Ljubljana sicer že v 40. letih 19. stoletja, vendar pa so ti začetki omejeni na majhno število duhovnikov, tedaj edinih predstavnikov slovenske in hrvatske inteligence. Dalje ugotavlja Beuc, da se pismenost prebivalcev v 60. letih ni dosti dvignila glede na stanje leta 1848. Istra je imela npr. 1861. leta eno popolno gimnazijo (Koper), eno nižjo gimnazijo (Pazin), eno pomorsko šolo z dvema profesorjema ob osnovni šoli v Malem Lošnju, en razred realke ob osnovni šoli v Rovinju. Osnovnih šol pa je bilo v 353 davčnih občinah: 9 glavnih, 101 trivialka, 18 pomožnih, 13 šol za ženska ročna dela, 1 šola za tehnično vzgojo (v tabeli, ki jo je izdelal avtor, so naštetí vsi kraji, kjer so bile te šole). Na koprski gimnaziji je bil učni jezik italijanščina (razen v letih 1824–1842), kar je imelo velik pomen pri formiranju italijanske inteligence. Posebno pozornost je Beuc v svojem delu posvetil prvemu obdobju parlamentarnega življenja. Naglaša dejstvo, da so virilisti bili zavedni Slovenci (tržaški škof Legant) oziroma Hrvati (poreški škof Dobrila in krški škof Vitezić), žal pa proti italijanski večini v saboru niso uspeli. Prikaže zlasti delovanje škofa Dobrile in njegove skupine v saboru v 60. letih, pri tem pa naglaša, da se tendence italijanskih nacionalistov ves ta čas niso spremenile in da je bilo očitno, da se ne bodo, zato so se po avtorjevem mnenju virilisti Legat, Dobrila in Vitezić odločili za abstinenco.

V pogojih ekonomske in družbene zaostalosti Hrvatov in Slovencev in ob velikem odstotku nepismenosti je razumljiva italijanska politična in ekonomska hegemonija v Istri. Z ustanavljanjem zadrug in društev, z uvajanjem zadrugnega kreditnega sistema, z ustanavljanjem posojilnic se hrvatski in slovenski kmetje otrsajo ekonomske odvisnosti. Tako politično osvobajanje in ekonomski napredek predvsem srednje velikih posesti, ter prehod enega dela delovne sile iz vasi v mesta omogočajo večji napredek nacionalnega gibanja, ustanavljanje lastnih privatnih osnovnih šol, šolanje laične inteligence, osvajanje občinskih uprav in uspešen pritisk na italijansko saborsko večino.

Več kot polovica knjige se ukvarja s proučevanjem ekonomske zaostalosti Istre, podaja dokaj podrobno analizo lokalnih ekonomskih odnosov, glavne demografske značilnosti, predvsem pa je težišče študije na prikazu kmečkega položaja. Veliko pozornost je avtor posvetil tudi hipotekarnim dolgovom in to od 1888. leta dalje, ko so jih pričeli registrirati v zemljiških knjigah, do leta 1910. Glavni pro-

blemi poljedelstva je bil nerazvitost in zato nizka proizvodnja, temu se pridružijo še katastrofe v vinogradništvu kot posledica trtne uši in peronospor, dalje razcepljenost zemljišč itd. Beuc ugotavlja po statistiki iz leta 1902, da predstavljajo v Istri največji odstotek gospodarstva do 5 ha (71,2 %) — še tu prevladujejo majhna posestva do 2 ha. Srednjo posest (5–100 ha) predstavlja 28,2 % — prevladuje pa posest od 5 do 10 ha.

Izraz »srednja posest« za tako obsežno kategorijo najbrže ni najbolje izbran. Na veliko posest (nad 100 ha) odpade 0,6 %. V koprskem okrajnem glavarstvu je bilo male posesti (do 5 ha) zelo veliko (77,3), srednje zelo malo, veleposestniki pa precej (36 veleposestnikov). Veleposestniki so bili večinoma Italijani in Nemci. Precejšnja pozornost je usmeril avtor tudi na proučevanje obrti in razvijajoče se industrije. Zanimivi so podatki, da je delavstvo štel 1880. leta 9.941 oseb, medtem ko jih je leta 1910 že 19.890 (od tega je odpadlo na koprsko glavarstvo 4.054 delavcev, na mesto Pulo pa 6.790 itd.). Dalje navaja, da se je s trgovino in transportom ukvarjalo leta 1902 15.864 oseb, leta 1910 pa 35.749.

Avtor zaključuje z ugotovitvijo, da je proces ekonomske osvoboditve slovenskega in hrvatskega življa, ki postaja zlasti v začetku 20. stoletja uspešnejši, imel ugodne posledice tudi za razvoj nacionalnih gibanj, na drugi strani pa je gospodarski razvoj Istre v razdobju od 1900 do 1910 pokazal, da je nacionalno gibanje imelo številne uspehe tudi v gospodarski in kreditni krepitvi širših slojev.

Olga Janša-Zorn

Iseljništvo naroda i narodnosti Jugoslavije i njegove uzajamne veze s domovinom. Zavod za migracije i narodnosti, Zagreb 1978, 741 strani.

Zavod za migracije i narodnosti iz Zagreba je v sodelovanju s predstavniki izseljenških matic vseh jugoslovanskih republik in pokrajin, predstavniki Zveznega sekretariata za zunanje zadeve in Republiških sekretariatov za odnose s tujino pod pokroviteljstvom Zvezne konference SZDL pripravil v dneh od 2. do 4. decembra 1976 simpozij na temo: iseljništvo narodov in narodnosti Jugoslavije in njegove vzajemne veze z domovino. Na simpoziju je bilo prebranih 47 referatov. Rezultat tega simpozija je pričujoči zbornik.

Referati so bili na simpoziju (in so tako tudi v zborniku) razdeljeni v štiri skupine: Splošni referati, Referati o izseljevanju iz Jugoslavije, Referati o družbenoekonomskem in političnem položaju naših izseljencev ter Referati o oblikah in značaju sodelovanja jugoslovanskih izseljencev z matično domovino.

Dr. K. Jončić je v svojem referatu »Društvena funkcija iseljništva u odnosima među narodima i državama« govoril najprej na splošno o zakonitosti pojava migracij kot elementa družbene delitve dela in ugotovil, da imajo migracije svoje ekonomske, politične pa tudi psihološke vzroke ter da se značaj le-teh tokom zgodovinskega razvoja spreminja. Ugotovil je tudi, da moramo razlikovati štiri različna obdobja v razvoju iseljništva z ozemlja današnje Jugoslavije. Prva je doba od srede 19. stoletja do prve svetovne vojne, druga stare Jugoslavije, tretja druge svetovne vojne in četrta začasnega odhajanja na delo v tujino (zdomštva). Govoril je tudi o vlogi iseljenskih organizacij in ugotovil, da imajo le-te štiri funkcije: a) zbiranje izseljencev v novem okolju zaradi lažjega vključevanja potom vzajemnega sodelovanja in pomoči, b) vključevanje imigrantskih združenj in posameznikov v širše družbene odnose in migrantsko okolje, c) negovanje zvez z matično domovino z namenom, da bi očuvali etnično identiteto, d) opravljanje posredniške vloge med starim in novim okoljem. Govoril je tudi o principih in motivih politike SFRJ do naših izseljencev kot mostu med imigrantskimi državami na eni ter SFRJ na drugi strani.

Dr. G. Zajmi je v svojem referatu »O flotantnosti iseljenika do njihove etničke nacionalne aglomeracije« ugotovil, da je potrebno razlikovati med etnično asimilacijo in družbeno integracijo. Družbena integracija izseljencev je mogoča tudi brez etnične asimilacije. — Dr. M. Bulajić je v referatu »Iz istorije iseljništva — pouke za današnjicu: Jugosloveni u Sjedinjenim američkim državama« obravnaval doprinos jugoslovanskih izseljencev razvoju ZDA, nacionalno in jugoslovansko organiziranje jugoslovanskih izseljencev v ZDA in ustanavljanje jugoslovanske države (na primer II. kongres ameriških Jugoslovanov v Pittsburgu 29. in 30. novembra 1916 in njegove zahteve), organiziranje jugoslovanskih izseljencev v ZDA med obema vojnama, pomoč jugoslovanskih izseljencev NOB ter organiziranost izseljencev po drugi svetovni vojni. — Dr. I. Čizmić je v svojem prispevku »Prilog za

istraživanje doprinosa naših iseljenika borbi naroda Jugoslavije u drugom svet-skom ratu» obravnaval prispevek jugoslovanskih izseljencev v severni in južni Ameriki k borbi jugoslovanskih narodov v drugi svetovni vojni. Ta prispevek je bil na eni strani v širjenju resnice o NOB jugoslovanskih narodov, na drugi strani pa v direktnem zbiranju materialne pomoči NOB. Obravnaval je tudi probleme organiziranosti jugoslovanskih izseljencev in združevanja izseljeniških organizacij posameznih jugoslovanskih narodov in narodnosti z namenom pomagati NOB.

Splošnim referatom je sledila skupina referatov o izseljevanju iz Jugoslavije. Poročilo o problemih le-tega je podal dr. V. Klemenčič. Ugotovil je nezadostno organiziranost jugoslovanske znanosti na tem področju in da so se jugoslovanski znanstveniki doslej sploh premalo ukvarjali s to problematiko. Ugotovil je tudi, da razlikujemo politične in gospodarske vzroke izseljevanja iz Jugoslavije v zadnjih dveh stoletjih. — A. S. Eterović je v referatu »Dalmatinske i crnogorske zajednice na zapadu i jugu« obravnaval prisotnost Črnogorcev in Dalmatincev v Ameriki do leta 1900. Ugotovil je, da so se Črnogorci in Dalmatinci naseljevali na celotnem ozemlju ZDA od 16. stoletja dalje. — T. Telišman je na podlagi najrazličnejših statističnih virov v svojem prispevku »Statistički pokazatelji o iseljevanju naših ljudi s posebnim osvrtom na Hrvatsku« ugotovil, da se je v vseh treh zgoraj omenjenih obdobjih izselilo iz Hrvatske okrog 700.000 ljudi. — Dr. J. Dubovac je obravnaval izseljevanje iz kraljevine Srbije pred prvo svetovno vojno zlasti na podlagi poročil tamkajšnjih socialno demokratskih listov in ugotovil, da se je tudi od tam izselilo precej delavcev tako v ZDA kot tudi v evropske dežele. — Dr. N. Gačešća je obravnaval problematiko izseljevanja iz Vojvodine med obema vojnama. Ugotovil je, da je restriktivna ekonomska politika, ki jo je kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev vršila do pripadnikov narodnostnih manjšin v Vojvodini, pripeljala do tega, da je bil velik del izseljencev iz Vojvodine med obema vojnama prav iz vrst narodnih manjšin, posebno pa še Nemcev in Madžarov. — Dr. M. Kolar-Dimitrijević je v svojem prispevku obravnavala vprašanja jugoslovanskih izseljencev v Westfaliji, med katerimi so prevladovali slovenski rudarji. Opisuje proces germanizacije slovenskih rudarjev od 1898 do začetka druge svetovne vojne in ugotavlja, da je ta proces zajel okrog 70.000 ljudi. — Prispevek V. Andonova obsega precej statističnih podatkov o izseljevanju iz Makedonije pred in po prvi svetovni vojni. Prispevek govori tudi o organiziranosti makedonskega izseljenstva v tujini, posebno še v času druge svetovne vojne. — T. Simovski je obravnaval prisilno politično in ekonomsko izseljevanje iz Egejske Makedonije od balkanskih vojn do danes kot element grezicizacije Egejske Makedonije. — Dr. I. Hadžibegović je obravnaval izseljevanje iz Bosne in Hercegovine v letih 1878 do 1914 in ugotovil, da se je izseljevalo pretežno muslimansko prebivalstvo, in to iz političnih razlogov. — Dr. S. Slatić ugotavlja, da se je pri velikem delu iz BiH v Turčijo izseljenih muslimanov obdržal srbohrvatski jezik in zavest o BiH kot njihovi domovini. — H. Hoxha je proučil problematiko izseljevanja Albancev z ozemlja Jugoslavije od balkanskih vojn do danes. Ugotovil je, da je le-ta zajela največji obseg med obema vojnama, ko je bilo izseljevanje Albancev zlasti v Turčijo sestavni del pritiska velikosrbske buržoazije na albansko narodnostno manjšino v Jugoslaviji.

Poročilo tretje skupine referatov, ki so se nanašali na družbenoekonomski in politični položaj naših izseljencev v deželah, kamor so se izselili, je podal dr. I. Čizmić. Med referati te in naslednje skupine sem moral za to knjižno poročilo, da bi le-to ne bilo predolgo, napraviti izbor in uvrstiti vanj le tiste, ki so zanimivi za slovenskega zgodovinarja. — M. Vujnovich je obravnaval vprašanja življenja in organiziranosti jugoslovanskih izseljencev v Ameriki. Poudaril je, da so se pričeli jugoslovanski izseljenci doseljevati v Louisiano že pred letom 1870. Ugotovil je tudi socialni dvig naših izseljencev od 19. stoletja dalje. — Organiziranost in polarizacijo sil glede makedonskega vprašanja med makedonskimi izseljenci v Kanadi in ZDA je obravnaval M. Mihajlov. Ugotovil je, da je kljub propagandi iz različnih smeri večina makedonskih izseljeniških organizacij zavzela pravilno stališče do makedonskega narodnostnega vprašanja. — O težavah naših izseljencev, ki so se želeli vrniti v domovino po prvi svetovni vojni, o njihovih dilemah ob vrnitvi zaradi slabega gospodarskega stanja kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev je govoril dr. M. Karanović. — Dr. V. Tomović je na podlagi podatkov kanadske statistike izseljevanja in podatkov novejših ljudskih štetij poskušal ugotoviti število jugoslovanskih izseljencev v Kanadi. Ugotovil je, da živi danes v Kanadi okrog 300.000 ljudi jugoslovanskega porekla in da izseljenci tretje in četrte generacije vse bolj pozabljajo svoj materin jezik. — L. Marković je v svojem referatu obravnaval politično aktivnost naših izseljencev v Novi Zelandiji in Avstraliji. Ugotovil je, da so bili naši izseljenci v Novi Zelandiji politično aktivni med obema vojnama zlasti v delav-

skem gibanju kot tudi med in po drugi svetovni vojni, ko so se močno angažirali pri zbiranju materialne pomoči za NOB in izgradnjo nove Jugoslavije. — M. Tkalec je obravnaval družbenogospodarski in politični položaj naših izseljencev v Avstraliji. Ugotovil je, da večino naših izseljencev v Avstraliji še vedno tvorijo nekvificirani in polkvificirani delavci, da pa se med njimi že kažejo znaki socialnega dviga, zlasti pri tistih, ki so se v Avstralijo priselili po drugi svetovni vojni. — Dr. S. Kesić je obravnaval problematiko jugoslovanskih delavcev in družtev izven etničnega ozemlja jugoslovanskih narodov v Evropi in Ameriki in ugotovil, da so igrala pomembno vlogo med delavci iz jugoslovanskih pokrajin. Zanimivo je, da so prvi delavski klub v ZDA med jugoslovanskimi delavci ustanovili slovenski delavci v Chicagu leta 1900 in da je takšen klub deloval tudi v Gradcu od leta 1896 dalje. — M. Hranilović je obravnavala hrvatsko novinarstvo v izseljenstvu od 1883 do 1940. Ugotovila je, da je izhajalo v tem času preko 350 hrvatskih periodičnih časopisov, ki so v srbsko-hrvatskem jeziku pisali o problemih, ki so zanimali hrvatske izseljence. Poudarila je tudi pomen izseljeniškega časopisja kot vira za proučevanje jugoslovanskega izseljeništv.

Poročilo četrte skupine referatov, ki je obravnavala oblike in karakter sodelovanja izseljencev v Jugoslavijo, je podal R. Rotković. Referat R. Rotkovića je obravnaval pomoč črnogorskih izseljencev svoji domovini, kadar je bila le-ta v vojni, s prostovoljci. Prostovoljci so iz vrst izseljencev iz Črne gore prihajali ob vsaki vojni, ki jo je Črna gora bojevala od srede 18. stoletja pa vse do druge svetovne vojne. — V. Andonov je v svojem referatu ugotovil, da so makedonske cerkvene občine v Avstraliji, ZDA in Kanadi važen element v boju za ohranitev makedonstva v teh deželah in da igrajo važno vlogo v boju proti tendencam bolgarske in grške cerkve, da spravijo makedonske izseljence v teh državah pod svojo jurisdikcijo. — N. Ushi išče v svojem referatu odgovor na vprašanje kdo, zakaj in kdaj se je izseljeval s Kosova. Ugotovil je, da so se muslimani izseljevali v Turčijo, katoliki pa v Ameriko. Ugotovil je, da se je v poslednjih desetih letih precej izseljencev vrnilo na Kosovo. — Poleg referatov so v Zborniku objavljene tudi diskusije simpozija ter kratke biografije referentov. Zbornik pomeni pomemben prispevek jugoslovanskih znanstvenikov, tako tistih, ki delujejo v Jugoslaviji, kot onih iz vrst izseljencev (11 referentov od 47 je bilo iz vrst izseljencev) k poznavanju zgodovine in sodobnih problemov jugoslovanskih izseljencev. Vseh 47 referatov seveda nima enake znanstvene vrednosti, vendar je Zbornik v celoti pionirsko delo na tem področju. Kot tak predstavlja dobro izhodišče za pripravo programa nadaljnjega proučevanja izseljeništv jugoslovanskih narodov in narodnosti.

Matjaž Klemenčič

Norbert Schausberger, *Der Griff nach Österreich. Der Anschluss.* Wien—München 1978, 666 strani.

Nedavno je N. Schausberger, profesor celovške univerze, izdal obsežno knjigo o prizadevanjih po vključitvi Avstrije v nemški rajh. Vsebinsko sega knjiga vse tja v čas prve svetovne vojne ter takratnih prizadevanj po razširitvi gospodarskega imperija viljemске Nemčije tudi na prostor habsburške monarhije. Ob tem Schausberger razpravlja o nemških »srednjeevropskih« načrtih (o znani Mittel-europi) in ideji o »velikem (gospodarskem) prostoru«. Za avstrijsko priključitveno gibanje leta 1918 opozarja, da to gibanje v bistvu ni bilo ljudsko gibanje, ampak je to polagoma postalo. In če je v določenih razdobjih v letih 1918—1938 široka avstrijska javnost zahtevala anšlus, je bila ta zahteva večinoma pogojena z resignacijo napram političnim in gospodarskim danostim. Sploh pa so po Schausbergerju zahteve te vrste vseskozi slonele na pragmatičnih in ne, kot je to Hitler vedno znova poudarjal, na narodnjaških postavkah. Poleg tega za čas neposredno po zloumu habsburške monarhije Schausberger opozarja na momente, ki so uravnnavali takratno priključitveno gibanje, pri čemer še zlasti poudarja prizadevanje avstrijsko-nemške socialne demokracije po priključitvi Nemške Avstrije nemškemu rajhu v samem rajhu pa splet odnosov, ki so opredeljevali notranji in zunanji položaj nove nemške republike.

Med odlikami Schausbergerjeve knjige je nedvomno prizadevanje po socialno-ekonomski analizi vzrokov, ki so opredeljevali »priključitveno« gibanje v posameznih trenutkih in tako v notranjepolitičnem in zunanjepolitičnem okviru. Posebno mesto ima seveda tu razmerje med prvo avstrijsko republiko ter weimarsko Nemčijo. Med vprašanji, ki se jih avtor tu loteva, so tudi rajhovska razmišljanja

o (še zlasti) gospodarskem prodoru na jugovzhod. Gre za razmišljanja, ki so zajemala tako avstrijski državni prostor, kot (v določeni meri) na jugovzhodu živeče nemške manjšine. V tej zvezi je na primer poučno dejstvo, da je septembra 1925 Gustav Stresemann med najvažnejše naloge nemške zunanje politike prištel varstvo zamejskega nemštva ter pri tem poudaril njegov »oporišni značaj«. Druga taka naloga pa bi po Stresmannu bila revizija vzhodne nemške državne meje, pri čemer bi imela prvenstveno mesto vrnitev Gdanska, potem poljskega koridorja, poprava meje v Zgornji Šleziji ter anšlus Avstrije. Vzporedno s težnjami take vrste je šla nemška gospodarska penetracija v Avstrijo (o tej penetraciji najdemo v Schausbergerjevi knjigi vrsto poučnih opozoril). Schausberger trdi, da je bil ekonomski in narodnostni pritisk weimarske Nemčije na Avstrijo še posebej viden leta 1927. Bil je takega obsega, da se je dalo »brez mnogo fantazije« razbrati njegove »ekonomske interese in pangermanske cilje«. Kot primer navaja Koroško kot posebej »ogroženo obmejno področje«. Poudarja, da sta bili med nemškimi pomemčevalnimi načrti v ospredju južna Koroška in južna Štajerska. Pri tem se sklicuje na ustrezno dokumentacijo političnega urada takratnega nemškega zunanjega ministrstva. Dalje izvem, da je leta 1928 Bayrische Siedlungs- und Landbau in Münchnu preko svoje Süddeutsche Bank AG v Gradcu financirala naseljevanje štajerskega in koroškega področja ob meji z Jugoslavijo.

V knjigi je posebno mesto namenjeno tudi prikazu znane avstrijsko-nemške carinske unije iz leta 1931, se pravi dogodku, ki po svoji odmevnosti nedvomno pomeni do tedaj največjo notranjepolitično krizo avstrijske države. Kot je znano, je morala Avstrija na pritisk koncerta evropskih velesil in Male antante od pogodbe odstopiti, vendar so posledice krize imele vidne poteze v prihodnjem razvoju in usodi predvojne avstrijske republike.

V nadaljevanju Schausberger v posebnem razdelku prikazuje rast nacističnega gibanja na avstrijskem prostoru od njegovih začetkov pa vse do znanega puča dne 25. julija 1934, do dogodka, s katerim se je končala prva faza nacistične priključitvene dejavnosti v Avstriji. Avtor natančno analizira cilje rajhovskega nacizma na avstrijskih tleh. Pri tem lušči njegova prizadevanja po ekspanziji na evropski jugovzhod s sočasno težnjo po ustvaritvi velikega gospodarskega območja, ki bi pod vodstvom rajha zajemalo srednjo in jugovzhodno Evropo. Pionirsko delo je imel po Schausbergerju pri tem dresdenski »Srednjeevropski inštitut« (Mittel-europa-Institut), značilno pa je, da je okrepljena nacistična politika proti jugovzhodu vodila do ustanovitve novih institucij, namenjenih proučevanju tega prostora; njim na čelu je stal leta 1934 ustanovljeni jugovzhodnoevropski inštitut leipziške univerze. Ob tem je značilno von Papenovo pojačnilo, po katerem je imela nacistična Nemčija vso jugovzhodno Evropo tja do turške meje za zaledje nemškega rajha. Kontrola nad Avstrijo naj bi bila po tem naziranju le prvi korak k ekonomski in politični kontroli Nemčije nad tem prostorom.

Tudi Schausberger opozarja, da je bila za nacistično zunanjo in gospodarsko politiko značilna večtirnost (tako na državni kot strankini ravni). Poleg tega avtor v širokih črtah nakazuje problematiko avstrijskega prostora v širšem evropskem okviru, pri čemer še zlasti poudarja takratno zavezništvo Avstrije in fašistične Italije. Ob tem dokumentirano opozarja na vplivnost Italije na notranje politično avstrijsko dogajanje, ki je 12. februarja 1934 vodilo do znanih krvavih bojev, med katerimi je avstrijskemu stanovskemu režimu uspelo vojaško razbiti Schutzbund, vojaške oddelke socialnodemokratske stranke. To pa je bila po Schausbergerju usodna zmota Dollfussa in njegovega kroga, saj ta dogodek ni vodil le do slabljenja avstrijske države, ampak tudi do krepitve Hitlerjevega gibanja v njej.

Razumljivo je, da je avstrijsko dogajanje vplivalo tudi na odnose med obema protagonistoma na avstrijskem prostoru, med Italijo in Nemčijo, v širšem okviru pa tudi z Jugoslavijo. Tu Schausberger omenja znane nacistične ponudbe iz let 1933/34 po odstopitvi dela južne Koroške med Karavankami in Dravo Jugoslaviji v zameno za podporo slovenske manjšine koroškim nacistom ter za nevtralnost Jugoslavije pri pričakovanem anšlusu. Znano je, da sta tako slovenska manjšina kot Jugoslavija zavrnila nacistične ponudbe, vendar pa je prav nevarnost italijanskega vkorakanja v Avstrijo (šlo je za dogovorjeno pomoč Avstriji ob morebitnem nacističnem vdoru iz Nemčije) pomenila pričetek približevanja Jugoslavije in tretjega rajha. Ob vsem tem je značilno Schausbergerjevo opozorilo, da je nemško finančno ministrstvo še februarja 1934 nakazalo 200.000 mark za nemško »narodnostno« ter kolonizacijsko politiko na področju nekdanje koroške plebiscitne cone A ter na spodnjem delu Ziljske doline. Poučen je podatek, da je bilo po februarju 1935 dano za podporo »nemških gospodarskih pozicij« v Avstriji 850.000 mark (del teh sredstev je bil namenjen podpori rajhovskim naseljencem /!/?). Po

nacističnem viru je skratka dobilo zemljiško posest (»grudo«) v Avstriji 250 »nemško usmerjenih« kmetov ter 216 rajhovskih naseljencev. Iz drugih virov pa vemo, da se je med temi naseljenci dobesedno del naselil prav na etnično slovenskem delu avstrijske Koroške, pa tudi to, da so v medvojnem času tamkajšnja slovenska posestva po posredovanju Kärntner Heimatbunda, osrednje koroške protimanjšinske organizacije, prehajala v nemške roke. Vse to pa kaže, da je bil del omenjenega rajhovskega kredita še zlasti namenjen nemškim germanizacijskim prizadevanjem na slovenskem in jezikovno mešanem delu Koroške. — Ko se v nadaljevanju Schausberger dotika nacističnega puča 25. julija 1934, pravi, da puč ni bil avtonomno delo avstrijskih nacistov, ampak da so neposredne priprave (pa tudi pobude) nanj prihajale iz sosednje Nemčije.

O konceptu nemške politike do Avstrije po izjalovljenem puču Schausberger piše, da je ta še naprej imel za cilj anšlus kot izhodišče nadaljnjemu ekspanzionističnemu programu proti jugovzhodni in vzhodni Evropi. Spremenila se je sedaj le metoda. Namesto nasilnega prevrata naj bi sedaj prišlo do anšlusa z mirnejšimi, evolucijskimi sredstvi; z njihovo pomočjo naj bi se anšlus preje ali kasneje razrešil sam po sebi (šlo je za metodo »trojanskega konja«). V tem okviru Schausberger opozarja na takratno evropsko konstelacijo ter na odnos vodilnih evropskih držav do avstrijskega vprašanja. Ko govori o takratnem odnosu fašistične Italije do Avstrije in Nemčije, kaže na pospešeno zблиževanje obeh prihodnjih zaveznic (še zlasti ob abesinski krizi). Med drugim najdemo podatek, da Mussolini že februarja 1936 ne bi ugovarjal Avstriji kot »nemškemu satelitu«; pogoj za to pa bi morala biti odpoved Nemčije ekspanziji proti Jadranskemu morju.

Ob opozorilih na notranjepolitično dogajanje v Avstriji se velja v Schausbergerjevi knjigi še posebej ustaviti ob tistih motivih, ki so vodili tretji rajh k prizadevanju po priključitvi. Avtor tu ponovno poudarja, da to nikakor ni bil narodnostni moment, ampak so bili v ospredju (tako kot v letih prve svetovne vojne) skoro v celoti gospodarski in vojaškostrateški motivi, pogojeni s pripravami na drugo svetovno vojno. Dejstvo, da oboroževalni načrti niso potekali tako, kot so njihovi pobudniki želeli, je v tem času vodilo do ponovnih prizadevanj po vključitvi avstrijskega gospodarskega potenciala (industrija, rudarstvo, gozdno gospodarstvo, avstrijske devizne in zlate rezerve, pa tudi delovna sila) v oboroževalne napore tretjega rajha. Poleg tega bi posest Avstrije omogočila nadaljno nemško ekspanzijo proti evropskemu jugovzhodu in vzhodu; pridobitev tega vojaško-strateškega zaledja, skupaj z njegovo ekonomsko bazo, pa bi nacistični Nemčiji omogočila dokončen vojaški obračun z evropskim Zahodom. V tem okviru Schausberger opozarja na vloge, ki so jih nacisti namenili posameznim balkanskim državam, med njimi tudi Jugoslaviji (predvojna Jugoslavija bi bila po nacističnih načrtih izvoznica živil ter agrarnih in neagrarnih surovin). Za dosego tega cilja pa so do marca 1938 tretjemu rajhu manjkala »jugovzhodnoevropska vrata«, kakršna je predstavljal Dunaj.

Zaključni del Schausbergerjeve knjige je namenjen analizi agonije in konca prve avstrijske republike. Tu avtor opozarja, da je proti koncu leta 1937 pričela Hitlerjeva Nemčija predvsem iz gospodarskih vzrokov »vehementno propagandno ofenzivo« proti Avstriji, dejstvo, ki je vodilo k radikalizaciji dejavnosti avstrijskih nacistov: ti so namreč domnevali, da je prišel njihov trenutek. Se zlasti se Schausberger ustavlja ob znanem sestanku Hitler—Schuschnigg februarja 1938 na Obersalzbergu, ob dogodku, ki je po eni strani pomenil kapitulacijo avstrijskega kancerja, po drugi pa tisti vzvod, ki je pripeljal do anšlusa dne 12. marca 1938. Med zajeto problematiko je tudi vprašanje o morebitnem aktivnem avstrijskem odporu preteči nevarnosti. Tu Schausberger opozarja, da je avstrofašistični režim igral na napačno karto, saj je ves čas videl svojega nasprotnika v avstrijski socialni demokraciji, se pravi v tisti politični sili, ki bi ga mogla podpreti proti nacistom. Ko pa se je Schuschnigg skušal približati socialnim demokratom, je bilo seveda že prepozno. Poleg tega Schausberger analizira možnost aktivnega vojaškega odpora Avstrije marčnemu Hitlerjevemu vdoru ter ugotavlja, da bi bil ta (kot se je to pokazalo 12. marca) realen in možen. Predvsem pa ponovno poudarja, da je pomenila zasedba Avstrije izhodišče za uresničitev nadaljnjih ekspanzionističnih načrtov tretjega rajha, sam anšlus pa ocenjuje kot posledico dolgoletne gospodarske, politične in idejne infiltracije, ki se seveda ni pričela šele s Hitlerjem. Nemška politika je tudi od vsega začetka znala postavljati anšlus kot izpolnitev teženj avstrijskega ljudstva. Ob samem anšlusu Schausberger piše, da sprejem, kakršnega so v dneh anšlusa pripravili Avstrijci vkorakajoči nemški vojski (»cvetlični pohod«), vendarle ni bil tako spontan, kot se je to kasneje zdelo, ampak je bil vkalkuliran že pred 12. marcem 1938.

Ob zaključku Schausberger sam opozarja, da gre pri njegovi knjigi za poskus, ki naj odstrani z avstrijske in priključitvene problematike njene nacionalne romantizme ter zameglitve. V nasprotju s tem pa skuša avtor s pritegnitvijo socialno-ekonomskih, ideoloških in družbenih danosti (»realitet«) pokazati na tiste dejavnike, ki so uresničili priključitev Avstrije nacistični Nemčiji marca 1938.

Tone Zorn

Karl Forte (ps. Marko Selin), **Nič več strogo zaupno**. Ljubljana 1978, I—II, 441 + 723 strani.

Vsebinsko obsežnega dela K. Forteja, partizanskega obveščevalca Marka Selina opredeljuje že podnaslov obeh knjig: Nacistične obveščevalne službe in njihova dejavnost pri nas. Po zasnovi je delo široko zastavljeno ter dejansko sestoji iz dveh bolj ali manj zaključenih celot. Prva zajema prihod nacizma na oblast v tridesetih letih, njegovo utrditev ter (še zlasti) njegovo nastopanje proti Komunistični stranki Nemčije. V ta sklop spada tudi oris ter metode dela vrste nacističnih (strankinih, državnih) obveščevalnih, varnostnih, policijskih služb in ustanov, tudi tistih nemške vojske ter glavnega nemškega državnega varnostnega urada (takoimenovana RSHA). Drugi sklop pa zajema nastopanje vseh teh služb pri nas v letih druge svetovne vojne, in to s stališča prizadevanj nacističnega aparata po uničenju slovenskega naroda in še zlasti nastopanja nemškega nacizma proti našemu narodno-osvobodilnemu boju.

Medtem ko prvi sklop vprašanj v mnogočem povzema dosedanje vednost o rasti nacizma ter o njegovem nastopanju tako doma kot v tujini, je glavna vrednost in poudarek Fortejevega dela na drugem sklopu vprašanj. Tu njegovo delo prinaša marsikaj novega, čeprav bi mestoma želeli še bolj poglobljeno in zaokroženo podobo posameznih vprašanj. Kot primer naj navedemo opozorilo o dejavnosti znanega koroškega nemškega nacionalca dr. Hansa Steinacherja, v tridesetih letih »zveznega vodjo« takoimenovanega Volksbunda für das Deutschtum in Ausland (VDA), ki bi potrebovalo nekatere popravke. In če smo že pri koroški problematiki, naj omenimo, da uporablja avtor za vrsto južnokoroških krajev izključno nemško poznamenovanje, nerodnost, ki sta jo lektorja prezrla.

Zlasti pa velja poudariti, da avtor pri orisu in rekonstrukciji nacističnega policijskega in obveščevalnega aparata (tudi tistega vojaškega značaja) še zlasti izhaja iz gradiva, ki ga hrani Republiški sekretariat za notranje zadeve, drug vir pa so mu lastne izkušnje, pridobljene med obveščevalnim delom v letih druge svetovne vojne in po njej. — Posebno poglavje je namenjeno tudi prikazu rasti in nalog VOS (Varnostno obveščevalne službe) Osvobodilne fronte. — Prav to pa pogloblja vrednost Fortejeve knjige, saj je avtor s pritegnitvijo do sedaj neizkoriščene dokumentacije ter lastnih spominov dopolnil dosedanje podobo in vednost o NOB na Slovenskem, ob tem pa tudi razrešil vrsto odprtih vprašanj ali pa jih na novo osvetlil. To pa pomeni, da je Fortejeva knjiga eno tistih del, mimo katerih ne bo mogel nihče, ki se ukvarja z našo revolucijo ter z delovanjem in politiko nemškega okupatorja na Slovenskem.

Tone Zorn

Moderne Technikgeschichte. Herausgegeben von Karin Hausen und Reinhard Rürup. Neue Wissenschaftliche Bibliothek, 81, Geschichte. Kiepenheuer & Witsch, Köln 1975.

Bolj ko civilizirani svet postaja industrijska družba, bolj se veča zanimanje za to, kaj vse je vplivalo na spreminjanje tega sveta v omenjenem smislu. Nam že dobro znana založba Kiepenheuer & Witsch — o nekaj njenih knjigah iz serije Zgodovina (Geschichte) smo v prejšnjih zvezkih Zgodovinskega časopisa že poročali — se je odločila, da izda knjigo, posvečeno enemu izmed tistih odločilnih elementov, ki ustvarjajo industrijsko družbo.

V knjigi, o kateri poročamo, je v obliki izbora združenih v šest oddelkov kar šestnajst po veliki večini že v ameriških, angleških in francoskih strokovnih časopisih objavljenih razprav. To so v bistvu vzorčne razprave, se pravi teksti, ki se nanašajo na raziskavo določenega problema z raznih področij tehnike, gospodarske zgodovine, »čistega« izumiteljstva in podobno. Se pravi, založba ni težila k sintezi, temveč k nakazovanju problematike. Z razpravami je bilo treba pokazati, kaj vse

more soditi v zgodovino tehnike, vzbuditi pri zgodovinarjih-raziskovalcih zanimanje zanj in pridobiti čim več strokovnjakov za delo v tej mladi panogi gospodarske pa tudi prirodnoznanse zgodovine. Za naše domače zgodovinopisce, ki je s svojimi študijami o zgodovini tehnike še bolj na začetku sistematičnega dela, imajo svojo vrednost vse razprave, še najbolj pa menda zadnje poglavje, ki ima naslov Bibliografija. Obsega 33 strani literature (900 naslovov) o vseh sektorjih tehniške zgodovine. Bibliografija se zaključuje s pomladjo 1974. Največ literature pripada angleškemu, francoskemu in zahodnonemškemu svetu. Zakaj ni več sovjetske, poljske in vzhodnonemške literature, sestavljalec ne pozabi povedati: manj publicirajo v internacionalno najbolj razširjenih revijah (po sestavljalčevem mnenju so to zahodne revije).

Zgodovina tehnike je pravzaprav še mlada znanstvena disciplina, saj se zgodovinarji in sociologi intenzivno ukvarjajo z njo nekaj več kot poslednji dve desetletji. Danes prevladujejo ameriška, angleška in francoska raziskovanja te zgodovine; pred desetletji vodilne nemške raziskave danes zaostajajo. Ko smo podarili mladost te veje zgodovinske in sociološke znanosti, še nismo hoteli reči, da nimamo starejših razprav o zgodovini tehnike. Prav v uvodu piše izdajatelj, da datirajo določene razprave celo v sredino 18. stoletja in vodijo prav v Francijo oziroma k njenim enciklopedistom. V 19. in v začetku 20. stoletja so nastajali tehniški muzeji in določene razprave v okviru muzejskih ustanov. Toda razprav ni inspiriral poglobljeni zgodovinski in sociološki interes. Nemci so dali v obdobju 1890—1914 številna dobra tehniškozgodovinska dela (L. Beck, *Geschichte des Eisens*; Th. Beck, *Geschichte des Maschinenbaus*; C. Matschoss, *Entwicklung der Dampfmaschine — itd.*) in kazalo je že, da bodo tam utemeljili kar »historično šolo tehniške znanosti«. Zamisel se ni uresničila in še dalje so domala nekaj desetletij pisali o tehniški zgodovini v glavnem le tehniki za tehnike. To pomeni, da ni manjkalo strokovnosti, manjkala je družba, manjkalo je gospodarstvo, ki je uporabljalo izume, zboljšave, racionalizacijo, in nihče ni pisal o spreminjanju družbe zaradi vse večje uporabe tehnike v proizvodnji, prometu, komunikacijah. Koliko sprememb v administracijo in v zaposlitev žensk po pisarnah je prinesel samo pisalni stroj!

Prav do sredine 20. stoletja ni bilo niti v Veliki Britaniji niti v Nemčiji profsure za zgodovino tehnike. Kar se je pisalo, je nastajalo zunaj univerz in akademij in daleč od povezave z drugimi zgodovinskimi znanostmi, saj so zgodovino tehnike imeli tako rekoč za sestavni del tehniških znanosti. Šele v najnovjšem času je prišlo do premikov na bolje. Tako so na Dunaju leta 1931 ustanovili v povezavi s Tehniškim muzejem »Raziskovalni inštitut za zgodovino tehnike«, ki ga dolgo niso nikjer posnemali. Sicer so v Sovjetski zvezi delovali v to smer od 1929 dalje, in 1932 so določeno komisijo spremenili v samostojni »Inštitut za zgodovino znanosti in tehnike«, toda v času čistk so inštitut razpustili in raziskave ustavili. Z deli so pričeli šele leta 1952 in naslednjega leta so spet ustanovili inštitut za zgodovino znanosti in tehnike v okviru moskovske akademije znanosti. Na zahodu so iniciativo prevzeli ameriški znanstveniki s svojo leta 1958 ustanovljeno »Society for the History of Technology«. Zlasti po letu 1960 se množi število strokovnih tehniškozgodovinskih revij tako v ZDA, Vel. Britaniji, Franciji, Italiji, Avstriji in Zahodni Nemčiji kot v Sovjetski zvezi, na Poljskem, Češkoslovaškem, Madžarskem in v Vzhodni Nemčiji. Določeni časopisi so specializirani za zgodovino transporta, tekstila, rudarstva, fužinarstva, gradbeništva. Organizirajo se novi tehniški muzeji s priključenimi inštituti, obstoječe tudi že katedre na univerzah. Kljub velikemu razmahu tehniške zgodovine pa danes v zahodnem svetu ni več kot dva ali tri ducate tistih znanstvenikov, ki se poklicno in zelo vidno ukvarjajo z zgodovino tehnike (podobni podatki za vzhodni svet manjkajo).

Učvrščevanje teoretičnih temeljev nove panoge zaostaja za hitrim razvojem praktičnega dela. Vsekakor je že jasno, da bo morala nova akademska disciplina biti del historičnih in ne del tehniških ali prirodoslovnih znanosti, pa naj gre za industrijski parni stroj ali za vsakršno tehniko v agraru.

Čeprav govori knjiga o svetovnih dosežkih, se more slovenski prostor kot del evropskega prostora mirno postaviti ob bok omenjenih dosežkov. Razlika je le v dimenziji. Tu ni mesta za bibliografijo o izumih in izumiteljih, o vodilnih inženirjih-Slovcih tam nekje od 1840. dalje, gre za nekaj drugega. Vsi vemo, da je v praktičnem smislu veliko prispeval k zgodovini tehnike pokojni profesor Franjo Baš s svojim Tehniškim muzejem Slovenije in serijo muzejskih publikacij. Danes deluje posebni železarski muzej na Jesenicah, premogovniški muzej v Velenju itd. Vredno bi bilo, da bi kdo izmed poznavalcev napisal historiat preučevanja teh-

niške zgodovine na Slovenskem. Tak pregled bi povedal, kje trenutno smo pri tem delu in koliko tehtamo. Ambicij za takšno delo nam najbrž ne manjka.

Obravnavana knjiga *Moderne Technikgeschichte* je vsebinsko oziroma tematsko razdeljena v šest delov. Prvi del ima naslov »Predmet in metoda zgodovine tehnike«, drugi del je naslovljen »Naravoznanstvo in tehnika«. Tretji del je že bližje gospodarstvu: »Tehnika in gospodarstvo I: Teoretični problemi«. Seveda ima svoje logično nadaljevanje v četrtem delu knjige »Tehnika in gospodarstvo II: Inovacijski proces«. Peti del je posvečen tehniki in industrijskemu delu, šesti ali poslednji del knjige obravnava relacijo tehnika-država-politika.

Poročilo o knjigi *Moderne Technikgeschichte* smo namenoma nekoliko razširili, ker se nam je zdelo prav, da seznanimo bralce *Zgodovinskega časopisa* z eno izmed smeri, v katero je krenil del zgodovinarjev-raziskovalcev ali del moderne historiografije sploh. Hoteli smo s tem zainteresirati našo javnost, da bi namenila več pozornosti našim tehniškim muzejem in raziskavam s področja zgodovine tehnike. Pred našimi očmi ugašajo poslednje martinske peči, se prodajajo za odpad stari parni stroji, se uničujejo stare ribiške barke. Naj skrb za ohranitev prepuščamo entuziastom, naj raziskujejo tehniško zgodovino posamezniki sporadično?

Jože Šorn

ANTHROPOS

Časopis za sodelovanje humanističnih in naravoslovnih ved, za psihologijo in filozofijo

Izdaja ga Društvo psihologov Slovenije, Slovensko filozofsko društvo in skupina družboslovnih delavcev

Anthropos naročajte na naslov: Uredništvo časopisa Anthropos, 61000 Ljubljana, Aškerčeva 12, ali po telefonu 061/22 121, int. 300, naročnino pa pošiljajte na tekoči račun: 50100-678-46236. Letna naročnina za posameznike je 60 din, za delovne organizacije 100 din.

V zalogi so še kompleti letnikov od 1973 dalje.

OBVESTILA

1. Ob štiridesetletnici izida knjige Edvarda Kardelja — Speransa »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja« je Zgodovinsko društvo za Slovenijo dne 2. 3. 1979 v Ljubljani priredilo izredni občni zbor, ki so se ga poleg velikega števila članov udeležili tudi delegati zgodovinskih društev vseh ostalih jugoslovanskih republik in pokrajin, predstavniki zamejskih Slovencev in številni domači družbenopolitični delavci. V delovnem delu srečanja so prof. dr. Janko Pleterški, prof. dr. Metod Mikuš, France Filipič in prof. dr. Bogo Grafenauer obravnavali nastanek, vsebino in pomen Speransove knjige. V slavnostnem delu občnega zbora, ki je imel zaradi smrti tovariša Kardelja tudi komemorativni značaj, pa je bil sprejet sklep o posmrtni proglasitvi Edvarda Kardelja za častnega člana Zgodovinskega društva za Slovenijo.

Diplomo o imenovanju je pozneje delegacija našega društva izročila tovarišici Pepci Kardelj. Gradivo z izrednega občnega zbora bo v celoti objavljeno v eni izmed letošnjih števil »Zgodovinskega časopisa«.

2. Sredi marca je dopolnil sedemdeset let življenja prvi predsednik, dolgoletni blagajnik in zaslužni član našega društva, znani slovenski zgodovinar, partizanski aktivist in novinar dr. France Škerl-Bregar. V imenu vseh članov so mu čestitke izrekli na priložnostnem tovariškem srečanju predstavniki društvenega odbora in inštitucij, na katerih je jubilar deloval.

3. Odbor Zgodovinskega društva za Slovenijo je imel tretjo sejo v tem mandatnem obdobju 22. 3. 1979. Od regionalnih društev je poleg Mariborčanov in Ptujčanov (oboji imajo trenutno po 70 članov) odbornike prvič seznanil z delovanjem Belokranjskega muzejskega društva njegov predsednik Jože Dular. Društvo združuje nekaj nad sto članov in bo v letošnjem novembru praznovalo tridesetletnico svojega delovanja. Med pokrajinskimi zgodovinskimi društvi v nastajanju bo po dosegljivih informacijah še pred ljubljanskim ustanovljeno celjsko. Razpravo o predlogu novih društvenih pravil bodo odborniki nadaljevali na prvi prihodnji seji.

V novo komisijo za pripravo tretjega zvezka »Zgodovine narodov Jugoslavije« je odbor imenoval prof. dr. Vasilija Melika, sprejel pa je tudi smernice za sodelovanje pri pripravi nove Unescove zgodovine človeštva. Med delovnimi načrti društvenih sekcij velja omeniti predvsem priprave na 7. jugoslovanski simpozij o pokoku zgodovine, ki bo letos v Arandelovcu (predvidena slovenska referenta prof. Stefan Trojar in prof. Marija Kremenšek) in priprave na oktobrski simpozij ob 750-letnici Kamnika. Za pripravo jubilejnega 20. zborovanja slovenskih zgodovinarjev je društveni odbor imenoval poseben programski in organizacijski odbor. Odobren je bil tudi predlog tesnejšega sodelovanja s Slovensko Matico, ki nudi članom obeh društev možnost, da po nižjih cenah nabavljajo publikacije tudi iz zaloge drugega društva. Kot je to običajno, je odbor na seji sprejel tudi poročila o opravljenih tekočih društvenih dejavnostih in pripravil načrt dela v letošnji pomladi.

4. Izdajateljski svet »Zgodovinskega časopisa« je na sestanku 10. 4. 1979 razpravjal o izhajanju revije v zadnjih dveh letih. Na podlagi poročila glavnega in odgovornega urednika revije prof. dr. Vasilija Melika ter društvenega blagajnika in tehničnega urednika revije prof. Janeza Stergarja je izdajateljski svet po tehtni razpravi sprejel naslednje sklepe: 1) Izdajateljski svet ugotavlja, da se vsebina Zgodovinskega časopisa ujema z vsebinsko zasnovo, ki je bila objavljena; 2) ugotavlja, da Zgodovinski časopis izhaja redno, da je povečal število zvezkov, kar vsekakor bolj ustreza značaju revije kot pa letniki ali celo dvojni letniki v enem zvezku; 3) ugotavlja, da je razmerje razprav in člankov glede na posamezna zgodovinska obdobja ustrezno in da je ustrezna pozornost posvečena tudi najnovejši zgodovini; 4) pozdravlja sklep uredništva o načrtnejšem objavljanju bibliografije zgodovinskih del, posebno za obdobje NOB in predlaga, da se čimprej nadoknadijo zamude; 5) priporoča uredniškemu odboru, naj tudi glede knjižnih ocen in poročil uvede načrtno politiko. To je nujno potrebno zaradi neskladja med pomembnostjo del, ki so izšla, in deli, o katerih se poroča, ter zaradi obveščanja članov Zgodovinskega društva za Slovenijo in šol o izšlih zgodovinskih publikacijah; 6) izdajateljski svet ugotavlja, da ni bil uresničen sklep zadnje seje izdajateljskega sveta o rednejšem delovanju uredniškega odbora kot celote, kar bi nedvomno prispevalo k demokratičnejšemu delu uredniškega odbora in še višji kakovosti časopisa. Šele tako bi se lahko razvilo dolgoročnejše planiranje; 7) izdajateljski svet ugo-

taavlja, da je obveščanje javnosti o vsebini Zgodovinskega časopisa zadovoljivo in tekoče. Uredniški odbor naj poskrbi za ustrezno obveščanje tudi v drugih časopisih; 8) izdajateljski svet se seznani z rezultati finančnega poslovanja Zgodovinskega časopisa v letu 1977 in 1978 in 9) potrjuje predlog uredniškega odbora za vsebino letnika 1979.

5. Pomladanski krog predavanj na sedežu društva je 5. 4. 1979 začela sarajevska profesorica dr. Desanka Kovačević-Kojić; govorila je o mestnih naseljih v srednjeveški bosanski državi. 19. 4. sta obnovila svoji novosadski predavanji dr. Jože Koruza in dr. Breda Pogorelec; prvi je govoril o jezikovni praksi privilegiranih slojev na Slovenskem (1500—1848), druga pa o socialnih vidikih razvoja slovenskega knjižnega jezika od 16. do 19. stoletja. Tri od šestih slovenskih novosadskih referatov na temo spreminjanja nacionalne strukture na Slovenskem v našem stoletju so 10. 5. ponovili sodelavci ljubljanskega Inštituta za narodnostna vprašanja. Prof. Albina Lük je govorila o narodnostno mešanem področju Prekmurja med obema vojnama, dr. Dušan Nečak o socialnih in upravnih spremembah ter volitvah na Koroškem 1945—1971, prof. Janez Stergar pa o metodah prisilnega raznarodovanja na Koroškem. Posebej lahko omenimo tudi uspeš razgovor o knjigi dr. Janka Prunka »Pot krščanskih socialistov v Osvobodilno fronto slovenskega naroda« in o knjigi pokojne Alenke Nedog »Ljudsko-frontno gibanje v Sloveniji od leta 1935 do 1941«; razgovor je pripravila sekcija za sodobno zgodovino v sodelovanju z marksističnim centrom ljubljanske filozofske fakultete.

6. Ekskurzija na vzhodni del južne Koroške je bila 12. in 13. 5. 1979 in je lepo uspela. Trideset udeležencev je obiskalo St. Rupert, Velikovec, Djekše, Pliberk, Globasnico, Železno Kaplo, Dobro vas, Škocjan, St. Primož in Sele; poleg spoznavanja zgodovinskih in naravnih znamenitosti je bilo dovolj priložnosti tudi za pogovore s predstavniki koroških Slovencev. Ekskurzija v Cerkno je predstavljena na jesenski čas; tedaj bomo obiskali osnovno šolo v Cerknem, kjer deluje zelo uspešen zgodovinarski krožek, partizansko bolnico Franjo in še kaj.

7. Pripravljalni odbor za 20. zborovanje slovenskih zgodovinarjev (dr. Tone Ferenc, prof. dr. Ferdo Gestrin, prof. dr. Bogo Grafenauer, dr. Milica Kacin-Wohinz, prof. dr. Vasilij Melik, prof. Darja Mihelič, dr. Dušan Nečak, prof. Janez Stergar, prof. dr. Ignacij Voje) se je prvič sestal 10. 5. 1979 in pripravil predlog, naj bi bilo zborovanje 1.—4. 10. 1980 v Ljubljani. Poleg stalne točke revizije slovenske zgodovine (tokrat za čas 1914—1918 s pregledom jugoslovanskega gibanja tudi pred I. svetovno vojno) okvirni program obsega še obravnavo revolucionarne tradicije v Ljubljani — prvem mestu heroju, vprašanja v zvezi s poukom zgodovine, obeležitev stoletnice objave prvega znanstvenega članka dr. Franca Kosa, sestanek sekcij, občni zbor Zgodovinskega društva ter običajno strokovno ekskurzijo po Ljubljani in njeni okolici.

8. V prejšnji številki Zgodovinskega časopisa so naročniki prejeli tudi prijavnico za članstvo v posameznih sekcijah Zgodovinskega društva za Slovenijo. Vse, ki bi se radi vključili v delo sekcij in bi želeli biti tekoče obveščeni o njihovem delu, ponovno vabimo, naj prijavnice čimprej odpošljejo na društveni naslov.

9. V pomladnih mesecih sta uredništvo in uprava »Zgodovinskega časopisa« pričela akcijo za razširitev kroga naročnikov med zgodovinske komisije pri družbenopolitičnih organizacijah. V pripravi je ponovno tudi akcija za to, da bi postala naročnica revije tudi prav vsaka slovenska šola. Vse družvene člane ob tem naprošamo, da akcijo za razširitev kroga naročnikov podpro po svojih močeh, saj s tem dosegamo dva neposredna cilja: povečanje odmevnosti rezultatov slovenskega zgodovinopisja v naši javnosti in hkrati zmanjšanje stroškov na posamezni izvod revije.

10. V oceno smo v zadnjem času prejeli naslednje knjige: od Partizanske knjige v Ljubljani — Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1975/76; od Mladinske knjige v Ljubljani — P. Clostermann, Nebo v plamenih, P. Brickhill, Sklati zvezde z neba, R. Bach, Podarjena krila.

11. Do začetka letošnjega poletja pričakujemo izid Zgodovinskega časopisa 1/1979. Gradivo je že v celoti postavljeno in vsebuje poleg že najavljenega gradiva s posveta jugoslovanskih in britanskih historikov in nadaljevanja razprave mag. Vovka še prispevek Vanča Boškova in Jasne Šamić o slovenskih sužnjih v Sarajevu v 16. stoletju, Lojzeta Umeta o Jeseniškem trikotu po prvi svetovni vojni in vrsto drugih zanimivih novosti. V tiskarni so tudi že rokopisi za Zgodovinski časopis 2/1979 z delom gradiva z mariborskega zborovanja; predvideni rok izida je september 1979.

Janez Stergar in Darja Mihelič

SLOVENSKA MATICA, Ljubljana, Trg osvoboditve 7

in Zgodovinsko društvo za Slovenijo sta pred nedavnim sklenila dogovor o sodelovanju, po katerem lahko člani Zgodovinskega društva za Slovenijo ob predložitvi potrjene članske izkaznice v prostorih Slovenske matice nabavljajo vse Matične publikacije po ugodnejši ceni, ki sicer velja le za redne Matične člane.

Iz bogatega izbora leposlovnih in različnih strokovnih del opozarjamo zlasti na nekaj knjig z zgodovinsko tematiko (zaloga nekaterih med njimi bo v kratkem času pošla!):

Slovenska matica 1864—1964 (zbornik)

Koroški plebiscit (zbornik)

Janko Pleterski: Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo (1914—1918)

Lavo Čermelj: Med prvim in drugim tržaškim procesom

Marijan Britovšek: Razkroj fevdalne agrarne strukture na Slovenskem

Vasilij Melik: Volitve na Slovenskem

Ivan Mohorič: Zgodovina železnic na Slovenskem

Janko Pleterski: Narodna in politična zavest na Koroškem

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike I.—III.

Lavoslav Čermelj: Spomini na moja tržaška leta

Francé Koblar: Moj obračun

Veno Pilon: Na robu

V zbirki za leto 1979 izide tudi že dolgo pričakovano delo: Franc Petek — Janko Pleterski, Spomini koroškega politika.

Slovenska matica pripravlja za prihodnja leta med drugim vrsto izdaj temeljnih del slovenske historiografije in nekaterih najzanimivejših slovenskih memoarnih del.

Ali ste že poravnali letošnjo članarino za Zgodovinsko društvo za Slovenijo in naročnino na »Zgodovinski časopis«? Storite to čimprej in olajšajte delo društvenemu odboru in upravi revije!

*
* * *

Ali ste že izpopolnili svojo zbirko starejših letnikov »Zgodovinskega časopisa«? Potem ko je spomladi 1977 izšel ponatis prvega zvezka revije z letnico 1947, je bil septembra 1978 ponatisnjen tudi 17. letnik »Zgodovinskega časopisa« za leto 1963. Oba ponatisa in večina ostalih letnikov revije so na voljo pri upravi revije, na sedežu Zgodovinskega društva za Slovenijo, 61000 Ljubljana, Aškerčeva 12. Podrobne informacije o zalogi in cenah so objavljene v vsaki številki »Zgodovinskega časopisa«.

*
* * *

Opozarjamo tudi na možnost prednaročila na ponatis vseh sedaj razprodanih starejših letnikov revije.

LETNO KAZALO — ANNUAL CONTENTS — ГОДИЧНОЕ СОДЕРЖАНИЕ

RAZPRAVE — STUDIES — СТАТЬИ

- Ferdo Gestrin, Migracije Slovanov v Italijo. Rezultati jugoslovanske histografije 7—21
 Migrations of the Slavs to Italy. Results of Yugoslav Historiography
 Миграции славян в Италию. Результаты югославской историографии
- Darja Mihelič, Žena v piranskem območju do srede 14. stoletja 23—36
 The Woman in the Area of Piran until the Middle of the 14th Century
 Женщина в районе Пирана до середины 14-го столетия
- Ignacij Vojte, Bosenski svinec v kreditni trgovini srednjeveškega Dubrovnika 37—59
 Bosnian Lead in the Credit Trade of the Middle-Age Dubrovnik
 Боснийский свинец в кредитной торговле средневекового Дубровника
- Jože Šorn, Kmečka in obrtniška proizvodnja ter založništvo v drugi polovici 18. stoletja 61—99
 Country and Artisans' Production and Supplyment in the Second Half of the 18th Century
 Крестьянское и ремесленное производство и залог во второй половине 18-го столетия
- France Škerl, Podružnica Tanjuga za Slovenijo 101—134
 The Subsidiary of Tanjug for the Territory of Slovenia
 Филиал Танюга для Словении
- Peter Petru, Kontinuiteta in diskontinuiteta naselitve v prehodnem obdobju iz kasne antike v zgodnji srednji vek 221—232
 Continuity and Discontinuity of the Settlement in the Transitional Period from Late Antiquity until the Early middle Ages
 Непрерывность и прерывность поселения в переходном периоде из поздней Антики в ранние Средние века
- Ferdo Gestrin, Migracije Slovanov v Fanu v 15. stoletju, njihova poselitev v mestu in družbena struktura 233—242
 The Migrations of the Slavs at Fano in the 15th Century. Their Settlement in Town and Their Social Structure
 Миграции славян в Фано в 15-ом в., их заселение города и общественная структура
- Jože Šorn, Pregled našega železarstva za stoletja od okoli 1760 do okoli 1860 243—277
 An Account of Iron Production in Forges for the Century from about 1760 to about 1860
 Обзор нашей черной металлургии за столетие от прил. 1760 до прил. 1860
- Milica Kacin-Wohinz, Nacionalno vprašanje Slovencev in Hrvatov v Italiji v politiki italijanske komunistične stranke (1921—1940) 279—293
 The national Question of the Slovenes and Croats in the Policy of the Italian Communist Party (1921—1940)
 Национальный вопрос словенцев и хорватов в Италии в политике Коммунистической партии Италии (1921—1940)
- France Filipič, KPJ v Sloveniji v času VIII. konference zagrebških komunistov 295—317
 The Yugoslav Communist Party in Slovenia at the Time of the 8th Conference of the Communists of Zagreb
 КПЮ в Словении во время VIII-ой конференции загребских коммунистов
- Dušan Nečak, Volitve v koroško kmetijsko zbornico 21. novembra 1976 319—329
 The Elections to the Carinthian Board of Agriculture on the 21st November 1976
 Выборы в карантийскую крестьянскую камеру 21 ноября 1976. г.
- Andrej Pleterški, Uporaba arheoloških najdb in zgodovinskih virov pri srednjeveškem zgodovinskem raziskovanju (na primeru Bleda in razvoja tamošnjega briksenskega gospostva) 373—396

The Use of Archeological Finds and Historical Sources in Historical Research of the Middle Ages (shown on the example of Bled and the development of the Brixen estate there)

Использование археологических и исторических источников при историческом исследовании средних веков (на примере Бледа и развития местного владения Бриксена)

- Sergio A n s e l m i, Gospodarski vzroki balkanske migracije v srednjevzhodno Italijo v 15. stoletju 397—406
Economic Reasons of the Balcan Migrations to the Middle-east Italy in the 15th Century
Экономические причины балканской миграции в средновековую Италию в 15-ом столетии
- Bandino Giacomo Z e n o b i, Družbena razporeditev slovanskih priseljencev v Ancono od 15. do 17. stoletja 407—412
Social Classification of the Immigrants from Yugoslav Countries to Ancona during the Period between the 15th and the 17th Century
Общественное расположение славянских иммигрантов в Анконе с 15-го по 17-ое столетие
- Anton S v e t i n a, Prispevki k zgodovini Šentruperta pri Beljaku 413—428
A Contribution to the History of Šentrupert near Beljak
К истории Шентруперта около Беляка—Филаха
- Iskra Vasiljevna Č u r k i n a, Rusko-slovenske družbene zveze na koncu šestdesetih in v začetku sedemdesetih let 19. stoletja 429—448
The Russo-Slovene Social Relations at the End of the Sixties and at the Beginning of the Seventies of the 19th Century
Русско-словенское общественные связи в конце шестидесятых и начале семидесятых лет 19-го столетия
- Andrej V o v k o, Organizacije jugoslovanskih emigrantov iz Julijske krajine do leta 1933 449—473
The Organization of Yugoslav Emigrants from the Julian March up to the Year 1933
Организации югославских эмигрантов из Юлийской Краины до 1933 г.
- Dušan B i b e r, Britansko-jugoslovanski nesporazumi okrog Koroške 1944—1945 475—489
British-Yugoslav Disagreements Concerning Carinthia in 1944—1945
Британско-югославские несогласия вокруг Каринтии в 1941—1945 гг.

ZAPISKI — NOTES — ЗАМЕТКИ

- Ivan J a n, Nekaj o NOB v zgornji Savski dolini 135—138
Something about the National Liberation Struggle in the Upper Valley of Sava
Кое-что о Народно-освободительной борьбе в долине верхней Савы
- Darja M i h e l i č, Rezultati ankete med učitelji zgodovine na osnovnih šolah SR Slovenije v letu 1977 139—141
The Results of Enquiry among Teachers of History in Primary Schools in the Socialist Republic of Slovenia
Результаты анкеты среди учителей истории в начальных школах СР Словении в 1977-ом году
- Darja M i h e l i č, Rezultati ankete med profesorji srednjih šol SR Slovenije v letu 1978 331—334
The Results of the Inquiry among grammar School Teachers of the Socialist Republic of Slovenia in the Year 1978
Результаты анкеты среди учителей средних школ СР Словении в 1978 г.

IN MEMORIAM

- Albert Rejec (1899—1976) (Andrej V o v k o) 143—144
Альберт Рейец

Bibliografija Alberta Rejca (Andrej V o v k o)	144—147
Bybliography of Albert Rejec	
Библиография Альберта Рейца	
Silvo Kranjec (1892—1977) (Bogo G r a f e n a u e r)	149
Сильво Кранйец	
Bibliografija prof. Silva Kranjca (Marko K r a n j e c)	149—154
Bibliography of Silvo Kranjec	
Библиография Сильва Краньца	

DRUŠTVENO ŽIVLJENJE, KONGRESI IN SIMPOZIJI — SOCIAL LIFE, CONGRESSES AND SYMPOSIA —
ОБЩЕСТВЕННАЯ ЖИЗНЬ, СЪЕЗДЫ И СИМПОЗИУМЫ

Janez S t e r g a r, Koroški kulturni dnevi	155—159
Carinthian Days of Culture	
Каринтийские культурные дни	
Darja Mihelič, Poročilo o sedmem zasedanju jugoslovansko-italijanske zgodovinske komisije	160—161
Report on the 7th Session of the Yugoslav-italian Historical Commission	
Седьмое заседание югославо-итальянской исторической комиссии	
Darja Mihelič, VI. jugoslovanski simpozij o pouku zgodovine	335—337
VI-ой югославский симпозиум по вопросам обучения истории	
Jože Š o r n, Mednarodni kulturnozgodovinski simpozij Modinci 1978	337—338
The International Cultural Symposium Modinci/Mogersdorf 1978	
Международный культурно-исторический симпозиум Модинци 1978	
Ferdo G e s t r i n, III. mednarodni kongres o povezavah med obema Jadranskima obalama: I rapporti popolativi e demografici	338—340
The III International Congress on Relations between the Two Adriatic Coasts	
III-ий международный съезд о связях между обоими берегами Адриатики	
Bogo G r a f e n a u e r, XIX. zborovanje slovenskih zgodovinarjev v Mariboru od 27. septembra do 1. oktobra 1978	491—497
The 19th Meeting of the Slovene Historians, Maribor, September 27th — October 1st 1978	
19-ое совещание словенских историков в Мариборе с 27 сентября по 1-ое октября 1978 г.	
Darja Mihelič, Zgodovinsko društvo za Slovenijo 1976—1978	497—499
The Historical Society for Slovenia 1976—1978	
Историческое общество для Словении 1976—1978 гг.	
Janez S t e r g a r, Finančno in materialno poslovanje Zgodovinskega društva za Slovenijo 1976—1978	499—501
The Financial and Material Administration of the Historical Society for Slovenia 1976—1978	
Финансовая и материальная деятельность Исторического общества для Словении за период 1976—1978 гг.	

OCENE IN POROČILA — BOOK REVIEWS AND REPORTS — РЕЦЕНЗИИ И АНОТАЦИИ

Rykle Borger, Handbuch der Keilschriftliteratur (Viktor K o r o š e c)	163—164
Emmanuel Laroche, Catalogue des textes hittites; Catalogue des textes hittites. Premier supplément (Viktor K o r o š e c)	164—166
Lexikon des Mittelalters (Ferdo G e s t r i n)	166—167
Halil Inaldžik, Osmansko carstvo, klasična doba 1300—1600 (Vasko S i m o n i t i)	167—171

Duška Bojanić, Turski zakoni i zakonski propisi iz XV i XVI veka za smederevsku, kruševačku i vidinsku oblast (Vasko Simonić)	171—172
Vlado Valenčič, Žitna trgovina na Kranjskem in ljubljanske žitne cene od srede 17. stoletja do prve svetovne vojne (Stane Granda)	172—173
Grada za gospodarsku povijest Hrvatske (Jože Šorn)	173—175
Karl Erich Born, Geld und Banken im 19. und 20. Jahrhundert (Jože Šorn)	175—176
Wirtschaft und Gesellschaft in Frankreich seit 1789 (Jože Šorn)	176
Stojan Kesić, Odnosi između radničkih pokreta u jugoslovenskim zemljama do 1914 godine (Franc Rozman)	177—178
Hanns Haas — Karl Stuhlpfarrer, Österreich und seine Slowenen (Tone Zorn)	179—182
Helmut Müssener, Exil in Schweden (Tone Zorn)	182—183
André Brissand, Jean Mabire, Gestapo nad Evropom; Slavko Odić, Slavko Komarica, Gestapo u Jugoslaviji (Tone Zorn)	183—184
Margarete Mommsen-Reindl, Die österreichische Proporzdemokratie und der Fall Habsburg (Tone Zorn)	184
Meic Stephens, Linguistic Minorities in Western Europe (Tone Zorn)	184—185
Zbornik za historiju školstva i prosvjete (Andrej Vovko)	341
Reallexikon der Assyriologie (-RIA) und vorderasiatischen Archäologie (Viktor Korošec)	342—347
Tomislav Raukar, Zadar u XV stoljeću (Ferdo Gestrin)	347—349
Veselin Kostić, Kulturne veze između jugoslovenskih zemalja i Engleske do 1700 godine (Janez Stanonik)	349—350
Jan Šolta, Abriss der sorbischen Geschichte (Tone Zorn)	350—352
Karl Dinklage, Geschichte der Kärntner Arbeitschaft (Tone Zorn)	352—353
Radomir Luža, Österreich und die grossdeutsche Idee in der NS-Zeit (Tone Zorn) ...	353—354
Bibliografija člankov o delavskem gibanju na Slovenskem 1917—1941 (Olga Janša - Zorn)	354
Vodnik po partizanskih poteh (Drago Novak)	354—355
V. N. Nikiforov, Vostok i vsemirnaja istorija (Ludvik Čarni)	503—506
Gregor Čremošnik, Studije za srednjevjekovnu diplomatiku i sigilografiju Južnih Slavena (Ignacij Voje)	506—509
Janez Höfler, Glasbena umetnost pozne renesanse in baroka na Slovenskem (Ferdo Gestrin)	509
France-Martin Dolinar, Das Jesuitenkolleg in Laibach und die Residenz Pleterje 1597—1704 (Janez Peršič)	510
Lojze Žumer, Delež gozdov v slovenskem prostoru (Stane Granda)	510—512
Ivan Beuc, Istarske studije. Osnovni nacionalni problemi istarskih Hrvata i Slovenaca u drugoj polovini XIX i početkom XX stoljeća (Olga Janša - Zorn)	512—513
Iseljništvo naroda i narodnosti Jugoslavije i njegove uzajamne veze s domovinom (Matjaž Klemenčič)	513—515
Norbert Schausberger, Der Griff nach Österreich. Der Anschluss (Tone Zorn)	515—518
Karl Forte (ps. Marko Selin), Nič več strogo zaupno (Tone Zorn)	518
Moderne Technikgeschichte (Jože Šorn)	518—520

BIBLIOGRAFIJA — BIBLIOGRAPHY — БИБЛИОГРАФИЯ

Olga Janša - Zorn — Tone Zorn, Prispevek k bibliografiji zgodovine Slovencev 1945—1977	187—195
Contribution to the Bibliography of the History of the Slovenes (1945—1977)	
Новое к библиографии истории словенцев 1945—1977	
Miloš Rybář — Olga Janša - Zorn — Nataša Stergar — Mara Mervič	
Nataša Kandus, Nove tuje historične publikacije v osrednjih ljubljanskih knjižnicah v letu 1977	197—218
New, Foreign Publications on History in Central Libraries of Ljubljana	
Новые иностранные исторических издания в центральных люблянских библиотеках в 1977-ом году	

Miloš R y b á ř . Zgodovinske publikacije v letu 1977	357—368
Historical Publications in 1977	
Исторические публикации в 1977 г.	

OBVESTILA — INFORMATIONS — ИЗВЕЩЕНИЯ

Obvestila (Janez S t e r g a r — Darja M i h e l i č)	369—370
Obvestila (Janez S t e r g a r — Darja M i h e l i č)	521—522

IZVLEČKI — SYNOPSES — ИЗВЛЕЧЕНИЯ

Izvillečki razprav, člankov in bibliografij v Zgodovinskem časopisu 1—2/1978	I.—VI.
Izvillečki razprav, članka in bibliografije v Zgodovinskem časopisu 3/1978	VII.—X.
Izvillečki razprav v Zgodovinskem časopisu 4/1978	XI.—XIV.

Pieterski Andrej, stažist, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, YU-61000 Ljubljana, Novi trg 3

Uporaba arheoloških najdb in zgodovinskih virov pri srednjeveškem zgodovinskem raziskovanju (na primeru Bleda in razvoja tamošnjega briksenskega gospodstva)

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 32/1978, št. 4, s. 373–396, 161 cit. slov. (angl., slov., angl.)

Avtor skuša s pomočjo metode povezovanja pisanih in tvarnih virov razrešiti vprašanje nasebinske kontinuitete vasi okrog Blejskega jezera na prehodu iz 10. v 11. stoletje, na prehodu iz staroslovanske-predvedlne v fevdalno družbo. Pri tem ugotovi, da vasi (Grad—Pri lipi, Zeleče, Rečica—Grmšnice) z zelo zgodnjim omenom v pisanih virih, s staro torišno zasnovo, v katerih se omenjajo slovenski svobodnjaki (kosezi) ter s tikona ob starem vaškem jedru ležečim staroslovanskim grobiščem, živijo neprekinjeno še iz staroslovanske dobe. Razpravo zaključuje prikaz postopnega teritorialnega razvoja blejskega briksenskega zemljiškega gospodstva do leta 1253. Začetek gospodstva je temeljil na propadu staroslovanskih predvedlanih družbenih struktur.

Avtorski izvleček

Zenobi G. Bandino, dr., profesor za sodobno zgodovino na Pravni fakulteti Univerze v Urbino, Italija

Družbena razvrstitev priseljenecv iz jugoslovanskih dežel v Ancono v obdobju med XV. in XVII. stoletjem

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 32/1978, št. 4, s. 407–412, cit. 24 slov. (ital., slov., angl.)

Na osnovi notarskih dokumentov iz Državnega arhiva v Anconi avtor proučuje število in družbeno integriranost priseljenecv iz jugoslovanskih dežel, izjemo Dubrovčanov, med XV. in XVII. stoletjem v Ancono ter v njeno podoželje. Ta pojav doseže v letih med 1430. in 1560. osupljive razmere, pozneje pa polagoma slabi, tudi ker se priselci in njihovi potomci asimilirajo v obstojnejše avtohtono družbeno tkivo. Ker svetlu priseljenecv za razliko od Dubrovčanov manjka močno in organsko zaledje, ki bi se nanj lahko oprijeli, se zlasti v začetku razvrščajo v nižje in čisto najnižje sloje anconske družbe. Ko se med koncem XVI. in začetkom XVII. stoletja družbeni položaj priseljenecv in njihovih potomcev nekoliko popravi, je to pač zaradi njihovega manjšega števila ter njihove asimilacije krajevnega življenja.

Avtorski izvleček

Anselmi Sergio, dr., profesor za gospodarsko zgodovino in direktor Instituta za zgodovino in sociologijo Ekonomske fakultete Univerze v Urbino. Domači naslov: I-60010 Scapezano di Senigallia

Gospodarski vzroki balkanske migracije v srednjevezhodno Italijo v 15. stoletju

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 32/1978, št. 4, s. 397–406, 59 cit. slov. (ital., slov., angl.)

Avtor osvetljuje prispevek priseljenecv iz dežel današnje Jugoslavije v mesta srednjevezhodne Italije, pri čemer razčlenjuje tudi razloge migracijskega fenomena, ki naj bi ne bil povezan tudi z vpadom Turkov na Balkan. Avtor nasproti poudarja strukturne vzroke v zvezi z gospodarsko zaostalostjo balkanskega področja na eni in zgodnjim razvojem italijanskega gospodarstva na drugi strani. Ko je le-to ob koncu XVI. in v XVII. stoletju zapadlo v krizo, se je naprej zmanjšalo, nato pa docela zamrlo nekoč množično priseljevanje Jugoslovancev v južno Romagno, Marke in Umbrio. V zadnjem delu članka je nakazana razlaga o vzrokih nagle asimilacije Jugoslovancev v družbeni ambients Srednjevezhodne Italije, medtem ko so le-ti ohranili svoja kulturna obsežja v nekaterih skupnostih v Južni Italiji. Razlog za to naj bi bila različna vrsta poljedelstva, ki so ga gojili v eni in drugi regiji.

Avtorski izvleček

Svetlana Anton, upokojeni pravnik, YU-61000 Ljubljana, Gradišče 6

Prispevek k zgodovini Sentruperta pri Beljaku

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 32/1978, št. 4, s. 413–428, cit. 47 slov. (nem., slov., angl.)

Z razpravo začnemo prikaz zgodovine tistih koroških župnij beljaškega cerkvenega okrožja, ki so bile od leta 1461 do leta 1787 pod jurisdikcijo leta 1461 ustanovljene ljubljanske škofije; to so bile župnije Sentrupert, Smiklavž v predmestju Beljaka, Škočidel, Lipa nad Vrbo in Dvor. Te župnije so morale pošiljati letno določeno vsoto v denariu v prid stolnega kapitlja ljubljanske škofije. Pravico odvetništva nad temi župnijami so imeli v svojih rokah lastniki gradov in gospodstva Landskron. Od leta 1520 do leta 1629 je bil ta grad v lasti rodbine Khevenhüller; katere člani so bili vsesokoli pritrženci nove luteranske vere in so vpiljali tudi na svoje kmečke podložnike, da so prestopali v novo vero. V narodnostnem pogledu je s to razpravo doprinešen dokaz, da je bilo vse ozemlje opisanih okolišev še do konca 18. stoletja kompaktno naseljeno s Slovenci.

Avtorski izvleček

Anselmi Sergio, Dr., Professor of Economic History and Director of the Institute for History and Sociology at the Faculty of Economy at Urbino. Private: I-60010 Scapezzano di Senigallia

Economic Reasons of the Balkan Migrations to the Middle-east Italy in the 15th Century

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 32/1978, No. 4, pp. 397—406, 59 notes
Slov. (Ital., Slov., Engl.)

The author deals with the migration from the countries of the present Yugoslavia to the territory of north-eastern Italy, giving reasons for this phenomenon which does not seem to be connected with the Turkish invasion of the Balkan. The author lays emphasis on structural reasons which are connected with backward economy of the Balkan territory on the one hand, and with early developed Italian economy on the other. When, at the end of the 16th century and in the 17th century Italian economy came to a crisis, the migration of Yugoslavs to the territories of south Romagna, Marks and Umbria reduced, and then completely stopped. In the last part of the article the reasons are indicated for quick assimilation of the Yugoslavs with the social surroundings of the central eastern Italy, in some communities in south Italy, however, the settlers retained their cultural features. This could be explained by different kinds of agriculture, practised in the one and the other region.

Author's Abstract

UDC 262.2 (436.6 Šentrupert) "1461/1787"

Svetlana Anton, Jurist (retired), YU-61000 Ljubljana, Gradisce 6

A Contribution to the History of Šentrupert near Beljak

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 32/1978, No. 4, pp. 413—428, 47 notes
Slov. (Germ., Slov., Engl.)

The treatise deals with the history of those Carinthian parishes of the Beljak church district that belonged, from the year 1461 up to the year 1787, to the legal authority of the diocese of Ljubljana, founded in the year 1461. These were the following parishes: Šentrupert, Šmikanjz in the outskirts of Beljak, Skočidoj, Lipa nad Vrbo, and Dyvor. The parishes in question were obliged to send yearly a definite sum of money to the chapter of the diocese of Ljubljana, and they were under the legal authority of the owners of the castle and the domain of Landskron. The castle belonged, from 1520 to 1629, to the Khevenmüller family, who were adherents of the new Lutheran religion, and who thus influenced also their subjects to change their religion. From the ethnographic point of view, the treatise gives the proof that the territories dealt with were thickly populated by Slovenes until the 18th century.

Author's Abstract

Pleterski Andrej, Probationer, The Slovene Academy of Sciences and Arts, YU-61000 Ljubljana, Novi trg 3

The Use of Archaeological Finds and Historical Sources in Historical Research of The Middle Ages (shown on the example of Bled, and of the development of the Brixen estate there)

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 32/1978, No. 4, pp. 373—396, 161 notes
Slov. (Engl., Slov., Engl.)

The author has tried, by combining written and material sources, to examine the continuation of the villages round the lake of Bled at the transition from the 10th to the 11th century, and from the prefeudal society to the feudal society. The author has found that some villages (e. g. Grad—Pri lipi, Zalece, Katica—Grmšćice), which were mentioned very early in written sources, which had an old ground-plan, which are said to have been inhabited by freeholders (*kosezne), and which had an old Slavic cemetery situated close to the centre of the village, have existed continuously from the old Slavic period. The treatise finishes with the survey of the territorial development of the Brixen estate at Bled up to the year 1253. The appearance of the nobility was conditioned by the fall of the old Slavic prefeudal social structures.

Author's Abstract

UDC 325.14 (456.12=86) "14/16"

Zenobi G. Bandinio, Dr., Professor of Modern History at the Faculty of Law at the University of Urbino, Italy

Social Classification of the Immigrants from Yugoslav Countries to Ancona during the Period between the 15th and the 17th Century

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 32/1978, No. 4, pp. 407—412, notes 24
Slov. (Ital., Slov., Engl.)

The author examines, on the basis of notarial documents from the State Archives at Ancona, the number of immigrants from Yugoslav countries, with the exception of those from Dubrovnik, to Ancona and its countryside during the period between the 15th and the 17th centuries, as well as their social integrity. This phenomenon was remarkable during the years 1430 and 1560, afterwards it gradually weakened, especially as the newcomers and their descendants assimilated to the more existent native society. As the newcomers, with the exception of those from Dubrovnik, lacked their background to lean on, they belonged, at the beginning, to lower and often even the lowest classes of the Ancona society. If, during the end of the 16th century and at the beginning of the 17th century, the social position of the newcomers improved, this happened because they were fewer in number, and because they had assimilated with local inhabitants.

Author's Abstract

UDK 930.85 (47:497.12) "1867/1875"

Curkina Iskra V., Institut slavljanovedenija i balkanistiki, Moskva, SSSR

Rusko-slovenske družbene zveze na koncu šestdesetih in v začetku sedemdesetih let 19. stoletja

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 32/1978, št. 4, s. 429—448, cit. 137
slov. (nem., slov., angl.)

Avtorica opisuje, v glavnem na podlagi doslej še neproučenega arhivskega materiala, predvsem v sovjetskih arhivih, stike med Rusi in Slovenci na koncu 60-ih in v začetku 70-ih let 19. stoletja. V tem času so bili ti stiki večji kot prej in v začetku 19. stoletja. Kot posrednik v stikih, ki so jih z ruske strani podpirali predvsem slavljanofili, je nastopal zlasti M. F. Rajevski, duhovnik cerkve ruskega poslanstva na Dunaju. Stiki so bili zelo raznovrstni: etnografska razstava v Moskvi 1867, potovanje V. I. Lamanškega po Sloveniji 1868, zanimanje za ruski jezik in učenje rušine na Slovenskem, zveze ruskih ustanov s Slovensko matico, pošiljanje ruskih knjig čitalnicam, Dramatičnemu društvu in posameznikom, dajanje materialne podpore slovenskim društvom in posameznikom itd.

V. Melik

UDK 327 (410:497.1) "1944/1945"

Biber Dušan, dr., znanstveni svetnik, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, YU-61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 11

Britansko-jugoslovanski nespoprarni okrog Koroške 1944—1945

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 32/1978, št. 4, s. 475—489, 71 cit.
slov. (nem., slov., angl.)

Referat je bil napisan za znanstveno posvetovanje »Jugoslavija v zaključni fazi druge svetovne vojne«, v Beogradu 10. in 11. decembra 1975. leta. Sloni skoraj izključno na diplomatskih dokumentih Foreign Officea. Pisec daje pregled sodelovanja in nespoprarnov med slovenskimi partizani in S.O.E. na Stajerskem in Koroškem, predlogov za skupne operacije 200.000 jugoslovanskih borcev in zaveznikov proti nemški vojski v Avstriji, britanskih predlogov na konferenci treh velikih na Jalti za izključno četvorno okupacijo Avstrije, diplomatskih not ter vojaških ukrepov za primer oboroženega spopada med zavezni in jugoslovansko armado. Vlada Demokratske Federativne Jugoslavije je pod britanskim in ameriškim pritiskom slednjic 19. maja 1945 leta privolila, da umakne svoje čete na staro jugoslovansko-avstrijsko mejo zahodno od Dravograda, vztrajala pa je tedaj še naprej na položajih v Julijski krajini in Trstu.

Avtorski izveleček

UDK 325.254.4 (497.1:453.3) (06) "1919/1933"

Vovko Andrej, mr., kustos arhiva, Slovenski šolski muzej, YU-61000 Ljubljana, Poljanska 28

Organizacije jugoslovanskih emigrantov iz Julijske krajine do leta 1933

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 32/1978, št. 4, s. 449—473, 64 cit.
slov. (ital., slov., angl.)

Eno od še ne zadosti raziskanih vprašanj iz zgodovine stare Jugoslavije je nedvomno življenje in delovanje slovenskih in hrvaških emigrantov, ki so pred italijanskim fašističnim nastopem prbežali iz Julijske krajine. Razprava obravnava vprašanje te emigracije v celoti, potem pa delovanje združenj emigrantskih društev »Orjem« ter »Zveze jugoslovanskih emigrantov iz Julijske krajine«. Pregled zaključuje s koncem leta 1933. Nadaljnji razvoj »Zveze« do njene ukinitve leta 1940 bo prikazan v posebnem članku.

Avtorski izveleček

UDC 325.254.4 (497.1:453.3) (06) "1919/1933"

Votko Andrej, M. A., Archives, Custodian, Slovene School Museum, YU-61000 Ljubljana, Poljanska 28

The Organization of Yugoslav Emigrants from the Julian March up to the Year 1933
Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 32/1978, No. 4, 64 notes
Slov. (Ital., Slov., Engl.)

One of the questions about the history of the «old» Yugoslavia that has not been thoroughly investigated is the life and work of the Slovene and Croatian emigrants that fled from the Julian March because of fascist violence. The treatise deals with the question of the emigration as a whole, and then treats the activity of two emigrant societies, the «Orlem» and «The Union of Yugoslav Emigrants from the Julian March». The account concludes with the end of the year 1933. The further development of the «Union» until its abolition in 1940 will be dealt with in a special article.

Author's Abstract

UDC 930.85 (47:497.12) "1867/1875"

Curklna Jakra V., The Institute for the Slavic and Balkan Languages and Cultures, Moscow, U.S.S.R.

The Russo-Slovene Social Relations at the End of the Sixties and at the Beginning of the Seventies of the 19th Century

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 32/1978, No. 4, pp. 429—448, 137 notes
Slov. (Germ., Slov., Engl.)

The author describes, mainly on the basis of the archives of U.S.S.R., that has not yet been investigated, the relations between the Russians and the Slovenes at the end of the 60's and at the beginning of the 70's of the 19th century. The relations at that time were closer than before and after the period mentioned of the same century. These relations, which were in Russia supported especially by Slavophiles, and in which M. F. Raljevsky, a clergyman of the Russian Embassy Church at Vienna acted as a go-between, included various activities, e. g., the ethnographic exhibition at Moscow in 1867, the travelling of V. I. Lamansky in Slovenia in 1868, the interest in the Russian language as well as studying Russian, the relations between Russian institutes and The Slovenska matica, sending Russian books to Slovene cultural societies, to The Dramatic Society and to individuals, and subsidizing Slovene societies as well as individuals.

V. Melik

UDC 327 (410:497.1) "1944/1945"

Biber Dušan, Dr., Scientific counsellor, The Institute for the History of Workers' Movement, YU-61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 11

British-Yugoslav Disagreements Concerning Carinthia in 1944—1945

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 32/1978, No. 4, pp. 475—489, 71 notes
Slov. (Germ., Slov., Engl.)

The report was written for the scientific conference «Yugoslavia in the Final Stage of the Second World War» which was held in Belgrade on the 10th and 11th of December, 1975. The report is based almost exclusively on diplomatic documents of Foreign Office. The author gives the survey of the cooperation of the Slovene partisans with the S.O.E. in Syria and Carinthia, the proposals for common operations of 200,000 Yugoslav and allied soldiers against the German army in Austria, British proposals at the war conference in Yalta for the occupation of Austria by exclusively four countries, and diplomatic notes as well as plans of military operations in case of fight between the allies and the Yugoslav army. The Government of the Democratic Federal Yugoslavia agreed, on May 19th, 1945, under the pressure of the British and the Americans, to draw their troops back to the original Yugoslav-Austrian frontier west of Dravograd, but kept them in the Julian March as well as in Trieste.

Author's Abstract

INSTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

R dp
ZGODOVINSKI čas. **A**
1978

941/949

120030139,4

COBISS •